د کتاب په اړه

ولې مې دا کتاب وژباړه؟

څنګه چې مې د دې کتاب پر عنوان (چشم ها را باید شست/ نقدی بر تفسیر افراطی از دین) سترګې ولګېدې، د لوستلو تلوسه یې راته پیدا شوه، همدا چې د کتاب سریزه او لومړۍ مقاله مې ولوستله، پوه شوم چې څومره مهم او ګټور اثر دی او پرېکړه مې وکړه چې پښتو یې کړم؛ خو څومره چې د کتاب په لوستلو کې مخکې تلم، هماغومره د ژباړې اړتیا یې راته لا زیاته څرګندېده.

کتاب په څو دلیلونو راته کم ساری ښکاره شو: یو، د موضوع او محتوا په لحاظ، دا اثر پر هغو مسایلو بحث کوي چې زموږ د ټولنې اساسي ستونزې دي او دا هغه څه دي چې زموږ په چاپ شویو کتابونو کې یې څرک هم نه لیدل کېږي. د کتاب ځینې او بلکې اکثره موضوعات، خورا جدي او خطرناکه دي او هر کسان یې د ویلو زړه نه لري؛ خو لیکوال دا جرئت کړی دی او زما په فکر جرئت یې ځکه کړی چې یو خو خپلې خبرې ورته سمې ښکاري او دلیل ورته لري او بل له خپل ولس سره خوا خوږي لري. خوا خوږی لیکوال د باد لوري ته نه ګوري چې په کومه خوا الوځي، هغه د ټولنې خیر ته ګوري. دوه، د سبک په لحاظ، لیکوال موضوعات په علمي او ناپیېلې بڼه مطرح کړي دي او څنګه چې د علمي بحثونو تقاضا ده، هماغسې یې پسته او صریحه ژبه کارولې او خبرې یې په سړه سینه له احساساتو، مبالغو او وارمخکې فرضیو پرته کړې دي، دی قاطع حکمونه او یو اړخیز قضاوتونه نه کوي؛ بلکې خپله رایه بیانوي او نورو ته هم بلنه ورکوي چې خپل نظر څرګند کړي. د لیکوال په سبک کې بله مهمه ځانګړنه دا ده چې د تعصب په لومه کې نه دی ښکېل، لیکوال نه دیني او مذهبي تعصب پاللی، نه قومي او ژبنی او دا هغه امتیاز دی چې زموږ خورا لږ شمېر لیکوال یې لري. درېیم، د لیکوال نیت راته صاف برېښي، دی که زموږ د ټولنې پر ستونزو لګېږي، که مو پر دینداری باندې نیوکه کوي، که د مدرسو پر نیمګړتیاوو خبرې کوي، نیت یې د دې ستونزو اصلاح ده. د لیکوال نیت د هغه له

سبکه هم ښکاري او له دې هم جوتېږي چې دی که يوه ستونزه يادوي، ورسره د ستونزې د حل لاره هم راښيي او منطقي تجويزونه ورته وړاندې کوي.

د ليکوال بل کمال دا دی چې د کتاب په پای کې يې هغه نقدونه چې د ده پر مقالو ليکل شوي، هم راخيستي دي. په دې نقدونو کې د ده موافقې نظريې هم شته او مخالفې هم، له دې جوتېږي چې ليکوال پر خپلو مفکورو له حده زيات ټينګار نه کوي او مخالف نظرونه هم په ورين تندی مني؛ بلکې پخپله وايي چې ممکن د ده نظر سم نه وي نو قلموال يې بايد تېروتنې ورسمې کړي. البته زه هم د ليکوال له ټولو خبرو سره يو مخ موافق نه يم؛ خو دا اثر د نويو فکرونو يوه مهمه مجموعه ده او دا هغه څه دي چې پښتانه ځوانان بايد ورسره اشنا شي.

په دې کتاب کې څه شی لولو؟

ليکوال لومړی په يوه جامع بحث کې د سياسي اسلام مسأله راڅېړي او وايي چې سياست هم د طبابت، زراعت، تجارت او نورو مسلکونو په شان دنيوي چاره ده او د يوه حديث په استناد وايي چې په دنيوي چارو پخپله مسلکي کسان يې ښه پوهېږي او دين په کې کار نه لري.

وروسته د دين د تجديد بحث پيلوي او په دې اړه هم د نبي کريم (ص) يو حديث رانقلوي چې وايي د هرو سلو کالو په سر کې به دين نوی کېږي. بيا له دې روايته د بنسټپالو انګېرنه يادوي چې هغوی د دين نوی کول، د دين پخوانۍ او لومړنۍ بڼې ته ورستنېدل ګڼي. اسلامي بنسټپالنه ګومان کوي چې زموږ د ستونزو اصلي وجه دا ده چې د دين له اصلي بڼې لرې شوي يو. د بنسټپالو په باور پخوا هر څه سم او دنيا ګل و ګلزاره وه؛ خو د وخت په تېرېدو سره چې خلک د دين له اساساتو لرې شوي، په دې لانجو اخته شوي دي؛ نو بايد بېرته هماغه پخوانی اسلام اعاده کړو. ليکوال پر دوی نقد کوي چې: «څنګه دا ثابته کړو چې د پخوانو درک په هره برخه کې سم و او هغوی تر ځان د راوروسته نسلونو په شان په ځينو موردونو کې تېروتلي نه وو. دا پوښتنه هله مطرح کولای شو چې د پخوانو عصمت نفي کړو. که دا ومنو چې هغوی په ځينو جزئي موردونو کې تېروتلي وو، نو بيا نه شو کولای د هغوی درک، په ټوله کې د دين بې عيبه او کامل درک وګڼو.»

بده به نه وي چې دلته د بنسټپالنې په اړه يو څو خبرې وکړم.

بنسټپالنه څه ده؟ معاصره بنسټپالنه لومړی په عيسويت کې راوزېږېده. د ۱۹۱۰ او ۱۹۱۲ ميلادي کلونو تر منځ د امريکا په متحده ايالتونو کې د عيسوي دين اساسات په دوولس ټوکو کې خپاره شول او ليکونکي يې ادعا وکړه چې د هغوی د ټولو ستونزو مور، د عيسويت

له اساساتو څخه لرې کېدل دي. وروسته مذهبي بنسټپالنه یهودیت، هندویزم او اسلام ته هم لاره وکړه. په مذهبي بنسټپالنه کې وګړي په هغو شیانو پورې کلک نښلي چې ګومان کوي د هماغه مذهب اعتقادي اساسات دي. د مذهبي بنسټپالنې ټولې ډلې (عیسوي، یهودي، اسلامي او نورې) سره دغه ګډ اساسات لري: - مذهبي ایدیالیزم – حقیقت یو دی او هغه هم ویل شوی (د دوی په مذهبي کتابونو کې) – د انسان ماغزه په دې قادر نه دي چې په هر څه پوه شي – مډرنیزم د دوی ستر دښمن دی – انسانانو په پخوا زمانو کې یو طلایي عصر درلود – د ننني انسان د بدمرغۍ وجه دا ده چې د مذهب اساسات یې پرېښي دي او نېکمرغي به یې د هماغه طلایي دورې په راګرځولو کې وي.

ګومان کېږي چې د ټولو مذهبي بنسټپالو ډلو په رامنځته کېدو کې د حقارت احساس اساسي نقش لرلای دی. عیسویت چې په منځنیو پېړیو کې یې ګرده اروپا اداره کوله او د ټولو وګړو واک، د دوی له شخصي او خصوصي مسایلو رانیولې تر حکومت او سیاسته پورې، له کلیسا سره و، د نوې نړۍ په راڅرګندېدو سره خپل دغه بې حد و حصره سلطه له لاسه ورکړه او څنګه چې کلیسا پر خلکو په زوره حکومت کړی و او خلک یې د بېر ځورولي وو، نو د عیسوي کشیشانو د واک په ختمېدو سره له مذهب سره د خلکو دلچسپي وار په وار سره کمه شوه. د عیسوي دین او ساینس تر منځ د خلکو د باور د خپلولو سیالي روانه وه او د هرې ورځې په تېرېدو سره ساینس له نویو کشفیاتو، اختراعاتو او تجربو سره پرمختګ کاوه او ورسره ورځ تر بلې د خلکو باور ورباندې زیاتېده؛ نو عیسویت چې له خرافاتو سره غوټه و، د ماتې او حقارت احساس وکړ. د حقارت احساس انسان مبارزې ته وربولي، واقع بین انسان خپله نیمګړتیا مني او د جبرانولو منطقي لاره یې ګوري؛ خو ناواقع بین کسان بیا د کاذبې مبارزې لاره خپلوي او په دې لارو کې یوه یې د خیالونو نړۍ ته پناه وړل دي.

ولې بنسټپالي تېرې زمانې ته ورستنېدل غواړي؟ هماغسې چې پورته مو اشاره وکړه، د حقارت د جبرانولو ناسمه لاره د خیالي دنیا جوړول دي. بنسټپالې ډلې خپله نیمګړتیا او خپله ماته نه مني او په خیال کې د کامیابیو او بریاوو داسې طلایي دوره جوړوي چې د دوی په ګومان یو وخت به تېره شوې وي. دوی ګومان کوي په هغه طلایي دوره کې د دوی مذهب خورا غښتلی، خورا سم او له عیبونو خالي و؛ خو وروسته د مذهب پیروان د خپل مذهب له اساساتو لرې شوي دي؛ ځکه خو په بدمرغیو سر شوي او له ماتې سره مخ شوي دي. اسلامي بنسټپالي فکر کوي چې د خلفای راشدین دوره د اسلام طلایي دوره وه چې امن، عدالت،

سو کالي، او نېکمرغي په کې په اعلی حد کې وو. خو حقیقت دا دی چې طلایي دوره نشته؛ بلکې موږ د هغو دورو د خلکو مصیبتونه او جنجالونه هېر کړي دي او یا ځنې ناخبره پاتې شوي يو، دا سمه ده چې په صدر اسلام کې ګڼ فتوحات د مسلمانانو په برخه شول؛ خو دغه فتوحات د زرګونو انسانانو د سرونو په بیه تمام شول. له روایتونو ښکاري چې په هاغه وخت کې بې وزلي، فقر او مصیبتونه کم نه وو. د حضرت علي (کرم‌الله‌وجه) او حضرت معاویه (رض) تر منځ په جنګونو کې لس ګونه زره مسلمانان ووژل شول، د خلیفه ګانو قتلېدل، د خلافت پر سر نانددرۍ او په دې لړۍ کې بالاخره د یزید په لاس د پیغمبر (ص) د کړان لسمي وژل کېدل، ټولې هغه ناخوالې دي چې د ادعا شوي طلایي عصر برم تر پوښتنې لاندې راولي.

ولې باید د بنسټپالنې پر ضد مبارزه وکړو؟ ځکه چې بنسټپالنه یوازې ځان مني او نور ټول ردوي. د بنسټپالو په نظر په دنیا کې یوازې یو حقیقت شته او هغه حقیقت یوازې دوی کشف کړی دی، نور ټول په غلطه روان دي. همدغه باور هم له تناقضه ډک دی؛ ځکه اسلامي بنسټپالي دغه ادعا کوي چې یوازینی حقیقت دوی موندلی؛ خو عین ادعا عیسوي او یهودي بنسټپالي هم کوي؛ نو لږ تر لږه د هر دین په سر یو یوازینی حقیقت راټوکېږي، حال دا چې یوازینی خو باید یوازینی وي. کاشکې د دوی باور یوازې د دوی په فکرونو پورې محدود پاتې وای، دوی د ټولو هغو کسانو ختمول غواړي چې له دوی سره پر یوه لاره نه ځي. که یې لاس بر شي، لومړی خو ټول مجبوروي چې د دوی نظر ومني او که ویې نه مانه له تېغه به یې تېر کړي. هماغسې چې د افغانستان کمونیست پلوه د خلق دیموکراتیک ګوند به خپل مخالفان ختمول. نو د بنسټپالنې دغه دوه عمده عیبونه سړی دې ته مجبوروي چې پر ضد یې مبارزه وکړي؛ ځکه که ته ورسره کار هم ونه لرې، دا درسره کار لري.

د بستپالنې زیات تاوان چا ته رسېږي؟ زما په فکر اسلامي بنسټپالنه تر ټولو زیات اسلام او مسلمانانو ته زیان رسوي. هغه په دې چې اسلامي بنسټپالي هم د نورو بنسټپالو په شان، یوازې ځان حق ګڼي او نور ټول باطل. څرنګه چې په اسلام کې د ننه د سني او شیعه لویې فرقې دي او بیا هره یوه یې په څو نورو ډلو او فرقو وېشل شوې ده؛ نو له هرې فرقې او مذهبي ډلې سره به د بنسټپالو میرڅی وي او څرنګه چې اسلامي بنسټپالي له خشونت او ترهګرۍ سره غاړه غړی دي، خپل هر رقیب ته به خپل زور وروښيي. ممکن دغه تمایل به په عیسوي او یهودي بنسټپالو کې هم وي؛ خو په پرمختللو ملکونو کې نظام او قانون دومره غښتلي دي چې بنسټپالي خپل سری ته نه پرېږدي؛ خو زموږ د سیمې هېوادونه دا توان نه لري. همدا اوس

په پاکستان کې د شيعه ګانو پر ضد ، د دوی پر جماعتونو او جوماتونو ځانمرګي بريدونه او بمي چاودنې کېږي، په عراق کې هم وضعيت همدغسې دی او دغه ناورين د اسلامي نړۍ هر ګوټ ته غځېدلی شي. نو تر ټولو زيات پخپله مسلمانان، هغه مسلمانان چې د دين غم ورسره دی، بايد د بنسټپالنې پر ضد مبارزه وکړي.

همدا وجه ده چې ښاغلي استاد محمد محق د يوه خواخوږي مسلمان په حيث خپل رسالت تر سره کړی او د بسنټپالنې په اړه يې مقالې ليکلې دي. زما په نظر په اوسنۍ زمانه کې تر دې ستر کار نشته چې ويې کړو؛ ځکه بنسټپالنه هغه سل سری ښامار دی چې لا يې يوازې يو سر ښکاره شوی او نهه نوي نور يې لا په سوړو کې پټ دي.

اوس به بېرته راشو د کتاب محتوياتو ته. زموږ د ډېرو خلکو په باور د ديانت معيار همدا دی چې څوک دې لمونځ قضا نه کړي، په روژه کې ټينګ وي، حج وکړي... او نور چې هرڅه کوي، پروا نه لري. ښاغلي محق د اخلاقي ديانت او غير اخلاقي ديانت په مقاله کې دا مسأله ډېره ښه څېړلې ده. دی وايي چې ځينې خلک هره ګناه کوي، غلا ، ټګي برګي، دروغ، يو هم نه پرېږدي؛ خو بيا نفلونه، تراويح او اعتکافونه کوي چې ګوندې ګناهونه يې پاک شي. ليکوال وايي دا غير اخلاقي ديانت دی: «خو په اخلاقي ديانت باورمن کسان پوهېږي چې که دغه کارونه د هغوی د اخلاقي شخصيت په وده کې مرسته ونه کړي، بې ګټې دي. دا وګړي عبادتونه داسې تمرينونه ګڼي چې له بلې دنيا سره د پيمان د تجديد په وسيله، د هغوی د اخلاقو له دوامدارې ودې او ښه کېدو سره مرسته کوي» خدای پاک فرمايي چې بې شکه لمونځ انسان له منکراتو راګرځوي؛ له دې څرګندېږي چې هغه لمونځ لمونځ نه شو بللای چې د لمونځ کوونکي پر اخلاقو مثبت اثر ونه کړي.

ليکوال د دين پر اوسني وضعيت نقد کوي: «راتلونکې نړۍ به په چټکۍ سره بدلېږي او تغيير او تحول به په کې راځي، هلته به د هغه دين بازار ګرم وي چې د دښمنۍ او ترېګنۍ تخم ونه کري، چې د انسانانو تر منځ د جنګ او دښمنۍ اور ته لمن ونه وهي؛ بلکې خپل پيروان ښو اخلاقو ته وروبولي.»

همدارنګه د بنسټپالو په نقد کې وايي چې نننی انسان، پرونی انسان نه دی: «که فقهي کتابونو ته مراجعه وکړو، د انسان اساسي اړتياوې (حاجات اصليه) په دريو شيانو رالنډېږي: کور، خر، نوکر. څوک چې دغه درې ولري، د فقيرانو له ډلې راووځي او د ښه ژوندانه څښتنان بلل کېږي او داسې ګڼل کېږي چې ټولې اړتياوې يې پوره دي. خو په نننۍ نړۍ کې د انسان اساسي

اړتياوې دا نه دي. نن سبا تعليم، درملنه، کار روزګار، د ژواک سالم چاپېريال، او ډېر نور شيان په اساسي اړتياوو کې حسابېږي. پر دې سربېره ډېر نور شيان دي چې د ژوند لازمي اړتياوې ګڼل کېږي لکه راديو، تلويزيون، ورځپاڼه، کمپيوټر، انټرنټ او نور شيان چې ورځ تر بلې يې شمېر زياتېږي.» نو څنګه چې د نننۍ انسان اړتياوې نورې دي، هماغسې يې غوښتنې او ستونزې هم نورې دي او په پخوانو زړو فورمولونو نوې پېچلې معادلې نه شو حل کولای.
ښاغلی محقق د تابوګانو په زړه پورې مبحث مطرح کوي او وايي چې بايد تابوګانې ماتې کړو او رازونه يې راوسپړو. تابو (Taboo, Tapu) د پولي نيزي کلچر يوه اصطلاح ده چې معنا يې مقدس او ممنوع ده. د ليکوال په باور: «ژمن روښانفکر او متفکر دا خپله وظيفه ګڼي چې د نورو بر خلاف په هغه لومه کې ونه لوېږي چې قدرت ورته غوړولې ده. دی بايد هغه پوله ونه مني چې قدرت ورباندې د ده تفکر ايساروي. دی بايد د پوهې او نقادانه تفکر وسله په لاس واخلي او هغو ځايونو ته ورشي چې لږو کسانو يې د ورتلو جرئت کړی وي.» په نکلونو کې د ژوند خورا مهم درسونه په سېمبوليکه بڼه راغلي دي. د نکلونو اتلان هغو ځايونو ته ورځي چې نور يې ورتګ ته زړه نه ښه کوي. سره له دې چې نور خلک اتل ډاروي چې داسې ځايونو ته ورتګ د سر خطر لري؛ خو اتل خطر پر ځان مني، ورځي، بلاګانې وژني، طلسمونه ماتوي، او په همدې وجه کاميابېږي او نه يوازې ځان له بلا ژغوري؛ بلکې ټول ولس د بلا له خولې راباسي. زموږ اکثره فولکلوري نکلونه دغه خبره راته کوي چې هله له بلا خلاصېدای شئ چې مبارزې ته يې ورودانګئ او د عقل او پوهې په مرسته يې له منځه يوسئ. تابو هغه بلا ده چې يوازې ځيرک او هوډمن ليکوال او روښانفکر يې د ماتولو زړه کوي. ميرزا اسدالله غالب ښه ويلي دي چې:

با من مياويز ای پدر، فرزند آذر را نگر هر که شد صاحب نظر، دين بزرگان خوش نه کرد.

د دې کتاب ليکوال هم د ابراهيم(ع) په دود، د فکري بوتانو ماتولو ته متې رانغښتې دي: «د څلور ګونو رسمي مذهبونو موضوع يوه بله تابو ده چې د قدرت د خاوندانو په لاس جوړه شوې او په پېړيو پېړيو يې د ازاد تفکر او اجتهاد په لاره کې جدي خنډ جوړ کړی دی... د دې څلور ګونو مذهبونو د سروالو لويو مجتهدانو په وخت کې فقهي مذهبونه تر دې خورا ډېر وو، د ځينو صاحب نظرانو په باور شمېر يې ان پنځو سوو ته رسېده. په لومړي سر کې دا ټول، ساده فکري تمايلونه وو چې مسلمانانو ته له هر يوه سره د تعامل ازادي وه او د هېڅ يوه مذهب پيروي چا ته الزامي نه ګڼل کېده... (خو تر پنځمې پېړۍ وروسته) سره له دې چې څلور واړه

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

مذهبونه په حقه ګڼل شوي وو؛ خو نور چا حق نه درلود چې خپل مذهب پخپله وټاکي، هغه که خوښ و که خپه، مجبور و په هماغه مذهب کې پاتې شي چې پلار نيکه يې غوره کړی و.» نن سبا زموږ اکثره وګړي فکر کوي چې مذهب مطلق دين دی او څه چې په مذهب کې ورته ويل کېږي، يوازې هماغه د دين خبرې دي، حال دا چې ټول مذهبونه په ماهيت کې سره يو شان دي او ټول له قران او له سنته راخيستل شوي دي.

د مقالو په ترڅ کې ليکوال ځان هم راپېژني، دی د هغه وخت کيسه راته کوي چې نامتو مفکر نصر حامد ابوزيد د خپلو نويو خبرو په وجه تکفير شوی و: «زه هاغه مهال د بنسټپالنې له جبهې سره نژدې وم او د ابوزيد په محکوميت باندې خوشحاله شوم؛ خو په دې حيران شوم چې هغه څرنګه د داسې نظام له لوري تکفير شوی دی چې د اسلامي بنسټپالو په نظر نا اسلامي او مردود نظام ګڼل کېده. ما نه شو کولای چې دا تناقض حل کړم.» د اروا پوهانو په نظر بني ادمان د فکر کولو دوه طرزونه لري: ځيني تحليلي فکر کوي او ځيني غيرتحليلي. د تحليلي طرز فکر خاوندان هڅه کوي د پېچلو مسايلو راز راوسپړي، څېړنه وکړي، تجربه وکړي او پخپله ځان حقيقت ته ورسوي؛ خو د غيرتحليلي طرز فکر څښتنان دا غوره ګڼي چې هر څه په پټو سترګو ومني، هرڅه ورته تيار ښودل شوي وي او دوی ته يې د فکر کولو زحمت نه وي پرېښې. ښاغلی محق داسې کس نه دی چې چا دې ورته د بنسټپالو په اړه څه ويلي وي او د ده کرکه يې راپارولې وي؛ بلکې ده هر څه پخپلو سترګو ليدلي او د بنسټپالنې تار او تنسته يې معلومه کړې ده؛ خو څرنګه چې دی واقعبين انسان و، د هغوی په خبرو کې يې شک وکړ او نوي واقعيتونه يې موندل؛ ځکه خو يې فکر بدل شو.

ليکوال په بله مقاله کې په افغانستان کې د بنسټپالنې وده مطرح کوي: «(د افغان جهاد په کلونو کې) متحدو ايالتونو او ترونوالو يې همدا بس ګڼل چې خپل پياوړي حريف (شوروي اتحاد) ته سخت ګوزارونه ورکړي... او دا چې تر هغې وروسته به څه کېږي، ورته مهم نه وو. د دې معنا دا ده چې د بنسټپالنې خطر يې له پامه غورځولی و.» ښاغلی محق راته ښيي چې له ترهګرۍ او بنسټپالنې څخه د وسيلې په توګه استفاده، څومره لوی جنجالونه جوړولی شي.

ليکوال د ديني انارشۍ چاره په دې کېويني چې بايد د هېواد د ټولو امامانو، خطيبانو، او د مدرسو او د شرعياتو د پوهنځيو د استادانو له منځه يو مرجع مذهبي بنسټ جوړ شي: «په دې لاره کې تر ټولو مهم ګام د مرجع بنسټ جوړول دي چې په افغاني ټولنه کې د مذهب استازولي وکړي. دا بايد يوازينی بنسټ وي چې د دين په نامه د خبرو حق ولري څو له او سنيو

ګډوډيو مخنيوی وشي، داسې نه لکه اوس چې هر څوک بې له دې چې کوم معيار يا ځرګنده ضابطه په پام کې ونيسي، ځان د دين ويناند بولي.»

د ليکوال په باور: «غوره دا ده چې دا بنسټ دولتي نه؛ بلکې يو ملي بنسټ وي چې هر وخت د هېواد ګټو ته فکر وکړي او اجازه ورنه کړي چې نور دې څوک د دين په نامه وطن وران کړي. سره له دې چې دولت به د دې شورا په ترتيب او جوړولو کې برخه ولري؛ خو د دې لپاره چې شورا د خلکو اعتماد جلب کړي، لازمه ده چې د دولت لاسپوڅې نه وي.» فکر کوم دا د ديني چارو د تنظيم لپاره بهترينه لاره ده، نه يوازې په هېواد کې دننه؛ بلکې که دا لړۍ پسې وغځول شي او د نورو اسلامي هېوادونو ديني بنسټونه هم رامنځته شي او د دغو هېوادونو د ديني بنسټونو تر منځ روابط ايجاد او بالاخره نړېوال اسلامي بنسټ تاسيس شي، بيا به په ټوله نړۍ کې واحده اسلامي تګلاره ولرو او بيا به داسې نه وي چې څوک دې انتحاري بريدونه په افغانستان کې روا وبولي؛ خو په پاکستان کې يې ناروا وګڼي.

د کتاب ليکوال د ملايانو او امامانو د ژوند د بهترۍ لپاره هم مناسب تجويز وړاندې کوي، وايي چې بايد ملايانو ته د ښوونې عصري ميتودونه ورزده شي او بيا دې د ماشومانو تعليم ته وګومارل شي: «امامان چې د ښوونې دغه ميتود زده کړي، بيا کولای شي د ماشومانو له کورنيو څخه د خپلې معلمۍ حق الزحمه واخلي.» له مناسبې حق الزحمې سره به د دوی ژوند بهتره شي او هغه حقارت چې اوس يې د خوارۍ په وجه احساسوي، له منځه لاړ شي، په نتيجه کې به دوی ځانونه د ټولنې د نورو وګړو په شان وګڼي او له خلکو سره به دښمني نه کوي. دلته هم ليکوال د نورو موردونو په شان له واقع بينۍ کار اخيستی دی او ملايانو ته يې د ښوونې په اړه د کورسونو جوړول حتمي ګڼلي دي. موږ وينو چې نن سبا د کابل په ځينو خصوصي ښوونځيو کې د مدرسو فارغان د قران کريم او ديني علومو د استادانو په توګه ګومارل شوي دي؛ خو څنګه چې دوی د تدريس په ميتود، ارواپوهنه او د پيداګوژۍ په نورو مسايلو نه پوهېږي، کار يې ناموثره دی او اکثراً د وهلو ډبولو له لارې پر شاګردانو فشار اچوي چې درسونه زده کړي، هماغسې چې دوی ته د لښتې په زور سبقونه ښودل شوي دي.

د الهياتو په بحث کې ښاغلی محق وايي چې د طالبانو الهيات تشبيهي الهياتو ته نژدې دي چې په کې خدای ته د انسان صفتونه منسوبېږي او هماغسې چې انسان ژر غوسه کېږي او پر ځان کنټرول له لاسه ورکوي، خدای هم غير له دې چې ګناهکارانو ته سختې جزاګانې ورکړي او انتقام څنې واخلي، بل کار نه لري. د ده په باور طالبان او دوی ته ورته نورې ډلې

ځکه خلک ځوروي، وهي او ټکوي يې او خورا سخت چلند ورسره کوي چې ځان د خدای له خوا د دغسې سخت شريعت په تطبيقولو مکلف ګڼي. زما په نظر د دې ډول الهياتو نښې نښانې د افغانستان په غير مذهبي او ان د مذهب ضد ډلو په کړنو کې هم څرګندې دي، د افغانستان د خلق ديموکراتيک ګوند يې ښه نمونه ده. دوی په خشونت پالنه کې تر جهادي ډلو او تر طالبانو کم نه وو، توپير يې همدومره و چې هغوی د ايډيالوژۍ په نامه دا کارونه کول او دا نور يې د مذهب په نامه کوي چې په ماهيت کې بيا دواړه سره يو شان دي. نو د ليکوال دا خبره سمه ده چې خشونت پالنه د ډېرو افغانانو د زړونو تل ته ورکښته شوې ده. فکر کوم د غيرمذهبي ډلو کړنې هم د هماغه الهياتو له تصوره سرچينه اخلي چې غړو يې په کوچنيوالي کې په کورنيو او جوماتونو کې زده کړي دي.

د اثر خاوند د ځينو ديني مدرسو د وضعيت په اړه وايي: «په هغو ټولنو کې چې پراختيا يې نه ده کړې او له مډرن ژوند سره لا بلدې نه دي، غالب نظر اسطوره يي نظر دی. دا تر مډرنيزم د مخکې زمانې د ليد طريقه ده چې عمده ځانګړنه يې مرموزوالی دی. دوی هر څه ته، هغه که دنيوي چاره وي که ديني د اسطورې په سترګه ګوري.» دی مدرسې داسې ځايونه ګڼي چې عام خلک ورته د تقدس او اسطورې په سترګه ګوري؛ خو خبر نه دي چې د ننه په کې څه تېرېږي. اسطوره يي نظر زموږ ټولنې ته ډېر تاوانونه رسولي دي. ټګانو د خلکو له همدې ناخبرۍ او کمزورۍ څخه پوره استفاده کړې ده، دا چې مريدان د پيرانو پښې ښکلوي، د پير حضور ته په خاپوړو ورځي، هغه اوبه د تبرک لپاره څښي چې پير پرې لاسونه مينځلي وي ... د خلکو د همدې اسطوره يي باورونو نښې دي. دا مسأله هم د نورو هغو غونډې يوازې په ديني او مذهبي چارو نه محدودېږي؛ بلکې په ټولنه کې يې نور مثالونه هم وينو. مثلاً دا چې جنرال عبدالرشيد دوستم، احمدشاه مسعود، ګلبدين حکمتيار، عبدالعلي مزاري، برهان الدين رباني، حاجي محمد محقق، عبدالرب سياف او نورو تنظيمي مشرانو د قدرت پر سر جنګونو کې څومره وينې تويې کړې او پر مسلمانانو يې څومره ظلمونه کړي دي، له هېچا پټ نه دي؛ خو د هر يوه پلويان لا اوس هم دوی ته د تقدس په سترګه ګوري او د دوی پر خلاف يوه خبره هم نه شي زغملای. جالبه دا ده چې په دې منځ کې هغه کسان هم شامل دي چې ځانونه روښانفکره، تعليم يافته او د مدني ټولنې غړي ګڼي. که په نورو ډلو کې د مذهب زور دخيل وي، د دوستم ډله خو مذهبي صبغه هم نه لري؛ مګر سړی حيرانېږي چې څنګه پوه تعليم يافته او روښانفکره خلک هم ورته ټيټېږي او هره خبره يې په پټو سترګو مني. څلور دېرش کاله وشول چې نورمحمد تره

کی او حفيظ الله امين مړه دي؛ خو د هر يوه ملګري اوس هم خپل رهبر له عيبونو مبرا ګڼي او د هغه د هر عمل دفاع کوي. دا ټول د اسطوره يي ليد تاوانونه دي.

استاد محق په بې ساري جرئت سره د مدرسو هغه پټ اړخونه بربنډوي چې نور څوک يې د ويلو توان نه لري: «په دې مدرسو کې هر وخت پر دې ټينګار کېږي چې له ښځو سره دې له هر ډول رابطې پرهېز وکړي. دغه ټينګار د نرسالارۍ د فرهنګ انعکاس دی چې په اجتماعي ژوند کې د مېرمنو له هر ډول حضور سره مخالف دی... په دې ليدلوري کې ښځه د نارينه وو د انحراف او د فتنې عامل ګڼل کېږي چې بايد سخت څنې وډار پېږو. دغه فتنه ګري يوازې د ښځې پر حضور نه رالنډېږي، بلکې د هغې هر ساده او معمولي عمل، د مخ جوتېدل يې، غږ يې، پر لاره تګ يې، او هر څه يې فتنه زېږولای شي. ان د ښځو د بوټونو ټکا هم دغسې ده.» له دې خبرې سړی دا نتيجه اخلي چې نر هغه سرا پله لېوه دی چې بايد هر وخت د ښځو رمه څنې وساتې که نه دی ځان نه شي قابو کولای.

څو کاله مخکې په يوه موسسه کې طبي سوپر وايزروم او د افغانستان ځينو کليو ته تلم. يوه ورځ مې له يوه ملا سره پر همدې موضوع بحث وشو. هغه ويل چې ولې زموږ سيمو ته ښځينه ډاکترانې نه راځي؟ ما ورته وويل چې ته خپله لور مکتب ته نه پرېږدې، د نجونو مکتب نه منې؛ نو ښځينه ډاکتره خو له اسمان څخه نه رانازلېږي. ده وويل چې د نجونو مکتب ځکه نه منې چې ورسره فساد زياتېږي. همدغه سړي څو ورځې مخکې راته ويلي وو چې په کلي کې بچه بازي عامه شوې ده او ښکلي هلکان په امن کې نه دي. نو ورته مې وويل، اوس چې ستاسو په سيمو کې بچه بازي عامه ده نو ولې د هلکانو پر ګرځېدو بنديز نه لګوئ؛ ځکه چې فساد ته خو د دوی حضور هم زمينه برابروي. کابليان وايي چې د طالبانو په وخت کې چې ښځې او نجونې به له سره تر پښو پورې پټې وې او يوازې به يې پوندې ښکارېدې، د نارينه وو سترګې به د دوی پر پوندو ښخې وې؛ خو اوس چې ګڼ شمېر مېرمنې لوڅ مخونه ګرځي، څوک ورته ګوري هم نه. غني خان ښه ويلي دي:

چې دې وس د بدو نه وي
څه به ته څه به دې ښه وي
توبه هله د شرابو
چې شراب درته پراته وي

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

چې بوډا شې خوله کړ شپه
بیا توبه توبه د څه کړې
هغه ښه د بدو بد وي
د ناکامه چې ته ښه کړې

زموږ په ټولنه کې ځینې نور مسایل هم شته چې زما په فکر باید راوسپړل شي. مثلاً موږ د روایتونو او احکامو ماهیت ته نه ګورو، یوازې شکل ته یې ګورو او هماغه منو. د بېلګې په توګه دا د سنت طریقه ده چې د نارینه وو پایڅې دې تر ښنګرو پورته وي؛ ځکه د رسول الله(ص) په وخت کې ټیټې پایڅې د تکبر نښه وه. په کابل کې د تنظیمي جګړو پر مهال ټولو جنګیالیو په تېره بیا د دوستم د ملیشو پایڅې به تر زنګانه پورته وې خو هر یو یې د خپلې زمانې فرعون و؛ نو که د سنت شکل ته وګورو خو پایڅې باید پورته کړو؛ خو که یې ماهیت ته وګورو، په دې وخت کې خبره اپوټه ده، جګې پایڅې د تکبر نښه ده. یا د اوداسه او په مجموع کې د طهارت په اړه، زه مطمین یم چې که د نبي کریم(ص) په وخت کې صابون وای، ده به خامخا ویل چې تر استنجا وروسته لاسونه مو په صابون ومینځئ؛ ځکه د ده منظور د بدن پاکوالی دی او بدن په خالي اوبو نه پاکېږي. دې ته ورته سلګونه نور موردونه دي چې څېړل غواړي. په دې تمه چې ښاغلی محمد محق به پر دې مسایلو هم بحث وکړي.

ډاکتر ولي الله ازاد
د 2013 د جون 15
کراچي، پاکستان

د پيل خبرې

څنګه چې له دې ملک څخه د ښېرازۍ او د ترقۍ فرصت اخيستل شوی دی، هماغسې د دې لوبې په وجه زموږ د معنوي تعالي فرصت هم له منځه تللی دی. دين کولای شول چې د خپلو اخلاقي لارښوونو په برکت د انسانانو روح او باطن تزکيه کاندي؛ خو که چېرې دين يې د قدرت او ثروت په ناولتياوو نه وای ککړ کړی. موږ له دين څخه د مينې او پخلاينې الهام اخيستی شو نه د کرکې او خشونت.

خو زموږ د وطن واقعيتونه بل څه وايي... ګوندې دا کرغېړنه کيسه پای نه لري چې نور د مرګونو او مصيبت، بلوا او جنايت شاهدان ونه اوسو.

درې لسيزې تېرې شوې خو لا هم د هېواد د فکر او فرهنګ په ډګر کې د بدلانه نښې نه ښکاري او لا هم د ديني بحثونو ټيکه د هغو وګړو په لاس کې ده چې ژوند ته هېڅ درناوی نه لري او ارامۍ او ابادۍ ته هېڅ اهميت نه ورکوي.

لا هم د دين په نامه بازار لګېدلی او هغه شيان په کې خرڅېږي چې د وينو بوی ځنې لتېږي او له غوسې او خشونت پرته نور څه په کې نشته خو لنډ فکري او ساده ګان يې اخيستونکي دي.

په دې منځ کې نو د قلموالو رسالت څه دی؟ هغه کسان چې فکر خپروي، هغوی څه وظيفه لري؟ ايا هغه ژمنه چې خدای پاک د فکر او پوهې له خاوندانو څخه اخيستې ده، له دوی څخه دا نه غواړي چې بې له وېرې دې د جهل او جمود پردې وشېري او د مستو زنګيانو له لاسه دې وسله واخلي چې نور د چا مرۍ پرې نه شي او د چا نس څيرې نه شي؟

د دين داسې ښکلی تفسير وړاندې کول چې پر عقل برابر وي او پر زړه خوږ ولګي، او د افراطي مفکورو نقد کول، يو له هغو کارونو څخه دی چې د فکر خاوندان يې کولای شي.

ليکوال دا خپله وظيفه بولي چې د قلم په زور د هغو کسانو مخې ته ورودانګي چې تياره خپروي او کرکه او تعصب زېږوي. دا مسأله تر هغې زياته جدي ده چې سړی دې ځان ورته غلی ونيسي او خبره پکې ونه کړي؛ ځکه چې دلته د انسانانو او د هېواد د تباهۍ او د دين د بدنامۍ مسأله مطرح ده، دلته اخلاق او معنويت تباه کېږي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

ليکوال په دې هم پوهېږي چې دغه هڅې د اوبو د يوه څاڅکي په شان دي چې په يوه وچه، سوځېدلې صحرا کې څڅېږي او دا به د ټولنې له زرګونو ستونزو څخه يوه هم حل نه کړای شي؛ خو چاره څه ده؟

هغه ربړه چې موږ ورسره مخ يو، يوازې د همدې زمانې محصول نه ده. زموږ د هېواد ځينې ستونزې په تېرو لسيزو او ان تېرو پېړيو کې ريښه لري. هر نسل يوه کارنامه درلودلې ده، يا مثبت يا منفي، يا کامياب يا ناکامه. موږ هم په خپل وار سره يو څه مسووليت لرو. کېدای شي زموږ ننۍ تتې هڅې د راتلونکو نسلونو لپاره ګټورې تمامې شي، د هغو نسلونو لپاره چې پر ځان به وياړي او د دې ټولنې د ببرۍ مانيوګان به وي.

ليکوال په همدې باور قلم راخيستی او هڅه يې کړې ده چې له خپلې وسې سره سم ځينې مسايل مطرح کاندي. ګوندې دا بحثونه ځينې پوښتنې راولاړې کړي او زموږ په ټولنه کې د کتاب د ځينو لوستونکو په فکر کې خوځښت راولي.

د دې کتاب مقالې او بحثونه د تېر کال په بهير کې له هغو ترخو او غمجنو پېښو سره هم مهاله ليکل شوي دي چې زموږ په خاوره کې پېښې شوې. نو د ليکوال ذهن تر ډېره بريده هغو اندېښنو په سر اخيستی و چې د محيط له واقعيتونو سره يې اړخ لګاوه او نيت يې انتزاعي-تحقيقي اکاډېميکه ليکنه نه وه؛ خو د اکاډېميکو هڅو د ارزښت د راکمولو نيت يې هم نه دی لرلای.

د دې کتاب ځينو مقالو د قلموالو پام ځان ته اړولی او سربېره پر دې چې ځينو خپل شخصي نظر راته څرګند کړی، څو تنو ځوانو قلموالو نقدونه او تعليقونه يې هم ورباندې کښلي او له دې کار سره يې د انتقادي بحثونو سپرغۍ بله کړې ده او دا هغه څه دي چې زموږ د فرهنګي حوزې له اساسي اړتياوو څخه دي. دا چې زه له دې تعليقاتو او ملاحظاتو سره موافق يم که نه، بېله خبره ده؛ خو د دې حسنه سنت قدر کوم او د ليکوالو د مبارکو هڅو په درناوي، د هغوی مقالې مې د کتاب په پای کې راوستې دي.

د دې اثر تر خپرولو وروسته به هم ليکوال له دې باوره لرې نه شي چې د هغه ليکنې د انساني هڅې په توګه له خطا او سمو او ناسمو به خالي نه وي، په همدې وجه دی هر نقد ته په ورين تندي هرکلی وايي او هيله من دی چې په همدې پلمه دې د هېواد د قلموالو ترمنځ جدي او لا زور بحثونه راپيدا شي او هغه فکري رکود چې پر دې وطن حاکم دی، مات شي. په دې تمه چې جدي او اغېزناک بحثونه پيل شي او دعوې دې د جګړې او خشونت له ډګره د قلم او ليکلو

میدان ته انتقال شي. که داسې وشي په دې ملک کې به لوی بدلون پیل شي او ټولو ته به د ښه راتلونکې زیری ورکړي.

بمنه و کرمه...

محمد محق

۱۵/۳/۱۳۹۰

قاهره

لومړۍ برخه

د دين او فرهنګ په اړه

سياسي اسلام،

د دنيا تأمينول که د آخرت تضمينول

نژدې يوه پېړۍ کېږي چې داسې حزبونه او ټولنې رامنځته شوې دي چې د اسلام سياسي تفسير يې منظور دی. دوی ورو ورو په اسلامي ملکونو کې د سياسي – اجتماعي تحولاتو په مهمو لوبغاړو بدل شوي دي. تر دې اوږدې مودې وروسته، اوس د اسلامي ټولنو اساسي اړتيا دا ده چې د دغو ډلو نقش او فعاليت وارزوي. ليکوال هڅه کوي چې په دې بحث کې دغو ډلو ته له تحليلي – انتقادي ليدلوري وګوري چې ورسره تيوريکي جدي بحثونو ته لاره هواره کړي ځکه دا شی زموږ په محيط کې سوړ او بې خونده دی.

د بحث ټرمينولوژي

مخکې تر دې چې اصلي بحث ته ورننوځم، ښه به دا وي چې له «سياسي اسلام»، «تأمين»، او «تضمين» څخه خپل منظور روښانه کړم.

سياسي اسلام، نن سبا د مذهبي جماعتونو په منځ کې هغو بهيرونو او ځواکونو ته ويل کېږي چې د دين تر نورو اړخونو په تېره بيا د دين د اخلاقي بعد په نسبت د دين ظاهري بڼه يعنې شرعي احکام پورته ګڼي. دوی په همدې وجه د شريعت تطبيقول د مسلمانانو تر ټولو مهم اړخ ګڼي چې دا کار د حاکم سياسي نظام په لاس کېدونی دی. دوی باور لري چې د همداسې نظامونو تاسيس د اسلامي ټولنو د ستونزو د حل پيل دی. دغه ډلې په فرهنګي، اجتماعي، اخلاقي او نورو ډګرونو کې نور ټول اصلاحات او بدلونونه، فرع ګڼي خو د مسلمانانو د سياسي ژوندانه بدلانه ته د اصل په سترګه ګوري. په همدې خاطر حکومت ته رسېدل ورته خپله شرعي وجيبه ښکاري. په عربي نړۍ کې اخوان المسلمين، په غيرعربي ملکونو کې د دوی همفکران او پيروان، په مختلفو هېوادونو کې د حزب التحرير څانګې، جهادي سلفيت، د القاعدې نړيوال سازمان او د هغوی طالب انډيوالان، ټول يو خېل دي. سره له دې چې په ځينو موردونو لکه حکومت ته د رسېدو لاره او همدارنګه د شريعت د تطبيقولو په طريقه کې لږ ډېر

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

سره اختلاف لري؛ خو په ټوله کې سره يو شان دي. دغه ټولې يادې ډلې د سياسي اسلام تر نامه لاندې ډلبندي کېږي.

تأمين د امن له رينښې څخه اخيستل شوی دی او کله د امنيت او اطمينان ورکولو په معنا او کله هم د برابرولو او د اړتياوو د رفع کولو په معنا چې د امنيت او اطمينان حس ورسره نغښتی دی، استعمالېږي. نن سبا دغه کلمه په فارسي کې هم په همدې معنا کارول کېږي او د ليکوال منظور هم همدغه معنا ده.

تضمين په دوو معناوو استعمالېږي: لومړی، د يوه شي استعمال د بل شي په ضمن (ترڅ) کې مثلاً په ادبياتو کې چې يو شاعر د بل شاعر يوه مصراع يا بيت د خپل شعر په ضمن کې راوړي؛ خو دا معنا زموږ له بحث سره تړاو نه لري. *(زموږ په ادبياتو کې پخوا دغه دود موجود و چې يو شاعر دې د بل شاعر پر غزل مخمس وليکي او د مخمس د هربند په پای کې د هماغه غزل يو بيت راوړي، دې کار ته په ادبياتو کې تضمين وايي. ژباړن)* دويمه معنا، د يوه شي ضمانت کول او د هغه د ساتلو يا برابرولو ژمنه. ليکوال دا کلمه په همدې معنا استعمال کړې ده.

دنيا که آخرت؟

په دې ليکنه کې دا پوښتنه مطرح کول غواړو چې سياسي اسلام د مومنو مسلمانانو دنيايي اړتياوې او غوښتنې پوره کوي که هغوی ته د اخروي سعادت لاره هواروي او د هغوی معنوي ژغورنه تضمينوي؟ البته دلته د نورو ديني جماعتونو په اړه چې د سياسي اسلام تر چتر لاندې نه راځي، څه نه وايو، لکه صوفيان، ديني روښانفکران او د نويو فکرونو خاوندان، غيرجهادي سلفيان، تبليغيان او نور څکه چې دوی يا خو اساساً سياست ته اهميت نه ورکوي او يا دا چې سياست د فرهنګي – اجتماعي مسايلو تابع ګڼي چې دا د ديني اصلاح او د ټولنې د معنوي پاکولو په لومړيتوبونو کې نه راځي(١).

سياسي اسلام د مډرنې زمانې زېږنده او په شرقي – اسلامي ټولنو کې د ناکامه مډرنيزېشن له جانبي عوارضو څخه ده او عمدتاً د ښاريانو د ټيټو طبقو او ښاري ژوند ته د نه راجذب شويو کليوالو ايډيالوژي جوړوي. دغه ايډيالوژي په دې ملکونو کې پر موجودو پراخو او ژورو کړکېچنو حالاتو د دې طبقو د باخبرۍ انعکاس دی. د دوی باخبري نيمګړې پاتې ده او د اجتماعي، اقتصادي، سياسي، فرهنګي او ... تحولاتو په اړه له مډرنو پوهنو سره آشنا شوې نه ده. دوی ساده فکر کوي او ګومان کوي چې د دې هېوادونو د وروسته پاتې والي او د

مسلمانانو د ماتې راز د دغو ملکونو په فاسدو نظامونو کې نغښتی دی چې د نامسلمانو او عمدتاً غربیانو په توطیو باندې واک ته رسېدلي دي(۲).
د دې نظريې پر اساس که چېرې صالح وګړي (صالح په خاص تعریف سره) راووځي او ځان د پردیو له منګولو وژغوري او په خپلو ملکونو کې شرعي احکام جاري کاندي؛ نو د اسلامي هېوادونو ټولې ستونزې به یوه یوه له منځه ځي. بیا به نه د نیستۍ او محرومیت اثر پاتې وي، نه به د صنعت او ټکنالوجۍ په ډګر کې کومه عمده ستونزه پاتې وي، نه به په سیاسي ډګر کې د کمزورۍ احساس وکړي، نه به په علمي برخه کې له کمبود سره مخ وي، نه به د اخلاقي بحرانونو رنځ وګالي، نه به د چاپېریال له بدلونونو اندېښنه ولري، او نه به نورې لانجې ورپه غاړه وي...
په دې توګه بې له دې چې بلې دنیا ته لاړ شي، موعود جنت به همدلته ورته برابر شي او د اسلامي حکومت هغه طلایي دوران چې تر خلفای راشدین وروسته له منځه تللی و (۳) او دا څوارلس پېړۍ مسلمانانو د هغه د محرومیت رنځ ګاللی، هغه دوران به بېرته اعاده شي. البته دا حتمي نه ده چې د غه طلایي دوره دې ټولو ته طلایي وي؛ ځکه مسلمانان به بېرته هغه ځمکې لاندې کړي چې له لاسه یې ورکړې دي. پر دې سربېره، د دنیا په شرق و غرب کې به د اسلام د خپراوي او پراختیا زمینه برابره شي او هغو خلکو ته چې تر اوسه له اسلامه محروم پاتې وو، اسلام به ورته ورسول شي او که د دې رسالت د تر سره کولو لپاره اړتیا پېښه شي، نور هېوادونه به په زوره ونیول شي (۴).
سیاسي اسلام د دې دنیا د ښېګڼې لوېې وعدې کوي او ورسره هم مهاله د بلې دنیا د سعادت تضمین هم کوي او ژمنه کوي چې که چېرې خلک دې ایدیالوژۍ ته مخه کړي نو اخلاقي تعالي، معنوي ژغورنه، الهي قرب او هر څه چې په دې ډله کې راځي، تر لاسه به یې کړي. که داسې وشي نړۍ به د نوي انسان او نوي جهان د منځته راتلو شاهده اوسي چې په دې جهان کې به د جاهلیت اثر پاتې نه وي، هم د شلمې پېړۍ د جاهلیت(۵) او هم د نورو پېړیو د جاهلیتونو اثر.
دې کې شک نشته چې داسې خوږې وعدې د هر چا زړه خپلوي؛ خصوصاً د هغو ځوانانو چې د خپلې ایدیالې نړۍ هېڅ ځرک نه مومي او په بې صبرۍ سره د داسې بدلانه انتظار کوي چې د دوی محرومیتونه ختم کړي او د دوی د مطلوب نظام او مطلوبې ټولنې د منځته راتلو زمینه

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

برابره کړي. دغه ژمني خصوصاً هغه مهال لا خوږې لګېږي چې د مخاطبانو ذهنونه يې د ملتونو د پرمختګ له رازه او د لويو اجتماعي تحولاتو له پوهې خالي وي.
کله چې دا خلک عاطفي وېناوې کوي او په دې وجه د خلکو شور او ولولې راپارول کېږي، د عقل او فکر لپاره ميدان وړوکی کېږي، دلته د خلکو په زړونو کې اميد، باور، جديت، غوسه، کرکه او نور متناقض احساسي حالتونه سره ګډېږي او په دې حالت کې يوازينۍ چيغه چې د خلکو غوږونو ته لاره نه شي کولای، هغه د عقل او حکمت چيغه ده چې له پوهې او تجربې څخه راولاړېږي او د مسوولیت د احساس او دوراندیشۍ له مخې له ستونې څخه راووځي.
په داسې وضعيت کې، د داسې بحثونو تمه نه شو کولای چې په آرامه فضا کې له شورماشوره لرې ترسره شي او د خلکو ذهنونه لا زياتو او ژورو فکرونو ته وهڅوي، بې له دې چې اهل علم په څه شي تورن کړي او د فکر خاوندانو ته د شک په سترګه وګوري.
همدا وجه ده چې سیاسي اسلام توانېدلی دی د مسلمانو ځوانانو د لويې برخې پام ځان ته واړوي بې له دې چې علمي بحث او مناقشې ته تيار اوسي. دوی دې ته نه دي تيار چې له نورو ډلو سره رغوونکې خبرې اترې وکړي چې د ګډو ستونزو چې یوازې په یوې خاصې ډلې پورې اړه نه لري، چاره وکړي. دا کار څکه نه کوي چې د دې بحثونو شرط دا دی چې یوه خوا دې ځان د ټول حقیقت مالک ونه ګڼي او مقابل لوري ته دې هم اقلاً د احتمال په حد کې برخه ورکړي.
تر اوسه چا نه دي ليدلي چې د سياسي اسلام پلويانو دې داسې خبرو اترو ته غاړه ايښې وي چې ګڼې ډلې راونغاړي او هدف يې حقیقت ته رسېدل او د هغو ټولنو د ګډو ناخوالو د حل راايستل وي چې دغه ټولې ډلې ورپورې تړلې دي.
که داسې مباحثو ته فرصت برابر شي چې په کې د تکفير وسله له چا سره نه وي، فتواګانې په کې نه وي، له ډوګما څخه لرې خبرې اترې په کې وشي، او ټولې خواوې علمي استدلال او منطق ته غاړه کېږدي؛ نو د دغو بهیرونو له خوا پر رامنځته شويو ډېرو مفاهيمو، شعارونو، مقولو او مفکورو باندې به بيا کتنه وشي او دغه مفاهيم او مقولې به خپل ځای نورو مفاهيمو او مقولو ته پرېږدي، داسې مفاهيمو ته چې پر غښتلي منطق تکيه ولري.

د دوو منطقونو تفکیک

یو له هغو موردونو چې د دې مقالې د بحث موضوع ده او باید چې په جدیت سره وڅېړل شي، د دنیا او آخرت د منطق تفکیکول دي او دا چې سیاسي اسلام کوم یو خپل لومړیتوب ګڼي او عملاً د هغه د تحقق توان لري.

د دین د لومړي لاس متنونو یعنې قران او سنت ته په مراجعې ځرګندېږي چې د دې دوو منطقونو په منځ کې آخرت لومړۍ درجه اهمیت لري. دنیا د آخرت په څنډه کې معرفي کېږي ځکه چې د دین د صریح منطق پر اساس، د دنیا لنډ او تېرېدونکی ژوند د آخرت د اوږده او بې پایه ژوندانه په نسبت تر لوبې او ساعت تېرۍ (لهو و لعب) زیات څه نه دی (۲). نو اخروي سعادت او ابدي ژغورنه باید د مومن انسان د توجه محراق وي او په هېڅ وجه باید دنیا او آخرت په یوه تله کې ونه تلي. د دنیا او آخرت تر منځ توپیر هغومره دی لکه څومره چې د محدود او بې نهایت امر تر منځ یې تصور کولای شو.

اخروي ژغورنه چې هماغه ابدي ژغورنه ده، خپل خاص منطق لري چې محور یې زیاتره له خدای سره د انسان رابطه، د خلقت مبدا او د خدای له مخلوقاتو سره د انسان تعامل دی. له خدای سره رابطه د عبادت له لارې تأمینېږي او دا په حقیقت کې د متناهي موجود او نامتناهي ذات تر منځ سېمبولیکه رابطه ده، نه دا چې خدای ته به کومه ګټه رسوي او یا دې د هغه کومه اړتیا پوره کوي. د خدای له مخلوقاتو سره او تر ټولو د مخه له انسانانو سره د انسان رابطه، د اخلاقي فضایلو پر اساس جوړېږي. د قران د ایتونو زیاته برخه په همدغو دوو محورونو پورې اړه لري چې د ابدي ژغورنې اساسي لاره ورپورې غوټه ده. ان د ځینو مسلمانو پوهانو په نظر، د قران او سنت د ځینو دلیلونو پر اساس، عبادت د اخلاقي فضایلو د تکمیل مقدمه ده(۷).

په دې منځ کې، ځینې دیني ارشادات چې ورته احکام ویل کېږي، د حقوقي قوانینو له ډلې څخه دي او د معاملاتو په حوزې پورې اړه لري. د دې احکامو د اجرا کولو ضمانت په حکومتي نظام پورې اړه لري چې تطبیق یې کړي او خلک یې مراعاتولو ته ملزم کاندي. د دیني احکامو دغه ډله د دوو نورو محورونو په نسبت خورا محدود دي او د قران لږ شمېر ایتونه ورته ځانګړي شوي دي(۸). دغه احکام د هغو دوو نورو محورونو بر خلاف، د مکان او زمان رنګ لري او په همدې وجه تل د اجتهاد او فقهي بحثونو موضوع جوړوي. که د دې احکامو حقیقت او د هغوی اخري مقصد باندې ژور فکر وشي، وبه لیدل شي چې د هغوی اخري مقصد هم دا دی چې وګړي په اخلاقي ضوابطو منضبط کاندي او دغه عمل یې د هغه له نورو اعمالو سره

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

غاړه غړۍ کړي چې ابدي ژغورنه يې په برخه شي. د دې ادعا ثابتول کاملاً جلا تخصصي بحث غواړي چې بل ځای بايد مطرح شي(۹).

خو په دې کې هېڅ شک نشته چې د قران او سنت کُلي هدف دا دی چې د مومن وګړي ټوله اراده، اند ېښنه او هڅې اخروي ژوند او ابدي ژغورنې ته معطوف کاندي. دنيوي ژوند او په هغه پورې اړوندې چارې که په دې بحث کې ځای مومي، يوازې په يوه اوږده متن کې د «ليندیو» په حد کې دي چې د اړتيا له مخې پرانيستل کېږي او بېرته بند ېږي. خو اصلي اوږد متن د آخرت په اړه دی.

له داسې آخرت محوره متن څخه د دنيوي چارو (سياسي، اقتصادي، اجتماعي، حقوقي، صنعتي، علمي، هنري...) استنباط او استخراج هغه تېروتنه ده چې پخوا هم شوې ده؛ خو دا شی د ايډيالوژۍ په بڼه په لومړي ځل د سياسي اسلام په وسيله وړاندې شو او په معاصر اسلامي فکر کې د پراخې ګډوډۍ سبب شو(۱۰).

دغه پرېشاني له دې ځايه راولاړېږي چې دنيا او آخرت له يوه جنسه نه دي؛ خو سياسي اسلام دې حقيقت ته غاړه نه ږدي. دنيا او آخرت هر يو خپل خپل منطق لري چې کله کله د تصادف له مخې سره يوځای کېږي؛ خو هېڅکله کوم تلازم دا دوه يو په بل پورې نه شي تړلای. معنا دا چې دنيوي سعادت له اخروي سعادته بېل دی او ممکن کله کله وشو کولای چې دواړه سره يو ځای ولرو او کله يو يې او کله هم هېڅ يو يې. خو په دې منځ کې هېڅ ملازمه نشته او داسې نه ده چې که يو څوک دنيوي سعادت لري هغه دې حتماً اخروي سعادت ته ورسېږي او يا که چا ته دنيوي سعادت نه شو برابر نو اخروي هغه به يې هم په برخه نه شي. په دې اړه کولای شو ګڼ ايتونه او حديثونه ومومو چې په تکرار سره يې پر دې مفهوم ټينګار کړی دی.

دنيوي سعادت تر هر څه وړاندې په دې پورې تړلی دی چې د بني ادم د دې نړۍ اړتياوې پوره کاندي. د فقهې د اصولو کتابونو د ضرورتونو، اړتياوو او تحسينياتو په مبحث کې دغه موضوع څېړلې ده (۱۱) او عارفانو له هغې جملې څخه مولانا په مثنوي کې ورته اشاره کړې ده (۱۲) او په وروستيو کې ابراهام مازلو دغه اړتياوې د تيورۍ په بڼه وړاندې کړې دي(۱۳).

دنيوي چارې د عقل او منطق تابع دي او د انسان د عقل او اکتسابي پوهې په توانايۍ سره سمبالېږي. د اسلام له درانه پيغمبره په راپاتې يوه صحيح حديث کې راغلي چې دغه چارې د بني ادم د عقل او تجربې په قلمرو پورې اړه لري. سياسي اسلام له دې او دې ته ورته حديثونو او رواياتو سره داسې چلند کړی دی چې که د دوی مخالفانو يې له نورو حديثونو سره کړي وای، دوی به يې وار له واره په زندقه او الحاد تورنول(۱۴).

تکويني سنتونه او تشريعي سنتونه

که له قراني اصطلاحاتو څخه استفاده وکړو، بايد ووايو چې دنيوي چارې د خداى پاک له تکويني سنتونو (۱۵) سره د آشنايۍ په مرسته سمبالېداى شي او هېڅوک پر دې باندې سترګې نه شي پټولاى چې له دغو سنتونو سره آشنايي د عقل او پوهې له چارو څخه ده او ان انسان کولاى شي چې بې له ايمان او ديني اعتقاد څخه هم دغه سنتونه کشف کاندي او له هغوى څخه په استفادې سره خپلو غوښتنو ته ورسېږي.

نن سبا که د سياسي اسلام له هر صاحب نظر څخه پوښتنه وشي چې څرنګه نامسلمان ملتونه او لاييک نظامونه توانېدلي دي چې په مختلفو برخو کې دنيوي کاميابۍ حاصلې کړي، څرګند ځواب به يې دا وي چې هغوى د خداى تکويني سنتونه کشف کړي او عمل يې ورباندې کړى دى. کولاى شو همدا مطلب د الجواهر طنطاوي په مشهور تفسير، د عبدالکريم زيدان په «السنن اللهيه» کتاب کې او هم په ډېرو نورو منابعو کې وګورو.

د دې معنا دا ده چې په دنيوي چارو کې پرمختګ خپل خاص منطق لري او دين اساساً دا مسأله له خپل قلمروه ايستلې ده او خپله بني ادمانو ته يې ورپرېښې ده. په عمل کې هم وينو چې نور ملتونه بې له ديني اعتقاد څخه توانېدلي دي چې په دې برخه کې څرګند پرمختګونه وکړي. په دې لحاظ د زراعت او صنعت او د سياست او مديريت ترمنځ هېڅ توپير نشته(۱۶)،

دا ټول دنيوي چارې دي او ټول هماغه يو منطق لري، د مصالحو (ګټو) د جلب منطق او د مفاسدو (زيانونو) د دفع منطق. د فقهاوو په نظر همدا د شريعت د احکامو اصلي مقصد دى، دې ته به پام کوو چې دلته شريعت د دين پر وړاندې مطرح کېږي چې دا دقيقه او د تخصص پر بنا ډلبندي ده. دغه ډلبندي له هغه ځايه راولاړېږي چې د ټولو پيغمبرانو دين يو؛ خو شريعتونه يې بېل بېل وو او په هر وخت کې د شرايطو له غوښتنو سره سم، خاص شريعت راغلى و(۱۷).

د بني ادم عقل د دغو چارو په اړه چې د دې نړۍ په مصالحو او زيانونو پورې اړه لري، د عمل پراخ ډګر په مخ کې لري. په همدې وجه دغو چارو ته په فقه کې «امور معقوله المعنى» ويل شوي دي، يعني هغه چارې چې په عقل د درک او پوهېدو وړ دي(۱۸). کله چې عقل ته ميدان خلاص شي بيا د عقلاني روشونو، عقلاني وسايلو، او عقلاني پوهو له استفادې څخه ډډه نه شو کولاى. د دې معنا د عقلانيت منطق ته غاړه ايښودل دي او دا منطق د ټولو ملتونو او فرهنګونو تر منځ مشترک دى او په هېڅ ځانګړي دين پورې اړه نه لري. د هر دين او مذهب پيروان په مساوي ډول حق لري چې استفاده ځنې وکړي او څومره چې له دې شي څخه استفاده

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

کوي، هماغومره به په دنيوي چارو کې کاميابېږي، په زراعت، صنعت، اقتصاد، سياست، مديريت، ټرافيکي نظام، ښاري نظافت، د چاپېريال د بحرانونو پر وړاندې په مقابله کې... او په ټولو دنيوي چارو کې.

سياسي اسلام د دې پر ځای چې له دې حقيقت سره علمي چلند وکړي، هڅه يې کړې ده چې له خپلو عام پسندو شعارونو سره لکه «الاسلام هو الحل» يعنې اسلام زموږ د ټولو ستونزو حل دی (۱۹)، د خپلې سياسي پروژې په ګټه د خلکو په راټولولو لاس پورې کړي. دغه شعار په ظاهره خو د اسلام قدر کوي خو په باطن کې په سياسي لوبو کې اسلام د يوې وسيلې په توګه کاروي او اسلام د هغه د اعتبار په بيه په دنيوي لانجو کې ښکېلوي.

له دين څخه تمه

د سياسي اسلام پلويان يا خو نه پوهېږي او يا نه غواړي ومني چې د دنيوي ستونزو حل بل منطق ته په غاړه ايښودلو کې دی، هغه منطق چې د دين په ژبه، د الهي تکويني سنتونو تعبير ځنې کېږي او په غير ديني ژبه کې عقلاني منطق بلل کېږي. يوه نظري ستونزه دا ده چې دغه بهير په دې وجه چې د فکري بلوغ په لحاظ هغه ځای ته نه دی رسېدلی چې «له دين څخه تمه» مقولې ته په جدي سترګه وګوري او ورباندې فکر وکړي. دوی نه شي کولای د علمي تحليل په ميتود د دې تمې اندازه تعينه کړي، دا هغه کار دی چې په اکاډيميکو مرکزونو کې يې کولای شو نه د لارو پر سر په مظاهرو يا په هغو عاطفي ويناوو چې عوام لمسوي.

دغه بهير له نژدې يوه پېړۍ راهيسې خلکو ته وعدې ورکړې دي چې ستونزې به يې د دين په مرسته حل کاندې او مسلمانې پرګنې يې په ځان پسې رهې کړې دي؛ خو د دغو ټولنو د ستونزو د حل لپاره يې هېڅ منسجمه نظري طرحه نه ده وړاندې کړې او په ځينو ملکونو کې چې حکومت ته رسېدلی دی، هلته يې هم هېڅ کومه کاميابه عملي طرحه نه ده تطبيق کړې، په ځينو موردونو کې که کامياب شوی هم دی، هغه په دې وجه چې د نامسلمانو ملتونو له تجربو يې استفاده کړې ده او د عقلانيت منطق ته يې غاړه ايښې ده.

حيرانونکې خو لا دا ده چې د ناکامۍ له دې اوږده تاريخه وروسته هم لا تر اوسه پورې دا سې نښې نښانې نه ليدل کېږي چې دا بهير دې ځان ته له سره وګوري او په ځان کې دې سمون راولي. دوی تل هماغه ډول ډنګوي چې له څو لسيزو راهيسې يې د خلکو غوږونه کاڼه کړي دي. لا هم خلکو ته په قاطعيت سره وعدې ورکول کېږي چې که چېرې د دې بهير ملاتړ وکړي، ټولې ستونزې به يې حل شي. خو په عمل کې يې د دې ستونزو په حل کې هېڅ کومه کاميابي نه ده

ترلاسه کړي. ان د تيوري په کچه يې هم ځان له تناقضاتو نه دی پاک کړی او د دنيا او دين د توپير منطق ته يې غاړه نه ده ايښې.

سياسي اسلام لا لګيا دی ټينګار کوي چې د مسلمانو ټولنو د ټولو ستونزو د حل کونجي په لاس کې لري او ورسره هم مهاله د دوی اخروي سعادت هم تضمينوي، حال دا چې د دې خبرې اپوټه سمه راخېژي. يعنې څنګه چې د خلکو د دنيوي ژوند په تأمين کې پاتې راغلی دی، هماغسې د هغوی د اخروي سعادت په تضمين کې به هم ناکامه وي. ان که ورته ځير شو وبه وينو چې دوی د خلکو په زړونو کې دنيوي وسوسې جوتې کړې دي او عملاً يې خلک هغه لوري ته سوق کړي دي چې معنوي، اخلاقي او اخروي مسايلو ته يې پروا مخ په تتبېدو ده. دوی له خلکو څخه د معنوي تعالي فرصت اخيستی دی. په همدې وجه په اسلامي هېوادونو کې د وګړو د اخلاقي او معنوي وضعيت مطالعه دا رابښيي، څومره چې د دې ډلو او جماعتونو نفوذ زياتېږي او ورسره د دين په سېمبوليکو مظاهرو التزام زياتېږي، هماغومره په دې ټولنو کې اخلاق او معنويت کمزوری کېږي(۲۰).

له عبادتونو څخه د وسيلې په توګه استفاده

دا سمه ده چې د سياسي اسلام ځينې ډلې تربيوي او روزنيز پروګرامونه هم لري او خپلو غړو ته د عبادت او اخلاقو توصيه کوي؛ خو د دوی په کار کې يوه اساسي ستونزه شته او هغه دا چې دوی له عبادت او اخلاقو څخه د وسيلې په توګه کار اخلي، دوی د دې لپاره چې خپل غړي د سياسي پروګرامونو لپاره چمتو کړي، عبادت ته يې هڅوي. دا يوازې د غولولو په حد کې نه ده؛ بلکې دوی په همدې باور دي چې عبادت اساسي هدف نه دی؛ بلکې عبادتونه لکه هغه تمرينونه دي چې سرتېري يې په خپلو قطعاتو کې کوي چې خپلې اصلې وظيفې ته چمتو شي. د دوی په نظر اصلي وظيفه د حاکمو سياسي رژيمونو راپرځول دي. دغه رژيمونه د دوی په نزد د طاغوت، جاهليت، او جبر مظاهر دي چې بايد هرومرو رانسکور کړای شي. څنګه چې دغه مبارزه سخته ده او ډېر لګښت غواړي نو د ډلې افراد بايد کلک ايمان ولري چې په دې لاره کې تر پايه پورې لاړ شي او دا کار د دې ډلو د روزنيزو ديني پروګرامونو له لارې پوره کېدای شي. يعنې بالاخره عبادتونه د سياسي پروژې د بشپړولو لپاره د وسيلې په توګه استعمالېږي. د دوی دغه کارونه د دې ډلې د اکثرو غړو او ان له ډلې بهر د نورو کتونکو لپاره د التباس سرخوږی جوړوي او له هغوی څخه لوری لودن ورک کوي. د دې تيوری دقيقه شرحه د ابوالاعلی مودودي په ځينو کتابونو کې ليدلای شو، له هغې جملې څخه «اسلامي عبادتونه»

کتاب يادولای شو چې له اذان او اوداسه څخه رانيولې تر لمانځه پورې د عبادت هره برخه له نظامي تمريناتو سره تشبيه کوي.
په هغه ټولنه کې چې د اخلاقي فضايلو پر ځای په کې سياسي کينې، د ډلو تر منځ دعوې دنګلې، او دنيوي تقابل مخ په زياتېدو وي او د ګوندي تربګنيو اور په غړغړو وي، ملتونه او حکومتونه يو د بل له کړبوانه نيولي وي، او د امتونو تر منځ دښمني ورځ تر بلې زياته شي، هلته به د معنويت لپاره کوم ځای پاتې وي، د حقيقي ديندارۍ لپاره به کوم فرصت موجود وي او بلې دنيا ته به د وګړو د باطني پاملرنې کومه زمينه پاتې وي!
سياسي اسلام د سياست د اړتيا له مخې، نه له نورو ډلو او جماعتونو سره حقيقي روغې جوړې (۲۱) ته رسېدای شي او نه له نورو حکومتونو او سياسي نظامونو سره. دا په دې چې دی تل ځان تر نورو بر ګڼي او فکر کوي چې دی تر نورو زيات د خلکو د ملاتړ لايق دی. د سياسي اسلام په خبرو اترو کې تل پر نورو ملي او سيکولرو ډلو او ان پر نورو مذهبي جماعتونو باندې د نيوکو راج غالب وي. د دې بهير د تعليماتو يوه برخه چې خپلو غړو ته يې ورکوي، همدا د افراطي ځانولۍ او بروالي احساس او د نورو معيوب ګڼل دي. دا خبره ممکن په سياست کې غوره يا ان ضروري چاره وي؛ خو بې له شکه چې په منطق، اخلاق او حقيقي تدين کې ځای نه لري او له هغوی سره يې نه شو يو ځای کولای (۲۲).
همدا وجه ده چې په ټولنه کې د داسې اخلاقو له دوام سره نور نو د معنوي ژغورنې لپاره کومه تمه نه پاتې کېږي او دا ګومان به يوازې خيال وي چې په دې وضعيت سره به خلکو ته د ابدي او اخروي تضمين زمنه ورکړو.

د اخروي ژغورنې شرطونه

د اسلام له نظره اخروي ژغورنه ځينې شرطونه لري چې تر ټولو مهم هغه يې د ځمکنيو وسوسو او د هغو د مستلزماتو کمول دي. تر هغې پورې چې له خدای او آخرته پرته نور هر څه د مومن د توجه په محراق کې ځای ولري، ژوند به يې د کامل ايمان رنګ وانه خلي او د ژوند اصلي کړنې به يې بلې نړۍ ته ځانګړې نه وي. يا دې ابدي نړۍ د توجه په مرکز کې ځای ولري او دنيا يې په حاشيه کې وي؛ او يا برعکس. دا هسې خبره ده چې څوک دې ادعا وکړي چې ګوندې کولای شو دواړه په يوه اندازه مهمه وګڼو. نه قران دغه ادعا تاييدوي او نه مډرن علوم (۲۳).
په دوو لارو کولای شو چې دنيوي وسوسې راکمې کړو او دنيوي چارې په داسې مدار کې واچوو چې مرکز يې آخرت وي: يوه د لويو وګړو يا د پخوانو خبره، خواصو لاره ده او بله هغه

طريقه ده چې د متوسطو يا عامو وګړو په ښه ورځي. لومړۍ لاره د انفسي تغيير- يا د اوسنو په وينا- سبجکټيف بدلون دی. معنا دا چې د وګړي په باطن کې به داسې تحول راځي چې ماديات او دنيوي چارې به يې په نظر کې کم ارزښته او کم اهميته ښکاره شي او په نتيجه کې به يې دنيوي چارو ته لېوالتيا واقعاً کمه شي نه د تکلف او تصنع له مخې.

دويمه طريقه په آفاقي تغييراتو- يا د اوسنو په خبره – په آبجکټيف تغييراتو بنا ده. له دې تغييراتو سره به د ټولو يا اکثرو وګړو لومړنۍ اړتياوې پوره کېږي او د ښه ژوندانه امکانات به ورته برابرېږي چې نور دې ځوک په ورو او ټيټو شيانو باندې په جنايت لاس پورې نه کړي او د جرم او جنايت انګېزه به راکمه شي. که دغه لاره په سمه توګه ونيول شي، کولای شي د ټولنې پراخه برخه او اکثره وګړي چې په متوسطه طبقه کې راځي، تر خپل چتر لاندې راولي.

لومړۍ طريقه سره له دې چې ارزښتمنه لاره ده او په تېره زمانه کې هم د مسلمانانو له خوا د تصوف په وسيله او هم د نورو اديانو د پيروانو له خوا د خپلو ديني ارشاداتو په وسيله تجربه شوې ده؛ خو تل د ټولنې په لږ شمېر خلکو پورې چې خواص نومول کېږي، محدوده پاتې شوې ده. دا لاره هېڅکله عامه شوې نه ده چې د ټولو لپاره د ژوندانه په ماډل بدل شي. دا چې ولې، بېله موضوع ده او بايد په بل ځای کې ورباندې بحث وشي. د ځينو په باور يو علت به يې دا وي چې پخواني خلک په دې ډاډه نه وو چې له خپلې خوښې سره سم د دنيا د بدلولو وس به ولري.

له هغې ورځې څخه چې انسانان پوه شول چې کولای شي خپل ژوند سمبال کړي، په طبيعت کې تصرف وکړي او په جمعي ارادې باندې د ټولو سرنوشت تعيين کړي، لومړۍ طريقې يعنې د انفسي تغييراتو طريقه چې ډېره خواري، قوي اراده او سخت رياضت غواړي، خپل ځای يې آفاقي تغييراتو ته ورکړ. لومړۍ طريقه نوره منسوخه شوه؛ خو د ځينو خواصو او استثنايي وګړو لپاره يې ادامه وکړه. د همدې تغيير په وجه په شرق و غرب کې ګڼ شمېر غورځنګونه رامنځته شول چې نړۍ هغسې جوړه کړي چې د دوی زړه يې غواړي. دا چې په دې لاره کې برياوې څومره وې، بېله خبره ده خو د انسانانو ترمنځ يو ډول اجماع راپيدا شوې ده چې پر مشکلاتو د غلبې لپاره او د مطلوب ژوندانه د جوړولو لپاره به د وګړو او ملتونو جمعي اراده کاروي(۲۴).

نن سبا د نوي نړۍ د شرايطو مطابق، د حقيرو وسوسو د کمولو لاره او د اخلاقي او معنوي تکامل لاره دا نه ده چې پر ضرورتونو سترګې پټې شي؛ بلکې دغه ضرورتونه بايد په رسميت وپېژندل شي. مثلاً د دې لپاره چې د انسانانو ترمنځ منازعه ختمه شي، بايد د مربوطو علومو

www.ketabton.com د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ

له مخې د هغوی ریښې پیدا کړای شي او هغه اړتیاوې وپېژندل شي چې د دې لانجو سبب شوې دي او بیا دې ورته چاره ولټول شي. د ټولنو نورې ستونزې هم همداسې درواخله لکه اقتصادي فقر، اجتماعي نابرابري، سیاسي ګډوډي، فني او تخنیکي وروسته پاتې والی...

د بني آدم د اړتیاوو په رسمیت پېژندل او د هغوی چاره، د هغو لانجو د کمولو لاره ده چې د دې اړتیاوو د نه پوره کېدو په وجه رامنځته کېږي. د دې خبرې شرحه باید په جلا بحث کې مطرح شي او د دې مقالې له حوصلې وتلې ده (۲۵).

که دا ومنو چې باید دغه اړتیاوې په رسمیت وپېژنو او عاقلانه ځواب ورته ووایو، باید هغو تجربو او علومو ته مخه کړو چې منطقاً په کارېږي او عملاً یې نتیجه ورکړې ده. دا هماغه عقلانیت ته غاړه ایښودل دي چې مخکې مو ورباندې خبرې وکړې. که دا طریقه غوره نه کړو، د خلکو د اړتیاوو د پوره کولو بله لاره نه پاتېږي او د هغو وګړو لپاره چې له ګڼو ستونزو او اړتیاوو سره مخ دي، د علمي، ادبي، اخلاقي او معنوي غوړېدا لپاره فرصت نه برابرېږي. په دې صورت کې اخروي سعادت او ابدي ژغورنې ته هم تمه نه شو لرلای.

نارسا سیکولرایزېشن

سیاسي اسلام هم دنیوي پرمختګ له خنډ سره مخ کوي او هم اخروي سعادت. دا په دې چې له یوې خوا ورځ تر بلې دنیوي وسوسې ډېروي او د خلکو ذهنونه په سیاسي، اقتصادي، اجتماعي... ستونزو بوختوي او ورځ تر بلې خلک په دنیوي چارو کې لا زیات غرقوي (۲۶) چې دا په خپله د دین د غوښتنو مخالف کار دی؛ له بلې خوا خلکو ته غلط ادرس ورکوي، له هغوی څخه د مادي اړتیاوو د پوره کولو لاره ورک کوي، هغوی لا زیات په دنیوي ستونزو کې غرقوي او د معنوي تعالي فرصت ځنې اخلي.

البته موږ پوهېږو چې مادي سوکالي خامخا په اخلاقي تکامل او معنوي تعالي باندې نه ختمېږي. داسې نه ده چې یو دې خامخا بل په ځان پسې راولي. ان کېدای شي وګړی یا ټولنه له زیاتو مادي امکاناتو برخمن وي؛ خو لا هم له رذایلو څخه نه وي خلاص. خو په دې کې هم شک نشته چې د اړتیاوو کمېدل، بني ادم ته د دې فرصت ورکوي چې خپلې نورې اړتیاوې له هغې جملې څخه معنوي اړتیاوې پوره کاندي. موږ تر هغې پورې نه شو کولای له چا څخه د معنوي ژغورنې تمه ولرو، چې د هغه مادي اړتیاوې مو پوره کړې نه وي. البته استثنایي وګړي چې په متعارفو چوکاټونو کې نه ځایېږي، له دې قانونه بهر دي او طبعاً د عمومي حوزې په بحثونو کې پر استثنایي موردونو خبرې نه کېږي.

نتیجه

نه غواړو له دې بحثه دا نتیجه واخلو چې د سیاسي اسلام پلویان یا ټول متدینان د سیاسي فعالیت او په عمومي قضایاوو کې د برخې اخیستلو حق نه لري؛ ځکه له مسلمو حقونو څخه له هغه جملې څخه له سیاسي فعالیته د اتباعوو د محرومولو لپاره هېڅ دلیل نشته. دوی د سیاسي فعالیت حق لري خو په یوه شرط: چې دوی هم د نورو په شان سیاسي فعالیت د یوه مدني حق په توګه استعمال کړي، نه دا چې خپلو کړنو ته دیني رنګ ورکړي او تر نورو زیات امتیازات واخلي. کله چې د ټولو اتباعو لپاره مدني حقونه ورکول کېږي، متدینان هم کولای شي د نورو اجتماعي ډلو په شان په سیاسي فعالیتونو کې برخه واخلي او خپلې غوښتنې په قانوني لارو مطرح کاندي؛ خو بې له دې چې نور له خپلو حقونو محروم کاندي.

له دې بحثه مو غوښتل دا نتیجه راوباسو چې د سیاسي اسلام د پلویانو ډلې ان که ښه نیت هم ولري، غلطه لاره یې نیولې او اسلامي ټولنې همدې غلطې لارې ته وربولي. دغه کړنه او طریقه باید له غوغا څخه لرې په علمي لارو چارو تر مطالعې او انتقادي ارزونې لاندې ونیول شي چې نور دې نه خو د خلکو دین تر دې زیات زیان وویني او نه یې دنیا.

کېدای شي د دې ډلو ځینې پلویان چې ځان ته د تقدس په سترګه ګوري او په همدې وجه هېڅ ډول نیوکه نه شي زغملای، لیکوال په مختلفو تورونو چې له مخکې نه یې تیار په جېب کې لري، تورن کړي، کېدای شي لیکوال سیکولر، لاییک، لیبرال ... وبولي؛ خو دی نه لومړنی کس دی چې دا مسأله یې مطرح کړې ده او نه به یې اخرنی وي؛ نو په دې تورونو به سر نه ګرځوي. که څوک د حقیقت د موندلو وسوسه لري، لیکوال به یې دا سې کتابونو ته راجع کړي چې د لویو پوهانو په ګوتو لیکل شوي دي او څوک پر هغوی دا سې ټاپې نه شي لګولای.

لومړی د مشهور عالم مولانا ابوالحسن ندوي «د سیاسي اسلام تفسیر» کتاب دی چې په فارسي هم ژباړل شوی دی، په همدې نامه بل کتاب د پروفیسور وحیدالدین خان دی چې په عربي ژبه یې کښلی دی، دغو دواړو پر دې بهیر نقد کړی دی. البته په نورو اسلامي هېوادونو کې هم ځینو نورو اسلامي عالمانو دغه مسأله له مختلفو زاویو څېړلې او هڅه یې کړې ده چې اسلامي امت له هغو تېروتنو لرې وساتي چې سیاسي اسلام یې مخې ته ایښې دي(۲۷).

مل لیکنې:

۱. دا زموږ د ټولنې یوه اړتیا ده چې دیني ګوندونه او جماعتونه د هغوی د فکري اساساتو پر اساس ډلبندي کړو چې خلک یې سم وپېژني او خپل نسبت ورسره وټاکي. ځینو غربي کارپوهانو لکه

الیور روا، برنارد لوییس، هرایراد کمجیان، ژیل کیپل او نورو په دې اړه مطالعې کړې دي خو زموږ په بومي ادبیاتو کې تر اوسه پورې دې چارې ته هومره پام نه دی شوی چې وشي کولای ابهامونه لرې کړي او د هرې ډلې فکري چوکاټ په ښه توګه مشخص کاندي.

۲. زموږ په تاریخ کې د مسلمانانو په تفکر کې د سیاسي عنصر موجودیت او هغه ته د هر ښه او بد نسبت اوږده سابقه لري؛ ځکه پخوا حکومت یوازینی بنسټ و چې د ټولو وګړو برخلیک یې په لاس کې و؛ خو د نننۍ نړۍ له بدلونونو سره د حکومت په څنګ یا د هغه په مقابل کې نور بنسټونه هم راولاړ شوي دي. په دې توګه اوس د دولت او حکومت تعریف د پخوا په نسبت بدل شوی دی؛ خو دا توپیر لا تر اوسه پورې د سیاسي اسلام معرفت ته لاره نه ده کړې.

۳. نوستالجیا (nostalgia) یا تېر مهال ته ورتګ او د پخوانۍ طلایي دورې بیا اعاده کول، د سیاسي اسلام د معرفت او احساس عمده برخه جوړوي. دوی د اسلام د تاریخ د دې دورې روښانه ټکي زیات ځلوي او له اوسنیو ناخوالو سره یې مقایسه کوي، په دې توګه د ځوانو مسلمانانو ژور او توپاني احساسات راپاروي.

۴. د پخوانو مفتوحه سیمو بیا لاندې کول، د سیاسي اسلام له ارزوګانو څخه دي. سره له دې چې کله کله د پراګماټیک مصلحت له مخې په خپلو څرګندونو کې له دې خبرې ډډه کوي خو په لیکنو کې یې تل شته وي. دا بحث په خپله هم مهم بحث دی چې باید په علمي خبرو اترو کې ورباندې بحث وشي.

۵. «د شلمې پېړۍ جاهلیت» د اسلامي بنسټپالنې د نامتو لیکوال محمد قطب مشهور اثر دی. ورسره هم مهاله دا اصطلاح د معاصرې اسلامي بنسټپالنې په ادبیاتو کې د دې بهیر هغه لیدلورې ته هم اشاره کوي چې د نورو په اړه په تېره بیا د هغو حکومتونو په اړه یې لري چې هغوی د شریعت تطبیقول خپله دنده نه بولي. په همدې اصطلاح پورې تړلی لیدلوری د توندلارو جهادي او تکفیري ډلو سرچینه ده.

۶. حدید سوره، 20 ام ایت

۷. محمد غزالی، اسلامي اخلاق

۸. د احکامو د ایتونو د شمېر په اړه بېلابېل نظرونه شته، ځینې د هغوی شمېر 150 ایته ګڼي، دا نظریه په ځینو فقهي کتابونو کې راغلې ده. ځینې نور چې د احکامو د ایتونو مفهوم یې پراخ کړی دی، ګڼ شمېر غیراحکامي ایتونه یې هم ورپورې تړلي دي – داسې ایتونه چې احکام په ضمني توګه ځنې استنباط کېدای شي – د دې ایتونو شمېر یې 500 ته رسولی دی. ځینې نور څېړونکي (له هغې جملې څخه عبدالکریم زیدان په «الوجیز فی اصول الفقه» کې) چې دا موضوع یې په لا دقت سره څېړلې ده، د دې ایتونو شمېر تر 70 زیات نه ګڼي او دا د قران د ټولو ایتونو په مقایسه کې لږ دي. په دې

اړه (اجتهاد میان متن، واقعیت و مصلحت، صفحه 101) ته مراجعه وکړئ چې ما (لیکوال) ترجمه کړې دی.

۹. د احکامو پر مقاصدو باندې تمرکز له مهمو موضوعاتو څخه دی چې پخوانو په کافي اندازه نه دی څېړلی. له امام شاطبي څخه پرته، نور دا ټول معاصر پوهان وو چې تر امام محمد عبده وروسته یې دې موضوع ته په جدي سترګه کتلې دي او نن سبا په اسلامي تفکر کې دا له عمده دیني مباحثو څخه ده. «دین از دیدګاه شاطبي» کتاب ته چې د ډاکتر احمد ریسوني لیکنه ده، مراجعه وکړئ.

۱۰. دغې مفکورې چې کولای شو ټول علوم هغه که هر ډول علم وي، له قرانه استخراج کړو، په پخوانو کې ځینې پلویان درلودل. خو دوی غالباً یوازې دعوا کوله او په عمل کې چا دغه هڅه ونه کړه چې ځانګړې سیستماتیک علوم تدوین کاندي. سره له دې چې دې نظریې پخوا هم ګڼ شمېر منتقدان لرل؛ خو دا ځل سیاسي اسلام د چپي ګوندونو په پیروۍ خپله خاصه ایدیالوژي په دیني صبغه ارایه کړې ده. د عبدالکریم سروش «فربه تر از ایدیالوژی» کتاب ته مراجعه وکړئ.

۱۱. د مصالحو بحث چې اړتیاوې، حاجتونه، او تحسینیات رانغاړي، د فقهي په اصولو کې له عمده مباحثو څخه دی او د بني ادم پر واقعي اړتیاوو له خبرتیا کیسه کوي. البته د هر یوه د چت تعینول د مکاني، زماني او ان فردي متغیرونو تابع دي او تل به د اجتهاد یوه مسأله پاتې وي.

۱۲. مولوي وایي:

آدمی اول حریص نان بود — زانکه قوت و نان ستون جان بود
سوی کسب و سوی غصب و صد حیل — جان نهاد بر کف از حرص و امل
چون به نادر ګشت مستغنی ز نان — عاشق نام است و مدح شاعران
تا که اصل و فصل او را بر نهند — در بیان فضل او منبر نهند
تا که کر و فر و زربخشی او — همچو عنبر بو دهد در ګفتګو

(مولانا وايي چې انسان په لومړي سر کې د ډوډۍ او د نس غم اخیستی وي او د نس د مړولو لپاره هره روا او ناروا کوي، بیا چې د ډوډۍ له غمه بې غمه شي، د نوم او شهرت تږی شي او غواړي چې شاعران یې په شعرونو کې وستایي، د ده د شأن و شوکت صفتونه وکړي او په هر ځای کې د ده د سخاوت کیسې وي. یعنې تر هغې پورې چې مادي اړتیا یې نه وي رفع شوې، په معنویاتو پسې نه ګرځي. همدا مفهوم د خوشحال بابا په دې شعر کې هم نغښتی دی:

چې چا ته پېښ شي غم د خوړلو — یا غم د ښنبلو، د اغوستلو
نور نور غمونه واړه ترشا کا — که د سندرو وي، که د بدلو ژباړن)

۱۳. د ابراهام مازلو نظریې نړیوال شهرت ګټلی او د اکثرو صاحب نظرانو له خوا منل شوې ده. د دغې نظریې پر بنا د بني ادم اړتیاوې شپږ پوړونه لري، په دې ډول: - فیزیولوژیکي اړتیاوې – امنیتي او د مصونیت اړتیاوې – عاطفي اړتیاوې – اجتماعي اړتیاوې – د ځان (د استعدادونو) د

غوړولو اړتياوې – له ځانه وتلو (فراروی) ته اړتيا يعنې هغه مرحله چې انسان د ځان د ګټو پر ځای د ټولنې ګټو ته فکر وکړي او يوازې د ځان غم ورسره نه وي.

[په ځينو منابعو کې د مازلو نظريه په پنځو پوړونو کې بيان شوې ده:

- فيزيولوژيکي اړتياوې يا هغه اړتياوې چې ژوند ورپورې تړلی دی (تنفس، خوراک، څښاک، جنسي عمل، خوب، ...)
- خونديتوب ته اړتيا (فيزيکي امنيت، له طبيعي خطرونو څخه خونديتوب، د کورنۍ، مال او سر خونديتوب..)
- عاطفي او اجتماعي اړتياوې (مينه، محبت، دوستي، ملګريتيا، کورنۍ،...)
- د ارزښت موندلو اړتيا (پر ځان حساب کول، پر نفس باندې اعتماد، د نورو درناوی او د نورو له خوا درناوی...)
- غوړېدو ته اړتيا يا لوړو انساني مقاصدو ته د رسېدو اړتيا (اخلاق، هنر، د خپلو استعدادونو غوړول او پراختيا ورکول، د ستونزو حل کول، د حقايقو منل او له تعصبه لرې کېدل) د مازلو د نظريې پر اساس څومره چې انسان له مادي اړتياوو څخه بې نيازه کېږي، هماغومره معنوياتو ته مخه کوي. ژباړن]

۱۴. دغه حديث چې د احاديثو په ګڼو کتابونو او له هغې جملې څخه په صحيح مسلم کې روايت شوی دی او د صحيحو حديثونو په شمار کې راځي، دا دی: أنتم أعلم بشئون دنياكم.

۱۵. د «الهي سنت» اصطلاح په قران کې رينبه لري او منظور يې هغه متعارف طبيعي قوانين دي چې د هغوی پر بنا د دنيا فيزيکي نظام روان دی. دا اصطلاح په قران کې څو ځايه راغلې ده لکه، "ولن تجد لسنة الله تبديلا و لن تجد لسنة الله تحويلا ".

۱۶. ممکن وويل شي چې له دغو موردونو ځينې يې محض علمي يا فني جنبه لري او ځينې نور يې په خاصو ديني- ارزښتي منظومو پورې تړاو لري، لکه چې سيد قطب په «معالم فی الطريق» کتاب کې مطرح کړې ده او ځينو نورو هم په دې مورد کې د هغه پيروي کړې ده؛ خو دا ډول ليدلوری د مناقشې وړ دی او کولای شو مختلفې نيوکې ورباندې وکړو، مثلاً: اخلاقي ارزښتونه او ورسره د شرعي احکامو مقاصد هم کولای شي د بني ادم له هر عمل سره تړاو ولري، ان که محض زراعت هم وي.-لکه څنګه چې په حديت کې ورته اشاره شوې ده.- خو هغه مهم ټکی چې له سيد قطب او نورو پټ پاتې دی، دا دی چې دغه تړاو ذاتي جنبه نه لري، يعنې زراعت ذاتاً ديني نه دی او دين ذاتاً زراعتي نه دی؛ خو هر يو کولای شي له بل سره تړاو ولري او په دې صورت کې دا توپيرول بې معنا کېږي ځکه چې طبي، انجينيري او زراعتي کارونه چې د دوی په باور محض علمي او فني کارونه دي، بيا هم بايد د شرعي او اخلاقي ضوابطو تابع اوسي؛ خو دغه تړاو هېڅکله د دې سبب نه شي کېدای چې اسلامي طب، ديني انجينيري يا مذهبي زراعت ولرو، يعنې د دې کارونو ماهيت نه بدلېږي ان که وصف يې بدل هم شي.

۱۷. محمد منظور نعماني او ځينو نورو ليکوالو د دين او شريعت تر منځ تو پير په واضحه توګه بيان کړی دی او لا هم په دې اړه د نويو ټکو د مطرح کولو ځای شته چې په نوې دين پېژندنه کې ورته پاملرنه کېږي.
۱۸. د معقولة المعنی و غير معقولة المعنی اصطلاحګانې د فقهاوو له خوا د فقهې په اصولو کې مطرح شوې دي. دا دقيقه او حکيمانه ډلبندي ده چې کولای شي د شرعي احکامو ترتيب او ځای ځايګی تر يوه حده څرګند کړي.
۱۹. د «الاسلام هو الحل» شعار غالباً د اسلامي سياسي ډلو لکه اخوان المسلمين د انتخاباتي شعار په توګه مطرح کېږي چې په دې لاره وشي کولای تر نورو ګوندونو مخکې شي. د دې نظريې پر علمي ستونزې سربېره – چې په دې مقاله کې مو ورته اشاره وکړه - دغه شعار خلکو ته دا پيغام ورکوي چې يوازې همدا ډله پر اسلام او د خلکو د ستونزو په حل کولو کې د اسلام پر توانايي باور لري او نور ګوندونه او نورې ډلې يا خو له لويه سره پر اسلام باور نه لري او يا اسلام د ځينو ستونزو په حل کې عاجز ګڼي، او په دواړو صورتونو کې د دوی په وړاندې د خلکو بدبيني راپاروي. حال دا چې نورې ډلې او ګوندونه هم غالباً له مسلمانانو جوړ وي او له ديني ارزښتونو سره کوم تضاد نه لري.
۲۰. يو له هغو پديدو څخه چې پوښتنې راولاړوي او د ځينو شنونکو نظر يې ځان ته اړولای دی، د معکوس سير پديده ده. د دې پېړۍ له پيله تر ننه پورې د مذهب سېمبوليکو او ظاهري پديدو ته توجه ورځ تر بلې زياته شوې ده لکه حجاب، ږيره ... خو خلک له اخلاقي فضايلو لکه رښتيا، وفاداري، مروت، صداقت... څخه لرې شوي دي. دا د دين د سياسي کولو حتمي نتيجه ده ځکه څومره چې دوی د ظاهري دينداری اهتمام زياتوي، هماغومره يې باطن ته زيان رسوي.
۲۱. البته کله نا کله د سياسي اسلام ډلې د خپل پراګماتيستي منطق پر اساس له نورو ډلو سره په تکتيکي بڼه ظاهري روغه جوړه کوي، حال دا چې په خپل انحصارغوښتونکي منطق کې هېڅ بدلون نه راولي او د نورو د عيبونو لټول نه کموي. طبيعي ده چې دا ډول تکتيکونه په ټولنه کې د حقيقي تدين او د اخلاقو له ودې سره هېڅ مرسته نه کوي. دا کار ممکن په سياسي لحاظ د دې ګوندونو په ګټه وي او له هغوی سره په انتخاباتو کې د ډېرو رايو په ګټلو کې به مرسته وکړي او يا د نورو ډلو د همدردی په جذبولو سره به پر دوی د حکومتونو فشار راکم شي.
۲۲. په اخلاقي موازينو د وګړو، ګوندونو، حکومتونو، ملتونو، تمدنونو او دينونو د التزام اړتيا هغه عمده بحث دی چې د فکر او فلسفې د ځينو سرلارو ذهنونه يې مشغول کړي دي؛ ځکه کله چې دغه التزام ضعيف وي يا ګرد سره نه وي، د هر دين او هرې ايډيالوژۍ د پيروانو له خوا فجيع اعمال تر سره کېږي. دا يوه عمومي قاعده ده او د هېڅ دين او مذهب پيروان حق نه لري چې ځان له اخلاقي موازينو څخه معاف وګڼي.

۲۳. قران مجید ویلي دي: "ماجعل الله لرجل من قلبين فی جوفه" او مفسران وايي چې انسان نه شي کولای په یوه وخت کې دوو شیانو ته په عین اندازه اهتمام وکړي. دا مفهوم په مدرنه اروا پوهنه کې تر بحث لاندې نیول شوی او پراخ شوی دی.

۲۴. له نوي نړۍ سره آشنايي او له پخوانۍ دنیا سره د هغې د توپیرونو پېژندل، زموږ د ټولنو له عمده اړتیاوو څخه دي؛ ځکه چې د دې ټولنو ځینې ستونزې له دې ځایه راولاړېږي چې دوی په عملي لحاظ خو په اوسنۍ زمانه کې ژوند کوي؛ خو په نظري لحاظ لا هم په تېره زمانه کې اوسېږي. دوی پر اوسنۍ نړۍ د پوهېدو لپاره پرونی منطق کاروي او هېڅکله نه شي کولای له دغه تاریخي ببلښته واوړي. دا کار د دې ټولنو د وګړو په سلوک او معرفت کې ژور تناقضونه رامنځته کړي دي.

۲۵. د اخلاقو د علم پوهانو پر دې موضوع په تفصیل سره بحث کړی دی چې اخلاقي فضایل په کومو شرایطو کې وده کولای شي. که څه هم چې په دې باره کې د صاحب نظرانو تر منځ د نظر کامل اتفاق نشته؛ خو اکثر یې په دې باور دي چې د وګړو د لومړنیو اړتیاوو له پوره کولو پرته، د اخلاقي مکارمو د ودې تمه بې ځایه ده.

۲۶. د سیکولریزم او د هغه پر ډولونو باندې زیات بحثونه شوي دي. ځینې صاحب نظران لکه ډاکتر عبدالوهاب مسیري، په دې باور دي چې د وګړو او ټولنو سیکولر کېدل په دې معنا دي چې د هغوی دنیوي وسوسې پر معنوي وسوسو یې غلبه وکړي او د انسانانو مادي اړتیاوې د هغوی د معرفت په مرکز کې واقع شي. په دې خاطر ځینې نور شنونکي دې نتیجه ته رسېدلي دي چې اسلامي بنسټپالنه د خلکو د دنیوي وسوسو په راپارولو سره عملاً هغوی د سیکولر کېدو خوا ته بیايي او هغه څه چې دوی یې له منځه وړل غواړي، په ناپوهۍ کې د هغې له پراختیا سره مرسته کوي.

۲۷. په اسلامي هېوادونو کې ګڼ شمېر لیکوال د اسلام د سیاسي کولو پر زیانونو خبر وو او هر یوه یې د دې مسألې له عواقبو څخه د خپلې خبرتیا په اندازه، خبرداری ورکړی دی. نامتو مصري لیکوال، مرحوم محمد غزالي د ژوند په وروستیو کلونو کې په کراتو په دې اړه لیکنې کړې دي. انجینیر مهدي بازرګان د «آخرت او خدای د انبیا د بعثت موخه» کتاب په لیکلو سره ـ چې د ده د ژوند د وروستیو کلونو د فکرونو محصول دی ـ همدغه مفهوم په یو ډول مطرح کوي. ډاکتر سروش تر نورو زیات او په لا وضاحت او لا زیات استدلال سره هڅه کړې ده چې په خپلو مختلفو لیکنو کې دا موضوع د خلکو غوږونو ته ورسوي. د هغو مسلمانو لیکوالو د احصایې راټولول چې د دین سیاسي کول یې نقد کړی دی، د دې لیکنې له حوصلې وتلي دي او باید جلا ولیکل شي.

مډرن اسلام،

امکان که امتناع؟

مډرن اسلام یعنې د اسلام هغه تفسیر چې په نظر او عمل کې، د نوې نړۍ له اساسي مقولو سره اړخ ولګوي. دا هغه مقولې دي چې د نننی تمدن په پیدایښت او وده کې یې اساسي نقش لرلای دی او د هر یوه تصور له بله پرته امکان نه لري.

ځینې مسلمانان په تېره بیا بنسټپالي چې نه سنتي پاتې دي او نه مډرن شوي دي، له دې تفسیر سره په جګړه کې دي او په دې برخه کې هره هڅه ورته د اسلام له زیانه ډک تحریف ښکاري چې باید مخه یې ونیول شي.

خو بله ډله یې ضروري احتیاج ګڼي او تصور کوي چې نه یوازې اسلام ته بلکې هېڅ دین او سنتي ایین ته د دې امکان نشته چې په راتلونکې مډرنه نړۍ کې وپایي. دا کار یوازې هله کولای شي چې دغه تجربه تېره کړي او ځان د اوسنیو انسانانو له نظر سره موافق کړي او څومره چې غواړي د دوی پر کړنو اثر وکړي، هماغومره باید له هغوی سره تطابق ولري.

خو اکثره خلک په دې کشمکش کې حیران پاتې دي او نه پوهېږي چې دقیقاً حق له دې ډلې سره دی که له هغې سره؟ ځکه چې له یوې خوا په دغو ټولنو کې د عمومي تفکر سویه دومره نه ده لوړه شوې چې له ډوډۍ او اوبو ورها خوا نورې مسألې په آسانۍ سره وڅېړي او له بلې خوا تر اوسه پورې دلته د خبرو اترو فرهنګ او د مفکورو د بې درېغه او ښکاره څرګندولو - بې له دې چې د خشونت وېره ورسره وي - رواج شوی نه دی. په داسې حال کې چې د دې کشمش له پیله نژدې یوه پېړۍ یا زیاته موده تېرېږي.

هغه بهیر چې اسلام د بنسټپالنې په میتود مطالعه کوي او هماغسې یې درک کوي، مخکې تر دې چې په موضوع کې تعمق وکړي او اپیستیمولوژیک برخورد ورسره وکړي، هڅه کوي چې اسلام له نورو سره- له غرب سره – د مقابلې په میتود مطالعه کاندي. طبیعي ده چې د مقابلې او دښمنۍ منطق مو په بې طرفه توګه د مسألې څېړلو ته نه پرېږدي او تر هر څه د مخه د

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

ګټې او تاوان خبره یې رابرسېره کېږي او دا چې ایا کولای شو دغه مسأله داسې تعبیر کړو چې د بل ګټه یا خیر هم په کې وي. که د داسې تعبیر د رااېستلو لپاره لاره خلاصه وي، نورو تعبیرونو او تحلیلونو ته اړتیا نه پیدا کېږي.

په همدې وجه همدا چې د دیني تفکر د نوي کولو او د مډرن اسلام مفکوره مطرح شوه، بې له تأمل څخه دا غوغا پورته شوه چې ګوندې دا یوه غربي او په خاصه توګه امریکایي مفکوره ده. نو په دې حالت کې له هغې سره مخالفت او دښمني که د عقل په لحاظ د بحث وړ وي؛ خو تعبداً دغه مخالفت دیني وجیبه ګڼل کېږي چې باید بې پوښتنې ورته ملا وتړل شي.

هغه ژبه چې اغلب نوپالي یې د خپلو مفکورو د بیان لپاره غوره کړې ده، تر اوسه پورې زموږ په عمومي مجامعو کې ځای نه لري او د اکثرو مخالفانو لپاره ناآشنا ژبه ده. هم په دې وجه چې د دوی ترمنځ د زده کړو د سابقې توپیر شته او هم د دوی د پوهې او تفکر په کچه کې توپیر وینو. کله چې دا خبره د بنسټپالو له شورماشور سره ګډېږي او نوپالي د بنسټپالو له خوا محاصره کېږي، په دې وخت کې د اکثرو وګړو حیراني چې په دې منځ کې بلاتکلیف پاتې دي، لا زیاتېږي.

لیکوال غواړي په دې لیکنه کې تر یوه ځایه د دې مسألې ابهام راکم کړي او په دې اړه ځینې ټکي مطرح کاندي چې د مسألې د لا روښانه درک لپاره لاره هواره کړي.

د دین تجدید که د وخت ځواب

پوښتنه دا ده چې سره له دې چې د حدیث په معتبرو کتابونو کې د دین د تجدید په اړه روایت هم شته؛ نو ولې په تېرو پر له پسې پېړیو کې دا مسأله د مسلمانانو د فکري سرلارو او مشرانو پام نه دی جلب کړی؟ ولې د نورو روایتونو برخلاف چې د ډېرو دیني ارشاداتو او احکامو د استخراج او استنباط مبنا ګرځېدلي دي، د دین د تجدید په اړه روایتونه د مسلمانانو په تېر تاریخ کې د هېڅ ډلې توجه نه ده جلب کړې او دا احکام د خاصو توصیو د استنباط مبنا نه دي واقع شوي؟ د دې مرفوع حدیث راوي ابوداوود دی چې له شپږو مشهورو صحیحو څخه یوه یې د ده ده. حدیث داسې دی: *إِنَّ اللهَ يَبْعَثُ إِلَى هذه الأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَها دِينَها* ؛ یعني بې شکه خدای د هرو سلو کلونو په سر کې یو څوک د دې امت خوا ته رالېږي چې دین یې ورته نوی کړي.

دا حدیث په لومړي ځل هغه مهال د نورو روایتونو له لاندې څخه رااېستل شو چې مډرنه نړۍ له خپلو وسایلو، میتودونو او مختلفو شیانو سره راغله او ځان یې پر ختیځو

هېوادونو ومانه او له ځانه سره يې ډېر تازه مفاهيم، مقولې، شعارونه او ادعاګانې راوړې. د همدې تقابل پر مهال د دين د تجديد بحث، له کنو او احياناً متضادو تفسيرونو سره راميدان ته شو او ځينې نېغ په نېغه په همدې روايت پسې لاړل او هغه يې د خپلو ځرګندونو مبنا وګرځاوه.

دې خبرې ته توجه هغومره جدي وګڼل شوه چې ان تجدد دښمنو بنسټپالو هم په خپلو خبرو کې ورته ځای ورکړ او هڅه يې وکړه چې له تجديد څخه خپل خاص تعريف رامنځته کړي چې له کاروانه شاته پاتې نه شي او په عين وخت کې د نورو د تعريفونو مشروعيت نفي کړي. د ابوالاعلی مودودي "***موجز تاريخ تجديد الدين و إحيائه***" کتاب د دې هڅو نمونه ده. له دې ځرګندېږي چې د نوي عصر حضور دومره د خلکو پر ټټرونو فشار راوړی او له ساه ايستلو يې اچولي وو چې موافقان او مخالفان يې دواړه لحاظ وکړي. **د تجديد موضوع ته پام کول، د نوي عصر د په رسميت پېژندلو معنا ښندله او دا چې د هغه له حضوره څوک انکار نه شي کولای او هر څوک بايد له هغه سره خپل نسبت تعين کړي.**

د سنتپالو او بنسټپالو په نظر د دين تجديد تېر ته د ورګرځېدلو معنا درلوده، يعنې د دين هغه تفسير ته ورګرځېدل چې په بل عصر کې ترسره شوی و. دوی ګومان کاوه چې د مسلمانانو د ماتې او له برمه د اسلام د لوېدو وجه هغه اضافات دي چې د تاريخ په اوږدو کې په دين کې ورزيات شوي دي او که چېرې دغه اضافات ايسته شي، د اسلام حقيقت به د يوه ځلېدونکي او صيقل شوي جوهر په توګه راڅرګند شي او په خپلې ځلا باندې به د ټولو سترګې وبرېښوي. د دوی په باور د بل هر دين د برم د ختمولو لپاره به همدا کافي وي او اسلام به له تجديدِ حيويّت سره د تېر په څېر د خپلو پيروانو په ژوندانه کې د پراخو کاميابيو او پرمختګ د الهام منبع وګرځي.

د دين د پاکولو هغه بهير چې محمد بن عبدالوهاب، له نوي عصر سره تر مخامخ کېدو د مخه او په بشپړ قبيله يي بستر کې پيل کړی و، د اکثرو يا ټولو سني بنسټپالو بهيرونو پلار ومنل شو چې دغه نور بهيرونه د هغه له تجربې او ميراث څخه ګټه واخلي او له دين څخه تر مناقشې لاندې اضافات لرې کړي او دين له بدعت او خرافاتو څخه پاک کاندي. ځينې بنسټپالې ډلې د مسلمانو سنتي مجامعو د حساسيت په وجه، غوره ګڼي چې خپل وهابيتوب پټ وساتي؛ خو په خپلو خبرو کې د هغه له محتوا څخه استفاده کوي؛ ځکه دوی ګومان کوي د مسلمانانو د ستونزو ريښه په اضافاتو او بدعتونو کې نغښتې ده چې د تاريخي تحولاتو په بهير کې يې دين ته لاره کړې ده. په همدې وجه له دې بدعتونو څخه د دين پاکول، هغه رسالت

دی چې له ترسره کولو سره يې د نورو تحولاتو پر مخ لاره خلاصېږي. د تحولاتو مطلب پر نورو باندې د اسلام غلبه - دلته پر غربي تمدن غلبه – ده او تر هغې وروسته به د نړۍ د رهبرۍ مقام اسلام ته ورسېږي(*أستاذية العالم*).

دغه بهیرونه هر څه ساده ګڼي او پر لویو تاریخي تحولاتو باندې د سیاسي، اجتماعي، اقتصادي، فرهنګي، جیوپولیټیکي او سایکولوژیکي عواملو اثر له پامه غورځوي او ټولې ستونزې په خرافاتو او بدعتونو پورې غوټه کوي. په همدې وجه د دوی ټول ټینګار په همدې باندې دی چې بېرته به لومړني اسلام ته چې له ټولو بدعتونو پاک و، وروګرځي. دوی ګومان کوي چې له فرقو څخه د اضافاتو په پاکولو او د اورتوډوکسي اسلام په احیا کولو سره به د اسلامي ملکونو ټولې ستونزې ختمې شي. دوی دغه کار د دین تجدید نوموي چې د دوی په باور د نړۍ د دې برخې؛ بلکې د ټولې نړۍ د لانجو د حل کیلي ده.

په حقیقت کې دغه بهیرونه دا مني چې دین تجدید ته اړتیا لري؛ ځکه چې د دین د تجدید خبره په هغه څرګند روایت کې شوې ده او له هغې څخه انکار نه شي کولای؛ **خو دوی هېروي چې د دین تجدید د دین د زړولو معنا نه لري؛ بلکې د دین د نوي کولو معنا ښندي.** دوی له دې ټکي یومخ غافل پاتې دي.

د دین تجدید یعنې څه؟

اوس دلته پوښتنه دا ده چې څرنګه او د کومو معیارونو له مخې وپوهېږو چې څه ډول هڅې د دین د تجدید لپاره دي او کومې يې د زړولو لپاره؟ د دې پوښتنې د ځوابولو لپاره غوره ګڼم چې د مصطفی ملکیان له نسبتاً مشهورې نظريې ګټه واخلم. دی په خپله نظریه کې د اسلام (او بل هر دین) په اړه خبرې په درېو سطحو کې د مطرح کولو ګڼي. لومړۍ سطح د لومړي لاس منابع دي چې په اسلام کې کتاب او سنت دی چې د اسلام 1 تعبیر ځنې راوځي. دویمه سطح کې هغه انګېرنې او فهمونه دي چې د دین د تاریخ په اوږدو کې رامنځته کېږي. درېیمه سطح د متدینې ټولنې د هرې برخې له اجتماعي شرایطو سره سم او د فرهنګ په چوکاټ کې د دې انګېرنو عملي تطبیقول رانغاړي. یعنې کله چې مثلاً ویل کېږي، په دې اړه د اسلام نظر داسې دی؛ کله دا معنا ښندي چې په کتاب او سنت کې يې په اړه داسې خبرې شته، کله يې معنا دا وي چې مسلمان مجتهدان او عالمان داسې نظر لري او کله هم په دې معنا چې د مسلمانانو په عملي سنت کې داسې شی شته. له دې تفکیک سره کولای شو په لا روښانه توګه دا پوښتنه وڅېړو چې «د دین له تجدید څخه منظور څه دی؟».

د ټولو بهیرونو اتفاق دا دی چې د دین نوی کول، د کتاب او سنت د تجدیدولو معنا نه لري. کتاب او سنت د تدوین له وخته تر اوسه پورې په لیکلي بڼه له مسلمانانو سره شته او د ټولو بهیرونو په نزد یې اعتبار یو شان دی. کتاب او سنت زړښت نه مني نو نوي کولو ته اړتیا هم نه لري. نو د بحث موضوع دوو نورو سطحو ته انتقالیږي: یوه د تفسیرونو او هغو انګیرنو چې د کتاب او سنت په اړه رامنځته شوې دي او وروسته بیا د فرقو او مذهبونو په ایدیالوژۍ بدلې شوې دي او بله د عملي تطبیقولو او د فرهنګي تکون سطح.

حقیقت دا دی چې د اسلام دویمه سطحه د لومړۍ سطحې هم عمره ده. یعنې انګیرنې او فهمونه د قران او سنت پر اساس رامنځته شوې دي او داسې وخت نه پېژنو چې کتاب او سنت وو خو له هغوی څخه د متدینو د فهم او تفسیر خبره نه وه مطرح. اساساً داسې کار امکان نه لري. خو دا هم سمه ده چې دغه فهم او تفسیرونه په لومړي پړاو کې خام او ساده وو، تدوین شوي نه وو؛ خو د وخت په تېرېدو سره د تفسیرونو د تراکم په وجه او پر هغوی باندې د نورو عواملو د تاثیر په وجه په مدونه بڼه اوښتي دي. تر دې کار وروسته د اسلام دویمه سطح د مستقلې موضوع په توګه مطرح کېږي او د ناظرانو او شنونکو مخې ته راځي. د اسلام درېیمه سطح هم په دویمې سطحې پسې رامنځته شوې او څومره چې له فرهنګ سره ګډېږي هماغومره لا غوړېږي او لا زیات ځانګور کېږي.

سره له دې په عقلي – تیوریکي لحاظ دغه درې سطحې مستقلې او سره بېلې دي او د اهمیت اندازې یې سره متفاوتې دي؛ خو په عملي لحاظ سره نژدې او ټینګه رابطه لري او متقابل تعامل یې په منځ کې شته. یعنې د نظریې په کچه کولای شو هره یوه جلا جلا تر بحث لاندې ونیسو؛ خو کله چې د متدینو عملي ژوند ته رسېږو، دا درې واړه سره څنګ په څنګ کې وینو. ځکه خو دین ته باید د پدیده پوهنې (phenomenologic) له لیدلوري وکتل شي. یعنې داسې لیدلوری چې په یوه لیکلي متن کې پروت انتزاعي دین، د متدینو له قول او فعل څخه جلا نه مطرح کوي. له دې لیدلوري څخه دین هماغه دین دی چې راته ښکارېږي او په عمل کې ځان رانښیي، تر دې هاخوا چې هرڅه دي، هغه د دین فرع ده. نن سبا دغه لیدلوری جدي پلویان لري.

له بحثه به نه لرې کېږو، د دین له تجدید نه مطلب څه دی؟ تر اوسه هېچا دا ادعا نه ده کړې چې د دین د لومړۍ سطحې یعنې د کتاب او سنت د نوي کولو سودا به لري؛ ځکه دا بې معنا خبره ده. پاتې شوه د دوو نورو سطحو خبره، د تفسیر او تطبیق سطحې.

www.ketabton.com د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ

د تطبيق سطح د تفسير له سطحې رازېږي او له هغې څخه نه بېلېږي. يعنې تاسې چې له دين څخه هر مفهوم واخلئ، عملي ديند اري به مو هماغسې وي. له مناسبو نظري اساساتو پرته د عملي تدين هېڅ ډول نه شو اټکل کولای. په دې لحاظ د تطبيق سطح پخپله د تفسير د سطحې فرع ده او کله چې د دين د تجديد خبره کېږي، د تطبيق سطح د تفسير د سطحې حاصل او اخري نتيجې په توګه مطرح کېږي. نو د دين تجديد عمدتاً د دين د فهم، تفسير او تفکر تجديد رانغاړي. په همدې وجه علامه اقبال چې په کمبريج پوهنتون کې يې خپل ديني اصلاحپاله مبحثونه وړاندې کول، د احيای فکر نوم يې ورته ورکړی و. مطلب دا چې د دين د تجديد په برخه کې هره هڅه اصلاً د دين د فهم تجديد دی او د ديني فکر نوی کول، په دويمه درجه کې د تدين د روحيې او د ديني لارښوونو د عملي التزام نوي کول دي.

بنسټپالي وايي چې د ديني تفکر تجديد دا دی چې موږ د پخوانو (سلف)، يعنې د لومړيو پېړيو فهم او انګېرنې ته د اصل په سترګه وګورو او خپل فهم د هغې تابع کړو او خپل ديني تفکر د هغوی ديني تفکر ته ورته کړو. دوی دا دليل وړاندې کوي چې پخوانو د وحې د نزول زمان ته او نبوي دوران ته د نژدې والي له امله د دين د سم درک کولو ښه او زيات توفيق موندلی دی. د دوی په باور څومره چې دغه زماني واټن ډېرېږي هماغومره دغه توفيق نويو نسلونو ته کم شوی دی. دا تر ټولو مهم عقلاني استدلال دی چې دوی يې د خپلې ادعا د اثبات لپاره وړاندې کوي.

دغه استدلال چې ظاهراً منطقي او موجه ښکارېږي، په اسانۍ سره د خلکو له خوا منل کېږي او اکثره وګړي د دې استدلال ژورو ته فکر نه کوي او هغه منطقي ستونزې چې په کې دي، د دوی له نظره پټې پاتېږي. همدا ده چې د دې مهال د اسلامي تفکر زياته برخه له باطل دور سره مخ ده او چې څومره هڅه کوي چې د پخوانو فهم ته ورنژدې او له هغوی سره يو شان شي، نه کامیابېږي. دوی نه هغه فهم ته رسېږي چې يادوي يې او نه هغې کاميابۍ ته چې د دوی په باور پخوانو د خپل فهم په وجه ورته رسېدلي وو؛ نو بېرته هماغه ځای ته راګرځي چې شروع يې ځنې کړې وه.

آيا د پخوانو فهم ته لاره کول امکان لري؟

دلته دوې پوښتنې دي چې که ورته ژور فکر وکړو، د دې عام شوي باور پر ستونزو باندې پوهېدلای شو: يوه دا چې څرنګه ثابتولای شو چې د پخوانو (اسلافو) فهم او درک دقيقاً دغه شی و چې موږ يې انګېرو. دويمه، که دا ومنو چې د هغوی فهم دغسې و، ايا د هغوی د پوهې

ظاهري تقلید به مو هغې لارې او طریقې ته ورسوي چې دوی کارولې. داسې خو به نه کېږي چې د هغې طریقې او لارې په روح پوه نه شو او له هغې څخه د تاریخي ماهیت په ایسته کولو او په کاملاً متفاوت ماهیت یې د کارولو په وجه، هغه لاره مسخه کړو. یعنې داسې کار چې په ظاهره کې خو به د پخوانو د کارونو تبعیت وي خو په حقیقت کې له هغوی څخه انحراف او له هغوی سره خیانت وي.

د لومړۍ پوښتنې معنا دا ده چې څرنګه ثابته کړو چې د اسلام یو خاص تفسیر هماغه د پخوانو (اسلافو) تفسیر دی؟ نن سبا چې هرمنوتیکي (تفسیري) مباحثو پوره وده کړې ده، تر پخوا په اسانۍ سره پوهېدای شو چې له دین څخه د پخوانو د فهم په نامه چې کوم څه وړاندې کېږي، د هرې ډلې د سلیقې، تخصص، لېوالتیا، او دریځونو نتیجه ده. هره ډله له خاصو فلټرونو او وسایلو سره د تېر په لټه کې راووځي او که یې غوښتي وي که نه، له تېر څخه د خپل خاص روایت د جوړولو کار اخلي. نتیجه دا کېږي چې یو نه بلکې ګڼ روایتونه مو مخې ته راځي چې هر یو یې د خاصې سلیقې او طریقې محصول دی. صوفیان د تېر په اړه ځانته روایت لري، سلفیان یې ځان ته - شیعه خپل روایت لري، سنې خپل – فقیه ځان ته روایت جوړ کړی، متکلم ځان ته او ... یعنې داسې روایت نشته چې د مناقشې لاره بنده کړي، چې ټولې ډلې ورباندې اتفاق وکړي چې هو، د پخوانو فهم او تفسیر همدغه شی و.

کولای شو زړو متنونو او منابعو ته په مراجعې سره دا وښییو چې ان د پخوانو تر منځ هم په ډېرو موردونو کې د نظر اختلاف و، هم په فروع کې هم په اصولو کې. د وخت په تېرېدو سره چې مختلفې ډلې او فرقې راوزېږېدې، هرې یوې د ځان د مشروع ګڼلو لپاره، ځان ته شجره او نسب نامه جوړه کړه چې په یوه ډول سره ځان په پخوانو پورې وتړي. هرې ډلې هڅه کړې ده د دې کار لپاره خاصه ایدیالوژي رامنځته کړې دي. تر هغې وروسته بیا د پخوانو په اړه دا تصور مطرح شو چې ګوندې په لومړنیو نسلونو کې واحد او د ټولو موافق میتود شته و او د هغوی تر منځ د نظر اختلاف او مختلف لیدلوري نه وو موجود.

څرنګه چې د دې مسألې شرح ډېر تفصیل او مستند بحث غواړي او په دې لیکنه کې نه ځایېږي نو بل ځای ته به یې پرېږدم. دلته به همدومره ووایم چې نن که څوک وایي چې موږ د دین هماغه د پخوانو تفسیر او فهم ته ورګرځو نو باید پوه شي د دې هیلې پوره کېدل هغسې اسانه نه دي لکه په ویلو کې چې ښکاري، دا کار داسې ستونزې لري چې د کولو امکان یې ضعیف دی او خلک به په اسانۍ سره ځنې تېر شي. ځکه خلک هغه څه ته رسېږي چې ګومان کوي

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

پخوانو به دغسې فکر کاوه او دا نه وي ورمعلوم چې د ده فهم د هغوی له فهم سره څومره ورته دی. په همدې خاطر نور بهيرونه هغه څه ته نه ورګرځي.

د دې مدعا خورا ساده مثال د سلفيت شعار دی. سلفيان چې ځان د حقيقي سلف (پخوانو) پيرو بولي، دا ځان ته مزيت ګڼي چې ګوندې خاص په دوی پورې اړه لري او نور ترې محروم دي. حال دا چې متصوفان او بلکې ټولې غير سلفي ډلې، د سلفيانو انګېرنه او لاره مردوده ګڼي او د هغوی فهم سطحي، نيمګړی، مصنوعي او بې اساسه ګڼي.

د پخوانو طريقه، شکل که محتوا؟

دويمه پوښتنه دا ده چې فرضاً د هڅو په نتيجه کې وتوانېدو ثابته کړو چې له دين څخه د پخوانو فهم او تفسير دغسې و، اوس نو څه پوه شو چې د هماغه تفسير هو به هو تطبيق په يوه بله زمانه کې او په بل فرهنګي چاپېريال کې به صواب وي؟ په دې باندې پوهېږو چې د هغوی فهم د هماغه چاپېريال له شرايطو او واقعيتونو سره سمون لري؛ بلکې له هماغه شرايطو سره د دين د ښنلولو محصول او معلول دی؛ نو ايا په نورو شرايطو کې او د نورو واقعيتونو په موجوديت کې د هاغه تفسير تطبيقول، د دين او واقعيت تر منځ به عدم تطابق پيدا نه کړي؟

يعنې که موږ داسې ګڼو چې پخوانې په دين ښه پوهېدل او وتوانېدل چې دغه سمه پوهه په خپل فردي او اجتماعي ژوند کې هم عملي کړي او د دوی کاميابي له دې وګڼو چې دوی له يوې خوا د دين په اصلي روح او لوړو مقاصدو ښه پوهېدلي وو او له بلې خوا يې د خپلې زمانې شرايط او واقعيتونه ښه پېژندلي وو؛ نو که موږ هم هماغه پوهه چې له هماغه پخوانو شرايطو سره يې اړخ لګاوه، په خپلو اوسنيو شرايطو کې تطبيق کړو، ايا په دې کار به د پخوانو روش ته ورنژدې شو که په دې کار چې خپله زمانه سمه وپېژنو او بيا دين له اوسنيو واقعيتونو سره ونښلوو؟ يعنې د پخوانو روش ته ورګرځېدل، د هغوی د روش شکل او ظاهر ته ورګرځېدل دي که د هاغه روش محتوا ته؟

ممکن وويل شي چې دې ته ضرورت نشته چې مسأله دومره پېچلې کړو؛ ځکه د دين روح او د شريعت مقاصد، څرګند او تل پاتې دي او د زمانې له بدلونونو سره نه بدلېږي. پاتې شوه د زمانې د شرايطو او واقعيتونو مسأله چې بدلېږي به خو؛ خو موږ مجبور نه يو چې شريعت د شرايطو تابع کړو، برعکس بايد شرايط د شريعت تابع وګرځوو.

ځينې دا هم وايي چې په انسان، ټولنه او ژوند کې هم مهم بدلون نه رامنځته کېږي؛ بلکې واړه بدلونونه مومي چې د هغوی پر ذات او جوهر باندې اغېز نه کوي. د دوی په باور انسان تل

همداسې و، همدا يې ضرورتونه وو، همدا يې هيلې، غوښتنې، ورتياوې او همدا يې زيان منونکي ځايونه وو... ټولنه هم له همدې انسانانو رغېدلې ده؛ نو په دوی کې بدلون او تحول هېڅکله هغومره زيات نه وي چې ګومان وکړو ننني انسان له پروني انسان او ننۍ ټولنه له پرونۍ ټولنې متفاوته دي. که بدلون په کې راغلی هم وي، سطحي به وي. دا يو له هغو مهمو استدلالونو دی چې بنسټپال يې کاروي او محمد قطب خپل يو کتاب همدې مبحث ته ځانګړی کړی دی. د کتاب نوم يې دی *"التطور و الثبات فی حياة البشرية"* چې په فارسي کې د «اسلام و تحولات زندګی» په نامه ترجمه شوی دی.

د مقاصدو تشخيص اجتهادي کار دی

د دې استدلال د لومړۍ برخې په اړه به ووايو چې د دين روح او د شريعت مقاصد هغسې چې ادعا او تصور يې کېږي، څرګند او روښانه نه دي. يعنې دا متفق عليه مسايل نه دي چې ټول پرې اجماع ولري او د بحث او مناقشې ځای دې په کې نه وي. ځکه د فقهې د اصولو پوهان په دې باندې پوهېږي او بلکې اجماع ورباندې لري چې د شريعت مقاصد له اجتهادي امورو څخه دی. هر مجتهد او عالم چې په دې باره کې بحث کړی دی، د خپل اجتهاد او انګېرنې پر اساس يې کړی دی. په همدې وجه يوازې د ضرورتونو مبحث چې د شريعت د مقاصدو د لوی مبحث لومړۍ برخه ده، له پيله تر ننه پورې له پنځو تر پنځه ويشتو ضرورتونو تر منځ په نوسان کې دی. بهتره ده په دې باره کې د دې فن د يوه لوی متخصص، جمال الدين عطيه کتاب *«تفعيل مقاصد الشريعة»* ته مراجعه وشي.

څرنګه چې د شريعت د مقاصدو رابرسېره کول، په ټولو تېرو پېړيو کې اجتهادي مسأله وه او هر مجتهد د خپلې زمانې له پوهې سره مطابق دا مسأله څېړلې ده، هماغسې به په ګانده کې هم دا مسأله د عالمانو د اجتهاد په قلمرو کې پاتې کېږي او د موضوع طبيعت به بدل نه شي. نو دغه ادعا چې ګوندې د شريعت مقاصد ښکاره او بې ابهامه دي، سمه نه ده او بايد په دې اسانۍ سره يې له څنګه تېر نه شو. ځينې سنتي يا بنسټپال ځواکونه هڅه کوي موضوع همداسې اسانه مطرح کړي، لکه څنګه چې يوسف قرضاوي ليکلي دي چې په يوه کنفرانس کې چا ځنې پوښتنه کړې وه چې ته له کوم اسلامه خبرې کوې، د جعفر نميري له اسلامه، د ضيأالحق يا د خميني او يا د سعودي له اسلامه ... قرضاوي وايي: «ما په ځواب کې وويل چې اسلام يو دی او هغه هم هماغه اسلام دی چې له کتاب او د اسلام د پيغمبر له سنته يې استنباطوو.»

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

ممکن هغه چا چې دا پوښتنه یې کړې وه، خپله خبره یې په علمي بڼه نه وي توضیح کړې او یا به یې توضیح کړې وي خو دا چې د حاضرینو په طبع برابره نه وه، په نیمګړې توګه رانقل شوې ده. که هرڅه وي، که څوک ادعا وکړي چې یوازې یو اسلام شته او هغه ناب محمدي اسلام دی، بې جنجاله ښکاره ده چې نن تر یوه «محمدي اسلام» زیات «محمدي اسلامونه» لرو. په ایران کې جوړ شوی ناب محمدي اسلام، په سعودي کې برابر شوی ناب محمدي اسلام، د سودان ناب محمدي اسلام، د طالبانو ناب محمدي اسلام او ګڼ نور ناب محمدي اسلامونه چې لا تراوسه یې نړیوال بازار ته د عرضه کېدو بخت نه دی موندلی.

دا سې ښکاري چې که غواړو جدي واوسو بهتره ده چې د مفاهیمو او مقولو له ساده کولو او د هغوی د عام پسنده طرحو له مطرح کولو تېر شو او علمي منطق ته غاړه کېږدو.

ننني انسان هماغه پروني انسان دی؟

د دې استدلال دویمه برخه چې د ننني او پروني انسان تر منځ توپیر تر پوښتنې لاندې راولي، هم اوږده مناقشه غواړي. ځکه باید د انسان پېژندنې اساسات له سره وګورو. که د مولوی په شان مو دا باور وي چې د بني ادم اصلي ګوهر د هغه فکر او معرفت دی (ای برادر تو همین اندیشه ای)، نه د هغه غریزې او بیولوژیکي ځانګړنې؛ نو شک نشته چې د ننني انسان معرفت او پوهه د پروني انسان د پوهې غوندې نه ده او ورسره یې فکر هم په ډېرو موردونو کې د پرونیو بني ادمانو د فکرونو په نسبت بدل شوی دی.

انسان د خپل معرفت او ادراک پر اساس کولای شي له نورو انسانانو، ټولنې او کایناتو سره خپل نسبت تعریف او تعیین کړي. دغه معرفت په چټکۍ سره مخ په تحول او بدلېدو دی. څرنګه امکان لري هغه انسان چې ځمکه د غوایي د ښکرو پر سر ولاړه بولي او ټول طبیعت له څلورو عناصرو رغېدلی ګڼي او ټوله ځمکه د کوه قاف په محاصره کې انګېري او د طبیعت ډېر تحولات سپین یا تور دېو ته راجع کوي.له هغه انسان سره یو شان وګڼو یا حتی یې له هغه سره ورته وبولو چې د ژوند په پېچلیو مسایلو پوهېدلی دی، د ځمکې په طبیعت کې یې تر سلو زیات عناعصر پېژندلي، له میلیاردونو کهکشانونو خبرې کوي او د نړیوال کلي لپاره د جهانشمولو ارزښتونو په لټه کې دی.

ګومان کوم دا مسأله هغومره واضحه ده چې د دې ستر توپیر پر موجودیت باندې هر ډول ټینګار بېځایه هڅه او د «اثبات مسلمات» له جملې څخه دی.

د دې مقالې مرکزي ټکی دا دی چې د نن انسان په ډېرو شیانو کې له پروني انسانه متفاوت دی. ځکه دی ځان د هغو فیزیولوژیکو او بیولوژیکو خصوصیاتو پر اساس چې له نورو حیواناتو سره مشترک خصوصیات دي، نه پېژني؛ بلکې ځان د خپل اجتماعي او فرهنګي ځانګړنو پر اساس تعریفوي. دا هماغه شی دی چې د دینونو په بیان کې د بني ادم د اصلي ممیزې تعبیر ځنې شوی دی. که چېرې د اجتماعي موجود په توګه د انسان ځانګړنې په پام کې ونیسو، د انسان په پېژندلو او د انسانانو د هرې دورې او هر نسل په پېژندلو کې د هغه د معرفت، ارزښتونو، سلوک او فرهنګي عناصرو نقش اهمیت پیدا کوي.

نننی انسان په خپلو ذهني او فیزیکي وړتیاوو تر پخوا زیات پوهېدلی دی. پروني انسان ځان د طبیعت، تاریخ، قسمت، خدایانو او ناپېژندلو ځواکونو مقهور ګاڼه؛ خو نني انسان په طبیعت کې لوی تصرفونه کړي دي، دا چې په دې کار کې یې ګټه کړې ده که تاوان، بېله خبره ده خو نن دی په خپلو وړتیاوو باندې زیات باور پیدا کړی دی.

نن څومره چې انسان ځان توانمند احساسوي، هماغومره ځان ته په زیات ارزښت قایل دی او په هماغه اندازه انسان محوره نظرونو ته تونګ (لېوال) دی. څرنګه چې دی خپلې توانمندۍ د ځان د انسانولۍ په وجه ګڼي نه د نورو عواملو په وجه؛ نو دی هر بل امر لکه عقیده، نژاد، جنسیت، رنګ، ژبه، ملي هویت، ګوندي هویت، طبقاتي هویت، صنفي هویت او نور فرعي مسایل ګڼي او انسانیت اصلي. دغه فرع به هېڅکله د اصل ځای ونه نیسي.

کله چې د بني ادم د انسانیت اصل په محور کې واقع کېږي، د هغو حقونو خبره مطرح کېږي چې ریښه یې په انسانیت کې ده. هر څه چې د انسان محورولي د اصل خلاف او له هغه تعصبه زېږېدلي وي چې ځینې انسانان له خپلو حقونو محروموي، باید ورسره مبارزه وشي. د بشر حقونه، د ښځو حقونه، د ماشومانو حقونه، د اصنافو حقونه، د مادي او معنوي مالکیت حق او ډېر نور مبحثونه د نني بني ادمانو په لید کې د بدلون زېږنده دي.

دا انسان دی چې مدني بنسټونه یې رامنځته کړي او داسې قوانین یې وضع کړي چې د ده او د ده د همنوعانو مدني حقوق خوندي کړي. دا چې کله کله ځینې سیاستوال د بشر د حقونو له موضوع څخه سیاسي ګټه پورته کوي او په خپلو سیاسي سیالیو کې ورنه د وسلې په توګه کار اخلي، دا کار په هېڅ وجه اصل قضیه نه نفي کوي هماغسې چې له دین، علم او فرهنګ څخه د وسیلې په توګه استفاده، نه شي کولای د دې ارزښتونو اصل بې ارزښته وښیي.

انسان په خپل ذاتي کرامت پوه شوی دی او اوس هغه دین قبلوي، هغه قوانین خوښوي، هغه فرهنګ غوره کوي او هغې لارې او طریقې ته په ښه سترګه ګوري چې د دې کرامت حفاظت

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

وکړي. دا هغه کرامت دی چې د انسان د ژوند په خوندي کولو، د هغه د اروا په روغ ساتلو، هغه ته د ډوډۍ په برابرولو او د هغه د ډېرو غوښتنو په پوره کولو کې عیني تجسم مومي. دغه انسان نور یوازې په دې اکتفا نه کوي چې یوازې د نسل د بقا امکان ورته برابر وي؛ بلکې دی د خپل ژوند ارتقا ته، د خپلو استعدادونو غوړولو ته او خپلو لوړو خیالونو ته په هم اهمیت قایل دی. په همدې وجه دغه انسان دولت مکلف کړی دی چې ورته کار ایجاد کړي، د زده کړو زمینه ورته برابره کړي، صحت ته یې اهمیت ورکړي، او لسګونه نورې غوښتنې چې د بدوي انسانانو په ژوند کې د درک او تحقق وړ نه وې.

که چېرې دین، فرهنګ، قانون یا بل شی دغه غوښتنې له پامه وغورځوي او یا له انسان څخه دا حقونه واخلي، نننی انسان هغه نه شي زغملای. خو پرونی انسان داسې نه و. هغه ځان په دې مکلف ګاڼه چې خدایانو ته قرباني وکړي، حاکمانو ته باج ورکړي، طبیعت ته په ګونډو شي، خپلې هیلې په جنیاتو او ارواحو پورې وتړي؛ خو له چا څخه خپل حق ونه غواړي.

دا سمه ده چې د اسلام دین د بشر د تاریخ په داسې وخت کې ظهور وکړ او خپور شو چې انسان د فرهنګي ودې په لحاظ په خرافاتو کې راګیر و او ګڼ قومونه د اسلام په مرسته له خرافاتو وژغورل شول؛ خو هغه مهال چې د دین سنتي تفسیرونه تدوین کېدل، انسان محوره لیدلوری لا نه و رامنځته شوی، مدني ټولنه لا نه وه رغېدلې، مدني انسان لا صحنې ته نه و راغلی، او د بشر حقونه (په اوسني مفهوم) لا د بحث موضوع نه وه.

که لیکوال وغواړي د نني او پروني انسان تر منځ ټول غټ او واړه توپیرونه وشمېري، باید مستقل بحث ورته پیل کړي.

له دې لنډې یادونې مې مطلب دا دی چې که پخواني د دین په سم پوهېدلو او د هغې پر اساس د خپلو ستونزو په حل کولو کې بریالي شوي وو، علت یې دا و چې له دین څخه د هغوی فهم د هغوی له نورو پوهنو او معرفت سره اړخ لګاوه او په حقیقت کې دوی دغه دوه شیان سره پخلا کړي وو. نن هم که موږ وغواړو هماغه کامیابي حاصله کړو، بله لاره نه لرو، باید نننی انسان او نننۍ نړۍ سمه وپېژنو، د دې عصر غوښتنې درک کړو، د نني انسان معرفت او پوهه د اعتبار وړ وګڼو او بیا د دین داسې تفسیر وړاندې کړو چې له دې پوهې او معرفت سره موافق اوسي.

نوي معارف د نني انسان د فکر او پوهې ګوهر دی او د دې عصر د انسان معرفت پر همدې معارف ولاړ دی. که څوک وغواړي چې دین له نننۍ نړۍ سره موافق کړي او د نني

انسان په نظر يې مقبول کړي، بايد چې په دې معارف پوه اوسي او په دې هم وپوهېږي چې څرنګه دغه معارف د انسان په پېژندلو، د ټولنې په تحليل کې او د دين په تفسير کې وکاروي.

څرنګه چې د دين سنتي تفسيرونه د سنت د دورې د پوهنو او معارف پيداوار دي، هماغسې که نن د دين کوم تفسير وړاندې کېږي، خامخا بايد په نننيو معارف او اوسنيو پوهنو تکيه وکوي. دا کټ مټ هماغه کار دی چې پخوانو کړی و يعنې د خپل عصر پوهنو ته اعتبار ورکول او د خپلې زمانې د معرفت خيال ساتل.

په دې حساب، که ورته ځير شو، د دين نوی کول بله معنا نه لري غير له دې چې همدغه لاره خپله کړو، نه دا چې هغې زمانې ته ورستانه شو چې تېره ده او هغې پوهې ته ورو ګرځو چې تاريخ يې تېر شوی او منسوخ شوی دی. سره له دې چې تېر ته ورستنېدل ناممکن دي او له دې درکه هېڅ اند ېښنه نشته؛ خو که دا کار ممکن هم وي، نه شو کولای د دين تجديد يې وبولو. موږ نه شو کولای نننې نسلونه چې ګڼې ستونزې يې په مخ کې دي او تمه لري چې د دې ستونزو يوه برخه د دين په مرسته حل کړي، تېرو وختونو او تېرو کسانو ته راجع کړو چې ګواکې دا د دين تجديد دی. ليکوال لا تر اوسه نه پوهېږي چې څرنګه او ولې به داسې هڅه د دين تجديد ونوموو، حال دا چې د دين تجديد پخپله د نوي کولو معنا لري.

البته دا هرڅه په دې صورت کې کېږي چې دا فرض مسلم وګڼو چې پخوانيو پر خطا لاره نه وو تللي او د هغوی کارنامه په نظري او عملي لحاظ پر معيار برابره وه. که داسې ونه ګڼو، بله پوښتنه رامنځته کېږي چې نه غواړم ورباندې بحث وکړم، يوازې اشاره به ورته وکړم: څنګه دا ثابته کړو چې د پخوانو درک په هره برخه کې سم و او هغوی تر ځان د راوروسته نسلونو په شان په ځينو موردونو کې تېروتلي نه وو. دا پوښتنه هله مطرح کولای شو چې د پخوانو عصمت نفي کړو. که دا ومنو چې هغوی په ځينو جزئي موردونو کې تېروتلي وو، نو بيا نه شو کولای د هغوی درک، په ټوله کې د دين بې عيبه او کامل درک وګڼو.

اهل سنت د اسلام له پيغمبر (ص) پرته نور هېڅوک معصوم نه ګڼي؛ خو د دوو لومړيو نسلونو يعنې د صحابه وو او تابعينو د نسلونو درک مهم انګېري، په تېره بيا صحابه ورته يو مخ «عدول» يعنې د اعتماد وړ برېښي. شيعه ګان بيا يوازې د اهل بيت درک او تفسير ځکه حجت ګڼي چې د هغوی پر عصمت باندې عقيده لري؛ بلکې د هغو خبرې د خدای او رسول له ويناوو سره په يوه درجه کې راولي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

یوه ستونزه دا ده چې دواړه ډلې ننګوي او هغه دا چې دوی په همدې خاص مورد کې د خپلې اعتقادي موضع د دفاع لپاره هېڅ قاطع دليل نه لري. قاطع دليل خو يا بايد نقلي (له کتاب او سنت څخه) معتبره دليل وي او د دوی پر مدعا به قطعي دلالت کوي نه د ظن او ګومان پر اساس، يا دې دغه دليل معتبر عقلي دليل وي چې نقلي دليلونو ته اړتيا ونه لري او خپل مخاطبان، هم موافقان او هم مخالفان قانع کاندي. دواړه ډلې نه شي کولای خپل باورونه د عقلاني استدلال په لاره اثبات کړي، ځکه خو د روايتونو لمنې ته پناه وړي. خو ستونزه دا ده چې د هرې ډلې د منل شويو اصولو او اساساتو پر بنا، له دې روايتونو څخه تر ګومان پورته څه نه بودېږي او نه شي کولای قطعي او يقيني خبره وکړي.

او په پای کې:

له دې بحثه دا نتيجه اخيستل غواړم چې که وغواړو په مډرنه نړۍ کې د دين لپاره نقش ومنو او انسانان د هغه د لارښونو په مرسته د خپلو روحي يا سلوکي ستونزو پر يوې برخې غلبه وکړي او د خپل معنوي تعالي لپاره له دين څخه ګټه واخلي، لاره يې دا نه ده چې د قديمې زمانې د ژواک نمونه او د پخوانيو پېړيو معرفت او پوهه د دين د درک اساس وټاکو او يا تمه ولرو چې د پخوانو عالمانو د اثارو په چاپولو يا له سره توليد سره به دې غوښتنې ته ورسېږو. اساسي چاره خو دا ده چې د نننۍ انسان د معرفت او وړتياوو کچې ته ځان ورسوو. د مډرن عصر انسان په نننۍ صحنه کې اصلي لوبغاړی دی، له مډرنې زمانې نه مخکې تېر شوي خلک نور په تاريخ کې له لوبېدو پاتې شوي دي او يوازې د تاريخ په عکس العمل کې ځان تعريفولای شي او ځان ته انفعالي نقش غوره کولای شي.

دا په پټو سترګو په پرديو پسې د تګ معنا نه لري.دا هغه تور دی چې وار له مخې تيار شوی دی – بلکې دا د لوبې ميدان ته د ورننوتو او له نورو لوبغاړو سره د سيال کېدو لاره ده. دا هغه هيله ده چې په اساسي نوي کېدو سره پوره کېدای شي. د دين تجديد د دين د درک د نوي کولو معنا لري او دا هغه ګام دی چې په دې لاره کې به خامخا پورته کېږي. دا مهمه نه ده چې دې هڅې ته څه نوم ورکول کېږي: اجتهاد، د دين تجديد، ديني احيا، ديني سمونه، ديني نوپالنه، ديني نوفکري يا ديني مډرنيزېشن، سره له دې چې د اصطلاح پېژندنې په لحاظ دغه نومونه سره توپير هم لري.

څه چې اهميت لري د دې بهير محتوا او دروني واقعيت دی چې بايد له مسوولانه درک سره مل وي. دغه بهير ته بويه چې له يوې خوا د نننۍ نړۍ او اوسنۍ زمانې د واقعيتونو له درک سره او له بلې خوا د دين له ارزښتونو سره اړخ ولګوي او هېڅ يوه سره لوبې ونه کړي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

اخلاقي ديانت، غيراخلاقي ديانت

ديانت يعنې دينداري، يعنې د دين په اصولو عقيده او د دين په ارشاداتو باندې عمل. خو ديانت مطلق امر نه دی چې له هر قيد او وصف څخه دې خلاص وي؛ بر عکس ګڼ قيدونه يې قيدولای شي لکه: فقهي ديانت، عرفاني ديانت، سياسي ديانت، علمي (معرفتي) ديانت. دغسې نور صفتونه ورپورې نښلولای شو چې له هغوی څخه ځينې يې له ځينو سره په يوه ډله کې راځي او ځينې نور يې د نورو ضد دي.

يو مهم قيد او وصف چې د ديانت له کلمې سره د مطرح کېدلو او د تأمل وړ دی، اخلاقيتوب يا نااخلاقيتوب يې دی. يعنې د ځينو ديندارانو ديانت داسې دی چې اخلاقي ديانت ورته ويلای شو، برعکس د ځينو نورو دينداري غيراخلاقي ديانت بللای شو. په دې ليکنه کې د دې دواړو ديانتونو توپيرونه يادوو.

اخلاقي ديانت هغه دی چې د اخلاقي مکارمو او فضايلو پر اساس بنا کېږي. په دې ډول ديانت کې انسان دغه فضايل د خپلې دينداری معيار او محک ګڼي او په خپل ژوند کې د نېکو اخلاقو د پالنې همت کوي. سره له دې چې اخلاقي ارزښتونو ته پام کول، د دين د عبادي واجباتو له التزام سره په ټکر کې نه دي او ديني مناسک نه بې ارزښته کوي؛ خو په اخلاقي ديانت باورمن کسان پوهېږي چې که دغه کارونه د هغوی د اخلاقي شخصيت په وده کې مرسته ونه کړي، بې ګټې دي. دا وګړي عبادتونه داسې تمرينونه ګڼي چې له بلې دنيا سره د پيمان د تجديد په وسيله، د هغوی د اخلاقو له دوامدارۍ ودې او ښه کېدو سره مرسته کوي (محمد غزالي: اسلامي اخلاق، سريزه). که دوی احساس کړي چې عبادتونه دغه نتيجه نه ده لرلې، د خپلو عبادتونو په ګټه او اغېزې باندې شک کوي او پوهېږي چې عبادتونه يې يوازې د دينداری کاذبه ننداره وه او بس. دا خلک ديني مناسکو او تعبدي چارو ته له پابندی سره هم مهاله پر خپلو اخلاقي فضايلو او له رذايلو په اجتناب باندې تمرکز کوي او د همداسې ديانت له لارې اخلاقي انسان ځنې جوړېږي.

په مقابل کې يې، غير اخلاقي ديانت هغه دی چې پر ديني مناسکو او سېمبوليکو چارو تمرکز لري او همدا د دينداری معيار ګڼي. دا وګړي څومره چې زيات عبادتونه کړي، هماغومره ځانونه له نېکو اخلاقو بې نيازه ګڼي (فقهي ديانت). د دې ديانت پالونکي د فضايلو او رذايلو ترمنځ پوله چنداني نه پېژني او حتی فضايل يوازې د يو څو سېمبوليکو مذهبي عملونو د ترسره کولو سطحې ته راټيټوي. د دې ډلې کسان خپلې اخلاقي نيمګړتياوې په عبادت جبيره کوي او ان د يو څو تعبدي عملونو په ترسره کولو چې د دوی د ديانت اصلي معيارونه دي، خاص غرور پيدا کوي او بې له دې چې خپلو اخلاقي نيمګړتياوو ته يې پام وي، نورو ته په سپکه سترګه ګوري او ځان ته په درنه (ابن الجوزي: تلبيس ابليس).

بدمرغي هله يو په دوه کيږي چې غيراخلاقي ديانت له سياست سره او واک ته د رسېدو له هڅو سره غوټه شي. دليل يې ښکاره دی: سياست په سختۍ سره له اخلاقي فضايلو سره جوړېږي. غيراخلاقي ديانت له سياست سره چې له اخلاقو تښتي، په يوه ډول سره همرنګي لري. (سياست مو ديانت دی او ديانت مو سياست !!)

په دې ديانت کې د جمعې لمونځ، اعتکاف، د روژې پروګرامونه، حج، ډله ييز نفلونه، د قران او حديث درسونه، او دې ته ورته نورې چارې د سياسي هدفونو لپاره په وسايلو بدلېږي. سياسي هدفونه يې د خلکو د اعتماد جلبول او په ټولنه کې ځای موندل دي چې د هغوی خورا زياتې مرستې راجلب کاندي او په خپلو مدرسو، مرکزونو، او بنسټونو يې ولګوي او دا هغه ځايونه دي چې د دوی د قدرت مرکز ګڼل کېږي، دوی له همدې ځايونو څخه د خپلو رقيبانو او حريفانو پر ضد کار اخلي او حاکمان او مخالف ګوندونه ورباندې ډاروي او په غير مستقيم ډول هغه کسان ګواښوي چې نور فکرونه لري، دوی ته په انتقادي نظر ګوري او د دوی له تاييده ډډه کوي.

هغه وخت چې د اخلاقو پروا له دې ديانت څخه کډه کوي، هم د دې ديندارانو خصوصي/کورنی ژوند او هم يې ګوندي/عمومي ژوند خپل اخلاقي رنګ بايلي. دوی په خپلو ورځنيو روابطو کې نورو ته د وسايلو په سترګه ګوري او همداسې ورسره معامله کوي. دوی نورو وګړو ته فقط په دې لحاظ ارزښت ورکوي چې څومره د دوی پروژو ته ګټور تمامېدای شي او هغه وګړي چې د دوی هدفونو او پروګرامونو ته ګټه نه شي رسولای، هېڅ ارزښت ورته نه لري. حال دا چې **د اخلاقو يو معيار دا دی چې انسان به هدف ګڼو نه وسيله.** سياسي اسلام په دې يوه پېړۍ کې دغه مفهوم نه دی درک کړی او په خپلو ادبياتو کې يې د انسان د مقام او د هغه د

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

انساني كرامت د تثبیت په اړه هېڅ داسې مهمه خبره نه ده کړې چې د وسیلې په توګه د انسان د استعمال مخه ونیسي.

په شي باندې د انسان د بدلېدو په اړه، له علامه اقبال لاهوري او ځینو نورو دیني نوفکرانو پرته، نورو ټولو نظریه جوړونکو چې عمدتاً په سیاسي اسلام پورې اړه لري، که څه یې ویلي دي، هغه یې د کارل مارکس او نورو له خوا پر پانګوالي نظام د نقد په عکس العمل کې ویلي دي. (*کارل مارکس د پانګوالي نظام په نقد کې ویلي وو چې په دې ټولنو کې انسان هم د ماشین او د تولید د نورو وسایلو په شان استعمالېږي او د ارزښت په لحاظ په شي بدلېږي ژباړن*) دوی دغه مفاهیم له چپي بهیرونو راپور کړي وو خو د دې پر ځای چې په انسان پالو مفاهیمو کې ځنې کار واخلي، د غرب په نقد کولو کې یې د وسیلې په توګه استعمال کړي دي، بې له دې چې د دې ټولنو له سلګونو ستونزو څخه یوه هم حل کاندي.

د اخلاقو او دیانت تر منځ بېلتون او د سیاست په بازار کې د دین وسیله کېدل، زموږ لپاره وژونکې پایلې درلودلې دي. په وروستیو سلو کلونو کې (له هغه وخته چې په ختیزو ملکونو کې نوی عصر پیل شوی تر ننه پورې) د اخلاقي وضعیت څېړنه ښیي چې دینداري او اخلاق په دوو مخالفو لوریو سره واقع شوي دي. د منطق د عالمانو په تعبیر سره د دې دوو مقولو تر منځ عکسي رابطه قایمه شوې ده، نه طردي رابطه. حال دا چې باید د دې بهیر اپوټه واقع شوې وای. یعنې څومره چې دینداري زیاتېده له هماغو مره باید ټولنه لا اخلاقي شوې وای او موږ لا زیات د اخلاقي فضایلو په تحقق کې کامیاب شوي وای؛ خو څه چې پېښ شول د دې خبرې اپوټه دي.

تاریخي نښې او قرینې رابښیي چې زموږ په ټولنو کې په تېرو پېړیو کې اخلاقي فضایلو ته التزام لازیات و او د رښتیا ویلو، صداقت، یورنګي، ایثار، لویانو ته احترام، کشرانو باندې رحم، د اهل علم درناوی، صله رحم، د والدینو د حقونو مراعاتول، د حلالې روزي ګټل، تواضع او خاکساري، له خوارانو سره همدردي او نورې مقولې زموږ په ټولنو کې زیاتې وې. نه وایم چې ایډیال او بې عیبه وضعیت به و؛ بلکې موږ د تاریخ له ډېرو لرو وختونو څخه اخلاقي نیمګړتیاوې لرلې دي او د صحابه وو له عصره پرته چې د هغې په اړه هم مناقشې او بحثونه ډېر دي، بل وخت داسې ایډیال شرایط نه دي تېر شوي. د اسلام د تاریخ او په تېره بیا د جګړو او لښکرکشیو – که په هر نامه شوي دي – او د هغوی د عواقبو اخلاقي څېړنه، له هغو موردونو څخه دي چې لږو کسانو په علمي توګه ورباندې کار کړی دی. زموږ تاریخ په دې

لحاظ هغه ټاپو ته ورته دی چې چا نه دی کشف کړی او موږ يې په اړه هېڅ دقيق خبر نه لرو او زموږ تاريخ ليکونکو هم په دې برخه کې هڅه نه ده کړې.

خو هرڅه چې وي، که وروستي سل کلونه له پخوانيو پېړيو سره مقايسه شي، جوته ښکاره ږي چې په پخوانو دورو کې اخلاقي وضعيت تر نن بهتره و. حال دا چې د اسلامي بنسټپالو په باور، د اسلام د تاريخ ښو پخوانۍ پېړۍ د اسلام د انحطاط دورې بلل کېږي او دغه تېره پېړۍ چې د بنسټپالنې څپې په کې راووتې، د دين د تجديد او د ديانت د بېرازۍ او د اسلامي امت د مجدد ژوند پېړۍ ګڼل کېږي. ممکن دغه تصور تر يوه حده او په ځينو ملحوظاتو سم وي، خصوصاً د ملي دولتونو او د مډرنو بنسټونو لکه پوهنتونونو، مډرنو يا مډرن وزمو قضايي نظامونو د تاسيس په لحاظ، چې البته دا بيا بنسټپالو ته چنداني اهميت نه لري. خو په اخلاقي لحاظ موږ په هېڅ وجه د بهترۍ شاهدان نه يو او د مذهبي بنسټپالنې هېڅ صاحب نظر ادعا نه شي کولای چې په دې برخه کې دې پرمختګ شوی وي؛ مګر دا چې اخلاقي فضايل هغو سېمبوليکو اعمالو ته منسوب کړي چې د عادت له مخې همدغسې کوي، دوی په اسلامي ټولنو کې د معنوي ودې مهمترينه نښه په ښځو کې د حجابونو او په نارينه وو کې د ږېرو زياتېدل يادوي چې د ديني جماعتونو او غورځنګونو په هڅو عام شوي دي.

دا سمه ده چې په دې سلو کلونو کې فقهي دينداري مخ پر زياتېدو ده يعنې جوماتونه زيات شوي، د لمونځ کوونکو شمېر، تراويح ګانې، ډله ييز اعتکافونه، د قران ختمونه او د ديني مدرسو تاسيس او داسې نور پروګرامونه خورا زيات شوي دي؛ خو دا هر څه خپل ځای لري او د اخلاقو موضوع خپل ځای.

زموږ ټولنې د اخلاقو په لحاظ نه يوازې دا چې تر پخوا ښې شوې نه دي؛ بلکې راپرځېدلې هم دي. په هره ټولنه کې چې د ديني روحيې د ودې مظهر ګڼل کېږي او ادعا کوي چې د ديانت د روحيې په احيا کولو کې يې کامياب ګامونه پورته کړي دي، لکه ايران، پاکستان، سعودي، مصر او ... اخلاقي وضعيت ښه نه؛ بلکې لازيات خراب شوی دی (دا خو لا ښه ده چې په افغانستان کې څوک دغه ادعا نه شي کولای).

جنسي موضوعاتو ته د اخلاقو د مفهوم راټيټول يوه له هغو فاحشو خطاګانو څخه ده چې زموږ فرهنګ ته يې لاره کړې او کله هم چې د اخلاقو د فساد او صلاح خبره کېږي، ذهنونه راساً همدې موضوع ته متوجه کېږي، حال دا چې د اخلاقو لمن څنګه چې پورته ياده شوه، ډېره

پراخه ده. خو که همدا مورد د ټولنې د اخلاقو نښه وګڼو او پر اخلاقو د التزام د محک په توګه يې ومنو، بيا به هم وګورو چې دغه ټولنې په هېڅ وجه تر پخوا ښې شوې نه دې او رسمي او نارسمي احصايې په دې هېوادونو کې د سيکس د بې ضابطې او پراخه عامېدو خبره کوي. دا په داسې حال کې ده چې په دې برخه کې ممکنه قيود وضع شوي دي او د حکومت، قضايي او اجرايي دستګاه د نظارت په وسيله يې تر يوه حده کنټرولولای هم شو. نورې اخلاقي چارې چې په همدې اندازه اهميت لري د حکومت له لوري نه شي کنټرولېدای او د مهارولو هېڅ لاره يې نشته، ان داسې لاره نشته چې معلومه کړو څومره کسان پرې اخته دي، دغه موردونه دا دي: غولول، دروغ، دوه مخيتوب، چاپلوسي او غوړه مالي، تېر ايستل، بدګوماني، تهمت، غيبت او .....

نتيجه دا شوې ده چې د لمونځ کوونکو شمېر ورځ تر بلې زياتېږي خو رښتيا ويل کمېږي، ترحم کډه کوي، د ټولنې پر وړاندې د مسووليت احساس له منځه ځي، عامه شتمنۍ او مالونه په بډو وهل کېږي او د دې رذايلو زياته برخه د هغو کسانو له خوا ترسره کېږي چې هم په ظاهره کې ديندار دي او هم د دين د ترويج او له ديني ارزښتونو د دفاع ادعا کوي. هغه بې حد و حصره پانګې چې د جهاد په دوران کې د ګڼو حزبي او نظامي ځېرو له خوا په افغانستان کې دننه او له هېواده دباندې لوټ شوې او د جنګي لارډانو په نامه نوې طبقه يې رامنځته کړه، د دې خبرې يوه نمونه ده. خو کاشکې بدمرغي په همدې ځای کې ختمېدلای. لابدتره يې دا چې دا کار د اختلاس او فساد په فرهنګ بدل شو، يعنې په دې حزبونو پورې د اړوند کسانو له دايرې ووت او کرار کرار په ټولو وګړو کې عام شو، داسې چې که پخوا به چا دغه کارونه کول، له خپل کاره به شرمېدل او هڅه به يې کوله چې له نورو يې پټ کړي؛ خو اوس دغه چارې په معمولو چارو بدلې شوې دي، د ټولنې ارزښتونه ډېر راپرځېدلي دي، ان تر دې چې اوس څوک دا کارونه بد نه ګڼي او نور مجبور نه دي چې خپله غلا او اختلاس له چا پټ کاندي؛ بلکې په وياړ سره له دې لارې راټولې شتمنۍ او جايدادونه نورو ته ښيي او دا د خپل لياقت او پوهې نښه ګڼي.

بده لا دا چې بدمرغي په دې ځای کې لا نه خلاصېږي. دوی له خپلو رقيبانو سره په چلند کې اخلاقي پولې له پامه غورځوي، د هغوی د بدنامولو لپاره پر هغوی تور پورې کوي، دروغ وايي، افترا او جعلي کيسې جوړوي او تر ټولو بده دا چې د نورو انسانانو ژوند ته خطر جوړوي او بې عزتي ته يې ملا تړي. په تېرو دربو لسيزو کې د مذهبي فتواګانو يا حزبي

فرمانونو پر اساس د ګڼو بني ادمانو وينې تويې شوې دي او زموږ د هېواد لپاره يې وېرونکی او له درده ډک تاريخ جوړ کړی دی.

ممکن وويل شي چې په خاصو کړکېچنو شرايطو کې د دې عملونو بابېدل نه شي کولای د دې ليکنې ادعا تاييده کړي او دا خو د هغو کسانو په کمزورې ديني روحيې باندې دلالت کوي چې دا کارونه يې کړي دي. ليکوال دې خبرې ته دوه ځوابونه لري: لومړی، د دې خبرې ضعيف منطق ته وګورئ. هرکله چې د ځينو ديندارو وګړو ناوړه کارونه دې حد ته رسېږي، خاص فرد يا افراد د دې کارونو مسوول ګڼل کېږي چې دغه معيوب او ناروغه ديانتونه له نيوکې وژغوري. ليکوال د دې منطق کمزورې په بله مقاله (دين او ننګونې د پديده پوهنې له نظره) کې ښودلې ده.

دويم، دغه توجيه به هله د قبلېدو وه چې دغه عملونه د ديندارو په يوه خاص نسل يا په ځانګړې ملک پورې محدود پاتې وای. له بده مرغه ليدل کېږي چې د سياسي اسلام بهيرونه په مختلفو سيمو کې د خپلو سياسي اجتماعي شرايطو سره سم لږ يا ډېر په دې لانجو اخته دي. څومره چې دا بهيرونه په سياست او قدرت کې لازيات ښکېلېږي او څومره چې زياتې پيسې ورته برابرېږي، هماغومره د دې ستونزو اندازه زياتېږي.

که وغواړو د دې خبرې د تاييد لپاره شواهد او عملي نمونې وړاندې کړو، بايد د ټولو هغو اسلامي ملکونو ګزارشونه او احصايې راوړو چې سياسي اسلام په کې نفوذ کړی دی. دا بيا ځانته مستقل بحث غواړي او په دې مقاله کې نه ځايېږي. البته دا کار به پخپله خورا مهم وي او ډېر څه به رازده کړي.

ښايي څوک ووايي چې دا کار خو يوازې ديندار ه خلک نه کوي، د نورو بهيرونو پلويان يې هم کوي. دا سمه ده او ليکوال نه غواړي نورې ډلې په دې لحاظ مبرا وګڼي؛ خو دا به يادوي چې لومړی خو د يوه غلط کار نه شي کولای د بل ناسم کار توجيه کاندي. دويم، دلته بحث پر دې باندې دی چې داسې عملونه له پاکې او ريښتنې ديندارۍ سره سمون خوري که نه؟ اساساً دا ډېر غلط منطق دی چې کله د چا د انحرافونو او غلطو کارونو له مخې پرده لرې کېږي، وار له واره خپل ايدیالوژيک يا مذهبي مخالفان يادوي چې هغوی خو هم داسې کوي. مثلاً ځينې د خپلو کارونو د توجيه لپاره د غربي نړۍ او نورو هېوادونو نيمګړتياوې يادوي. د دې دوو موضوع ګانو تر منځ هېڅ مستقيمه رابطه نشته. فرض کړو چې غربيان او نور به د نيوکې وړ ډېر کارونه ولري، ايا دا سمه ده چې موږ هم په همدې پلمه هر رقم جنايت وکړو او بې غمه وګرځوو.

دا چې ولې د دیانت یو ډول له داسې اخلاقي زوال سره جوړېدای شي، لا زیات فکر ته اړتیا لري او باید په لا دقیقه توګه وڅېړل شي. د لیکوال په نظر یو دلیل به یې دا وي چې زموږ په سنتي او دودیز فرهنګ کې اخلاق د فقهې په نسبت کم اهمیته ښودل شوی دی. له ډېر پخوا څخه فقهي دیانت چې ظاهربینه دیانت دی، له اخلاقو لرې شوی او له داسې حساب کتاب سره اغږل شوی دی چې دغه دیانت یې د دوکاندارانو او سوداګرو کارونو ته ورته کړی دی. مثلاً: د نفلونو د رکعتونو، تسبیحاتو، اورادو او اذکارو په شمېر باندې ټینګار، د نفلي حجونو زیاتوالی، ډېرې نفلي روژې او ... مرحوم محمد غزالي وايي کله چې د مصر د اوقافو په وزارت کې د مسجدونو د چارو مسوول وم، ټولو هغو جوماتونو ته مې چې د جمعې لمونځونه په کې کېدل، مکتوبونه واستول چې نور دې خلکو ته داسې روایتونه ونه ویل شي چې د خاص شمېر نفلونو ټینګار په کې شوی دی؛ ځکه دغه روایتونه که سم او موثق سند هم ولري، د بېل مورد او بېل مناسبت په اړه ویل شوي دي چې اکثره یې د ننني لوستونکو او اورېدونکو لپاره د درک وړ نه دي. دا روایتونه د خلکو په ذهنونو کې هماغه خاصې شمېرې برجسته کوي او خلک داسې انګېري چې که په هماغه خاص شمېر کې یې دغه عملونه ترسره کړل نو دینداري به یې مکمله شي. بیا نو د دوی په ژوند کې نورې خبرې خپل رنګ بایلي په خاصه توګه اخلاق (مثلاً ځینې سوداګر چې د خلکو د اړتیا وړ مواد احتکار کوي او بیا یې په ډېره لوړه بیه پر خلکو پلوري او د عمومي آزار سبب کېږي، خپل دغه کارونه د قران شریف په ډېرو ختمونو او په نفلي حجونو جبېره کوي).

په فقه کې د شرعي حیلو (چلوټو) شایع کېدل، د فقهې د دنیوي کېدو او له اخلاقي معیارونو د هغې د لرې کېدو یوه نمونه ده (ابن القیم: اغاثه اللهفان من مصاید الشیطان) د ځینو معاصرو سیکولرو حقوقي نظامونو په څېر چې د حقوقپوه په تېره بیا د مدافع وکیل ټول فکر د قضیې دنیوي اړخ ته وي او اخلاقي بعدونه یې له پامه غورځوي.

یو بل عامل چې د اخلاقو اهمیت یې کم کړی دی، د اخلاقي فلسفې بې رونقه پاتې کېدل او له هغې سره زموږ د علمي فرهنګي محیطونو نابلدي ده. ګوندې د خلکو له ذهنونو دا خبره وتلې ده چې په هر ځای کې د اخلاقي موازینو مراعاتول یو حتمي ضرورت دی. یو له هغو مباحثو څخه چې د اخلاقو په فلسفه کې په جدیت سره مطرح کېږي او په علمي او فرهنګي ټولنو کې یې طرح کول مهم دي، دا دی چې له دین او له هرې بلې مقولې سره د اخلاقو رابطه څرنګه ده او دا چې کوم یو مقدم دی. ښایي دا به ایمانویل کانت و چې په لومړي ځل یې دغه

موضوع په دقیقه توګه مطرح کړه چې ایا اخلاق خپل مشروعیت له دین څخه اخلي، که دین خپل مشروعیت له اخلاقو څخه؟ د دې پوښتنې مطرح کول خورا زیات اهمیت لري.

دلته دوه اساسي نظریې شته: یوه یې دین پر اخلاقو مقدم ګڼي یعنې زموږ افعال په خپل ذات کې ښه یا بد نه دي او یوازې هله نیک یا بد ګڼل کېږي چې له شرع څخه ورته دلیل ولرو (اشعري لیدلوری).

خو په دویمه نظریه کې اخلاق پر دین مقدم دي او دین خپل مشروعیت له خپل اخلاقیتوب څخه اخلي. د دین اعتبار په دې کې وي چې اخلاقي پیغام ولري او موږ یې ځکه منو چې لارښوونې یې د اخلاقو مطابق دي. دا ظریف او مهم ټکی دی.

د لومړۍ نظریې پر اساس، مثلاً که دین پر وهلو، ټکولو، تړلو، وژلو او داسې نورو چارو امر وکړي، دا کارونه ښه ګڼل کېږي او که دا کارونه نهي کړي، بد ګڼل کېږي او همداسې هره بله چاره درواخله. خو د دې روش ستونزه په دې کې ده چې د هرې وړې او جزئي چارې په اړه په دین کې صریح نص نه شو موندلای چې پر ټولو شرایطو باندې یوځېل صدق وکړي، مثلاً د انتحار قضیه په هغه بڼه چې نن سبا دود شوې دی او هغه جنګونه چې په ځینو اسلامی هېوادونو کې روان دي، یا هغه روابط چې د نننۍ نړۍ د هېوادونو تر منځ برقراره کېږي او ګڼې نورې مسألې. د دې نظریې مطابق په دې ډول موردونو کې به د نصوصو لمن ونیسو او هغه نصوص به داسې تاویل کړو چې پر دې شرایطو د تطبیق وړ وي او وروسته بیا د دې چارو اخلاقي حکم معلوموو. څرنګه چې لیدل کېږي یو عمل ځکه مختلف حکمونه مومي چې له دیني نصوصو څخه مختلف تفسیرونه راایستل کېدای شي. مثلاً انتحار د ځینو په نظر ښه کار دی خو ځینې یې بد ګڼي. یا مثلاً په افغانستان کې انتحار ښه دی او په پاکستان کې بد (د ډېرو پاکستاني ملایانو په نظر) یا مثلاً په افغانستان کې د منکراتو د ختمولو لپاره وسله وال جهاد واجب دی او په مصر کې حرام (د ډېرو مصري اسلامپالو په نظر) او په افغانستان کې د مبتذلو سریالونو پر وړاندې چوپه خوله پاتې کېدل حرام دي او په سوریه او عربي اماراتو او نورو اسلامي هېوادونو کې جایز (د دغو هېوادونو د ګڼو ملایانو په باور).

د دویمې نظریې پر اساس موږ د اسلام پر حقانیت ځکه باور لرو چې اخلاقي پیغام لري. مثلاً وایي: إن الله یأمر بالعدل و الإحسان و إیتاء ذی القربی و ینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی.. (سورۀ نحل، آیۀ 90). کله چې وینو چې یو دین داسې اخلاقي پیغام لري، باور کوو چې دا دین د انسانانو په ګټه دی او د مهربانه خدای له لوري موږ ته رااستول شوی دی. کله چې دغه

www.ketabton.com د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ

دين غواړي خلک يې د پيغمبر ربښتينولي ومني، د هغه نېک اخلاق يادوي او وايي: و إنک لعلی خلق عظيم. (سورۀ قلم، آيۀ 4) يعنې ته لوی او مهم اخلاق لرې. او کله چې پيغمبر غواړي خپلو مخاطبانو ته د خپل رسالت هدف بيان کړي وايي: إنما بعثت لأتمم مکارم الأخلاق. (بيهقی: السنن الکبری و البخاری فی الأدب المفرد) يعنې زما په بعثت کې بل هېڅ مقصد نه و، غير له دې چې ښه اخلاق تکميل کړم.

دلته اخلاقي توب د دين د مقبوليت او اعتبار پشتوانه کېږي او هر عمل چې اخلاقي و، هغه ديني عمل بلل کېږي او هر کار چې غيراخلاقي و، غيرديني عمل ګڼل کېږي.

که ديانت ته په همدې نظر وکتل شي او اخلاقي توب يې اساسي شرط وګڼل شي، اکثره دينداران به د خپلې ديندارۍ لپاره روښانه محک پيدا کړي او له غير اخلاقي ديانت څخه به لرې کېږي؛ ځکه پوهېږي چې غيراخلاقي ديانت له بد بينۍ سره توپير نه لري. ان اکثره بدبينه خلک چې د اخلاقو غم ورسره دی تر هغو ديندارانو چې له اخلاق څخه تېښتي او له اخلاقو سره جنګېږي، د دين ربښتيني منطق ته لا نژدې دي.

که د قران مجيد ايتونه او د اسلام د پيغمبر (ص) روايتونه وڅېړو، د شک ځای به پاتې نه شي چې په قران کې اخلاق خاص ځای لري، په تېره بيا که د قران د نزول تاريخي –اجتماعي شرايط په پام کې ونيسو، وبه وينو چې په هر ارشاد کې يې د اخلاقو رنګ غالب دی. قران په هر ځای کې د اخلاقو سپارښتنه کوي، که هغه د کورنيو روابطو او د ښځې او مېړه تر منځ د اړيکو مسأله وي، که د والدينو او اولادونو ترمنځ، که په ټولنه کې د مختلفو اجتماعي طبقاتو تر منځ د پيوندونو خبره وي. ان د مسلمانانو او د نورو اديانو او نورو فرهنګونو د پيروانو ترمنځ د اړيکو په مورد کې اخلاق مهم ګڼل شوی دی. حتی د جنګ او تودې مبارزې په شرايطو کې چې غيرعادي حالت دی او هاغه مهال به چا په کې د اخلاقي موازينو پروا نه کوله، هم پر اخلاقو ټينګار شوی دی.

د ليکوال په باور لوستونکو ته د قران تر ټولو مهم پيغام، اخلاق دي. البته په قران کې راغلي مصاديق ممکن د خاصو تاريخي شرايطو رنګ خپل کړی وي او د هماغه وخت د خلکو له ذهن او ژبې سره ډېر اړخ ولګوي؛ خو په قران کې راغلي اخلاقي موازين د اخلاقو له نړېوالو موازينو سره چې د لويو دينونو او فرهنګونو تر منځ مشترک دي، تطبيقېدای شي.

دا يوه اساسي اړتيا ده چې د دين په نامه کېدونکي بحثونه، هغه که د عامو مسجدونو له منبره کېږي او که د بنسټپالو په محفلونو کې، په اخلاقي لحاظ تر نقد لاندې ونيول شي، دينداره خلک د قران اخلاقي اړخونو ته وروګرځول شي او د اخلاقي مکارمو د احيا کولو پر

ضرورت ټينګار وشي. په دې توګه به هر څوک چې د ديندارۍ دعوا کوي، پوه به شي چې غیراخلاقي دينداري نه يوازې دا چې د انسان له اروايي روغتيا سره مرسته نه کوي؛ بلکې د ډاکټر سروش په وينا: له بده به يې لا بتره کړي.

اخلاقي بحران زمونږ د ټولنو د بحرانونو په سر کې دی (يوسف قرضاوي: د اسلام ويښتيا او د هويت بحران) او له دې بحرانه ژغورنه يوازې په اخلاقي رنسانس باندې ممکنه ده. په دې برخه کې بايد په يو څو روايتونو بسنه ونه کړو او زړه ورته ښه نه کړو چې همدې سره به ښه اخلاق بيا راستانه شي او بد کارونه به خپله کډه بار کړي.

د اخلاقي فضايلو احيا او د اخلاقي ټولنې منځته راوړل، پر قوي ارادې او پراخې هڅې سربېره پوهه او بصيرت هم غواړي. په دې کار کې به هم له خپل درانه عرفاني ميراثه مرسته وغواړو او هم د معاصرې اخلاقي فلسفې له ژورو بحثونو. هم به د دين دننه ورته وګورو او هم د باندې؛ ځکه چې اخلاق اساساً انساني چاره ده او د اخلاقي مکارمو ډېره برخه د بني ادم په فطرت او په خټه کې نغښتې ده او د انسان عقل يې تاييدوي. اسلامي اخلاق د انساني اخلاقو يوه برخه ده نه ټول يې (ابوالاعلی مودودي: د اسلامي خوځښتونو لپاره اخلاقي اساسات).

د بني ادمانو ژوندانه ته د اخلاقو راستنول يوه لويه اندېښنه ده چې د دينونو، فرهنګونو او تمدنونو له پولو اوړي او د نړۍ په شرق و غرب کې يې د عقل ګڼ شمېر خاوندان هلو ځلو ته هڅولي دي (مصطفی ملکيان: مهرماندګار). په داسې شرايطو کې بايد اجازه ورنه کړو چې ديانت له اخلاقو لرې شي او د خشونت او خشم منبع او د قتل او جنايت توجيه کوونکی شي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

ديموکراسي (ولسواکي) اسلامي فريضه ده

ممکن ځینې لوستونکي دې عنوان ته حیران شي خصوصاً په دې چې داسې صریح او قاطع حکم شوی دی. حیران به ځکه شي چې د دین (دلته منظور اسلام دی) او دیموکراسي تر منځ د رابطې په اړه خبرې ډېرې شوې دي او ګوندې مناقشې او بحثونه به یې داسې ژر ختم نه شي.

وجه یې دا ده چې د ټولو دیني مسایلو په باره کې واحده او متفقه پوهه نشته. ورسره هم مهاله د دیموکراسي په تعریف باندې هم اتفاق او د نظر وحدت نه لیدل کېږي. هر کله چې د دین او دیموکراسي تر منځ د رابطې خبره کېږي، هرڅوک دا مسأله د خپل دیني درک او د دیموکراسۍ په اړه د خپلې انګېرنې پر اساس تحلیلوي. څرنګه چې نه له دین څخه د درکونو لړۍ ختمېدا لري او نه د دیموکراسۍ واحده نمونه شته؛ نو د دغو دواړو تر منځ د رابطې پر سر اختلاف او د نظرونو ګڼوالی به هم پای نه لري. البته دغه امکان شته چې د سیاسي تجربو د تکامل په وجه او د دې ډګر د صاحب نظرانو تر منځ د نظرونو د تبادلې په سبب، کرار کرار د دیموکراسي په اړه د نظر یووالی رامنځته شي یا اقلاً د هغې پر کلیاتو او حد اقلونو باندې به نظري توافق پیدا شي. خو دغه د نظر اتفاق به د دیني درک په اړه پیدا نه شي او دلیل یې هم دا دی چې دین د سیاست په شان ساده نه دی، دین خاصې ستونزې او پېچلتیاوې لري چې باید په بل ځای کې ورباندې بحث وشي.

دویم دلیل یې دا دی چې په دې اړه نظري بحثونه عمدتاً د سیاسي شخړو او د قدرت پر سر د کشمکشونو تر سیوري لاندې شوي دي. په دې مباحثو کې د فکر او معرفت عامل د قدرت د عامل په چوپړ کې راغلي دي او خپله علمي بڼه یې له لاسه ورکړې ده او ایدیالوژیک رنګ یې پر اپیستیمولوژیک رنګ غالب شوی دی. تر هغې پورې چې علمي بحثونه په نګه خالصه علمي فضا کې نه وي مطرح شوي، دا ناممکنه ده چې څوک دې اختلافونه ختم کړي او د نظر اتفاق ته دې ورسېږي. که دغه بحثونه له سیاسي تقابل او د قدرت پر سر له منازعې څخه لرې او د علمي خبرو اترو لپاره په مناسبه ارامه فضا کې، ترسره شي، بیا دا تمه لرلای شو چې د نظر اختلافونه به راکم شي او یا لږ تر لږه له دې اوسني شدت او حدت څخه به پاتې شي.

درېیم دلیل یې دا دی چې د دې بحثونو عمده برخه په سطحي او تیت و پرک ډول لیکل شوي دي، قضیې ته تخصصي کتنه نه ده شوې او هغه ژور تحلیل او شننه یې نه دي لرلي چې د

اکاډیمیکو چارو لپاره په کار وي. طبیعي ده چې د داسې مباحثو له بابېدو سره به د اختلافونو د کمېدو پر ځای د زیاتېدو شاهدان به یې اوسو. اغلب هغه کسان چې د دین او دیموکراسي پر رابطه یې جدي بحث کړی دی، یا یې تخصص په دین او سیاست دواړو کې پوره نه و یا یې په یوه کې. حال دا چې پر یوې موضوع جدي بحث رانه غواړي چې په کې ژور معرفت ولرو. دلته که څوک د دین او سیاست پر رابطه باندې نظر ورکوي باید چې هم پر دیني منابعو، فقهي قواعدو او د کلام پر اساساتو پوره تسلط ولري او هم د سیاست له مډرنو مقولو، د سیاست د علم له نظري مباحثو او د معاصر وخت له سیاسي فلسفې سره پوره بلدتیا ولري. اوسنۍ مقاله دغه دعوا نه لري چې د دین او دیموکراسي تر منځ د رابطې په اړه به وروستۍ خبره وکړي او د یوه معاصر لیکوال په تعبیر، د دې بحث دوسیه به ختمه شوې اعلان کاندي. د دې قلم خاوند پوهېږي چې دا کار که ناممکن نه وي – چې احتمالاً دی – نو بې له شکه ساده او اسانه خو بیخي نه دی. دا مقاله غواړي پر دې موضوع د نورو بحثونو په ادامه، موضوع له یوې بلې زاویې چې غالباً لږ ورته پام شوی دی، مطرح کړي.

پخوا به بحثونه تر ډېره له دغو درېو محورونو یوه ته تمایل درلود: افراط، تفریط، منځنۍ حل لاره. معنا دا چې ځینو مسلمانو صاحب نظرانو دیموکراسي (ولسواکي) یوه پردۍ او په نامسلمانانو پورې اړونده مقوله او هغه له اسلامي تعلیماتو سره په ټکر کې ګڼلې ده او مخالفت یې ورسره کړی دی. د دوی پر وړاندې ځینو نورو په اسلام کې د شورا پر مسألې تکیه کړې او د راشدینو خلیفو کارونه یې یاد کړي او په دې ډول یې اسلام د دیموکراسۍ بنسټ ایښودونکی معرفي کړی دی او ان اسلامي دیموکراسي یې تر غربي دیموکراسي غني او وړاندې ګڼلې ده. دریېمې ډلې له اسلام سره د دیموکراسي موافق او مخالف اړخونه سره بېل کړي دي او هڅه یې کړې ده چې منځنۍ لاره ولټوي.

موږ به دلته یادې مختلفې نظریې او لیدلوري نه یادوو؛ ځکه له یوې خوا یې لمن اوږده ده او د مقالې له حوصلې وتلې ده او له بلې خوا د دې مقالې هدف دا دی چې موضوع ته له بېل او متفاوت لیدلوري وګوري.

په کلاسیکو متنونو کې د مډرنو مفاهیمو لټون

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

لیکوال په دې باور دی چې دیموکراسي په هغه معنا چې نن سبا په سیاسي علومو کې مطرح کېږي او په نننۍ نړۍ په تېره بیا په دیموکراتیکو هېوادونو کې استعمالېږي، بېخي نوی مفهوم دی چې په نوې نړۍ پورې اړه لري او په تاریخي لحاظ زوکړه یې د رنسانس تر دورې هاخوا ته نه اوړي. دغه دیموکراسي ان له هغه دیموکراسي څخه جوهري توپیر لري چې په لرغوني یونان کې مطرح وه او د هغې دورې د فیلسوفانو په لیکنو کې یاده شوې ده. نو زه دا نه منم چې ګوندې اسلام د دیموکراسي موسسس دی، نه یوازې دا بلکې دا به هم ووایم چې په نننۍ معنا باندې د دولت مفهوم هم د بشر په پخواني فرهنګ کې مطرح نه و او دا د مډرنې زمانې شی دی. د دین او سیاست تر منځ د رابطې په باره کې هره نظري هڅه چې دغه حقیقت له پامه وغورځوي، نتیجې ته به ونه رسېږي. که څوک هڅه کوي چې د مډرنو مقولو لپاره پخوانۍ نسخې ومومي، یا خو د انسانانو په ژوند کې پر راغلو لویو او عجیبو تحولاتو سترګې پټوي او یا به له دې تغییراتو او بدلونونو ناخبره وي. په هر صورت، دغسې هڅې له ژورو تیوریکي کمزوریو څورېږي او نه شي کولای په علمي مجامعو کې ځای ومومي.

خو د دې اصل د قبلولو معنا دا نه ده چې د ځینو نننیو او پرونیو فکري قضیو تر منځ د مشابهتونو د موندلو لپاره به هېڅ ډول مطالعه نه کوو. خصوصاً که دا ټکی په پام کې ونیسو چې هر فرهنګ او تمدن خپله سابقه لري، که د نویو پدیدو سابقه په پام کې ونیسو او پر ګټورو او معقولو اړخونو یې تمرکز وکړو او ورته مناسبه فرهنګي زمینه (context) ولټوو، دا کارونه نه یوازې دا چې زیان نه لري بلکې ضروري هم دي ځکه که داسې وشي، نوې مقولې به پردۍ ونه لګي او د ټولنو له دروني شرایطو سره د دې مقولو تطبیق به اسانه شي. له نویو مفاهیمو سره د تعامل په برخه کې شرقي هېوادونه ښې تجربې او د زده کړې ډېرې خبرې لري.

دا مقاله غواړي دغه مفهوم په ډاګه کړي چې دیموکراسي یا ولسواکي سره له دې چې مډرنه او په نوې نړۍ پورې تړلې پدیده ده؛ خو که ښه پرې وپوهېږو د اسلام له هدفونو او مقصدونو سره تضاد نه لري. بلکې دا یوه ګټوره لاره ده چې د انسان د جمعي ژوندانه لپاره به د اسلام هیلې په کې ورزېږي.

د توحید محراقي موضوع

ټول مسلمانان پر دې باندې اتفاق لري چې د اسلام په ارشاداتو کې تر توحید مهم شی نشته. په اسلامي مفاهیمو کې تر ټولو مهم مفهوم د وحدانیت دی. توحید په عامیانه او ساده معنا د ډېرینو بوتانو او د انسان په لاس د جوړو شویو مجسمو له پرستش څخه ډډه کول دي؛

خو توحيد چې دومره مهم شوی دی، د خپلې ژورې معنا په خاطر شوی دی چې دوه نور مفهومونه رانغاړي: يو يې په ماورا الطبيعه حوزې پورې اړوند مفهوم دی او بل يې د انسانانو په ټولنيزو روابطو پورې تړلی مفهوم. په ماورا الطبيعه حوزه کې د توحيد مفهوم دا دی چې ټول اعمال او ټول فاعليتونه يوه ذات او يوې حکيمانه ارادې ته راجع کېږي او هېڅ بل قدرت او بل ځواک د هستۍ په مديريت کې مداخله نه شي کولای. البته د اکثرو اسلامي فرقو او مذهبونو په نظر دا د نورو عواملو د خنثاتوب يا شنډوالي معنا نه لري؛ بلکې د هغوی فعاليت او فاعليت د واحد خدای د ارادې په دايره کې او د هغه ذات د قوانينو او سنتونو په چوکاټ کې دننه تعريفېږي، نه د هغه په څنګ کې چې وشي کولای له دې قوانينو سره په تعارض او تقابل کې واقع شي. د دې موضوع فلسفي توضيح خاصې ستونزې لري او د مسلمانانو په فلسفي او کلامي ژوند کې د اساسي موضوع په توګه پاتې شوې ده.

د اسلام له نظره دا د شرک عقيده ده چې ګوندې په کايناتو کې ځينې نور قدرتونه شته چې کولای شي د خدای د ارادې خلاف او په مستقل ډول عمل وکړي او وشي کولای خپلې غوښتنې پر خدای ومني او يا د خدای اراده باطله کړي. دا عقيده له توحيد سره د جمع کېدو نه ده. خو دا چې د خدای تر ارادې لاندې نور قدرتونه يا عوامل مطرح شي، د اسلامي فرقو تر منځ يې په تفصيلاتو کې اختلاف شته. د دې اختلاف په يوه سر کې د سلفي- اورتودوکسي مفکورې والا واقع دي چې هر ډول نور ماورا الطبيعي عوامل نفي کوي او په بل سر کې يې ځينې متصوفان، فيلسوفان او شيعه مسلمانان دي چې په دې اړه له لومړۍ ډلې سره د نظر اختلاف لري. د لومړۍ ډلې په نظر د بل هر موجود مهم ګڼل، د خدای د فاعليت او نقش د کمرنګه کولو معنا لري او په يو ډول سره په شرک کې حسابېږي حال دا چې دا خبره د نورو له نظره له توحيد سره تضاد نه لري. په هره توګه دغه دعوې پر داسې مسايلو باندې دي چې کاملاً په ميتافيزيک پورې اړه لري او نه شو کولای په علمي لارو چارو يې ختمې کړو. د دې مطلب تفصيل به بل ځای وګورو.

د انساني روابطو په حوزه کې د توحيد معنا دا ده چې اجازه ورنه کړو چې په انسانانو کې دې ځوک داسې لوړ مقام خپل کاندي چې نور خپل مريبان او د قران مجيد په تعبير خپل بنده ګان يې کړي. په اسلام کې د توحيد دغه مفهوم هم هماغومره اهميت لري چې لومړی مفهوم يې لري.

د دې مفهوم پر اساس کله چې ځینې انسانان تر متعارف او معمول مقام داسې پورته مقام ته ورسېږي چې وشي کولای خپله اراده پر نورو تحمیل کړي او هغوی خپل خدمت ته وګوماري او په قراني تعبیر سره ځینې انسانان د ځینو نورو په ولکه کې راشي، دا د ځینو انسانانو له خوا د ربوبیت له ګټلو سره یو شی دی چې دا بیا له توحید سره اړخ نه لګوي او حتی په عملي لحاظ دا ډول شرک لا خطرناک دی او د انسانانو پر ژوند باندې یې اغېزې تر هغه بل ډول شرک لا مضرې دي. دا په دې چې په لومړي ډول شرک کې انسانان په ځینو سېمبولیکو چارو باندې اکتفا کوي او په عمل کې یو ډول ازادي لري او برخلیک یې بل څوک نه ورټاکي او د ژوند په مهمو چارو کې یې بل څوک مداخله نه کوي. خو په دویم ډول شرک کې د ګڼ شمېر انسانانو برخلیک د ځینو نورو د هوسونو او غوښتنو ښکار کېږي، هغه هم داسې غوښتنې چې ختمېدا یې نشته او څومره چې د هغوی د واک او اختیار لمن پراخېږي، هماغومره یې د نورو په چارو کې مداخلې زیاتېږي او بیا خپلو همنوعانو ته څو ځله زیات مزاحمتونه کوي. په دې حالت کې نور چې څومره خواري وکړي چې ځان د دوی له ازاره لرې وساتي، امکان به یې نه وي؛ ځکه په دې وضعیت کې په منظم ډول خورا لوی سیستم رامنځته کېږي چې نوم یې قدرت دی او دا پر نورو باندې میدان تنګوي او نور خپل حال ته نه پرېږدي.

د قدرت ضروري غوښتنې

د قدرت داستان د بشر په تاریخ کې له پېچومو او کړلېچونو ډک داستان دی. له هماغه وخته چې انسانانو ډله ییز ژوند پیل کړی دی، د دوی تر منځ ځینې مناسبتونه او روابط رامنځته شوي دي چې د قدرت په نامه پدیده یې زېږولې ده. قدرت له هماغې شېبې چې راپیدا کېږي، د یوه مستقل عامل په توګه عمل پیلوي او سره له دې چې ظاهراً چلول یې د داسې کسانو په لاس کې وي چې قدرتمند او واکمن بلل کېږي؛ خو په عمل کې دا قدرت دی چې پر نورو واک چلوي او که واکمنان د هغه له منطقه سرغړونه وکړي، وار له واره به طرد شي او خپل ځای به له لاسه ورکړي ان که د قدرت د هرم په سر کې هم وي. قدرت په خپل ذات کې یوه وحشي او سرکشه پدیده ده چې بل منطق نه شي زغملای، نه د اخلاقو منطق، نه د علم او د دین منطق... قدرت ځان ته خاص منطق لري او هېڅ بل منطق ته غاړه نه ږدي. د قدرت منطق د بل هر منطق په نظر بې منطقي ښکاري او قدرت یوه بې منطقه پدیده پېژندل کېږي... خو قدرت خپل منطق ته په اصالت قایل دی او هېڅ بل منطق په رسمیت نه پېژني.

د قدرت هڅه یوازې دا نه وي چې د نورو برخلیک په خپل لاس کې ونیسي؛ بلکې هڅه کوي د هغوی ذهنیت هم تر خپل اغېز لاندې راولي او د هغوی باورونه هم د خپلې غوښتنې او خپلو مصالحو پر اساس بدل کاندي چې خلک نه یوازې په ظاهره کې ورته تسلیم شي بلکې په باطن کې هم ورته ګوندې ووهي. په همدې وجه قدرت هڅه کوي علم او هنر او ان دیني مفاهیم خپل خدمت ته وګوماري او د هغوی په وسیله ځان په یوه داسې مستحکمه کلا کې خوندي کړي چې څو محافظتي قشرونه ولري او له هېڅ لوري ورته ګوانښ پېښ نه شي. هره شېبه چې قدرت احساس کړي چې بل سیال ځواک یې رامیدان ته شوی دی او کولای شي ده ته خطر جوړ کړي، دا د لېونیانو په شان غبرګون ښیي او په دې وخت کې یې حقیقي څېره راڅرګندېږي. هغه پرېمانې وینې چې په تاریخ کې بهول شوې دي او هغه وحشتناک جنایتونه چې ترسره شوي دي، موږ ته د قدرت په اړه ګڼ شمېر غمجن داستانونه بیانوي.

البته په تاریخ کې ځینې استثناګانې شته چې ځینې انسانان واک ته رسېدلي او بیا یې هڅه کړې ده چې د قدرت منطق ته تسلیم نه شي او د اخلاقي وجدان، ایماني او خالصو دیني ژمنو پر اساس چلند وکړي؛ خو دوی څکه ډېره موده پر واک نه دي پاتې شوي چې چال چلند یې د قدرت له منطق سره اړخ نه دی لګولی. دغه وګړي یا وژل شوي او یا یې ماتې کړې ده او یا زهر ورکړل شوي دي، دا په دې چې د قدرت د عمومي او تل پاتې قاعدې خلاف یې عمل کړی دی. څه چې د خلفای راشدین او عمر بن عبدالعزیز په اړه اورو همدې ټکي ته اشاره کوي.

زموږ په فکري تاریخ کې چا د قدرت پر مقولې په علمي او فلسفي توګه بحث نه دی کړی، په دې باره کې تحلیلونه خورا سطحي پاتې دي ان تر دې چې قاعده د استثنا پر ځای واقع شوې او استثنا ته د قاعدې په سترګه کتل شوي دي.

دا یوه لویه تېروتنه ده چې زموږ دیني – سیاسي تفکر په پېړیو پېړیو وربادې اخته و. ډېرو خلکو فکر کاوه چې که خلکو ته دیني او ایماني روزنه ورکړل شي، کولای شو دغه ستونزه حل کاندو او که چېرې صالح انسان واک ته ورسېږي نو بیا به وشو کولای له دې توپاني او جبار ځواک څخه د اخلاقي هدفونو د پوره کولو لپاره کار واخلو. په همدې وجه یې هر وخت خلکو ته د صالحانو د حکومت زیری ورکړی دی او څوک چې له دې لارې سره بلد وو، ځانونه یې صالحان معرفي کړي دي او توانېدلي دي چې د خلکو پر برخلیک واکمن شي؛ خو په اخر کې هماغه فجایع بیا تکرار شوې دي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

په دې تفکر کې دې دوامدار او لوی واقعیت ته پام نه دی شوی چې موږ په خپل یو زر او څلور سوه کلن تاریخ کې خورا کم داسې کلونه موندلای شو چې په هغو کې دې اخلاق پر قدرت حکم چلولی وي او انسان دې توانېدلی وي چې پر خپل ایمان او وجدان باندې په تکیې سره د قدرت له معمولو مقتضیاتو څخه ډډه کړې وي او د حکومتولۍ متفاوته بڼه یې ښکاره کړې وي. د حکومتولۍ داسې بڼه هېڅکله د اصلي حکومتولۍ د سرمشق بڼه نه ده غوره کړې، یوازې له ځانه یې ځینې خوږې خاطرې پرې ایښې چې په وېناوو کې نقل کېږي او د وېناوالو په درد لګېږي، خو دې استثنايي حکومتونو زموږ په تاریخ کې د واکمنۍ پر چلند هېڅ اثر نه دی کړی. البته د داسې ایډیالو حکومتونو موجودیت هله منلای شو چې د دې استثنايي دورې په اړه ټول مثبت حکایتونه بې له شکه ومنو؛ خو که مخالف روایتونه او متضاد تعبیرونه یې هم په پام کې ونیسو؛ د دغو استثنايي دورو ځلا به هم تته شي. د مسلمانانو په تاریخ کې پر دې دورو باندې هم بحثونه او مناقشې وې او شته؛ خو له بده مرغه دغه مناقشې د ایډیالوژۍ په ولکې کې وې او ایډیالوژۍ پخپله د قدرت وسیلې او اوزار دي؛ نو موږ په دې مورد کې هېڅ داسې څېړنې نه دي لیدلې چې علمي امانت دې په کې مراعات شوی وي او حقیقتونه دې د ایډیالوژیو قرباني شوي نه وي.

کله چې د قدرت ماهیت په پام کې نه نیول کېږي او د هغه له خونړي تاریخ څخه لازم عبرت نه اخیستل کېږي نو دا خوږ تصور په اسانۍ سره منل کېږي چې که وګړي اصلاح شي، د قدرت د نظام ستونزه به پخپله حل شي او بیا به داسې نظام ولرو چې د قدرت او ځواک په اوج کې به هم کولای شي او هڅه به کوي چې کاملاً پاک او اخلاقي عمل وکړي.

د دې خلکو په باور ټوله ستونزه د انسانانو په فردي وضعیت کې ده او نور غټ او واړه عاملونه یې لکه فرهنګ، قانون، محیطي شرایط او نور له پامه غورځول کېږي او یا ورته لږ اهمیت ورکول کېږي.

د دې نظر خاوندان په دې فکر نه کوي چې له یوې خوا د وګړو باطني ښېګڼه یو پټ شی دی او د هغې د ارزولو لپاره کومه روښانه او بې ابهامه وسیله نشته، له بلې خوا ان که وګړی پخپله په لومړي سر کې صالح هم واوسي، څوک یې ضمانت کولای شي چې هغه به دغسې پاتې شي او کله چې شرایط نور وي او دی په واک کې وي، بدلېږي به نه. که فرضاً دغسې تغییر په کې راغی بیا به څه کوو؟

جالبه خو دا ده چې تاريخ مو له داسې مثالونو ډک دی چې ډېرو له ښو، منلو بې عيبو شعارونو څخه قدرت ته راغلي دي؛ خو چې څنګه يې واک خپل کړی، سړی يو مخ بدل شوی او هماغه د پخوانو لاره يې خپله کړې ده، هماغه پخواني چې دوی يې پر ضد راپاڅېدلي دي او د هغوی د راپرځولو لپاره يې وينې بهولې او ورانۍ يې کړې دي.

خو د نړۍ په هاغه بله څنډه کې، په غربي نړۍ کې، تر ترخو تجربو او خونړيو تباه کوونکو جګړو وروسته، ځينو فيلسوفانو او مفکرانو دې مسألې ته پام کړی دی چې اساسي ستونزه په قدرت کې ده نو بايد قدرت په جدي توګه مطالعه کړو او په جزياتو يې ځان خبر کړو، غوښتنې يې په پام کې ونيسو او مستقيمې او نا مستقيمې تابع ګانې يې وڅېړو.

پس له ډېرو کلونو او تر اوږدو بحثونو وروسته يوه عمده او اساسي نتيجه تر لاسه شوه: «قدرت فاسد کوونکی دی» او که مهار يې نه کړو د مفسادو د مخنيوي هېڅ لاره يې نشته. دغه نتيجه د ازادي غوښتنې په عصر کې په داسې شعار بدله شوه چې په هغو هېوادونو کې يې د خلکو تر منځ د نظر اتفاق رامنځته کړ، ټولو وويل چې اجازه به نه ورکوو چې قدرت د يوه شخص، يوې کورنۍ، يوې ډلې، يوه ګوند او خاصې طبقې په انحصار کې راشي... او بايد په يوه خاصه نقطه کې د قدرت د تراکم مخه ونيسو.

زموږ د سياسي تفکر په تاريخ کې دا عيب و چې د قدرت ماهيت او طبيعت په علمي توګه نه دي پيژندل شوي، دې ضرورت ته پام نه دی شوی چې قدرت او لارې يې بايد مهار شي او خلک تل دې ته په تمه پاتې شوي دي چې حاکمان او د واک خاوندان به له دننه بدلېږي، خدای ته به مخ اړوي، له خدای او اخرته به وېرېږي او بيا به پر خلکو زړه سوځوي او پر سمه لاره به روانېږي. د (نصيحة الملوک) له کتابونو رانيولې تر سياستنامو او نورو پورې ګڼ کتابونه د دې مدعا شاهدان دي. ګواکي دوی نه پوهېدل چې حاکمان هم د نورو غوندې انساني غريزې لري او دغه غريزې په دوی کې دومره ژورې ريښې لري چې له ځينو استثنايي موردونو پرته نور نو د هغوی د بدلېدو تمه بې ځايه او له عقله لرې ده.

د قدرت څو اړخيز مفهوم

هېره دې نه وي چې سره له دې چې سياسي سلطه د قدرت تر ټولو جوت اړخ دی؛ خو په نوې نړۍ کې د قدرت مفهوم سلطې ته نه رالنډېږي. قدرت پراخ مفهوم لري چې سياسي قدرت يې له ګڼو ډولونو څخه يو دی او اقتصادي يې بل. خو که د قدرت ژور مفهوم ته پام وکړو، قدرت يعنې پر انسانانو د اغېز شېندلو توان او هغوی خپل منظور کار ته محبورول. په دې

صورت کې بیا قدرت د ژوندي موجود په بدن کې د وینې په څېر د بنې ادمانو په ټولنيز ژوند کې روان دی.

دا سمه ده چې سیاسي واک د قدرت ښکاره او برښنده تجلي ده، خو داسې به نه ګڼو چې ګوندي معرفت، اطلاعات او هنر او نورې لارې به قدرت ته نه رسېږي؛ بلکې که د نني ژوند پېچلتياوو ته ځير شو، کله کله به ووينو چې ځينې له نورو لارو په لا پراخ او ژور ډول د قدرت خاوندان کېږي او خپل قدرت تحمیلوي.

نو له یوې خوا له داسې پديدې سره مخ یو چې ګڼ پېچلي او یو په بل کې ننوتلي اړخونه لري چې مطالعه او پېژندل یې سختوي او له بلې خوا داسې لارې مو مخې ته ږدي چې کولای شو له یوې لارې یې د نورو لارو لپاره د خنډ کار واخلو.

دا ټکی د غربي نړۍ په مشهورو کشفونو کې حسابولی شو. تر دې مخکې د قدرت په اړه یو ساده نظر موجود و او له قدرت سره علمي او میتودیک چلند یې سختاوه. خو نن سبا د قدرت رغوونکي عناصر او په عمومي حوزه کې یې مختلف تجلیات پېژندل شوي، قدرت ته د رسېدو لارې چارې او د قدرت د تحکیم او پراختیا لارې مطالعه شوې دي او دغسې نورې موضوعګانې؛ نو انسان ته د قدرت د مهارولو لارې هم هوارې شوې دي.

د دیموکراسي (ولسواکي) په پوهېدلو کې تېروتنه

هغه څه چې نن سبا ولسواکي نومول کېږي او پر سر یې زیات بحثونه روان دي، پخپله بل څه نه دی، یوازې د قدرت د مهارولو سیستم دی. هغه تخنیک دی چې وحشي او سرکشه قدرت په اهلي او اېل شوي قدرت بدلوي. له دې پرته نور نو د دیموکراسي په باره کې چې هر څه ویل کېږي، د موضوع حاشیې دي نه اصل یې. دا چې ځینې ګومان کوي دیموکراسي (ولسواکي) له اسلام سره نه جوړېږي، د هغوی بې خبري ښيي. دا کسان فکر کوي چې دیموکراسي یعنې شرابخوري، همجنس بازي، الحاد او نور؛ په همدې وجه له هغې سره جنګ اعلانوي او له دیني ارزښتونو سره یې په ټکر کې ویني؛ خو دا شیان اصلاً له دیموکراسي سره تړاو نه لري او یا د هغې په عرضي تبعاتو کې حسابېږي، نه یې په ذاتیاتو کې.

ځینې نور بیا د دیموکراسي د راپیدا کېدو تاریخي بهیر او د هغې فرهنګي بستر او فلسفي اتکا ته ګوري او ګومان کوي چې په دیني ټولنه کې ولسواکي نه شو جوړولای. دوی فکر کوي تر هغې پورې چې یوه ټولنه خاص دیني ارزښتونو ته ملزم وي، نه شي کولای

ديموکراتيکه شي او د ديموکرات کېدو لپاره به د دين قيد او بند له منځه باسو ... او څرنګه چې دا کار امکان نه لري نو دين او ديموکراسي هېڅ سره نه جوړېږي.

دا سمه ده چې ننني ديموکراسي د نورو د تجربو محصول دی، په بل فرهنګي بستر کې رامنځته شوې، فلسفي تکيه يې ببله ده، د بشرپالنې (هومانيزم) او لېبراليزم (ازاد فکري) تمايل په کې جوت دی؛ خو معنا يې دا نه ده چې ولسواکي خاص د همدغو ټولنو لپاره ده او که ټولنه هغسې نه وي، ديموکراسي ته نه شي رسېدلی.

دا هم سمه ده چې د دين ځينې تعبيرونه چې د منځنيو پېړيو تېز رنګ لري او له علمي ليد سره مل نه دي، په عمومي حوزه کې له ديموکراسي سره نه جوړېږي. خو کولای شو د ديني متونو او د دين په تفسير او تشريح کې له نويو علومو په کار اخيستلو سره دا تعبيرونه تر نقد لاندې راولو او مسلمانې ټولنې ويوهوو چې ولسواکي له دين سره په ټکر کې نه ده.

دا موضوع به هله لا اسانه شي چې د دين اساسي مفاهيم لکه توحيد ، خدای پېژندنه او انسان پېژندنه وڅېړل شي او ځينې پخوانۍ انګېرنې چې د انسانانو د نابرابرۍ او د مريیتوب د دورې محصول دي، تر جدي علمي نقد لاندې ونيول شي.

څنګه چې ورته اشاره وشوه، د توحيد له مهمو برخو څخه او د دين له اساسي ارشاداتو څخه يو يې دا دی چې انسان به د بل له بنده ګۍ او مريیتوبه وژغورو او دا کار تر هغې پورې ناممکن دی چې قدرت مو نه وي مهار کړی او هغه مو قانون ته نه وي تابع کړی. قدرت تر هغې پورې چې مهار شوی نه وي، اجازه نه ورکوي چې بې واکه او يا کمواکه انسانان په ازادۍ سره عمل وکړي، په ازادۍ سره خپله لاره غوره کړي، خپل دين په ازادۍ سره انتخاب کړي ... او له نورو سره په ګډه خپل ډله ييز برخليک وټاکي. ان په ډېرو موردونو کې به اجازه نه لري چې ازاد فکر وکړي او هغه پوښتنې چې د دوی په فکر کې ګرځي له نورو سره مطرح کړي. دوی به د ارزښتونو په دايره کې د اهل قدرت نظرياتو ته تابع وي او د ښه او بد تر منځ پوله به هماغه وګڼي چې د قدرت خاوندان يې تعينوي.

انسان په دې وضعيت کې نه شي کولای له خپل انساني ګوهر څخه ګټه واخلي او خپل انساني کرامت احساس کړي. د الهي پيغمبرانو له مهمترينو هدفونو څخه يو يې دا و چې انسانان به ازادوي، هم به بيروني ازادي ورکوي هم دروني. دروني ازادي يې دا چې دوی به د معنوي تعالي له لارو سره بلدوي او بيا به دوی کولای شي تقوا او خلاصون ته ورسېږي. بيروني ازادي يې په جمعي او ټولنيز ژوند کې له نورو سره د برابرۍ په وسيله ورکوله چې ټول

به سره یو شان وي، جعلي تقدس به له منځه ځي، څوک به د بل انسان لپاره نه تیتېږي، هر ډول تبعیض به ختم وي او له هر ډول برولۍ سره به مخالفت کېږي.

دا ټول او تر دې لا زیات شیان هله ممکنېدای شي چې قدرت مهار او اېل شي او د منلي او سنجول شوي چوکاټ په دننه کې عمل کوي. خو قدرت حریص دی او مړېدا یې نشته او په خاصه محدوده کې نه ایسارېږي. قدرت ځیږ او ظالم دی، له مخالفانو سره په توندۍ سره چلند کوي او که لازم وي وینې هم بهوي. قدرت مکرجن دی او که له خطر سره مخ شي، خپل رنګ بدلوي او مظلومانه څېره خپلوي. قدرت منبرونه خپل خدمت ته ګوماري چې ورته دعاګانې وکړي او کارونه یې تصدیق کاندي. قدرت شعر او ادب استخداموي چې مدحې ورته ولیکي او ښېګڼې یې تر بدګڼو زیاتې وښیي. قدرت هنر خپل چوپړ ته رانیسي چې په وګړو کې د هغه نفوذ زیات کړي او په فرهنګ کې یې ستنې ټینګې کړي. قدرت په عین وخت کې جذاب او وسوسه پارونکی دی او لږ شمېر کسان کولای شي ځان د هغه له لومې وساتي. قدرت خپلو غوښتنو ته د رسېدو یوه وسیله هم نه پرېږدي. قدرت کله کله سخت ځیږ او کرکجن ښکاري او وېره او ترهه خپروي؛ خو کله بیا ښکلی شي او زړونه یوسي. قدرت په خپل سلوک کې د وګړو تر منځ توپیر نه کوي، هر څوک چې یې حجلې ته ورشي، اطاعت ته یې مجبوروي... له سني عباسیانو رانبولې تر شیعه فاطمیانو پورې، د هتلر له نازیانو رانبولې د ستالین تر کمونیستانو پورې ټول مجبور وو چې یو ډول چلند وکړي، که د دوی تر منځ کوم توپیر و، هغه به په جزیاتو کې و.

غیر له دې چې د دې مفهوم لپاره ګڼ شمېر، بې پایه تاریخي شواهد لرو، د قران مجید په ګڼ شمېر ایتونو کې په صراحت سره یاد شوی دی. فرعون چې له حضرت موسی سره یې د مقابلې حکایتونه په تکرار سره راغلي دي او پر بني اسراییلو باندې د هغه د ظلم خبره شوې ده، د هغه مکرونه، چلوټې، ګواښونه، دسیسې او توطیې یادې شوې دي، د قدرت او مستبدانه سیاسي واکمنۍ هېنداره ده. ځینې نور چې په قران کې په "الملأ الذین استکبروا " یاد شوي او په کراتو رټل شوي دي، هغه وګړي دي چې پر خپل زور، قدرت یا خپل مال باندې یې ځان لوی ګڼلی او پر نورو واکمن شوي او د نورو په اعمالو کې یې نفوذ کړی دی... که وغواړو دا مسأله د قران له نظره وڅېړو، باید جلا مقاله ورباندې ولیکو. دلته به همدومره اشاره وکړو چې هغه څه چې د قدرت او د هغه د رنګارنګو جلوو په اړه وویل شول، داسې

تحلیل نه دی چې چا له ځانه جوړ کړی وي؛ بلکې قرانې اساس هم لري او هم فلسفي تفکر ورته رسېدلی دی.

قدرت تل هم بد نه وي

بله مهمه خبره دا ده چې له دې ټولو سره سره له قدرته تېښته هم نشته... څرنګه چې نیچه، فوکو او نورو ښودلي دي، قدرت مثبت اړخونه هم لري. دا قدرت دی چې انسان ورسره د پرمختګ لاره نیولی شي. د قدرت په وسیله خپلې ډېرې ښې هیلې پوره کولای شو، په قدرت سره طبیعت تسخیرولای شو. قدرت مو د سمندرونو تل ته رسوي او د اسمانونو هسکو ته... دا به هم نه هېروو چې د انسان ټولې مدني لاسته راوړنې څه نا څه د قدرت پوروړي دي.

نو د قدرت له عیبونو او افتونو څخه د خلاصون لاره دا نه ده چې ځنې لرې شو او یا یې له منځه یوسو، دا نه ممکن دي او نه مطلوب. زموږ په تاریخ کې له دنیا څخه د تېښتې لارې شته چې هر وخت یې خلکو ته له ټولو دنیوي مظاهرو د لاس په سر کېدو ویلي دي، په تېره بیا له قدرت او سیاسي سلطې څخه؛ خو په عمل کې نه دي کامیابې شوې یوازې یې دومره کړي دي چې د ملتونو په جمعي لاشعور کې یې اختلال او دروني تناقض راپیدا کړي دي ځکه دا شی د انسان له غریزي غوښتنو سره په ټکر کې دی او د انسان په اړه اساسي واقعیتونه له پامه غورځوي.

که وغواړو هم د قدرت له ګټورو خواوو ګټه واخلو او هم یې له منفي اړخونو څخه ځان وساتو، یوازې یوه لاره لرو او هغه د قدرت مهارول دي. که قدرت مهار شي تر کنټرول لاندې به وي او سرغړونه به نه کوي. انسان باید پر قدرت سپور شي، نه قدرت پر انسان. ټوله خبره همدا ده چې قدرت باید عقلانیت ته تابع شي. قدرت باید اخلاقي معیارونو ته نژدې شي، قدرت باید دیني ارزښتونو ته غاړه کېږدي... بالاخره قدرت باید انساني څېره خپله کړي. او دا کار ممکن نه دی؛ مګر دا چې قدرت اېل کړو او قانون ته یې تابع کړو.

ولسواکي دا لاره هواروي او بلکې پخپله دې غوښتنې ته د رسېدو لاره ده؛ خو څرنګه؟

د دیموکراسۍ په لوري ګامونه

لومړی ګام د فرهنګي اساساتو اصلاح ده. فرهنګي اصلاحات پراخ او ځواړخیز کار دی چې ډېر وخت غواړي. د فرهنګي اصلاحاتو یوه نتیجه د قدرت له مخه د پردې لرې کول دي. که

قدرت وپېژندل شي او د هغه چلونه بربنډ شي، دوکې به يې خورا کمې شي. د انسان نا پوهي د قدرت سرغړونو او له قانونه تېښتې ته لاره هواروي. څومره چې جهل زياتېږي، هماغومره د قدرت خپل سری زياتېږي او څومره چې پوهه زياتېږي هماغومره پر قدرت غلبه زياتېږي. دا خورا اسانه او د پوهېدو وړ فورمول دی. د تاريخ ټول استبدادونه او خپل سری د انسانانو د جهل او ناپوهۍ او يا د ناسمو معلوماتو د ورکولو په وجه رامنځته شوي دي. همدا د جهل تياره ده چې کولای شو په کې خپله خبره مقدسه وښيو او اوسپنيز نظامونه ساز کړو او په اسانۍ سره د زرګونو او ميليونونو انسانانو د وينو د تويولو فتوا ورکړو، هغه که مذهبي فتوا وي که حزبي ... دا د خلکو د بې خبرۍ او ناپوهۍ برکت دی چې قدرت ته بې دريغه توان وربخښي.

د فرهنګي اصلاحاتو په نتيجه کې به قدرت نور نه شي کولای ځان مقدس وښيي، د هغه رازونه رسوا کېږي او چل ول يې بربنډېږي، مصنوعي برم يې ختمېږي او هيبت يې خاورې کېږي، د هغه په مقابله کې د انسان جرأت زياتېږي او انسان خپله ازادي محسوسوي، کار ځنې اخلي او په قدر يې پوهېږي. بيا چا ته اجازه نه ورکوي چې دا غمی ځنې واخلي.

په همدې وجه سره له دې چې ليکوال د فرهنګي اصلاحاتو او سياسي اصلاحاتو له ديالکتيکي رابطې ناخبره نه دی؛ خو فرهنګي اصلاحات پر سياسي سمونې مقدم ګڼي. هر ډول سياسي اصلاحات چې فرهنګي ملاتړ ورسره نه وي، د پايښدو چانس يې نه وي. تاريخ په دې اړه زياتې نمونې په ياد لري.

د قدرت د مهارولو په لاره کې دويم ګام د درې ګونو قواو د تفکيک هماغه مشهوره مسأله ده چې ورسره د يوه بنسټ په لاس کې د قدرت د راټولېدو مخه نيولای شو. دا د ولسواکۍ تر ټولو مهم اړخ دی، ان تر دې چې بې له دې به د ديموکراسي په نامه هېڅ شی نه وي.

وروسته ګامونه هم بايد پورته شي چې ولسواکي سمه پر پښو ودرېږي او بې روحه تش په نامه ديموکراسي – لکه څنګه چې په ځينو شرقي هېوادونو کې يې وينو – پاتې نه شي؛ بلکې په يوه واقعي او ګټور نظام بدله شي. په دې کارونو کې يو هم د مدني ټولنو پياوړي کول دي، هغه داسې چې د مختلفو مدني ټولنو په فعاليت سره به له يوې خوا د دولت د اوږو بار سپک شي چې د خپلو مسوولیتونو د ښه تر سره کولو لپاره وزګار شي او له بلې خوا لا زيات خلک په جمعي فعاليتونو کې برخه واخلي چې دا بيا دوې نورې ګټې لري: يوه دا چې په جمعي فعاليتونو کې برخه اخيستل، خلک په خپلو قابليتونو او توانايۍ باورمن کوي او ورسره

زيات استعدادونه فعالېږي، په نتيجه کې اجتماعي ښېرازي رامنځته کېږي. بله دا چې خلک خپلو مستقيمو لاس ته راوړنو ته خوشحاله کېږي او د هغوی په ساتنه کې لا زياته برخه اخلي، يعنې د زورواکو نظامونو بر خلاف په دې حالت کې خلک سيل بين نه پاتې کېږي. د دې ټولو نتيجه د دولت د نقش تتبدل دي، دولت به د نورو بنسټونو تر څنګ يو بنسټ پاتې شي او نور به تر پښو لاندې کولای نه شي.

که د دولت نقش محدود شي او د نورو بنسټونو هغه زيات، د قدرت سخت زړی به نرم شي او د انسانانو تر منځ هغه زړه ستونزه چې د دوی ازادي او انساني کرامت به يې ځنې اخيستل، له منځه لاړه شي. البته ممکن د هرې ټولنې له وضعيت سره سم د دولت نقش به يو څه متفاوته وي، مثلاً په دې لحاظ چې يو ملت د اجتماعي تکامل په کوم پړاو کې دی، فرهنګي پراختيا او اقتصادي وضعيت يې څرنګه دی ... په ځينو ټولنو کې به د دولت نقش حد اکثر، په ځينو کې حد اقل او په يوه نيمه کې به منځنی وي. دا د هرې ټولنې د تيوري جوړونکو کار دی چې د مسألې جزيات په ډاګه کړي. غواړو دلته همدا خبره روښانه کړو چې د مدني بنسټونو تقويه، کولای شي د قدرت په منظومه کې توازن او انډول رامنځته کړي او د قدرت د ورانيو مخه ونيسي.

د سياسي ګوندونو تر منځ قانوني، ازادې او رښې سيالۍ د ولسواکۍ د پياوړي کولو په لاره کې بل ګام دی. دا به د قدرت سوله ييز لېږد، بې له دې چې څوک په خشونت او زور لاس پورې کړي، اسانه کړي. د داسې ګوندونو موجوديت چې وشي کولای په خپلو کې سالمه سيالي وکړي، د خپلې ټولنې له اوضاع سره سم مختلفې طرحې جوړې کړي او له خپلو طرحو څخه په استدلال دفاع وکړي، حتمي چاره ده.

ازادې رسنۍ او مطبوعات د ديموکراسۍ بله ستن ګڼل کېږي؛ ځکه که خلک د اجرايي قوې او نورو بنسټونو له کارونو خبر وي، د دوی اعمال به ښه وڅاري او هغه ستونزه چې د خلکو د ناخبرۍ په وجه په مستبدو نظامونو کې پيدا کېږي، له ازادو رسنيو سره به حل شي. ازادې رسنۍ د نظام له خوا د واقعيتونو د پټولو مخه نيسي او ټولنه پر هغه څه خبروي چې ورباندې تېرېږي، په دې توګه د خلکو سياسي شعور زياتېږي، مختلفو نظرونو او طرحو ته د راوتلو فرصت ورکول کېږي، د ځواکونو تر منځ د تفاهم زمينه برابرېږي او په ګډه ژوندانه کې د لا زياتو همکاريو لاره هوارېږي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

ممکن په دې کې ځينې نور شرطونه لکه د اقليتونو د حقونو خونديتوب او د اپوزيسيون نقش او نور هم ورزيات کړای شو. څوک چې له سياسي علومو سره آشنا دي، پوهېږي چې ياد موردونه د ديموکراسي د پلي کېدو له مهمترينو شرطونو څخه دي چې معمولاً د خلکو د حاکميت تعبير ځنې کېږي، که څه هم چې دغه تعبير ممکن يو څه ساده ګڼل شوی وي.

خو دا چې ديموکراسي د اخلاقي سر اېله توب او بې بندوبارۍ د رواجولو په معنا تعبيرېږي او ځينې فکر کوي چې که چېرې يوه ټولنه په ديموکراتيکه طريقه اداره شي نو خامخا به دغه شيان ورسره وي، وجه يې دا ده چې دغه خلک په سياسي علومو نه پوهېږي او هم په ټولنپېژندنې او نورو اړوندو علومو پوره خبر نه دي. ځکه په لړې مطالعې سره به پوه شو چې ياد اخلاقي مسايل اساساً فرهنګي چارې دي او د وګړو په فرهنګ او تمدن پورې اړه لري. د مختلفو هېوادونو تجربو ښودلې دي چې د اخلاقي مسايلو په وړاندې د دوی دريځ د دوی په فرهنګي وضعيت پورې تړلی دی، نه په دې پورې چې ديموکراتيک دي که نه دي. يعنې که يوه ټولنه پياوړې ديني او مذهبي روحيه درلودلې وي، کله چې ديموکراسي ورته راغلې ده د شديد سيکولر نظام له لرلو سره سره يې بيا هم ديني او اخلاقي وضعيت چندانې نه دی بدل شوی او وګړو يې خپلو ديني چارو ته خپله پابندي ساتلې ده. د کمالي ترکيې تجربه د دې مسألې څرګند مثال دی. برعکس په ځينو ظاهراً ديني نظامونو کې د وګړو د فرهنګي ضعف په وجه اخلاقي کمزورۍ زياتې شوې دي او که دغه نظامونه واقعيتونه له خلکو پټ نه کړي، وبه وينو چې په دې ټولنو کې اخلاقي ګډوډۍ تر نورو زياتې دي ان تر دې چې اجتماعي نقادان او روښانفکران يې د دې ټولنو د اخلاقي سقوط نمونه ګڼي.

که د دولت نقش کمزوری شي او نور بنسټونه د مذهبي او فرهنګي هغو په ګډون، د ازادو فعاليتونو چانس ولري، کولای شي خلک ديني او اخلاقي ارزښتونو ته وهڅوي او دا به تر هغې څو واره بهتره وي چې د کېبل او متروکو په زور خلک ديندارۍ ته راوبولو؛ ځکه تحميلي او جبري وضعيت تل د خلکو د عکس العمل سبب کېږي د نظام له خوا د تاکل شويو ارزښتونو پر وړاندې د دوی کرکه راپاروي. خو هغه څه چې بې له زور او اکراه، په باطني لېوالتيا او په قناعت سره ومنل شي، رښتوني به وي او تر ډېره به وپايي.

ديموکراسي په دې لحاظ هم د دين او اخلاقي ارزښتونو په ګټه ده چې ټولو ته دا فرصت ورکوي چې په ازاده او قانوني سيالۍ کې خپله متاع بازار ته راوړي او خلکو ته هم د انتخاب چانس ورکوي. دينداران په دې کې هېڅ شک نه لري چې د الهي سنت پر اساس حق به

کاميابېږي او ريښه به غځوي او باطل به کډه باروي: "فأما الزبد فيذهب جفاء و أما ماينفع الناس فيمكث فی الأرض" په همدې وجه هغه دينداران چې د حکومت کولو شوقيان نه دي او يوازې غواړي معنويت او د دين عالي ارزښتونه خوندي وي، له دې تقابل څخه هېڅ وېره نه لري؛ بلکې غېږه ورته پرانيزي او ان که ځينې خلک داسې لاره غوره کړي چې ظاهراً له ديني ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، دا هم داسې پديده ګڼي چې د فجور او تقوی او دين او بې دينۍ د مقابلې په اړه له الهي سنتونو سره اړخ لګوي؛ ځکه قران مجيد په دې باره کې واضح او څرګند ايتونه لري.

که ولسواکي بل هېڅ کمال ونه لري او يوازې د انسانانو په ټولنيز ژوند کې قدرت مهار کړي او قدرت د قانون په وسيله اېل کړي، همدا به د انسانانو لپاره بهترين خدمت وي او ورسره د توحيد د مفهوم د يوې برخې د تحقق لپاره به بهترينه لاره وي. په همدې وجه ليکوال غواړي يو ځل بيا تکرار کړي چې د مشهورې فقهي قاعدې له مخې "ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب" (هغه څه چې له هغه پرته واجب نه تکميلېږي، پخپله هم واجب دی) ولسواکي يوه شرعي اړتيا او اسلامي فريضه ده او هغه کسان چې په اسلامی ټولنو کې د ديموکراسي د تحقق لپاره صادقانه هڅه کوي، په حقيقت کې د اسلام د يوه اساسي مقصد لپاره يې ملا تړلې ده.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

دین او د پدیده پوهنې ننګونې

نوي عصر رنګارنګې برياوې درلودلې دي. نوي علوم او ګڼ میتودونه چې د تحقیق او تحلیل لپاره د انسانانو په واک کې ورکول شوي، د دې برياوو یوه برخه ده چې انسان ته د درک او پېژندلو فرصت په لاس ورکوي. اوس کولای شو یوې پدیدې ته له څو لیدلوریو وګورو او په نتیجه کې به یې د پدیدو له ګڼو څنډو څخه یوه نوې څنډه ووینو چې ښایي پخوا به مو نه وه لیدلې. **د نویو علومو په برکت د انسانانو لید له ساده حالت څخه مرکب حالت ته لوړ شوی دی.**

مثلاً که پخوا به چا غوښتل د فقر ساده او څرګنده مسأله مطالعه کړي، ښایي هغه به یې د ټولنې په اقتصادي وضعیت پورې تړلې مسأله ګڼلې او له همدې زاویې به یې ورته کتلي وای. خو نن کولای شو فقر هم له دې زاويې او هم له ګڼو نورو لیدلوریو وڅېړو، د ټولنپوهنې، ارواپوهنې، وګړپوهنې، د ژواک د چاپېریال او ممکن له ځینو نورو لیدلوریو. دا چې دغه میتودونه سره توپیر لري نو دا تمه کولای شو چې متفاوتو نتیجو ته به ورسېږو؛ نو فقر ته زموږ کتنه به له ساده لید څخه مرکب لید ته بدله شي.

ګڼې نورې موضوع ګانې لکه سیاست، ټولنه، فرهنګ، دین، علم، اخلاق او نورې هم همداسې دي. دغې هرې موضوع ته له څو زاویو کتلای شو او له هر میتود سره نوې نتیجې تر لاسه کولای شو.

البته دا جوته خبره ده چې ټول میتودونه د هرې موضوع لپاره نه شو کارولای او د هرې موضوع د څېړلو لپاره د میتودونو یوه برخه استعمالولای شو، نه ټول میتودونه. دا مطلب د میتودپوهنې په مبحث کې په تفصیل سره یادېږي. خو نن سبا دې کې شک نشته چې اکثره موضوع ګانې په څو میتودونو مطالعه کولای شو.

یو له هغو علومو څخه چې نن سبا د ډېرو موضوع ګانو په مطالعه کې کارول کېږي، پدیده پوهنه ده. دا علم چې اصلاً یوه فلسفي طریقه ده، د پراخ استعمال په وجه کله کله د یوه غورځنګ په توګه پېژندل کېږي، نه یوازې د یوه نګه څېړنیز میتود په توګه.

پدیده پوهنه څه غواړي؟

په دې میتود کې هڅه کېږي چې د شیانو د حقیقت د پېژندلو لپاره د هغوی د څرګندېدو بڼې ته وکتل وشي. دا میتود ذهن له هغو وار له مخکې قضاوتونو څخه ساتي چې د سنت، فرهنګ یا بل هر عامل په وسیله وربانديې تپل شوي دي؛ نو ذهن به شیان په هماغه بڼه وپېژني چې ورته څرګندېږي. ځکه دا ګومان کېږي چې فرهنګ، دین، علم او ان انګېرنې کولای شي د سړي په ذهن باندې د ډېرو شیانو په اړه ځانګړي مفهومونه وتپي او دغه تپل شوي مفهومونه د شیانو د حقیقت د پېژندلو خنډ وګرځي. د سارتر او مرلوپونتې په تعبیر – چې دوی بیا د هوسرل او د هغه له شاګردانو متاثر وو – درک او شناخت باید داسې وي چې ژوند تر هغو وار له مخې قضاوتونو ورهاخوا ثبت کاندي چې د تجربه پالنې او اروا پوهنې له خوا مطرح شوي دي.

یعنې د دې میتود مطابق، پخوانیو انتزاعي مفاهیمو ته لومړیتوب نه ورکول کېږي چې پدیدې د هغو مصنوعي مفاهیمو پر اساس تفسیر او تاویل شي؛ بلکې لومړیتوب پخپله پدیدو ته ورکول کېږي، پدیدې څرنګه چې لیدل کېږي او درک کېږي، هماغسې پېژندل کېږي او د هغې پر اساس مفاهیم د تابع په توګه رامنځته کېږي. یعنې پدیده اصل او مفهوم یې فرع ده، نه دا چې مفهوم دې اصل وي او پدیده د هغه فرع.

دا مطلب د کمونیزم د یوه مثال په ذریعه ښه ترا څرګندولای شو. کمونیزم په لومړي سر کې ځینې تیوري ګانې وې چې د اشتراکي مکتب د پلویانو او عمدتاً د کارل مارکس او انګلز په اثارو کې مطرح شوې؛ خو د روسیې تر 1917 انقلاب وروسته، عملاً داسې یو بهیر راپیدا شو چې د سوسیالیستي نظام د جوړولو او د کمونیستې ټولنې په لوري د تګ ادعا یې کوله. څو موده وروسته په چین او د لاتیني امریکا په ځینو هېوادونو او ځینو اسیایي او افریقایي سیمو کې هم ورته غورځنګونه وزېږېدل او ورته حکومتونه یې جوړ کړل.

که د دغو بهیرونو تر منځ له وړو توپیرونو چې د بومي تفاوتونو په وجه شته وو، تېر شو، دا ټول د کمونسیتې نظامونو تر نامه لاندې ډلبندي کېږي.

اوس که وغواړو کمونیزم وپېژنو، له کومه به یې پیلوو؟

یو لاره دا ده چې د مارکس او انګلز اثارو ته مراجعه وکړو او وروسته د لینین، ستالین، مائو، تیتو، انور خوجه، کاسترو او نورو کړنې وڅېړو. بیا وګورو چې د مارکس او انګلز د نظریاتو او د دغو کسانو د اعمالو تر منځ توپیرونه شته، د دې لپاره چې له تناقضه ځان خلاص

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

کړو، وايو به چې د مارکس اصلي نظريې خو ښې دي، انساني دي – او هغه د چا خبره – کمونيزم په خپل ذات کې عيب نه لري، هر عيب چې دی د دغو کمونيستانو په کمونيستي کې دی. دا نو هماغه لاره ده چې د هر مذهب او هر مکتب پلويان يې غوره کوي او دا سنتي او متعارفه لاره ده.

دويمه لاره دا ده چې د پديده پوهنې له ميتودونو استفاده وکړو او ووايو چې تاسې له دوو چارو سره مخ ياست، په يوه خوا کې مو بې ژواکه نظريې دي چې په څو کتابونو کې ځای شوې دي او د تېرو انسانانو په ژوند کې بيخي نه وې، او په بله خوا کې مو يو غټ، دروند او ځانګور بهير دی چې تاريخ يې بدل کړی او د خلکو د ژوندانه په ټولو مهمو اړخونو کې مجسمې دي او د ميليونونو وګړو پر ژوند يې اغېز ښندلی دی او د ملتونو برخليک يې بل وړ کړی دی.

د هغو نظريو او دې اعمالو ترمنځ نسبت يو سست او لړزانده نسبت دی او که وغواړو له دغو دوو شيانو څخه يو يې د کمونيزم د پېژندلو لپاره د اساس په توګه ومنو، هغه حقيقت چې خلکو ته يې ځان ښکاره کړی دی، د کمونيزم د پېژندلو لپاره ټينګه مبنا جوړوي. او هغه د مارکس او انګلز مفکورې او تيوري ګانې سره له دې چې له دې حقيقت سره يو کمزوری تړاو لري؛ خو څکه د کمونيزم د پېژندلو اساس نه شي کېدای چې د عملي کمونيزم په لارښوونه کې يې لويه ونډه نه درلوده.

دلته پديده پوهان په کتابونو کې بندي شويو تيوري ګانو ته چې د ليکوال له تخيل او توهم سره يو شان دي، چنداني اهميت نه ورکوي. دوی د دې تيوري اعتبار د هغه څه له مخې ټاکي چې په همدې نامه تطبيق شوي دي. دلته د پديدې واقعيت ځان په کتونکو او شنونکو مني او هغه ليکلې او تدوين شوې تيوري ګانې د همدې واقعيت پر اساس تاويلېږي.

په کلاسيک ميتود کې په يو څو ټوکه کتابونو کې ليکلې رسالې او مانيفيست ته اعتبار ورکول کېده او نور نو د دې بهير د مدعيانو له خوا چې هر څه شوي وو، هغه ټول د هماغو رسالو پر اساس تاويلېدل. که د دې لارې لارويانو ميليونونه وګړي وژلي، که يې په ټوله دنيا کې زندانونه جوړ کړي، که يې د ملتونو چارچاپېره اوسپنيز دېوالونه درولي دي، که يې له خلکو څخه هر ډول ازادي اخيستې ده، دا ټول له نګه او ناب کمونيزم څخه انحراف ګڼي او وايي چې د مجرمانو او ورانکارانو کړنې به د دې شريفو او مهربانو تيوري ګانو سره په يوه تله کې نه تلو.

پديده پوه وايي: ستا تاويل غلط دی؛ ځکه دا دومره وينې، شکنجې، دا له انساني حقونو دومره محروميتونه، دا د ملتونو او قومونو له برخليک سره لوبې او دا ټولې نورې ناروا وې نه شو کولای په دې دوو جملو ختمې کړو او تاريخ په بله بڼه وليکو. څه چې عملاً په تاريخ کې پېښې شول، دوه شيان وو: يو، څو ټوکه کتاب چې ليکل شوي دي، بل ميليونونه انسانان چې قتل شوي او زرګونه مصيبتونه چې پر نورو بنې ادمانو راغلي دي. که دا دواړه د تاريخي واقعيتونو په لحاظ سره وتلو، هېڅ منطق يې سره هم وزنه نه ګڼي او د هغه څو ټوکه کتاب پله به درنه نه شي چې بيا د کمونيزم د حقيقت په پېژندلو کې کتابونه اصل وګڼل شي.

په لومړي ميتود کې هڅه کېږي چې د ايديالوژيکي، مذهبي، فرهنګي، سياسي او نورو بهيرونو تاريخ پاک او خالص وکښل شي، هماغسې چې د کتابونو په منځ کې کښل شوي دي او هر څه چې د همدې خالص تعريف خلاف وي، هغه به تاويل شي. دا حقيقت له ياده ووځي چې د بني ادمانو تر منځ کړنې هماغه دي چې پېښې شوې دي او په دې منځ کې خلوص ته اړتيا نشته. اصلاً د بني ادمانو به نړۍ کې خالص حقيقت نه شو موندلای. څه چې زموږ په نړۍ کې پېښېږي، د ښو او بدو، ترخو او خوږو، ښکلاوو او بدرنګيو ... ګډوله ده. د هېڅ شي د خالص تاريخ د ليکلو امکان نشته او په دې لاره کې هره هڅه به بل ناخالص کار وزېږوي چې تزوير، تقلب، درغلۍ، مبالغه، ځان غولول او تېر ايستل به په کې وي.

په دويم يعنې د پديده پوهنې په ميتود کې، د کمونيزم په نامه حقيقت له هماغه ځايه پيلېږي چې کمونيستې ګوند يا ډله رامنځته کېږي او په همدې نامه يو حکومت او نظام جوړېږي چې تاريخ جوړوي. په کتابونو کې راغلې تيوري ګانې د دې تاريخ يوه وړه او ناڅېزه برخه ده چې د نورو واقعيتونو تر څنګ محدود ځای لري. نو پديده پوه د کمونيزم د پېژندلو لپاره نه راساً د دغې وړې محدودې (تيورۍ) لمن نيسي او نه هغه د اساس په توګه مني چې نور ټول واقعيتونه د هغې په وړاندې بې اعتباره وګڼل شي.

څه چې وويل شول، يوازې د کمونيزم په اړه نه؛ بلکې د هر فکري، فرهنګي، سياسي او مذهبي بهير په اړه سم راځېږي. په همدې ميتود کولای شو هره موضوع وڅېړو او د هغې بل تعريف او بل تصوير وړاندې کړو، داسې تصوير چې ممکن د هغې د پلويانو په طبع ونه لګېږي.

وروسته تر هغې چې د انسانانو د ټولنيز او مدني ژوند مختلفې موضوع ګانې د پديده پوهنې په ميتود مطالعه شوې، دين هم له دې قاعدې مستثنا پاتې نه شو او متخصصانو په همدې ميتود مطالعه کړ.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

دين د پديده پوهنې په تله کې

په دې ليدلوري کې دين هغه څه نه دی چې په کتابونو او مقدسو متنونو کې يې په اړه ليکلي دي؛ بلکې دين هماغه دی چې د متدينو په تاريخ کې يې ځان ښکاره کړی دی، د دوی له حکومته رانيولې تر عبادتونو پورې، تر پوهې او هنره پورې، تر جګړې او سولې پورې، له زغمه يې تر تعصبه پورې، له ښو يې تر بدو پورې...

د دې نظريې پر اساس د دين د پېژندلو لپاره به له لومړي سره کتابونه ونه ګورو او دين به په انتزاعي عالم کې له واقع څخه لرې نه تحليلوو او دا به نه کوو چې د دې کتابونو له مخې ځينې مفاهيم راوباسو او هماغه اصل وګڼو او بيا څه چې په پېړيو پېړيو کې د دين په نامه او د متدينو له خوا ترسره شوي دي، يو مخ پاک کړو.

په دې نظريه کې، له مقدسو متنونو څخه راخيستل شوي کتابونه او نظري مفاهيم، د دين د واقعيت يوه برخه ده، غونډ يې نه دی. د دې لپاره چې د دين په نامه پديده ښه وپېژندل شي، بايد د هغه کُليت په پام کې ونيول شي چې دا کُليت هم په کتابونو کې د دين په اړه راغلي نظريات رانغاړي او هم هغه تاريخ چې متدينو يې په خپلو اعمالو ليکلی دی.

کله چې د دين – د هر دين - تاريخ ته ورږسېږو، مختلفې بڼې به يې وګورو. له يوې خوا به دغه شيان وينو: هغه مناسک چې انسان له بيروني نړۍ سره نښلوي او له متعالي عوالمو سره يې مخ کوي او احياناً له ځينو متدينو سره مرسته کوي چې لوړې عرفاني تجربې وکړي، او همدارنګه ځينې د خير او بشرپالنې کارونه چې د دين د ارشاداتو له مخې ترسره شوي دي او کونډو، يتيمانو او بې وزلو ځنې ګټه اخيستې ده، او د خپلې خوښې ځينې کارونه چې له نورو سره د همدردۍ او د اجتماعي همکاريو لپاره په اخروي انګېزو باندې ترسره شوي او داسې نور کارونه چې په ښېګڼه او ګټورتوب کې يې هېڅوک شک نه لري.

له بلې خوا به ووينو چې: د دين په نامه جګړې شوې دي او يا ممکن د دين په نامه نه وي خو د دين پيروانو به کړې وي، د هر دين د مذهبونو او فرقو تر منځ اختلافونه چې د کرکې، بد ويلو، تهمتونو، او تربګنيو سبب شوي دي، داسې کړنې چې د خاصې مذهبي فرقې څرک به په کې نه وي؛ خو ترسره کړې به وي داسې کسانو چې يقيناً ديندار وګڼل وو خو د تدين د متعارفو معيارونو له مخې يې په کارونو کې جنجالونه وي. دغه د وروستي ډول کړنې ذاتاً په دين پورې نه تړل کېږي؛ خو دلته ديندارانو د نورو انسانانو په شان داسې کارونه کړي دي چې

ناروا او ناولي دي لکه دروغ ويل، د خلکو ازارول، د چا د حق تلفول ... يعنې سره له دې چې دغه کارونه ديني منشأ نه لري خو د هغوی په ژوند کې د هغوی له ديني باورونو سره د يو ځای کېدلو وو.

نو په عملي لحاظ، د دين لپاره داسې خالص تاريخ چې د پديده پوهنې له نظره د متدينو د تدين او کړنو سره يو شان وي، نشته. په دې ليدلوري کې دين لکه موزاييک له مختلفو رنګونو او شکلونو رغېدلی دی چې هم روښانه او ښکلي رنګونه په کې شته او هم تياره او بدرنګه...

کله چې د داسې رنګارنګ او متنوع او ان متناقض تاريخ په اړه قضاوت کېږي، داسې نه کېږي چې يوازې د دين هماغه روښانه برخه او د متدينو هماغه ښې او روښانې کړنې را واخلي؛ بلکې تياره او بدرنګې برخې يې هم د قضاوت په تله کې تلل کېږي. هلته به له متدينو پوښتنه کېږي چې مګر داسې نه وو ويل شوي چې دين به د انسانانو لپاره سر تر پايه رحمت او سوکالي وي او خير او برکت به راوړي؟ نو ولې د دين په تاريخ کې دومره جنګونه، جګړې، تعصب، خشونت، ورانی، وژنې او قتلونه تر سترګو کېږي؟ ولې د دين په نامه لښکرې راوتلې دي، خزانې يې ډکې کړې دي، وينزې او مرييان يې د انسان پلورلو بازارانو ته وروستلي دي، ولې ګڼ کورونه وران شوي او ګڼې کورنۍ د غم په تغر کېنول شوې دي؟ ولې د عمر بن عبدالعزيز او صلاح الدين ايوبي په خوا کې يزيد او حجاج هم پيدا شوي چې يوه د پيغمبر له زويه سر غوڅ کړی او بل يې د خدای خونې ته د تېرو وار برابر کړی دی، دا چې له نورو سره يې څه کړي دي، له هغې به تېر شو...

په کلاسيک ميتود کې د دې ټولو پوښتنو لپاره هماغه يو وار له مخې تيار شوی ځواب شته او هغه دا چې: دين پخپله هېڅ عيب نه لري، څومره عيبونه چې دي هغه د متدينو په اعمالو کې دي.

خو دغه ځواب يوازې يو شمېر متدينان قانع کولای شي، هغه هم هماغه متدينان چې دا پوښتنې د هغوی د خپل دين په اړه مطرح شوې دي. هغوی دا ځواب يوازې د خپل دين په اړه سم ګڼي او کله چې د بل دين پيروان هم همدا ځواب ورکړي، دوی يې په هېڅ وجه نه مني. يعنې که مثلاً د کاتوليکې کليسا پيروانو ته ووايې چې ولې د دين په نامه د عقايدو د پلټنې هغومره محکمې جوړې وې او انسانانو ته هغومره عذاب او شکنجې ورکړل شوې او د کليسا مشرانو هغسې تور خونړی تاريخ راپرېښی دی او ولې د دوی دين خپلو پيروانو ته د داسې اعمالو

الهام ورکړی دی؟ هغوی به د دې کارونو لپاره بله هېڅ توجيه ونه لري، يوازې به هماغه ځواب درکوي.

طبعاً دا ځواب به هغه مسلمانان قانع نه کړي چې له صليبي جګړو خبر دي او تر اوسه پورې هغه جنګونه د غربي ټولنې له مسيحي مذهبه ګڼي. دوی به ونه مني چې مسيحيت پخپله عيب نه لري، څومره عيبونه چې دي د منځنيو پېړيو د متعصبو ميسحيانو په عملونو کې دي چې دغه جګړې يې په مخه کړې وې.

د تاريخي روايتونو د اعتبار اندازه

ښايي بل ځواب دا وي چې د تاريخ ليکونکو له خوا کښل شوي شيان به د دين د تاريخ سم او واقعي تصوير نه وي؛ ځکه لومړی خو هر مورخ د خپلې سليقې، خپل دين او خپل ذوق سره سم او د خپل فرقه يي دريځ سره موافق واقعات ليکلي دي؛ نو ډېر حقيقتونه ناويلي پاتې دي او ډېر شمېر دروغونه غټ شوي دي–دويم دا چې يو مورخ هغومره نه دی چې د يوه دين مکمل تصوير وکاږي ځکه دين بې ساری عظمت او برم لري؛ نو د مورخانو روايتونه تر هغه ځايه د منلو دي چې د دين له عظمت او پرتم سره اړخ لګوي او همدا چې خپله لاره کږوي او داسې خبرې کوي چې دين له پوښتنې سره مخ کوي، بيا نو نه شو کولای ورته ارزښت ورکړو او روايتونه يې معتبر وګڼو، د مورخانو د روايتونو دغه برخه د حاکمو نظامونو د توطيو يا پخپله د مورخانو د بدو نيتونو زېږنده ده چې د دين په ځلانده څېره کې داغ ګڼل کېږي.

مفتي محمد شفيع په «مقام صحابه» کتاب کې همدغسې استدلال کړی دی، هغه وايي چې تاريخ او مورخ هغومره نه دي چې د صحابه وو د مقام او د هغوی د کارنامو په اړه څه ووايي. همدغه استدلال د ائمه اهل بيت په اړه هم شوی دی. يوسف قرضاوي هم په «تاريخنا المفتری عليه» کتاب کې هڅه کوي د همداسې استدلال پر اساس د هغو کسانو مقابلې ته ورودانګي چې د مسلمانانو په تاريخي کړنو کې يې د نيوکې وړ موردونه موندلي دي. تر هغه د مخه محمد عماره هم د اسلام د تاريخ د بيا له سره ليکلو خبره کړې وه چې د مسلمانانو له تاريخه داغونه پاک شي. عمادالدين خليل او ځينې نور ليکوال چې په تاريخي مسايلو کې تخصص لري، هم غواړي تر يوه حده همدغه ميتود وکاروي.

دا ميتود يوه ستونزه لري چې د ابوالاعلی مودودي ورته پام شوی او په «خلافت او ملوکيت» کتاب کې يې ورته اشاره کړې ده. ستونزه دا ده چې که تاريخي روايتونه بې اعتباره شي نو هغه برخې به يې هم بې اعتبارې شي چې د دين ښېګڼې يې بيان کړې دي؛ ځکه دا خبرې

هم له هماغو منابعو تر لاسه شوې دي. په علمي موضوعاتو کې نه شو کولای د یو بام او دوه هوا لاره ونيسو؛ ځکه دا کار له علمي اخلاقو سره نه جوړېږي او د دين له اخلاقي موازينو سره چې قران مجيد مطرح کړي دي، هم په ټکر کې راځي. قران مجيد ويلي دي: "ويل للمطففين الذين إذا اکتالوا على الناس يستوفوق و إذا کالوهم أو وزنوهم يخسرون" يعنې افسوس پرهغو کسانو چې له نورو څخه پيمانه پوره اخلي خو پخپله يې کمه تلي.

د قران ځينې مفسران وايي چې له یوه حقيقت سره دوه ګونی چلند له هغې کړنې سره یو شان دی چې په دې ايت کې غندل شوې ده.

خو پديده یوه د مسألې په تاريخي ثقه توب پورې نه وي، هغه له اوسنۍ زمانې څخه دومره زيات شواهد او مثالونه په واک کې لري چې تاريخ ته د مراجعې اړتيا نه پاتېږي. هغه به درته ووايي چې ښه نو د تاريخ روايت به ناسم وګڼو، د ديندارانو له اوسنيو کړنو سره به څه وکړې؟ که ورته وګورو په ننني نړۍ کې د مختلفو مذهبونو د متدينانو کړنې هغه څه ته ورته دي چې په تاريخ کې راغلي دي. داسې به وګڼو چې په تېر کې هېڅ یزيد او حجاج نه وو او دا نومونه د مغرضانو تخيل زېږولي دي، داسې به وګڼو چې تېر تاريخ له عمر بن عبدالعزيز غوندې کسانو څخه ډک دی؛ خو د هغو جګړو په اړه به څه ووايې چې پر کابل يې د توغنديو باران جوړ کړی و او کابل يې کنډواله کړ؟ د هغو وېروونکو قتلونو به څه ووايې چې په الجزاير کې يې دوه لکه کسان ووژل؟ او په دې منځ کې سلګونه ښځې او ماشومان هم وو. هغه تهمتونه او توطيې به څرنګه تفسير کړې چې په سودان، عراق، ايران، پاکستان او ډېرو نورو ملکونو کې د یوه بل پر ضد شوې دي؟ د طالبانو او القاعده اعمال به څرنګه توجيه کړې چې لا اوس هم لسګونه بې ګناه انسانان وژني او ان د جوماتونو په منځ کې خلک قتلوي؟

که له یوې خوا خيريه او ښه کارونه وينو چې د ديني ارشاداتو او د اعتقاد زېږنده دي، له بلې خوا وژنې، ځانمرګي، د ترهې خلقول، د انسانانو په منځ کې د کرکې د تخم شيندل او داسې نور مضر کارونه وينو چې د متدينو له خوا په دوامداره توګه تر سره کېږي او په ډېرو موردونو کې له ديني انګېزو سره مله دي. هغه ديندار چې له دې اعمالو سره مخالف دی، هماغومره د دينداری ادعا کوي څومره چې د دې اعمالو مرتکبين يې کوي او په دې لحاظ دوی هېڅ توپير سره نه لري. مورد چا باطن نه شو ارزولای او څه چې موږ ورسره کار لرو، هغه د انسانانو ويناوې او کړنې دي. په دې لحاظ د دې دواړو ډلو ديندارې عين اعتبار لري او که توپير په کې وي نو د دوی د کړنو او د دينداری په ډول کې دی؛ نه دا چې د یوې ډلې کار ديني

وګڼو او د بلې غير ديني؛ بلکې د ټولو کړنې د دين په نامه او له ديني توجيه سره ترسره کېږي؛ خو د هرې ډلې د کړنو رنګ او بڼه بېله ده.

د پديده پوهانو په نظر، دين او تدين د دې ماجرا کُلیت دی او انتخابي چلند ورسره نه شي کېدای. که سلا پر دې وشي چې هر څوک دې په خپله خوښه د يوې پديدې يو جز راواخلي او د هماغه پديدې کُل يې وګڼي؛ نو دا به د دينداراتو د خولې خوند هم ورخراب کړي؛ ځکه بيا خو خلک کولای شي د ديانت د پديدې ټول مثبت اړخونه له پامه وغورځوي او يوازې هغه منفي اجزا يې وځلوي. که دا کار د دينداراتو په نظر د حقيقت تحريفول دي؛ نو هغه بل روش چې په کې يوازې د دين مثبت ټکي ځلول کېږي، هم هماغسې وګڼه.

ليکوال په دې کې نه دی چې د پديده پوهنې د ميتود يا يې د نتيجو د سموالي دفاع وکړي؛ بلکې غواړي متدينه ټولنه پر غور ووهي چې نن سبا د دين په مخ کې ګڼې نظري او عملي ننګونې شته او که دوی غواړي دين يې له دې ننګونو څخه صحيح سلامت راووځي او د سبا لپاره په نړۍ کې ځان ته ځای پيدا کړي، نو بايد دغو ننګونو ته په کمه سترګه ونه ګوري. البته په دې دې هم وپوهېږي چې دا ډول بحثونه له دين سره د دښمنۍ يا د توطيې په خاطر نه کېږي؛ بلکې دغسې بحثونه په نورو ډګرونو کې ازمويل شوي دي او دين هم ځنې لرې نه شي پاتېدای.

که دغه حقيقت ښه درک شي، څرګنده به شي چې له توري او توپک سره د دې ننګونو مقابله نه شو کولای، له تکفير او تفسيق سره يې له منګولو نه شو خلاصېدای؛ بلکې يوازې د ديني تفکر په اصلاح کولو او له هغه څخه د زړو ګردونو په ځنډلو سره، کولای شو خپل ځواب ووايو او ديانت د منلو وړ پديده معرفي کړو.

د دين په اړه د پديده پوهنې د مطالعاتو په پام کې نيول مو دغو نتيجو ته رسوي:

1- د نظر او عمل تر منځ د کرښې رااېستل که په ځينو موردونو کې ممکن دي، په ځينو کې ناممکن دي. لږ تر لږه دا کار د کتونکو او شنونکو د يوې برخې لپاره د قناعت وړ نه دی او هغوی د هرې نظريې اعتبار د هغې د عملي نتيجو له مخې سنجوي. په دې حساب، د متدينو د ديندارۍ ښه او بلکې د هغوی ټول اعمال په يو ډول سره په دين پورې تړل کېږي. که دوی د خپل دين په مقابل کې مسووليت احساسوي او باور لري چې دين ورباندې دين لري؛ نو بايد چې دا دين ادا کړي. دوی بايد خپل اخلاق ښه کړي او له ناوړه کارونو ډډه وکړي ... دا يوه دوامداره هڅه ده چې ديندار خلک يې بايد ترسره

کړي او مخکې له دې چې د نورو په وړاندې ودرېږي، باید خپل نفس تزکیه کړي.. دا هغه څه دي چې په ځینو روایتونو کې د «جهاد اکبر» تعبیر ځنې شوی دی. البته یاده دې وي چې د نفس تزکیه باید تکتیکي چاره نه وي چې وګړي له نورو سره د جنګ لپاره چمتو کړي. د بنسټپالو په لاربښوونو کې د نفس تزکیه په همدې ډول استعمالېږي.

2- هماغسې چې تاریخي تجربو له پیله تر ننه پورې ښودلې ده، که دوی تر سختو او پر له پسې هڅو وروسته ولیدل چې بې عیبه فاضلې مدینې ته رسېدل ناممکن دي، او دا یې هم ولیدل چې په اجتماعي چارو کې د دیندارو کړنې له نورو چندانې توپیر نه لري نو بیا دې افراطي قضاوتونه پرېږدي، نور دې خلک په تور او سپین ونه ویشي او باید دا ومني چې د دیندارو هر څه بې عیبه نه دي او د نورو هرڅه عیبجنه نه دي. انصاف رانه غواړي چې که د دیندارو د وګړو یا ټولنو په ژوند کې ښېګڼې وینو باید د هغوی پر کمیو او عیبونو هم سترګې پټې نه کړو. همدارنګه که د نورو په ژوند کې عیبونه رامعلومېږي، باید ښېګڼې یې هم یادې کړو او د افراط او تفریط لاره ونه نیسو. دا روش هم شرعاً لازمي دی ځکه په قران مجید کې ورباندې ټینګار شوی دی او هم اخلاقاً ښه کار دی. دا داسې کار دی چې په نوره نړۍ کې د یوه اخلاقي اصل په توګه منل شوی دی.

3- که دینداران ویني چې د دوی ځینې کړنې د دې سبب کېږي چې ځینې خلک د دوی شعارونو ته اهمیت ورنه کړي او د دوی د اعمالو په وجه، دین ته شا کړي، ښه به دا وي چې د هغوی د ګرمولو پر ځای، هغه کسان ملامته کړي چې د دې خلکو د بې اعتقادۍ او نا باورۍ سبب شوي دي. دوی باید د نورو د بې دینۍ مسوول همدغه بد عمله دینداران وګڼي او نور معذور. دوی باید له نورو کرکه ونه کړي؛ بلکې هغوی ته باید د بد عملو دیندارو د قربانیانو په سترګه وګوري. د ابن القیم په وینا: دا هغه قطاع الطریقان دي چې د نورو پر مخ یې خدای ته د رسېدو لاره تړلې او هغوی یې نورو لارو ته سوق کړي دي.

4- راتلونکې نړۍ به په چټکۍ سره بدلېږي او تغییر او تحول به په کې راځي، هلته به د هغه دین بازار ګرم وي چې د دښمنۍ او تربګنۍ تخم ونه کري، چې د انسانانو تر منځ د جنګ او دښمنۍ اور ته لمن ونه وهي؛ بلکې خپل پیروان ښو اخلاقو ته وروبولي، د انساني ټولنې په خیر تمام شي، انسانانو، ژوندیو موجوداتو او طبیعت ته لږ زیان واړوي. هر دین چې په دې چارو کې ناکامه شو، جبراً به خپل ځای سیالو دینونو ته پرېږدي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

5- دې پړاو ته رسېدل تر هغې پورې ممکن نه دي چې دینداران د ځانغوښتنې لمن خوشې کړې نه وي او د عارفانو خبره: له خودبینۍ او ځانولۍ تېر شوي نه وي او د ځان او خپل دین اخلاقي نقد ته یې غاړه نه وي ایښې. دا کار هله کېږي چې دوی خپلې نیمګړتیاوې ومني او چاره یې ولټوي. که داسې وشي د دوی دیانت به تبلیغاتو او مبالغه یې ستاینو ته اړتیا ونه لري؛ بلکې پخپله به روښانه وځلېږي او د هر چا سترګې به پخپله ورواوړي. ښه یې ویلي دي: مشک آن است که خود بوید ، نه آن که عطار ګوید.

(رحمان بابا په دې اړه فرمایي:

هر بلبل به دې ثنا کا که ته ګل شې/ په خپل ځان خپله ثنا څه په کار نه ده. ژباړن)

او په پای کې:

مډرن علوم او هغه مطالعې چې د نویو علومو پر اساس ترسره کېږي، له یوې خوا دین له مهمو او انکار نه منونکو ننګونو سره مخ کوي او له بلې خوا له متدینو سره مرسته کوي چې د نننۍ نړۍ له غوښتنو سره سم خپل دین سمبال کړي او د دومره تحولونو له څنګه چې د انسان ټول ژوند رانغاړي، بې توپیره او په کبر او غرور تېر نه شي. له دې علومو سره اشنایي کولای شي د ځینو دیندارانو غرور راکم کړي او د هغوی په کړنو کې مطلوب بدلون رامنځته کړي.

کلام ته ورستنېدل، فلسفې ته ورستنېدل

د کلام علم د اسلامي تمدن په تاریخ کې یو له عمده او پخوانیو علومو څخه دی چې له پیله تر ننه پورې له مختلفو دریځونو سره مخ شوی دی.

ځوک یې مخالف او ځوک ورسره موافق وو. مخالفان یې غالباً اهل حدیث او ځینې فقیهان وو. د دوی د مخالفت وجه یا انګېزه غالباً له دیني متنونو څخه د دوی په انګېرنې پورې اړه درلوده او کله ناکله یې د مخالفت دلیل ناپوهي وه. کله به یې استدلال کاوه چې د سلف په عصر کې چې د مسلمانانو په دیني تاریخ کې غوره دوره وه، دا علم ګرد سره نه و یا لږ تر لږه په مدونه بڼه نه و. خو دغه استدلال چنداني غښتلی نه ښکارېده؛ ځکه په هغه زمانه کې خو له فقهې او تفسیره رانیولې تر نحو او بلاغته پورې ډېر نور علوم هم نه وو، یا لږ تر لږه تدوین شوي نه وو. که وویل شي چې دا نور علوم خو د مسلمانانو په منځ کې په نامدونه بڼه په بحثونو او خبرو اترو کې وو، نو دا خبره د کلام د علم په اړه هم سمه ده.

دوی به کله ویل چې په دې علم کې د پردیو علمونو او فکرونو لاره کړې ده او دیني خلوص یې نه دی پاتې. د دې استدلال په اړه هم ویلای شو چې علم پوله نه پېژني او د حکمت خبره که له هرې منبعې وشي، مسلمان باید تر نورو مخکې ځان ورورسوي او ګټه ځنې واخلي، دا په دې چې: "الحكمة ضالة المومن أنى وجدها فهو أحق الناس بها" (علم د مومن انسان ورکه ده چې هر چېرته یې مومي، دی یې تر نورو ډېر حقداره دی)

کله به هم دا ویل کېدل چې که مومنان د کلام په مبحثونو ناخبره وي، عقیده به یې لا سمه وي او که دا سې موضوعات د مسلمانانو په فکر کې داخل شي، نه یوازې دا چې ګټه یې نشته بلکې تاوانونه هم لري. په ځواب کې یې ویل شوي دي چې ان هغه مهال چې د کلام علم هم نه و، د مسلمانانو تر منځ فکري اختلافونه وو. دا اختلاف د حکمیت له بحثه رانیولې د قضا او قدر تر مسایلو ... پورې و. نو په علمي او معقول میتود سره د مسلمانانو د اعتقادي اساساتو

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

توضيح او تبيين يو ازې په همدې علم باندې کېدای شي او بې له هغه ان د عوامو اعتقاد هم سستېږي او د شک پارونکو د شکونو په وړاندې به تاب رانه وړي.

دا استدلالونه چې هر څه وو او چې تر شا يې د هر چا ملاتړ و؛ خو په عمل کې يې ونه شو کولای د کلام د علم د ودې مخه ونيسي. اسلامي تمدن د نورو علومو تر څنګ د دې علم ودې ته هم زمينه برابره کړه. کرار کرار د مسلمانانو تر منځ د کلام د علم تاليفات لاس په لاس شول او په علمي ډلو کې ورته د بحث لاره خلاصه شوه او په دې برخه کې تکړه او نامتو متخصصان راڅرګند شول. غزالي چې په دې وخت کې پياوړی مفکر و، په «حجت اسلام» باندې مشهور شو. فخر رازي ته په دې برخه کې د خپلو کارونو په خاطر د «امام المتکلمين» لقب ورکړل شو. پر دوی سربېره نورو هم دې علم ته مخه کړه او ځينې اثار يې وليکل. معنا دا چې د کلام علم د محدثانو او ځينو فقيهانو له کلکو مخالفتونو سره سره په اسلامي تمدن کې خپل ځای پيدا کړ.

خو د اسلامي تمدن د ځلا او ښېزازۍ په پای او د هغه د راپرځېدو له پيل سره چې د متاخرانو دوران هم نومول کېږي او غالباً د ابن خلدون له زمانې څخه راپه دې خوا تر ننه پورې رانغاړي، د هغه تمدن ټول علوم مړاوي شول او د خزان بادونو د دې بڼ پاڼې ګلونه ورژول. په دې منځ کې د کلام علم هم خوندي پاتې نه شو؛ بلکې شغله يې تر نورو علومو لا زيات ه تته شوه. ممکن دليل به يې دا وي چې کلام د تکړه او وتليو پوهانو لپاره د درک وړ و، نه د عوامو لپاره. ځينې نور علوم لکه فقه ان که مړژواندي هم وو، خو تر يوه حده يې خپل ژوند ته ادامه ورکړه او دليل يې دا و چې عوامو ورته اړتيا درلوده، هغه که حاکمان وو که د هغوی عام رعيت. دا چې په دې دوره کې ځينې د فقهې تاليفات او له هر ډول ابداع څخه لرې کم عمقه تفسيرونه وليکل شول، وجه يې تر ډېره بريده همدا وه.

په اسلامي ملکونو کې د نوي عصر له پيلېدو سره چې کولای شو په احتياط سره يې د ختيزو ملکونو رنسانس وبولو (ځکه چې لا يې عواقب نه دي څرګند)، د ځينو علومو بخت بيدار شو او د ځينو سمونپالو او نوښتګرو پاملرنه يې ځان ته راواړوله؛ خو د کلام علم په دې ډله کې نه و. يوازې محمد عبده په دې اړه وړکې رساله وکښله او اقبال لاهوري ورباندې ځينې بحثونه وکړل.

په دې دوره کې د قران مجيد تفسير له سره وليکل شو، د حديث علم ته توجه وشوه او له ضعيفو او له ځانه جوړو شويو روايتونو څخه پاک شو، فقهي متنونه تدوين شول، ګڼ شمېر

کلاسیک متنونه او تراث له سره چاپ شول، د پخوانو علمي میراث احیا شو. په دې موردونو کې زیات اهتمام وشو او د پام وړ کارونه ورته وشول. خو کلامي مباحث لا هماغسې تت پاتې شول او چا ورته خپل توان، وخت او پیسې ونه لګولې.

د کلام له علم سره د بې مهرۍ علتونه

دلیلونه یې زیات وو. یو دلیل یې دا چې دغه علم د مسلمانانو په تاریخ کې تر سخت برید لاندې راغلی و. سره له دې چې دغه برید په لومړنیو دورو کې نه و توانېدلی چې د ځینو عالمانو مخه ونیسي؛ خو په راوروسته وختونو کې دغه بدبینۍ چې د اسلامي ټولنې د اروا په تل کې ورکښته شوې وې، دې علم ته د خلکو د تمایل مخه ډب کړه. بل دلیل یې دا و چې دغه پیل شوی خوځښت او بیداري، د اسلامي ټولنو د دروني تکامل او پوخوالي په وجه نه وه؛ بلکې په دې خاورو کې د استعمار د موجودیت په وجه وه. ځکه خو ټولې هڅې یا زیاته برخه یې ازادي غوښتنې او د استعمار ضد مبارزو ته وقف شوې وې او هر څه چې په دې لاره کې په درد لګېدل، هماغه ته به توجه کېدله. طبیعي ده چې په داسې معرکه کې د کلام علم ببړنی ضرورت نه و؛ ځکه خو دې علم ته پام کول موجه نه ښکارېده. همدارنګه په دې وخت کې له دینه بهر علوم په تېره بیا انساني علوم چې تل یې د کلام د علم په وده کې موثر نقش درلودلی دی، یا خو نه وو او یا کمزوري وو، دا خبره هم د کلام علم ته د نه تمایل دلیل ګڼلای شو. که د استعمار په دوران او تر هغه وروسته پر وتلیو شرقي خلکو او رهبرانو د سیاست غلبه او قدرت ته د رسېدو تفکر هم له نورو عواملو سره یو ځای کړو؛ نو څرګنده به شي چې ولې د کلام علم دوی ته کافي جاذبه نه درلوده. په تېره بیا دا چې د دوی اکثره کسانو په فلسفي او انساني علومو کې ژوره پوهه نه درلوده. پر دوی په سیاسي او نظامي ډګرونو کې د معمولي کړنو روحیه غالبه وه. دوی تر لویو تمدني پروژو، ببړنۍ مبارزاتي ستراتیژۍ غوره ګڼلې. دوی هڅه کوله چې په کم وخت کې زیات وګړي له ځان سره کړي او د دې کار لپاره په کار وه چې ډېرې مقولې او فکري مسایل اسانه کړي او عامو خلکو ته د پوهېدو وړ شعارونه برابر کاندي چې ولولې یې راوپاروي او د مبارزې میدان ته یې راوځکوي. دغه روش خپلې ښېګڼې او خپل عیبونه لرل.

له دې سریزې غوا ړو دا نتیجه واخلو چې د کلام د علم د کنګل پاتېدو دلیلونه او عوامل په خپله په نوي دوران او د غورځنګونو په دوران کې دي او نن چې مو هغه تجربې تر شا پرېښې دي، غېر له دې چې په دې اړه بیا کتنه وکړو او له سره ورباندې فکر وکړو، بله چاره نه لرو.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

د کلام علم باید زموږ په فکري منظومه کې خپل ځای بیامومي. که وغواړو چې له اوسني وضعیته تېر شو او د لا ښه راتلونکي په لوري ګام کېږدو، له دې چارې نه شو تېرېدای. له اوسني وضعیته اوښتل، لومړی له فکري او ذهني اوښتون سره پیلېږي. موږ باید له فوسیلي او تړلیو ذهنیتونو تېر شو او د نړۍ، تاریخ، انسان، پوهې، هنر، سیاست او ګڼو نورو مقولو په اړه نویو فکرونو ته لاره خلاصه کړو.

پخوا وختونو کې د کلام علم په داسې شرایطو کې وغوړېد چې عالمانو له هماغه نړۍ ښه مناسب درک درلود. دغه درک د هماغه زمانې پر رایجو علومو د دوی د پوهېدو محصول و. د هاغه مهال د کلام علم په حقیقت کې د هاغه وخت له واقعیتونو سره د هماغه عصر د علم او فکر د تعامل نتیجه وه چې د وخت له عیني او ذهني شرایطو سره یې اړخ لګاوه. په همدې وجه د کلام علم کولای شول له دیني اساساتو ښه په دفاع کې او همدارنګه د دین پوهنې په تحلیلونو کې هماغه نقش ولري چې د وخت نورو علومو لاره. د هاغه وخت کلام له نورو علومو بېل نه و؛ بلکې له نورو علومو ښه یې ګټه اخیستله او په عین وخت کې یې پر نورو علومو اغېز ښنده. په همدې وجه که د هاغه وخت د وګړو ټولې فکري ستونزې یې نه شوای حل کولای، یوه برخه خو به یې حل کوله.

خو د کلام پرونی علم د ننني وګړو درد نه شي دوا کولای؛ ځکه نننی انسان لوی بدلونونه تر شا پرېښي دي او د ژوند په ټولو ډګرونو کې یې ژور او پراخ تغییرات تجربه کړي دي. نننی انسان که له پخوانیو سره ځینې ورته والي لري، مهم توپیرونه هم ځنې لري. د اوسني انسان علم بدل شوی دی او په همدې دلیل لید یې هم بدل دی او د دې دواړو نتیجه دا ده چې سلوک او کړنې یې هم بل ور شوي دي.

نننی انسان په ډېرو موردونو کې بل ډول فکر کوي، په ډېرو برخو کې تر پخوا زیاته وړتیا لري، په ګڼو موردونو کې یې نور سلوک او نورې کړنې خپلې کړې دي، په زیاتو مسایلو کې نورې اندېښنې او وسوسې لري، په ډېرو برخو کې یې په نورو امیدونو او هیلو پورې زړه تړلی دی.

د دې توپیرونو پېژندل او د راپېښ شویو بدلونونو په کچې ځان پوهول، د مسألې د درک کیلي ګڼل کېږي.

څوک چې معلومات یې په هغو تیت و پرک خبرونو خلاصه کېږي چې د رسنیو له لارې یې اوري او پوهه یې د ننۍ نړۍ له محدودې نه وي پراخ او ژور او فلسفي تحلیل نه لري، نه شي

پوهېدای چې په څه رنګه ټولنه کې او سېږي او له څه ډول انسان سره يې سر و کار دی. د درېمې نړۍ د انسان د ستونزې جوهر همدا دی چې ننني انسان او ننني نړۍ نه پېژني.

د ننني انسان او ننني نړۍ د پېژندلو لپاره بايد پراخ معلومات ولرو. دغه معلومات بايد هم د وروستيو څو پېړيو تحولات را ونغاړي او هم هغه علوم چې په معاصر تمدن کې غوړېدلي دي. همدغه علوم د اوسني تمدن د ماغزو حيثيت لري او ننني انسان د همدې علومو په مټ پر نړۍ حکومت چلوي. له دې علومو پرته نه شو کولای د دې دور انسان او دغه زمانه سمه وپېژنو؛ ځکه دغه علوم له اوسنيو واقعيتونو سره په تړاو کې او د همدې عصر د غوښتنو پر اساس را څرګند شوي دي او له معاصر ژوندانه سره نه شلېدونکې اړيکې لري. ننني اروا پوهنه، ټولنپوهنه، وګړپوهنه، هستي پوهنه او ګڼ نور علوم چې ټول د ننني فلسفې يا د ننني فلسفو پوروړي دي، هغه وسايل دي چې له موږ سره مرسته کوي چې ننني انسان او ننني نړۍ وپېژنو او د دوی تر منځ شته مناسبات هم په فردي کچه هم په ټولنيزه کچه وپېژنو.

موږ او ننني نړۍ

يو له هغو علتونو څخه چې ولې موږ شرقي وګړي ونه توانېدو چې له اوسني جهان سره لاره يو سو او په معاصره نړۍ کې ځان ته مناسب ځای وګورو او له نورو سره خپل روابط سم کړو، همدا دی چې موږ له دې علومو ناخبره وو.

موږ د منځنيو پېړيو له ذهنيت سره د ننني نړۍ هر کلي ته ورغلي يو او هڅه مو کړې ده په هماغه اساس يې تحليل او تجزيه کړو. دغه ذهنيت د نورو واقعيتونو په بستر کې د نورو علومو په واسطه رامنځته شوی و؛ خو اوس د هغو واقعيتونو اثار هم لا نه دي پاتې. همدا وجه وه چې دا ډول ذهنيت په دې وخت کې په درد نه لګېده او ان د دې پر ځای چې د انسان او نړۍ په پېژندلو کې را سره مرسته وکړي، لا يې سربداله کولو او لا يې ګډوډولو.

په پخواني ذهنيت کې د کليوال او ښاري ژوند تر منځ پوله نه وه کښل شوې. د دولت او ملت تر منځ د رابطې تعريف خام او غيرعلمي و. د ټولنيزو بنسټونو په نامه څه شی نه وو. ځانګړې صنفي او طبقاتي حقونه چا په رسميت نه پېژندل او د ځينو صاحب نظرانو په باور طبقې لا زېږېدلې نه وې. هنر، اقتصاد، سياست او ډېرو نورو مقولو لا پوخ علمي تعريف نه درلود.

د هاغه ذهنيت له مخې د انسانانو اړتياوې د هماغه مهال د ژوند له واقعيتونو سره سمون درلود او د اوسني ژوند له اړتياوو څخه يې واټن جوت و. بده به نه وي چې يو مثال يې

ياد کړو: که فقهي کتابونو ته مراجعه وکړو ، د انسان اساسي اړتياوې (حاجات اصليه) په دريو شيانو رالنډېږي: کور ، خر ، نوکر. څوک چې دغه درې ولري د فقيرانو له ډلې راووځي او د ښه ژوندانه څښتنان بلل کېږي او داسې ګڼل کېږي چې ټولې اړتياوې يې پوره دي. خو په ننني نړۍ کې د انسان اساسي اړتياوې دا نه دي. نن سبا تعليم، درملنه، کار روزګار، د ژواک سالم چاپېريال، او ډېر نور شيان په اساسي اړتياوو کې حسابېږي. پر دې سربېره ډېر نور شيان دي چې د ژوند لازمي اړتياوې ګڼل کېږي لکه راديو ، تلويزيون، ورځپاڼه، کمپيوټر، انټرنټ او نور شيان چې ورځ تر بلې يې شمېر زياتېږي.

پروني ذهنيت د ننني ژوند په تحليل او د ننني انسان په پېژندلو کې خورا ناتوانه دی. دغه ذهنيت ان په دې هم ناتوانه دی چې خپله ناتواني وپېژني، دا نه شي درک کولای چې د نوې نړۍ او اوسني انسان په پېژندلو کې عاجز دی. دا ذهنيت نه شي پوهېدلای چې د لومړۍ او دريېمې نړۍ ترمنځ واټن ولې دی او د دې مسألې په تحليل کې ټولې قضيې يوه يا دوو کليشه يي عواملو ته راجع کوي مثلاً دا هرڅه له استعماره او د استعمار د تفرقه اچونې له سببه ګڼي.

دې ذهنيت ته د دغو ټولنو د دروني ستونزو د حل لاره هم نه ده ورمعلومه چې په هغې باندې د مختلفو اديانو او مذهبونو د پيروانو تر منځ د سوله ييز ژوند زمينه برابره کړي او د بېلابېل قومونه او قشرونه سره پخلا کړي. که د ستونزو او مشکلاتو د فشار په وجه کله دې ته اړ کېږي؛ نو د دې ستونزو په اړه د تاريخي ليد او علمي تحليل د نه لرلو په وجه د دې پرځای چې له واقعيتونو سره د مخامخ کېدو مېړانه ولري او اساسي حل لاره راوباسي، هڅه کوي عوام پسندو او تيارو شعارونو ته مخه کړي او د مسألې له اساسي حل څخه وتښتي. د اسلامي مذهبونو په تېره بيا د سني او شيعه تر منځ د نزدېکت مسأله يې يوه جوته بېلګه ده. په دې اړه په تېرو څه له پاسه پنځوسو کلونو کې هېڅ کار نه دی شوی، ايله يو څو نمايشي کنفرانسونه جوړ شوي او يو څو بې معنا شعارونه ورکړل شوي دي. د دواړو خواوو يوه هم دې ته حاضره نه شوه چې ځان نقد کړي او مقابل لوری د خپلو دريځونو په خاطر معذور وګڼي. هر کنفرانس چې پای ته رسېدلی، هر څوک بېرته په خپله زړه لاره تللي دي. هېچا هم پوښتنه ونه کړه چې د دې بې معنا لوبو حاصل څه دی؟ له دې بې اساسه او بې مصداقه ويناوو سره به څوک وغولوو؟ په همدې وجه د سني او شيعه ستونزه په خپل قوت پاتې ده او هېڅ توپير يې نه دی کړی. همدا چې د عراق په شان د دې اسلامي ټولنو شرايط ګډوډ شي، وبه وينو چې څومره وينې د دې

اختلافونو په سبب تويېږي. د عراق د پېښو يو درس دا و چې څومره بې بنسټه کورونه مو جوړ کړي دي... دا سې کورونه چې تاداو يې په سست او بې کاره عقلانيت اېښودل شوی دی.

موږ چې اسلامي مذهبونه سره نه شو پخلا کولای، څرنګه به له نورو اديانو او فرهنګونو سره د ګډ ژوندانه خبرې وکړو او د تمدنونو د خبرواترو خبره وکړو. دا شعارونه هغه شخوند ته ورته دي چې تر خولې مو غټ دی او په مرۍ کې به مو ښخ شي.

حال دا چې نننی بشر تر بل هر وخت له نورو سره ګډ سوله ييز ژوند، تفاهم او همکارۍ ته اړتيا لري او که له نورو سره په ګډه هڅه او همکاري ونه کړو، د ټولو ګانده به خرابه وي. خو ستونزه دا ده چې د منځنيو پېړيو ذهنيت د نړۍ د راتلونکې په اړه هېڅ تصور نه شي کولای. د زرګونو علمي موندنو او د څېړنو د نتيجو په مقابل کې، د دې ډول عقلانيت لپاره همدا بس دی چې د يوه پخواني کتاب په حاشيه کې يو کمزوری روايت پيدا کړي چې موعود منجي به يې راشي او ټوله دنيا به ګل و ګلزاره کړي. بيا نو نه ورته د ژوند چاپېريال اهميت لري، نه په نړېوال اقتصاد او په اټومي بټيو چورت خرابوي، نه د ټولنيزو جنجالونو په کيسه کې وي، نه د وګړو زياتېدل ورته مهم ښکاري، نه د طبيعي منابعو کمېدل ورته د فکر کولو وړ برېښي، او نه دې ته ورته لسګونه او سلګونه نورې قضيې چې همدا اوس يې د نړۍ ځينو پوهانو ته اندېښنې وراچولې دي. د دې عقلانيت په حساب د نورو مصيبت، مصيبت نه ګڼل کېږي؛ ځکه په جلا دين او مذهب پورې اړه لري. د انسان جمعي برخليک ورته بې معنا ښکاري؛ ځکه د دوی په باور د انسانانو عمده برخه د ضلالت خوا ته رروانه ده او له اهل ضلالت سره ګډ برخليک نه شو لرلای. دوی فکر کوي چې د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه د تحقيقي مرکزونو تحليلونه مفتې کيسې دي چې يوازې د ساعت تيرۍ لپاره په درد لګېږي؛ د دوی په ګومان دا څېړنې اغلباً د توطيو پر اساس رواني دي چې د امپرياليستي او پانګوالو ځواکونو له خوا طرح شوې دي چې ناپوهو ولسونو ته فکري خوراک برابر کړي.

حقيقت خو دا دی چې دا ډول طرز فکر او عقلانيت او دا ډول ذهنيت په اوسنۍ نړۍ کې ريښه نه لري او له اوسنيو علومو سره يې پيوند خورا سست دی.

د دې لپاره چې شرقي ملکونه له اوسنيو کړکېچونو راووځي او ځان نننۍ نړۍ ته ورسوي، بايد لومړی له دې ډول عقلانيته تېر شي او له دا ډول ذهنيته وژغورل شي. له دې فکري او ذهني وضعيت څخه خلاصون خورا ستونزمن کار دی؛ ځکه ځانګړي مديران او مهندسان غواړي. دا سې مديران چې تر اوسه يې په قدر څوک نه پوهېږي او څوک يې په نقش

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

باندې باور نه لري. دا هغه متفکران دي چې د نويو الهياتو او نوي کلام بنسټ به کېږدي. دغه الهيات به د ډېرو مفاهيمو بيا پېژندلو ته ملا وتړي، انسان، ټولنه، طبيعت، کاينات، تاريخ، ښځه، ماشوم، قانون، علم، بين الملل روابط، تمدن، دين، دنيا، اکثريت، اقليت، حقوق، په اوسنۍ نړۍ کې ژوند ... او نور مفاهيم به له سره تعريفوي.

دا سې رسالت فلسفې ته ورستنېدل لازمي کوي؛ ځکه کلام له فلسفې پرته نه غوړېږي. سره له دې چې کلام پر نورو علومو هم تکيه کوي؛ خو زياته تکيه يې پر فلسفه باندې وي.

بايد زموږ په علمي او فکري مجامعو کې فلسفي بحثونه پيل شي. ډېر مفاهيم بايد له سره وڅېړل شي. د تابوګانو[1] او بوتانو يوه لړۍ بايد ماته شي، د کرښو يوه لړۍ چې هسې په ناحقه سرې کرښې معرفي شوې دي، بايد نا ليدلې وګڼل شي. بايد فکر ته لاره خلاصه شي چې حرکت وکړي. د انسانانو د دې خدای ورکړي ځواک مخه بايد ونه نيول شي. کاذبې پوهې بايد ختمې شي. بايد ټولو ته د پوښتنې جرئت ورکړل شي. بايد خلک له ناپوهۍ وځورېږي او وشرمېږي او د پوهېدو لپاره يو په دوه هڅه وکړي.

د فلسفې په غوړېدو سره ذهنيتونه بدلېږي او د همدې پوهو په موجوديت کې به داسې کلام او الهيات رامنځته کېږي چې د دې دورې له شرايطو او غوښتنو سره به اړخ لګوي.

1. تابو (Taboo, Tapu) د پولي نيزي کلچر يوه اصطلاح ده چې د فرانسوي ژبې له لارې انګليسي او نورو ژبو ته راغلې ده او معنا يې مقدس او ممنوع ده. په دې کلچر کې تابو يا خورا مقدس او يا ډېر ملعون شي ته اطلاقېږي. همدا چې په يوه شي د تابو نوم کېښودل شو، بيا ټول مجبور وي چې په پټو سترګو يې ومني، احترام او ان پرستش يې وکړي او د هغه په اړه نظر ورکول او خپله رايه څرګندول ممنوع وي. که څوک تابو ته بې احترامي وکړي، ټولنه به يې ورټي او په کرکه به ورته وګوري. داسې شيان په هر فرهنګ کې شته، مثلاً زموږ په ټولنه کې جنسي مسايل تابو ګڼل کېږي چې څوک يې په اړه خبرې نه شي کولای او ان اکثره وګړي که جنسي ستونزه ولري، ډاکټر ته حال نه وايي. مذهب زموږ په ټولنه کې بله تابو ده.

د انتحار فرهنګ که د فرهنګ انتحار

انسان فرهنګي موجود دی. دا یو له هغو ځو تعریفونو څخه دی چې د انسان په باره کې وضع شوي دي او دې تعریف ته دلیلونه هم شته.

که دا سې وي نو فرهنګ د بني ادم د تفکر او ذهن په جوړولو کې، د هغه په سلوک کې او د هغه د ژوندانه د لوري په ټاکلو کې مهم نقش لري. د انسانانو د پېژندلو لپاره او د دې لپاره چې د هغوی د کړنو ریښې ومومو، کولای شو هغه فرهنګ مطالعه کړو چې دوی په کې روزل شوي دي. ټولنه هم پر همدې لاره مطالعه کولای شو او د هغې د ودې او پرمختګ یا د راپرځېدو دلیلونه او عاملونه پېژندلای شو. ښایي همدا خبره به وه چې فروید ویلي دي: بني ادم دومره د خپل مور و پلار اولاد نه دی، څومره چې د هغه فرهنګ اولاد دی چې دی په کې لوی شوی دی.

نن سبا هېڅوک د فرهنګ له اهمیته منکر نه دي، غیر له هغو کسانو چې نه پوهېږي فرهنګ څه دی. فرهنګ د انسانانو له اجتماعي ودې او تکامل سره ګام په ګام د یوه ژوندي موجود په څېر وده کوي او تکامل ته رسېږي او د ټولنې له خوالو او ناخوالو سره یوځای لوړې ژورې تجربه کوي.

په دې تحولاتو کې کله نا کله ځینې پدیدې د یوه فرهنګ په منځ کې راپیدا کېږي چې له فردي او استثنایي سلوک څخه ورهاخوا وي او په عامه یا نسبتاً عامه پدیده بدلېږي. کله چې دغه پدیدې د وګړو لپاره داسې دروني بڼه غوره کړي چې په اسانۍ سره یې عملي کړای شي، دغه پدیدې د هماغه دور د فرهنګ په یوې برخې بدلېږي. کله کله ویل کېږي چې د پلانکي کار فرهنګ رامنځته شوی دی، مثلاً د مطالعې فرهنګ، د مېلمه پالنې فرهنګ ... دغه فرهنګي پدیدې که مثبتې او ګټورې وي، د هماغه فرهنګ د ودې او غوړېدا نښه ګڼل کېږي؛ خو که منفي او مضرې وي، د دې فرهنګ د ناکامۍ او ناروغۍ نښه.

یوه له هغو پدیدو څخه چې د مسلمانانو په فرهنګ کې یې مخینه نه درلوده؛ خو نن سبا مخ په خورېدو ده او دغسې روانه ده چې په ځینو اسلامي ملکونو کې په یوې فرهنګي پدیدې

www.ketabton.com د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ

بدله شي، انتحار دی. په لومړي سر کې يعنې دوه لسيزې وړاندې دا نادره چاره وه او خلکو به ورته د عجيب او پردي شي په سترګه کتل؛ خو اوس تر دوو لسيزو وروسته په داسې پديدې بدله شوې ده چې د مسلمانانو د ټولنې ځينې برخې ورته د تمجيد په سترګه ګوري او هغه کسان چې دغه کار کوي، ورته اتلان ښکارېږي. که د دوی له جسدونو ځخه ځه راپاتې وي، دوی ورسره د متبرک څېز په شان چلند کوي. ځينې نور که دا کار ستايي نه، غندي يې هم نه او ځينې هڅه کوي ځانوژونکي معذور وګڼي او د هغوی کړنې ته عذرونه وتراشي. دوی هڅه کوي ځانوژونکي ته برائت ورکړي او له انتحار څخه د رامنځته شويو زيانونو مسوووليت د نورو غاړې ته ورواچوي او داسې وښيي چې نورو عواملو دغه وګړي ځانوژنې ته اړ کړي دي.

ليکوال نه غواړي دلته فقهي بحث ته ورننوځي او د دې عمل شرعي حکم چې علمي او اصولي مطالعې ته سخته اړتيا لري، وارزوي. البته ليکوال دې ته حيران دی چې دا دومره ديني عالمان ولې داسې کوي چې په ډېرو معمولي مسايلو يې ديني غيرت راپارېږي او چيغې وهي چې هلئ دين په خطر کې دی؛ خو کله چې د انسان وينه تويول کېږي، ښځې کونډې کېږي، ماشومان يتيمان کېږي، او کورنۍ تباه کېږي، دوی هېڅ غږ نه کوي. دوی نه يوازې دا چې پر منبرونو دا عمل نه غندي؛ بلکې په نسبتاً علمي او اکاډيميکو محيطونو کې هم په دې اړه بحث نه کوي او ځان ته زحمت نه ورکوي چې د دې عمل شرعي حکم مشخص کړي. ګوندې د انسان وينه هغومره ارزښت نه لري چې څوک ورباندې علمي او فقهي بحث وکړي.

ليکوال نه غواړي دې بحث ته ورننوځي؛ خو غواړي دا پديده له بل ليد لوري، د فرهنګي دلالتونو له ليد لوري، لنډه وڅېړي. د مسألې مفصله توضيح به هغو کسانو ته ورپرېږدي چې په ټولنپېژندنه کې تخصص لري چې هغوی په خپلو تخصصي روشونو دا کار وکړي. البته دا پديده د انسانانو له وينې او ژوند سره تړلې ده؛ نو بايد له مختلفو اړخونو لکه ارواپېژندنه، فقه او نورو اړخونو وڅېړل شي.

د هغه ليد لوري پر اساس چې د ليکوال منظور دی، کله چې يو فرهنګ دې کار ته غاړه ږدي، د خپلې ناتوانۍ اوج ښيي ... خپله نااميدي، مزمنه ناکامي او سرناخلاصي ننداري ته وړاندې کوي ... له دې ليدلوري انتحار د فرهنګ د ځانوژنې معنا ښندي، نه يوازې د يوه يا څو تنو بني ادمانو ... خو څنګه؟

د دې خبرې د توضيح لپاره ناچاره يو چې لږ شا ته لاړ شو او د موضوع ريښه له نوې نړۍ سره د مخامخ کېدو له پيله، له نظره تېره کړو او وګورو چې زموږ په فرهنګ کې کوم نور شيان ازمويل شوي او څرنګه خبره انتحار ته رسېدلې ده.

د مسلمانانو په تاريخ کې يوه دوره ده چې د دوی تمدني – جمعي شعور بې سده شوی او کوما حالت ته تللی دی. دا چې دا حالت کله پيل شو، صاحب نظران ورباندې يوه خوله نه دي؛ خو له اتمې هجرې پېړۍ را په دې خوا، دا بهير پيل شوی او په لسمه او يولسمه پېړۍ کې خپل اوج ته رسېدلی دی. په دې حالت کې دغه شعور يو مخ ختم شوی و چې موږ څوک يو، د نورو امتونو په منځ کې زموږ نقش څه دی، ايا دا هماغه مقام دی چې بايد يې ولرو که نه. دې وخت کې د مسلمانانو په جمعي شعور کې نه د ځان جامع تعريف شته او نه د نورو واضح تصوير. څوک چې د اسلامي عالم په شرق کې اوسېدل د هغوی په اړه په څه نه وو خبر چې په غرب کې اوسېدل او جنوبيوال يې له شمالي والو نه وو خبر. دوی نه د نورو ملتونو په منځ کې د ځان لپاره کوم نقش يا رسالت ته قايل و او نه په دې پوهېدل چې له خپلې شا و خوا نړۍ سره څه پيوند لري؛ دا ځکه چې له خپل شا و خوا بيخي ناخبره وو. د دې مهمې چارې تاريخي او مستنده څېړنه به بل وخت ته پرېږدو.

په دې پېر کې د نړۍ يوه بله برخه د انسان د تمدن خورا مهم او بې مخينې پړاو پيل کړی و. د دې تمدن له تبعاتو څخه يو يې دا و چې پېښې يې د نړۍ شرق و غرب ته خلاصې شي او لاسونه يې د عالم او ادم ژوند ته وروغځېږي. څو پورې چې مسلمانانو سترګې پرانيستې او راويښ شول، اوبه له ورخه تېرې وې او د تمدن کاروان خورا وړاندې تللی و او دوی ډېر شا ته پاتې وو.

دغه نوي موقعيت له پخواني موقعيت څخه دومره لوی توپير درلود لکه د غالب او مغلوب، هغه هم نه يوازې د دوو ډلو يا دوو ملتونو تر منځ د غالب او مغلوب حالت؛ بلکې د دوو تمدنونو او دوو فرهنګو تر منځ و. په نورو جنګونو او شخړو کې د دوو هم دينو ملتونو يا دوو هم مذهبو هېوادونو تر منځ قضيه دغومره جدي نه وه، کېدای شوای څو موده وروسته دوی بېرته سره پخلا شي او تفاهم ته سره ورسېږي، لکه څنګه چې د مسلمانانو تر منځ په جګړو کې يا د اروپايانو په جنګونو کې په کراتو دا کار شوی و؛ خو دا ځل قضيه خورا ژوره وه.

دا ځل ان د غالب او مغلوب تر منځ ګډه ژبه نه وه پاتې چې خبرو ته لاره يوسي. مشترکه ژبه له مشترک ذهنيت او ليدلوري راپيدا کېږي چې په دې وخت کې دا شيان نه وو. ګوندې هره

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

خوا د ببلې نړۍ یا ببلې سیارې خلک وو. غالبه خوا د دې لپاره چې مغلوب لوری ښه وپېژني، یو ګام وړاندې شو او یوه لړۍ مطالعې یې وکړې چې وروسته د ختیځپېژندنې په نامه یادې شوې. خو دغو مطالعو یو وار له مخې قضاوت درلود، دوی مغلوب لوري ته د شي په سترګه کتل (شی انګېرنه). په دې سترګه یې نه ورته کتل چې باید ورسره د خبرو اترو لاره پرانیزي. مغلوبې خوا خو ان د دې کار توان هم نه درلود. دا ناتواني د یوه فرهنګ د جمعي ذهن د ناتوانۍ جلوه وه چې په دې وخت کې سخت بېچاره او خوار ښکارېده.

په نوي وضعیت او یو مخ متفاوتو موقعیتونو کې، هر لوری د بل په اړه داسې تعریف ته ورسېد چې تر ډېره بریده له هماغه موقعیت څخه یې سرچینه اخیستې وه. دغه تعریفونه که سم و که ناسم؛ خو د هر لوري د جمعي شعور تل ته ورورسېدل او د دوی د راوروسته پېژندنې په سرچینې بدل شول. یوه لوري دا بل بې تمدنه، له تفکر څخه عاجز، او له هغو حقونو څخه محروم باله چې رسېدلي او باشعوره ملتونه یې لرل. دې لوري ویل چې له دې بل سره به هله راشه درشه وکړي چې بالغ شي او پر خپلو پښو ودرېږي او د یوه سیال په توګه راڅرګند شي... دا هغه څه وو چې په نژدې وختونو کې به نه کېدل.

بل لوري خپل مقابل لوری بې ایمانه او له انساني تعهد او فضایلو څخه لرې ګاڼه. هغه یې بې رحمه یرغلګر استعماري ځواک لیدلی و چې خپلو طمعو ته د رسېدو په لاره کې یې د هر څه د ختمولو نیت درلود، که دغه څه دین وي که فرهنګ، که اخلاق او یا پر دې شیانو باورمن خلک.

په دغو تعریفونو کې چې هر لوري د مقابل لوري په اړه درلود، یوازینی شی چې نه په کې ځایېده، د یو بل د درک کولو او پېژندلو لپاره د زمینې برابرول وو. دا چې د دې وضعیت عواقب دواړو خواوو ته او ټولو ته څه وو، بل وخت او بل ځای ته به یې پرېږدو. خو د مسلمانانو لپاره، د هغه فرهنګ لپاره چې په دې وخت کې مقهور شوی و او د هغه تمدن لپاره چې له صحنې وتلی و، بد وضعیت و. دا وضعیت کړکېچن او دردونکی و. دا امت سر تر پایه په کړکېچ کې ډوب و، دا ملت به له ځانه پوښتنه کوله چې ولې نور پر مخ لاړل او موږ شاته پاتې شوو؟ د شکېب ارسلان یو کتاب چې همدا یې عنوان دی، د یوه تمدن د ټولیز وضعیت هنداره وه. د «څه باید وکړو؟» پوښتنه هم په هغې بلې پوښتنې پسې د مسلمانانو په جمعي شعور کې په محراقي پوښتنه بدله شوه.

نه خو د لومړۍ پوښتنې ځرګند او واحد ځواب له چا سره و، نه د دويمې. هر چا به د خپل درک پر اساس يو ځواب ورکاوه او ډېر کسان به د هماغه ځواب پر اساس روانېدل، جماعتونه جوړ شول او ګوندونه رامنځته شول، هځې پيل شوې او شخړې رامنځته شوې، ډېر قابليتونه ولګول شول چې کړکېچ ختم شي...

د دې بهير پيل د نولسمې پېړۍ له نيمايي ځخه ګڼلای شو. هغه مهال د نويو پاځونونو سروالانو د استعمار پر ضد د مبارزې بېرغ اوچت کړ او د مډرنو ملي دولتونو د تاسيس خبره يې وکړه. دوی له خپل درک سره سم، د خپلو ټولنو نوسازۍ ته ملا وتړله.

دغو هڅو د شلمې پېړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې دوام وکړ او له ټولو لوړو ژورو سره يې وشول کولای خپل هدف ته چې د خپلواکۍ ګټل او د نويو دولتونو تاسيس وو، ورسېږي. خو هغه اصلي ستونزه چې وروسته پاتې والی و او د ډېرو وګړو ژوند يې ورتريخ کړی و، هماغسې پاتې شوه. د استعمار تګ هم د دې ستونزې له حل سره مرسته ونه کړه، نه د دې ټولنو په دروني وضعيت کې عمده تغيير راغی، نه يې په بيروني مقام کې. کړکېچ پسې وغځېد او هغه پوښتنې لا خپل ځوابونه وو موندلي.

د نويو حرکتونو د سروالو له خوا هغه حل لارې چې د دې ټولنو د دروني ګډوډيو او محروميتونو لپاره وړاندې شوې وې، ناکامې شوې او دغه ناکامۍ د خلکو په منځ کې غوسه، کينه، بدبيني او ناچاري پيدا کړه، بيا نو تر هغې وروسته داسې ادبيات رواج شول چې د جګړه مارۍ، دښمنۍ او بربادۍ خبرې يې کولې او دا ادبيات د ځوانانو خورا زيات خوښ شول. دا د لومړۍ دورې د ادبياتو مخالف لوری و. په لومړۍ دوره کې ادبياتو تر ډېره بريده، ځان ته د ورستنېدلو او د استقلال د اهميت خبرې کولې او ورسره يې سيال تمدن ځاره او د هغه له ښېګڼو ځخه يې د استفادې تجويز کاوه. دا شيان د محمد عبده، خيرالدين تونسي، اقبال لاهوري او نورو په ليکنو کې ځرګند وو. خو په دويم پړاو کې د بل تمدن په وړاندې د تقابل او مقابلې خبرې وشوې، د جهاد نوی تعريف وړاندې شو چې د بريد او حملې معنا يې ښندله. خپلو هدفونو او غوښتنو ته د رسېدو لپاره د چپي فاشيستي سازمانونو تقليد وشو.

په دې دوره کې د ابوالاعلی مودودي، سيد قطب او د ورته فکر نورو کسانو کتابونو ښه بازار پيدا کړ. د دې پېړۍ د منځ لسيزو مسلط ادبيات هماغه وو چې ويل يې نړۍ د شلمې پېړۍ د جاهليت تر ولکې لاندې ده او بايد تر هغې پورې مبارزه وشي چې د دې جاهليت ټغر

ټول شوی نه وي. دا ډول رسالې او کتابونه خورا زيات لاس په لاس ګرځېدل او په سيمه ييزو ژبو ژباړل کېدل او د ځوانانو فکري خوراک يې براباروه.

په دې ادبياتو کې د اسلامي ټولنو ستونزو ته چا د فرهنګ له نظره نه کتل. هر څه په تنګه ايديالوژيکه تله تلل کېدل چې په هغې کې له ټکر او اصطکاک پرته بل څه نه وو. په دې دوره کې هغو کسانو ته چې متفاوت ادبيات يې مطرح کول او په تېره بيا هغوی ته چې د فرهنګ پر اهميت او د فرهنګ پر بيارغاونې او پياوړې کولو يې ټينګار کاوه، د چا پام نه وراوښت. مهمترينه نمونه يې د مالک بن نبي ليکنې دي چې د هغه مهال د نورو ليکنو په پرتله يې ژور نظر درلود.

د پخلاينې ادبيات چې اساس يې تفاهم و او په دواړو کورنيو او بهرنيو ډګرونو کې يې لومړيتوب پوهې او معلوماتو ته ورکاوه، د څو لسيزو په مخه تت او ناباوره پاتې وو. نتيجه يې دا شوه چې د فرهنګ د ودې او د ټولنې د پوهاوي او خبرتيا لپاره اساسي هڅې ونه شوې او اسلامي ټولنو ته تجويز شوې نسخې هماغسې يوه په بلې پسې له ماتې سره مخ کېدې. بده لا دا چې که به چا خلک د فرهنګونو او تمدنونو متقابل درک او پوهاوي ته وربلل، تر ډېرې مودې پورې به په خيانت، د پرديو په پيروۍ او داسې نورو تورونو تورنېدل، سره له دې چې د دوی نيتونه به پاک وو.

د ساړه جنګ دوران صنعتي هېوادونو ته ښه فرصت په لاس ورکړ چې د دويمې نړېوالې جګړې ورانۍ تر شا پرېږدي او ځان د راتلونکو دورو لپاره پياوړی کړي. خو په دې دوره کې اسلامي ملکونو خاصه بريا نه درلوده. محروميتونه او ناخوالې هماغسې لا پاتې وې او له نوې نړۍ سره د دوی واټن مخ په زياتېدو و.

کله چې سوړ جنګ ختم شو او يو مهم کمپ يې رانسکور شو، له کنډوالو څخه يې نوی نړېوال نظم سر راپورته کړ؛ خو بيا هم اسلامي هېوادونو ته په کې مشخص ځای نه و ټاکل شوی. په لومړي سر کې فکر کېده چې د کمونيزم په نړېدو به اسلامي بهيرونه ګټه وکړي او په دې رامنځته شوې تشه کې به د خلافت او نړېوال اسلامي دولت د جوړېدو لپاره لاره هواره شي. همدا و چې ځينې مذهبي ځواکونه له وخته مخکې ولولو واخيستل او خپلو مخاطبانو ته يې د تياره دوران د ختمېدو او د سپېدې د جوتېدو خبر ورکړ. هغه مهال د لنډې مودې لپاره د بشارت او زيرې د ادبياتو بازار تود شو؛ خو ژر ښکاره شول چې دا تصور له واقعيته لرې دی او هماغه زاړه نظامونه له يو عالم عيبونو سره د دې ملتونو پر برخليک واکمن دي او په اسانۍ

سره به ميدان خوشي نه کړي. دا ځل نو رواني ماته لا ژوره شوه، د پخوانو نسخو بله برخه هم بېکاره راوختله او د ځينو اسلامي بهيرونو له نظره منسوخه شوه. د اسلامپالو نوی نسل لا توندو لارو ته لېوال شو او له پخوانيو ادبياتو يې هماغه برخې راواخيستې چې د توندۍ او تېزۍ په درد لګېدلې.

په دې نوې لاره کې چې دغو ډلو ځينو مسلمانو ځوانانو ته ورښودله، په خورا شديدو خشونتونو او ان په انتحار لاس پورې کول، د مبارزې له وياړه ډک روش معرفي شو. دغه ډلې چې له سيمه ييزو کمزورو قدرتونو سره په مقابله کې ناکامې شوې وې، د نړۍ له لويو نظامي قدرتونو سره لاس او ګرېوان شول او دا پخپله يو ډول انتحار و چې د دې ډلو د خوارۍ نښه وه. د نړېوال تجارتي مرکز چول او ورپسې د غبرګو برجونو نړول د دې لارې د تجلي اوج ګڼل کېږي.

دغه ډلې د خپلو ټولنو د داخلي ستونزو د ريښو په موندلو کې پاتې راغلې وې، دوی نه شول کولای د خپلو ټولنو د لرغوني او معاصر تاريخ تاريخي بهير تحليل کاندي او ذهن يې د ننيو ټولنو د پېچلو جوړښتونو په تجزيه او تحليل کې هېڅ کار نه کاوه. کله چې يې ونه شول کولای د مختلفو معلولونو او علتونو تر منځ معقوله رابطه پيدا کړي، خورا اسان تحليل ورته همدا ښکاره شو چې د توطيې تيوري ته پناه يوسي، ځان قرباني وګڼي او د ډېر مظلوميت احساس وکړي او د نورو پر وړاندې هر څه کول جايز وګڼي، بې له دې چې په اخلاقي توب يا غير اخلاقي توب پسې يې سر وګرځوي.

فرهنګ د ملتونو د عقل او جمعي شعور مظهر دی. د فرهنګ يوه اصلي وظيفه دا ده چې وګړو ته پر ناکاميو د غلبې لپاره شعور او پوهه ورکړي او د ناخوالو د له منځه وړلو معقولې او ګټورې لارې وروښيي. کله چې د يوه فرهنګ پر وګړو باندې ستونزې راځي، هغوی د خپل جمعي عقل په مرسته د مقابلې غوره لاره مومي چې په لږ مصرف ډېره نتيجه واخلي. البته کله کله به داسې ونه شي.

خو کله چې د يوه فرهنګ بچيان د خپلو ستونزو د واقعي ريښو په پېژندلو کې پاتې راشي او له ځانوژنې پرته د مقابلې بله هېڅ لاره پيدا نه کړي، دا نو د هغه فرهنګ د ناکامۍ او خوارۍ اوج ښيي. په تېره بيا چې د ځانوژنې د ګټې او نتيجې هېڅ ضمانت هم ورسره نه وي. په حقيقت کې دغه فرهنګ د خپلو ځينو بچيانو له انتحار سره، پخپله انتحار ته غاړه ايښې ده.

انتحار د نااميدۍ او د ټولو هغو لارو د بندېدو نښه ده چې ژوند ته رسېږي. دا تر ژوند او بقا د مرګ او نيستۍ غوره ګڼل دي. ځانوژنه د دې نښه ده چې پر ستونزو د غلبې له زرګونو

لارو یوه یې هم د سړي ذهن ته نه ورځي او یو ازینی لاره چې ورته پاتې کېږي دا ده چې ژوند ته شا کړي او لته ورکړي. دا هغه حل لاره ده چې د ازمویلو او خطا په میتود سره یې هم د سموالي یا ناسموالي پته نه شو لګولای.

هغه فرهنګ چې خپلو بچیانو ته د ژوند معنا او د ژوندي پاتې کېدو لاره نه ده ښیيلې او د هغې پر ځای یې ورته مرګ او نیستېدل تجویز کړی وي، ناروغ فرهنګ دی. دا فرهنګ چې د ژوند له پېچلو او سختو واقعیتونو سره مخامخېږي، له ډېرې خوارۍ او ناتوانۍ د نابودۍ لاره له ستونزو د تېښتې د لارې په بڼه غوره کوي.

نه وایم چې د ختیزو ملکونو فرهنګ سر تر پایه په دې کنده کې غورځېدلی دی. که داسې وای نو د دې غمیزې لمن به تر دې زیاته پراخه وه، له نیکه مرغه داسې نه ده او د عقلانیت او شعور ځینې بخرې په کې شته چې په کورنیو لانجو کې له غیرعقلاني کړنو سره مقابله کوي. خو سره له دې هم انکار نه شو کولای چې د دې فرهنګ ځینو برخو سخت زیانونه لیدلي دي او له تعقله پاتې دي او ځینو غیر عقلاني میتودونو ته یې غاړه ایښې ده چې تر ټولو عمده او خطرناک یې ځانوژنه ده.

دا چې په نننۍ نړۍ کې هدف ته د رسېدو لپاره ګڼې لارې شته؛ خو بیا هم ځانمرګي بریدونه کېږي او بیا خوک یې شهادت طلبانه عملیات بولي او ستایي یې، ځینې ورته چوپه خوله پاتې کېږي او ځینې نور ځنې ډارېږي او نیوکه پرې نه کوي، دا ټول که سره یو ځای کړو، زموږ په فرهنګ کې د داسې خلل نښه جوړوي چې اندېښنه او فکر ورته په کار دي.

دا ښیي چې د فکر او فرهنګ متولیان له دې عاجزه دي چې خپلو خلکو ته خپلو غوښتنو ته د رسېدو نورې بهترې او ګټورې لارې چارې وروښیي او هغوی پر خپلو قابلیتونو باورمن کړي، ژوند ته، پاتې کېدو ته او پایېدو ته یې امید غښتلی کړي.

په دې وضعیت کې زموږ فرهنګ داسې خوار موجود ته ورته دی چې د نړۍ د سترو او خورا چټکو بدلونونو په وړاندې هېڅ غبرګون نه ښیي، ایله د مرګي حاله بني ادم په څېر لاس و پښې خوځوي خو نور یې هېڅ نه دي زده.

تر دې د لا اندېښنې خبره دا ده چې د فکر او فرهنګ خلک هڅه نه کوي چې د دې پدیدې فرهنګي لاملونه مطالعه کړي او د خپلو ټولنو وضعیت چې له مرګونو او نیستۍ سره مخ دي، نقد او تحلیل کړي او په دې مورد کې د ټولنپوهنې، ارواپوهنې او انسانپوهنې معاصر علوم وکاروي چې د فرهنګ له تنه دغه بیماري راوباسي.

دا چې ټول يا اکثره خلک د دې پديدې له څنګه ښوی تېرېږي او بيا چې انتحاري عمليات وشي، ايله همدومره ووايي چې په دې کې د سياست لاس دی او د نيوکې ګوته ګاونډيو ملکونو ته ونيسي او بس، دا پخپله زموږ د جمعي تفکر ناتواني ښيي چې له دومره جدي او مهمې ستونزې سره داسې بې پروا چلند کوو.

که په پرمخ تللو ټولنو کې داسې څه پېښ شي، بس پر سبا به يې توانمند څېړنيز مرکزونه جوړ وي. متفکرې ککرۍ به ورباندې لګيا شي او د ستونزې ان هغه لانديني قشرونه هم د څېړنې او تحقيق تر ذره بين لاندې ګوري، پر موضوع به مهم کنفرانسونه جوړوي چې خپلې موندنې له عامو وګړو سره شريکې کړي. دوی په دې ډول پر ستونزې د لاسبري لپاره خپل رسالت ترسره کوي او له داسې ستونزو سره د مقابلې د مناسبو لارو د موندلو په برخه کې له خپل فرهنګ سره مرسته کوي.

زموږ په شا و خوا کې سره له دې چې ډېرې وينې بهول شوې دي، لا هم هغه بحثونه چې په عمومي رسنيو کې يا د جوماتونو په منبرونو کې او يا هم په نمايشي کنفرانسونو کې جوړېږي، له دې ستونزو سره چنداني رابطه نه لري او لوستونکي پوهېږي چې دا بحثونه د څه رقم مسايلو په اړه وي.

داسې بريښي چې نور نو بايد د ستونزو په پېژندلو او حل کې د خپل فرهنګ ناتواني په رسميت وپېژنو او په دې برخه کې د فرهنګ د پياوړي کولو لپاره خپله دنده ترسره کړو او په بدن کې يې نوې ساه ورپو کړو. دا د هغو کسانو مسووليت دی چې د فکر او پوهې په ډګر کې کار کوي او له څېړنيزو او روزنيزو مرکزونو سره يې کار دی او رسنۍ هم د همدوی په واک کې دي. قلموال بايد خپل تاريخي رسالت ته متې راونغاړي.

د قدرت او معرفت ديالکتيک

کرښې ايستل او تابو جوړول

د قدرت او معرفت رابطه له سره لا ډېره څېړنه غواړي. په دې برخه کې هڅې شوې دي خو کافي نه دي. ځينو غربي مفکرانو په دې اړه جدي بحث کړی دی؛ خو زموږ په وطن کې لا دې مسألې ته کمه توجه شوې ده. د ليکوال د معلوماتو له مخې محمد عابد جابري تر ټولو مشهور او مهم کس دی چې په خپلو ځينو ليکنو کې يې په دې اړه جدي کار کړی دی. د دې مبحث تکامل ته د رسېدو لپاره زموږ په فکري حوزه کې لا اوږد واټن په مخ کې دی. ځکه دې هدف ته هله رسېدای شو چې له دې نظره خپل ټول فرهنګي ميراث ته - له پخوا تر ننه پورې - په ژوره توګه وګورو او ويې ارزوو، بې له دې چې دې ته وګورو چې دغه فرهنګي ميراث په کوم مشرب او کوم مذهب پورې اړه لري.

د قدرت او معرفت په رابطه کې بايد د دوی دوه اړخيز او متقابل تاثيرات چې يو پر بل يې لري، مطالعه شي. له دې سره به وګورو چې معرفت تر کومه ځايه پورې د قدرت د خاوندانو تر اغېزې لاندې پاتې شوی او د هغوی ښکاره او پټې غوښتنې څومره پر معرفت اثر کړی دی. همدارنګه دا چې قدرت څومره د معرفت او پوهې په رابطه کې ځان رغولی دی او ځان يې د معرفت له غوښتنو سره سم سمبال کړی دی.

دا تصور خام او غير علمي دی چې ګواکې دا دواړه يو مخ مستقل پاتې شوي او بې له دې چې يو له بل سره اړيکي ولري، خپلواک عمل يې کړی دی او د دواړو ترمنځ پولادي دېوال تېر شوی و. دا خبره که د علم او معرفت د تقديس په مقصد او که په بل نيت شوې وي، چندانې ارزښت نه لري. د انسان علم او معرفت چې هرڅه وي، د انسان پيداوار دي او د هغه د ژوند د واقعيتونو په ترڅ کې رامنځته کېږي، غوړېږي او حاصل ورکوي. انسان که وغواړي که نه، د

ژوند واقعيتونه يې تل په يو نه يو ډول له قدرت سره ايجابي يا سلبي پيوند ساتي. د دې موضوع مفصله شرحه به په بل ځای کې وګورو چې له خپلې موضوع لرې نه شو.

په دې مقدمه کې غواړم پر دې مسألې ټينګار وکړم چې د معرفت ځينې مقولې له قدرت سره د ديالکتيکي رابطې پر اساس رامنځته کېږي او که دا خبره ومنو، ګڼو نتيجو ته رسېږو او له هغې جملې څخه دې نتيجې ته چې قدرت د ځينو معرفتي مقولو شا و خوا ته کرښې راباسي او له هغو څخه «غروق» جوړوي چې څوک ورننږدې نه شي او د هغوی په اړه خپل فکر ونه جنګوي. دغه مقولې سره له دې چې معرفتي مقولې ښکارېږي او په دې لحاظ بايد تل نظري بحث ته تياري وي؛ خو په عمل کې داسې نه ده او که څوک ورننږدې شي، لکه ممنوعه ساحې ته چې ورننږدې شوی وي، مخه يې نيول کېږي. تر دې چې د وګړو تر منځ اجماع پيدا کېږي چې څوک دې په هغه اړه بحث نه کوي او يوازې د هغه کاذب تفکر اجازه به لري چې وار له مخې په قالبونو کې جوړ شوی دی. دغه کاذب تفکر په ظاهره کې تفکر ته ورته وي؛ خو په باطن کې تفکر ځپي او ټکوي يې.

په ټول تاريخ کې دغسې تابوګانې جوړې شوې دي، البته په هر مورد کې په متفاوت هدف او متفاوت ميتود سره. خو اکثره وګړي ان هغوی چې په تکړه خلکو کې حسابېږي هم له دې خبرې ناخبره پاتېږي. په همدې وجه ځينې مقولې، شعارونه، تعريفونه، اصطلاحات او مفاهيم د فکر له لاسرسي بهر پاتې کېږي. دا موضوع هله لا اهميت پيدا کوي چې وګورو ځينې همدغسې شعارونه، اصطلاحات او مفاهيم د تفکر بېخ بنا جوړوي او د ټولنې لويو فکرونو ته لوری ورکوي او په دې لحاظ د دوی پر ژوند اغېز ښندي او کله کله د دوی پر لويو تاريخي انتخابونو اثر غورځوي.

دلته د ژمن او متعهد څېړونکي دنده دا ده چې له نا حقو جوړو شويو پولو واوړي، تابوګانې ماتې کړي او د دې پولو په ايستلو کې د قدرت له نقشه د پردې په پورته کولو سره، خلکو ته جرئت ورکړي چې پر دې مسايلو فکر وکړي او ځان د هغو تابوګانو له شره خلاص کړي چې د دوی فکرونه يې شنډ کړي دي. هغه څېړونکي ته چې دې کار ته ملا وتړي، د روښانفکر لقب ورکول کېږي. اساساً څه چې روښانفکران له نورو تعليم يافته وګړو بېلوي، همدغه نقش يې دی.

هغه پوهه چې د وګړو رنځونه کم نه کړي، پر ناخوالو د غلبې لاره ورته ونه ښيي، له خرافاتو يې ونه ژغوري، تفکر يې غښتلی نه کړي او پر ژوند يې اغېز ونه کړي، مړه او بې اثره

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

پوهه ده. داسې پوهه که د ساده علمي مسایلو په تحقیق کې په درد هم ولګېږي، د روښانفکري له تعریف سره بیخي نه جوړېږي.

ژمن روښانفکر او متفکر دا خپله وظیفه ګڼي چې د نورو بر خلاف په هغه لومه کې ونه لوېږي چې قدرت ورته غوړولې ده. دی باید هغه پوله ونه مني چې قدرت ورباندې د ده تفکر ایساروي. دی باید د پوهې او نقادانه تفکر وسله په لاس واخلي او هغو ځایونو ته ورشي چې لږو کسانو یې د ورتلو جرئت کړی وي. دی د دې مفاهیمو تاریخچه معلوموي او ګوري چې په کومو فرهنګي او تاریخي شرایطو کې راپیدا شوي دي، هغه عوامل راپېژني چې د دې مفاهیمو په جوړېدو کې یې مستقیم یا نامستقیم نقش لرلای دی، د دې مفاهیمو اصلي بڼه او هغې بڼې سره پرتله کوي چې د تاریخي تحولاتو په نتیجه کې یې خپلې کړې دي، روښانفکر په هر پړاو کې سیاسي، اجتماعي او معرفتي کړنې راسپړي.

د دې لارې غوره کول، کولای شي د ټولنې تفکر ته وزر ورکړي او د الوتلو جوګه یې کړي چې د قدرت او حکومتونو په لاس له جوړ شوي قفس ازاد شي. هغه ټولنې چې پرېکړه یې کړې ده چې خپل برخلیک به پخپله په شعوري او ازاده توګه لیکي، تر هر څه وړاندې یې همدغه (د تابوګانو د ماتولو) توان پیدا کړی دی. ښایي د "تغییر ما بالانفس" مفهوم چې په قران مجید کې د انسانانو په ژوندانه کې د بدلون مقدمه ګڼل شوې ده، همدا تحول وي یعنې د نه فکر کولو او د تفکر د جرئت نه لرلو له پړاوه، د فکر کولو او په مېړانه فکر کولو پړاو ته تحول او ځان له مصنوعي پولو او چوکاټونو ازادول.

له پخوا څخه تر ننه پورې د معرفتي مقولو په شاوخوا کې د قدرت له خوا د کرښو ایستلو او له هغوی څخه د تابوګانو د جوړولو ګڼ مثالونه لرو چې وروسته به یې څو نمونې یادې کړو؛ خو تر هغې د مخه لازمه ده یاده کړو چې دلته له قدرت څخه منظور لزوماً حکومت او سیاسي مسلط نظام نه دی؛ ځکه قدرت هېڅکله په دې پولو نه ایسارېږي، قدرت ټولې ډلې او شبکې چې د انسانانو پر ژوند اغېز ښندلای شي، رانغاړي. دغه ډلې او شبکې د سلطې له دستګاه سره رابطه جوړوي، یا د مخالفت یا د ملګرتیا یا د مشارکت او یا د نورو.

کله کله قدرت د هغې سلطې معنا لري چې د یوه جماعت، فرقې، ګوند او یا اجتماعي جوړښت په دننه کې اعمالېږي، سره له دې چې له حکومتي دستګاه سره مستقیم سر و کار ونه لري او حساب کتاب یې له حکومته بېل وي.

د قدرت دغه مفهوم چې له علمي تعريف سره يې ډېر اړخ لګوي، موږ ته لا واقع بينانه درک راکوي چې په مرسته يې کولای شو د اجتماعي ژوند پېچلتيا وپېژنو او د هر عنصر او مقولې د اغېز ښندلو څو بعديزوالى رامعلوم کړو.

قدرت کولای شي پرګنې سره تنظيم کړي، حتمي نه ده چې دا کار دې د حکومت د راپرځولو او يا تقويې لپاره وشي؛ بلکې دا کار د ځينو سنتونو د منسوخولو لپاره يا له شته وضعيته د دفاع لپاره، يا د يوه ميراثي بهير د دوام او غځولو لپاره او يا له ايډيالوژيکو بهيرونو سره د مقابلې لپاره کېږي.

په دې حساب داسې جماعت او ډله نه شو موندلای چې د قدرت مناسبات دې په کې نه وي رامنځته شوي او وګړي يې له دې عنصر سره سر و کار نه وي لرلای. مذهبي ډلې، د صوفيانو جماعتونه، تبليغيان، سلفيان او ورته بهيرونه چې په ظاهره کې له قدرته (قدرت په عامه او ساده معنا) تښتي، هر يو په خپل وار سره د قدرت له جوړښتونو سره په پټه لاس او ګرېوان دي او عملاً د خپلو سازمانونو په منځ کې قدرت کاروي. د نورو سياسي ګوندونو او د سياسي اسلام د ډلو حال خو جوت دی چې پخپله په ښکاره د قدرت پر سر دعوا او شخړه کوي.

کله چې د قدرت او معرفت تر منځ له دیالکتيکي رابطې غږېږو منظور مو دا وي چې هر ځواکمن جوړښت (حکومتونه، جماعتونه، ګوندونه، اجتماعي ډلې او ان د خپلو نيکونو د دودونو په ساتلو کې پرګنې) پر معرفت باندې خپله اغېزه غورځولې ده او د همدې اغېزو تر سيوري لاندې ځينې معرفتي مفاهيم رامنځته شوي او د ملتونو او امتونو په فکري منظومه کې يې ځای نيولی دی.

د نفوذ د همدې اعمال په وجه ځينې مفاهيم او مقولې د دې منظومې په مرکز کې واقع شوې دي او ځينې نورې يې څنډې ته پورې وهل شوې دي. د ځينو مفاهيمو ښکلې او روښانه تصويرونه وړاندې شوي او د ځينو نورو تت او بې خونده چې د چا زړه ورباندې اوبه ونه څښي.

د دې اصل په درک کولو سره ليدلای شو چې زموږ ژوند د څرنګه مفاهيمو او انګېرنو تر اغېز لاندې دی او موږ ممکن ان لويې پرېکړې د همدې انګېرنو تر اثر لاندې وکړو.

پر معرفت باندې د قدرت د نفوذ ځينې نمونې

د دغې ادعا د توضيح لپاره چې ډېره انتزاعي بريښي، په لرغوني او نوي تاريخ کې ګڼې نمونې موندلای شو او که وغواړو ټولې نمونې يې سره راټولې کړو، بايد پراخه څېړنه وکړو چې غونډې نمونې په کې ځای شي. دلته ناچاره يو چې له پخوانيو او نويو بېلګو څخه يو څو

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

داني يې له تاريخي ترتيب او تسلسله پرته، غوره کړو چې يوازې د قدرت او معرفت تر منځ رابطه وښيیو.

د مسلمانانو په زاړه تاريخ کې د معرفت پر حوزې د قدرت د نفوذ يوه نمونه د امام جائر موضوع ده. د امويانو په دوره کې د اسلامي نړۍ په څو ځايونو کې وسله وال پاڅونونه وشول او د دې احتمال پيدا شو چې دا ډول پاڅونونه به عام شي؛ نو له امام څخه د اطاعت موضوع راپورته شوه ان که هغه جائر يعنې ظالم هم وي. دغه مفهوم د ديني روايتونو په مرسته داسې مطرح شو چې هېڅوک ځان ته له حاکم نظام څخه د سرغړولو اجازه ورنه کړي.

هغه دين چې اساساً د عدالت د تأمينولو او د هر ډول ظلم د ختمولو لپاره راغلی و او غوښتل يې داسې نظم رامنځته کړي چې د بې عدالتۍ او نابرابرۍ اثر په کې نه وي پاتې، په دې وخت کې پخپله خپلو پيروانو ته ورزده کول چې ظالمو حاکمانو ته دې سر ټيټ کړي. د دين عالمانو دې چارې ته د اعتقادي مسلماتو رنګ ورکړ، ان تر دې چې د ځينو فقيهانو له خولې دا خبره هم وشوه چې له نورو څخه د اهل سنت توپير په همدې کې دی چې اهل سنت به هر ډول حاکميت ته غاړه ږدي بې له دې چې ظلم او عدل ته يې وګوري.

کله چې يوه موضوع د فکري مسلماتو په توګه مطرح شوه، نور نو د مناقشې لپاره ځای نه پاتې کېږي او د فکر کړکۍ هغې خوا ته نه خلاصېږي، چا ته اجازه نه ورکول کېږي چې د هغې په اړه بحث وکړي؛ ځکه په مسلماتو باندې سترګې پټول د اجماع د خرق سبب کېږي.

د اجماع موضوع هم په همدې نمونو کې ګڼلای شو. اجماع د اسلام د پيغمبر (ص) او او د خلفای راشدين په زمانه کې شرعي اصل نه و او چا د اجماع په اړه څه نه ويل، ګواکې اصلاً په دې معنا چا نه پېژندله. له معاذ بن جبل څخه يو مشهور روايت وايي چې هر کله چې په کتاب او سنت کې يو شی ونه مومم، په خپل فکر مې اجتهاد کوم. ده بل اساسي اصل ته اشاره ونه کړه او دا خبره د اسلام پيغمبر تاييده کړه.

خو په راوروسته پېړيو کې اجماع هم د کتاب او سنت په څېر اعتبار خپل کړ چې تر قياس، استحسان، عقل، مصلحت مرسله او نورو شرعي احکامو يې پورته مقام ترلاسه کړ. لا مهمه دا چې د اجماع پر تعريف او مباني او مصاديقو باندې هېڅ اجماع نشته؛ ځکه خو دا چاره د مخالفانو او د بل ور، فکرونو د خاوندانو د ځپلو لپاره د يوې وسلې په توګه استعمال شوه، خصوصاً په حاکمو نظامونو پورې د اړوندو کسانو له خوا.

جالبه دا ده چې د امام ابن حزم په شان لوی مجتهد ، سره له دې چې په تفکر کې لوی مقام لري، یو کتاب لیکلی دی چې د اجماع موضوعات راوپېژني؛ خو بل لوی عالم ابن تیمیه پر دې کتاب تعلیقونه کښلي او ښییلي یې دي چې د هغو موردونو عمده برخه چې په اړه یې د اجماع د موجودیت خبره شوې ده، اجماع ورباندې نشته. نو هغه وینا چې له امام احمد بن حنبل رانقل شوې چې وایي د اجماع ادعا بې بنسټه ادعا ده، سمه راخېژي.

قدرت او د ایدیالوژیو جوړول

معتزله او د هغې په اړه غالب نظر د دې نمونو بله بېلګه ده: کله چې عباسیان واک ته ورسېدل، له څو سیاسي رقیبانو سره مخ وو. دوی یوه موده له هر یوه سره تکتیکي روغه جوړه وکړه؛ خو وروسته لکه څنګه چې د قدرت غوښتنه ده، هر یو یې په مناسب وخت کې له صحنې وشاړه.

په لومړي سر کې یې چې د اموي حکومت د راپرځولو په خاطر هڅه کوله، له یوې خوا یې د پیغمبر د اهل بیت د تلف شویو حقونو د اعادې ادعا کوله چې د اهل بیت پلویان خپل کړي، له بلې خوا شعوبیه او نورو ناعربو قومونو ته یې چې تر ظلم لاندې وو، ځان ورنژدې کړ چې د امویانو پر ضد یې له ځواک څخه ګټه واخلي.

په دې پړاو کې چې کامیاب شول، لومړی یې خپل سیاسي شریکان چې عمدتاً خراساني شعوبیان او ترک وو، له منځه یوړل او د ابومسلم خراساني په وژلو او وروسته د برمکي کورنۍ له ختمولو سره یې حکومت له دې خلکو تصفیه کړ. بیا یې خپل بل رقیب یعنې علویان پسې واخیستل او په سیاسي او اجتماعي ډګر کې یې میدان ورباندې تنګ کړ چې پخپله بې غمه حکومت وکړي.

په دې وخت کې یې چې خپل درې سره رقیبان مات کړي وو او په ټولنه کې یې هغه خلک له لاسه ورکړي وو چې د دې ډلو پلویان وو، دې ته یې اړتیا درلوده چې د خپل حکومت د مشروعیت او ټینګښت لپاره مناسبه ایدیالوژي جوړه کړي. د دې کار لپاره یې لومړی پرانیستي تمدني لاره خپله کړه، د ترجمې نهضت یې رامنځته کړ او د یونان، روم او فارس د تمدنونو مختلف علوم یې ترجمه کړل چې د دې مشروعیت لپاره لاره هواره کړي.

تر ټولو مناسب فکري مذهب چې کولای یې شو دې منظور ته مناسبه زمینه برابره کړي، معتزله وه. حکومت وغوښتل دا بهیر په یوه ایدیالوژیک چوکاټ بدل کړي چې د نظام د مشروعیت ستن وګرځي. په همدې هدف یې ځینې محکمې لکه د عقایدو د تفتیش او پلټنې

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

محکمې جوړې کړې چې هر هغه څوک راپيدا کړي او ويې څېپي چې له دې ډول طرز فکر سره مخالف وي او د ټولنې ټول تکړه وګړي په يوه ايديالوژيک قالب کې واچوي. خو څه موده وروسته وليدل شول چې دا بهير دا کار نه شي کولای، خصوصاً هله چې د امام احمد حنبل او ځينو نورو عالمانو د نيولو او شکنجه کولو پر سر، خلکو غبرګون وښود او دا چې معتزله تر ډېره بريده د نخبه ګانو په طبع برابر فکري بهير و او په عامو وګړو او پرګنو کې يې ريښه نه درلوده؛ نو حکومت دا ايديالوژي له پامه وغورځوله.

خو ها خوا ته حکومت ليدل چې له بل پياوړي رقيب سره مخ دی چې په ځينو سيمو کې مخ په پراخېدو و او کرار کرار يې وشول کولای د عباسيانو د قلمرو په ځينو برخو کې حکومتونه جوړ کړي او د عباسيانو له واکمنې يې راوباسي. دا رقيب ځينې شيعه جوړښتونه وو چې پر خپلې ځانګړې ايديالوژۍ باندې په اتکا سره يې د نظام پر ضد فعاليت کاوه او جدي ګواښ يې ورته جوړ کړی و. په دې بهير کې اسماعيلي شيعه ګان چې د افريقا په شمال او مصر کې يې فاطمي خلافت رامنځته کړی و او اثناعشري شيعه ګان چې د ايران په ځينو برخو کې يې د آل بويه او ديلميان حکومتونه جوړ کړي وو، دواړه شامل وو.

دلته عباسيانو او د هغوی ملګرو سيمه ييزو حکومتونو مناسبې ايديالوژۍ ته اړتيا لرله چې د رقيبو قدرتونو پر وړاندې د دوی د مشروعيت اساس وګرځي. دوی د اهل سنت ډول وډنګاوه او له دې سنګره يې د نورو د مشروعيت پر وړاندې ورودانګل. تر دې وروسته د شيعه تر څنګ معتزله هم د اهل سنت فکري دښمن معرفي شو او دواړه په مذهبي ادبياتو کې تر بې درېغو بريدونو لاندې ونيول شول او دا حقيقت له ياده ووت چې تر صدر اسلام وروسته د بدلونونو په نتيجه کې ټول رامنځته شوي مذهبي بهيرونه د وګړو د اجتهاد او انګېرنو محصول وو چې د ګڼو معرفتي او نامعرفتي عواملو پر اساس رامنځته شوي وو او په دې لحاظ د دوی تر منځ هېڅ ذاتي توپير نشته. دا قضيه دومره مخته لاړه چې په راوروسته پېړيو کې او ان تر ننه پورې، د اهل سنت په منځ کې د معتزله خبره نه شي کېدای او څوک يې له فکري ميراثونو ګټه نه شي اخيستی يا لږ تر لږه څوک يې بې طرفه مطالعه نه شي کولای، حال دا چې د معتزله ډېر عالمان د امام ابو حنيفه او امام شافعي په فقهي مذهبونو کې وو.

په نوي عصر کې چې د اسلامي ټولنو د فکر سرلارو ځانونه له مهمو فکري ننګونو سره مخامخ وليدل، پته ورته ولګېده چې يوازې د يوه فکري مذهب ميراث د دې وضعيت پوښتنو ته ځواب نه شي ويلای او بايد له نورو فکري سرچينو څخه هم استفاده وشي چې په دې جمله

کې معتزله فکري بهیر هم شامل دی، په تېره بیا په دې چې دغه بهیر د عقلاني فکري مباحثو په لحاظ تر ټولو رسېدلی بهیر و. خو په عمل کې یې د دې چارې لپاره لاره ونه مونده؛ ځکه کېدای شو، دوی معتزله بهیر ته د تمایل په تور تورن شي او ټولې هڅې یې پیکه شي. دا وضعیت تر ننه پورې لا روان دی او د معتزله فکري میراث یو له هماغو تابوګانو څخه دی چې څوک یې د ورنژدې کېدو جرئت نه لري. دا د معرفت په حوزه کې د قدرت د مداخلې او د فکري قضیو د رامنځته کولو له نتیجو څخه ده.

د مذهب بدلول

په راوروسته پېړیو کې هم دې ته ورته کارونه تکرار شوي دي. اهل سنت په څلورو فقهي مذهبونو وېشل او مشروعیت همدې څلورو ته انحصارول، د قدرت او فکري بهیر تر منځ د رابطې بله نمونه ده. د دې څلور ګونو مذهبونو د سروالو لویو مجتهدانو په وخت کې فقهي مذهبونه تر دې خورا ډېر وو، د ځینو صاحب نظرانو په باور شمېر یې ان پنځو سوو ته رسېده. په لومړي سر کې دا ټول ساده فکري تمایلونه وو چې مسلمانانو ته له هر یوه سره د تعامل ازادي وه او د هېڅ یوه مذهب پیروي چا ته الزامي نه ګڼل کېده.

تر درېیمې هجري پېړۍ وروسته ځینې فقهي مکتبونه په مختلفو دلیلونو هېر شول او ځینې نور یې چې په حکومت کې یې پلویان لرل، د خپل فقهي مذهب د نظریاتو په بابولو بوخت شول. دا ځل هم فقهي تمایل چې اصلاً د فکري سلیقې بڼه لري او هېڅ دعوا او دنګله نه غواړي، حساسیت پاروونکی ایدیالوژیک رنګ یې خپل کړ او په مسلمان امت کې یې لا تفرقه او ډلې ټپلې پیدا کړې.

په پنځمه پېړۍ کې اختلافونه خپل اوج ته ورسېدل او سره له دې چې څلور واړه مذهبونه په حقه ګڼل شوي وو؛ خو عملاً هېچا ته د دې حق نه و چې له یوه مذهبه دې بل ته واوړي او خپل مذهب بدل کاندي. له یوه حق مذهب څخه بل حق مذهب ته وراوښتل باطل کار ګڼل کېده او د هر مذهب پیروانو باور درلود چې له یوه مذهبه بل ته تلل، د مجازاتو او په درو وهلو مستوجب دي. نور چا حق نه درلود چې خپل مذهب پخپله وټاکي، هغه که خوښ و که خپه، مجبور و په هماغه مذهب کې پاتې شي چې پلار نیکه یې غوره کړی و.

خبره تر دې پورې سخته شوه چې که یو مسلمان عالم به دې حد ته ورسېد چې پخپله اجتهاد وکړي او یقین به یې و چې په یوه مسأله کې د پخوانو فقیهانو نظر ناسم دی؛ خو د دې حق یې نه درلود چې خپل نظر څرګند کړي او له څلور ګونو مذهبونو سره مخالفت وکړي. کله

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

چي ابن تيميه په يوي فقهي قضيې کې د څلور ګونو رسمي مذهبونو له نظره عدول وکړ، محاکمې ته ورکش کړای شو او يوه موده زندان ته ولوېد او څه موده تبعيد ته مجبور شو. په همدې وجه ډېرو هغو عالمانو چې د اجتهاد توان يې درلود، د خپلو اجتهادونو د څرګندولو جرئت يې نه درلود او داسې يې ښيیل چې ګواکې په يوه رسمي مذهب عمل کوي.

د څلور ګونو رسمي مذهبونو موضوع يوه بله تابو ده چې د قدرت د خاوندانو په لاس جوړه شوې او په پېړيو پېړيو يې د ازاد تفکر او اجتهاد په لاره کې جدي خنډ جوړ کړی دی. البته نن سبا د مسألې شدت يو څه کم شوی او په ځينو اسلامي ملکونو کې ځوک پسې سر نه ګرځوي خو پخوا داسې نه وو.

د متاخرينو د عصر په وروستيو کې بلې موضوع هم د ډېرو مسلمانانو ذهنونه مشغول کړل او تر ډېرې مودې پورې د سرخوږۍ لامل و، دا د وهابيت پر مسألې دعوا وه.

وهابيت د حنبلي مذهب پر اساس يو ديني غورځنګ دی چې د ابن تيميه او ابن القيم نظرياتو ته يې تمايل درلود او د عربستان په ټاپووزمه کې راڅرګند شو. دا غورځنګ له هماغه پيله د هماغه وخت له قدرتونو سره ښکېل شو. وهابيت هم د ټاپووزمې له حاکمانو سره په لانجه کې و چې له عثمانيانو سره يې ښه رابطه درلوده او هم د عراق او مصر له حاکمانو سره. په همدې وجه له هماغه پيله د وهابيت پر ضد، ضد او نقيضې شايعې خپرې شوې او د قدرت خاوندانو د خلکو په ذهنونو کې د هغه وېرونکی انځور جوړ کړی و. د وهابيت په اړه د خلکو په منځ کې دغه انګېرنه او دا نظر سبب شو چې وروسته مختلفې ډلې له وهابيت څخه د ځان په ګټه او د نورو پر ضد کار واخلي. کله چې د هند په براعظمګي کې مسلمانانو د سيد احمد بن عرفان تر مشرۍ لاندې د انګرېزانو پر ضد غورځنګ پيل کړ، د دې خوځښت پر ضد له هماغو بدبينيو موثره استفاده وشوه چې د وهابيت پر ضد موجودې وې. پر دوی باندې تور پورې شو چې غواړي وهابي مذهب رواج کړي. دې تور سره دوی ته سخته ضربه ورکړل شوه.

وروسته تر دې چې په ايران کې اسلامي انقلاب وشو او د اسلامي جمهوري حاکمانو د ټولو مسلمانانو د رهبرۍ او مشرۍ دعوا وکړه، د سعودي عربستان حاکم نظام هم هڅه وکړه په يو ډول سره د اسلامي هېوادونو مشري خپله کړي نو د دواړو تر منځ سخته سيالي او دښمني پيدا شوه. په دې وخت کې هم د وهابيت مسأله د سعودي د مخالفانو لپاره په يوه وسله بدله شوه چې د ځان په ګټه يې وکاروله، هماغسې چې سعودي نظام د خپل نفوذ د پراخولو لپاره ورڅخه استفاده وکړه.

په وهابیت تورنول سوکه سوکه د ډېرو مذهبي، سیاسي او اجتماعي فعالانو د ټکولو په میتود بدل شو او ډېرو په دې لاره ضربې وخوړې.

د شوروي د سره پوځ پر وړاندې د جهاد او مقاومت په کلونو کې له دې وسلې د افغانستان د جهادي ډلو تر منځ په سیاسي مقابله کې هم پرېمانه استفاده وشوه. په کور د ننه ډېرو وسله والو جهادي ډلو او له هېواده بهر سیاسي ډلو یوه بله د وهابیت د ایدیالوژۍ په خپرولو تورنوله او له دې لارې یې هڅه کوله د خپلو رقیبانو مشروعیت ختم کړي.

نتیجه دا شوه چې د وهابیت موضوع په یوه تابو بدله شي چې هېڅکله ځوک ورباندې علمي بحث ونه کړي او تل په سیاسي تربګنیو کې څنې استفاده وشي. هر وخت د دې قضیې په مطرح کولو سره د ټولنې ذهنیت ګډوډېږي او د مختلفو ډلو او قشرونو تر منځ بدنیتۍ او بدبینۍ پراخېږي. دا د بل وړ فکر کوونکو د ځپلو لپاره لاره هواره کړه او ان هغه کسان چې له وهابیت سره شدیداً مخالف وو خو نوي فکرونه یې په سر کې لرل، وهابیت ته په تمایل تورن شول او په اجتماعي لحاظ ورته سرخوږی جوړ شو.

که قدرت په دې قضیه کې نه وای دخیل، کېدای شو د وهابیت مسأله د ګڼو نورو موضوعاتو په څېر سمه تشریح شي او په اړه یې سم معلومات رامنځته شي چې په ناحقه ډېر کسان ورباندې تورن نه شي او د دښمنۍ او اختلاف دومره پراخ میدان ته لاره هواره نه شي.

په نوي عصر کې هم د قدرت او معرفت ترمنځ دیالکتیکي رابطه وغځېده. ډېرو مفاهیمو او ګڼو فکري مقولو ځکه زموږ فرهنګي منظومې ته لاره وکړه چې د قدرت – قدرت په عامه معنا - له بهیرونو سره یې رابطه وه. دا ځل هم ځینې مفاهیم د ټولنو او جماعتونو د بحثونو په محراق کې واقع شول او ځینې نور یې څنډې ته پورې ووهل شول او یا په ممنوعه محدوده کې راایسار شول او په اړه یې بحث او خبرې کول منع شول.

د دین او سیاست د رابطې جنجالي رابطه له همداسې موردونو څخه ده. کله چې عثماني حکومت یعنې د مسلمانانو د قدرت سېمبول راوپرځېد او خلافت لغو شو، ډېرو دینداررو ته دا سودا پیدا شوه چې ګواکې دوی او د دوی دین بې ملاتړي شول او نور داسې ځواکمن ځوک نشته چې د دوی او د دوی د ارزوګانو دفاع وکړي. دا پېښه په سېمبولیک لحاظ د اسلامي ټولنې ځینو برخو ته د خپګان خبره وه، په تېره بیا هغو کسانو ته چې لا د دولت – ملت له مډرنو مفاهیمو سره اشنا شوي نه وو او د امت او امامت په اړه یې هماغه پخوانی کلاسیک تصور درلود.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

په دې وخت کې ځينو ديني جماعتونو هڅه وکړه د دين پر اساس غورځنګونه رامنځته او ديني حکومت جوړ کړي. دغو جماعتونو چې د ديني حکومت په اړه يې په ذهن کې هېڅ روښانه تصور نه درلود، خپل هدف يې د اسلامي خلافت اعاده کول وباله. دوه مشهوره غورځنګونه اخوان المسلمين او حزب التحرير خورا مشهورې ډلې دي چې په همدې نيت رامنځته شوې دي. په نورو سيمو کې هم ورته جماعتونه جوړ شول چې د ټولو ګډه ځانګړنه د سياسي قدرت د نيولو لپاره ديني فعاليتونه وو.

کله چې د سياسي حزبونو رقيبو ډلو وليدل چې په سياسي مبارزو کې د دين له نامه څخه استفاده، ديني جماعتونو ته ډېره ګټه کړې ده، هڅه يې وکړه داسې پوښتنې مطرح کړي چې په هغوی سره خلکو ته وروښيي چې مذهبي جماعتونه د خپل سياسي نظام لپاره مدونه تيوري نه لري او هغوی هم د نورو ګوندونو په شان دي او بايد په دې مبارزو کې له دين څخه د وسلې په توګه کار وانه خلي. دغو پوښتنو له مذهبي جماعتونو څخه د دوی برتري اخيستله، دوی يې له خپلو رقيبانو سره همسويه او برابر ښيېل؛ نو دا پوښتنې د سياسي اسلام په ډېرو ډلو باندې بدې ولګېدې او بيا د دين او سياست د رابطې بحث په عام پسنده بڼه راميدان ته شو.

په دې بحثونو کې ټينګار پر دې باندې کېده چې د دين له کامل والي څخه داسې تفسير راوباسي چې سياست د دين نه بېلېدونکې برخه معرفي شي او چې هر څوک دا ادعا ونه مني، په ديانت کې به يې شک کېږي. دې کار په مخالفه جبهه کې وېره پيدا کړه او ډېرو له دې وېرې چې په بې ديني به تورن شي، شا ته شول او هغه پوښتنې يې پرېښودې چې په لومړي سر کې يې مطرح کړې وې. هغه کسان چې په لومړي سر کې به يې د سياسي اسلام پر جماعتونو بريدونه کول او ويل به يې چې دغه ډلې له دين څخه د سياست په بازار کې وسيله جوړه کړې ده، په دې وخت کې دفاعي حالت غوره کړ او ډارېدل چې څوک يې تکفير نه کړي. په دې برخه کې به همدا بس وي چې د علي عبدالرازق خواشينونکي برخليک ته اشاره وکړو چې څرنګه انزوا ته وروڅکول شو او محمد عماره بيا د يوه متفکر ټکول او تحريم په څومره فخر رانقل کړی دی.

د دې چارې دوام سبب شو چې د دين او سياست د بېلوالي بحث په يوه فکري تابو بدله شي چې نور هېڅوک يې مطرح کولو ته زړه ښه نه کړي. شيخ يوسف قرضاوي په «فقه سياسي» کتاب کې ښکاره وايي چې بايد د دين او سياست دوسيه ختمه اعلان شي او نور دې په دې اړه بحث ونه شي؛ ځکه د مخالفې نظريې د مطرح کولو لپاره ځای نه دی پاتې. حال دا چې که په علمي لحاظ بحث وشي، تر اوسه په دې اړه تخصصي بحثونه لږ شوي دي. په دې اړه تخصصي

بحث رانه غواړي چې له دوو ليدلوريو ورته وګورو، يو د سياسي علومو له ليد لوري چې د سياست ماهيت سم تعريف شي، بل د دين پېژندنې له ليدلوري –د دين په اړه هم د دين له نظره او هم له دينه د باندې له نظره –چې وليدل شي ايا دين ماهيتاً له سياست سره تړاو لري که نه.

په هر صورت، دا موضوع له دې کشمکشونو جلا هم د دې وړ وه چې علمي ارزونه يې وشي چې هر څوک وکولای شي د تکفير له وېرې پرته، خپل ګټور تحليلونه او خپل نظر څرګند کړي او ټولنه د مختلفو فکري ليدلوريو په مطرح کېدو سره د فکر ښېرازۍ ته ورسېږي.

څه مو چې دلته ياد کړل، د فکر په حوزه کې د قدرت د تابو جوړولو د نقش څو تيت و پرک مثالونه وو. که څوک وغواړي د دې بحث له اوږدې او پراخې جغرافيې سره اشنا شي، بله چاره يې نشته بې له دې چې په اسلامي تمدن کې د معرفت تاريخي بهير او اثر غورځونکي عوامل يې په هر اړخيزه توګه وګوري.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

د ابوزيد ياد

د يوه اشنا کيسه

لومړی ځل چې د نصر حامد ابوزيد له نامه سره اشنا شوم، هغه وخت و چې په مصر کې د هغه او مخالفانو تر منځ جنجالي دعوا روانه وه. له کويت څخه خپرېدونکې «المجتمع» مجلې په خپلو ځينو ګڼو کې د دې دعوې نتيجې خپرولې. په اخر کې پوه شوم چې هغه د خپلو نظريو په وجه تکفير شوی دی. سره له دې چې زه هاغه مهال د بنسټپالنې له جبهې سره نژدې وم او د ابوزيد په محکوميت باندې خوشحاله شوم؛ خو په دې حيران شوم چې هغه څرنګه د داسې نظام له لوري تکفير شوی دی چې د اسلامي بنسټپالو په نظر نا اسلامي او مردود نظام ګڼل کېده. ما نه شو کولای چې دا تناقض حل کړم. کلونه وروسته پوه شوم چې نه دا رژيم د نورو هغو رژيمونو په پرتله چې اسلامي بلل کېږي، چنداني غيراسلامي و او نه يې اسلام پاله مخالفان په هغو ايديالو معيارونو برابر وو چې موږ هاغه مهال په پام کې لرل. دا د **۱۹۹۵** او **۱۹۹۶** کلونو خبره ده.

څو کاله وروسته، په **۲۰۰۲** کې چې ما غوښتل د تهران د کتاب نړېوال نندارتون ته سر ورجوت کړم، په دې لټه کې شوم چې په ديني نوفکرۍ پورې مربوطې موضوعګانې لا ډېرې وڅېړم. په هغه وخت کې نوي مبحثونه راته په زړه پورې شوي وو او غوښتل مې چې پوه شم چې ولې ځينې غواړي د دين نوی تفسير وړاندې کړي او دا کار په کومو وسايلو باندې کوي. ما تر هغه مهاله د عبدالکريم سروش کتابونه لوستي وو او د کيان له مقالو سره بلد شوی وم. دا چې ولې مې پام په خاصه توګه ابوزيد ته واوښت، دليل يې د کتاب د نندارتون په ترڅ کې زما له کتابخوان او پلټونکي ملګري ښاغلي سفيد روان سره بحث و. ما وليدل چې هغه ابوزيد ته عجب رقم لېوال شوی دی. ګومان کوم دا تر هغه وخته يو څه مخکې و چې د کيان خپرونه دې له ابوزيد سره د مرکې په سبب بنده شي.

تر هغه دمه مې فکر يو څه نرم شوی و او نور له داسې مفکرانو سره د مخالفت روحيه چنداني راکې پاتې نه وه. هلته مې د ابوزيد د «معنای متن» د کتاب تر څنګ چې تازه خپور شوی و، د سعيد عدالت نژاد يو کتاب هم ترلاسه کړ چې د ابوزيد د افکارو په اړه مقالې په کې وې. دا کتاب مې نظر لا جامع کړ او د ابوزيد د اثارو، د هغه د مفکورو او د هغه پر وړاندې د نيوکو په اړه يې زما معلومات زيات کړل.

دوه کاله وروسته چې د «نقد گفتمان ديني» کتاب ترجمه او خپور شو، زه د قراني علومو د تخصص د دورې محصل وم. د يوه درس په ترڅ کې د استاد په غوښتنه مجبور شوم چې د «معنای متن» کتاب نقد کړم. لا هم د ابوزيد او د هغه د همفکرانو په اړه د مخالفت کمزوري رګونه راکې ژوندي وو، په همدې وجه مې دغه کتاب چې پخوا مې لوستی و، يو ځل بيا په لا دقت او وسواس سره وارزاوه چې د انحراف هر تار چې په کې وموم، رابرسېره يې کړم چې هم د بنسټپاله – سنتي ديني فکر د ارزښتونو په دفاع کې خپله توره وښييم او هم استاد خوشحاله کړم.

کتاب مې په ځير ولوست او يادښتونه مې واخيستل. کله چې د ترتيب او ليکنې په اړه مې تحقيق پيل کړ، داسې څه مې پيدا نه کړل چې د مدعا په درد مې ولګېږي، د ابوزيد د تکفير لپاره مې هېڅ سند نه و موندلی. کتاب مې بيا وپلټه؛ خو بيا مې هم ګوتو ته څه رانه غلل. دا مې هم نه شول کولای چې د هغه خبرې تاويل کړم او د هغه د ويناوو په لوازمو پورې ونښلم او داسې خبرې هغه ته منسوبې کړم چې ده نه دي ويلي. دا کار له علمي روحيې سره نه جوړېده او د استاد خوشحالول هم دومره راته نه وو مهم چې د ځان د غولولو په بيه يې خوشحاله کړم.

عملاً هغه تحقيق چې ما بايد ليکلی وای، عقيم او خوار پاتې و؛ ځکه دا تحقيق مې نه د ابوزيد د ستاينې او تمجيد په موخه پيل کړی و نه په ناپييلې روحيه؛ بلکې نيت مې دا و چې بې رحمانه نقد ته به يې ورودانګم چې هم ځان راضي کړم، هم استاد. حيران وم څه وکړم چې د ويلو لپاره خبره ولرم. ناچاره شوم، «نقد گفتمان ديني» کتاب مې سره له دې چې د بحث له موضوع سره يې نېغه رابطه نه وه، راواخلم او بيا يې ولولم او په کې يو څو شيان پيدا کړم چې د ابوزيد د نسبتاً علمي نقد لپاره يو څه جوړ کړم؛ خو هلته مې هم داسې څه ونه موندل چې د مسلمانو متکلمانو د علمي قواعدو په پام کې نيولو سره، هغه ورباندې تکفير شي. جالبه دا وه چې څه موده وروسته د خراسان د قلموال له يوه ليکوال ښاغلي مصطفی اربابي سره چې د

بنسټپالنې فکرونه يې تر ما غښتلي وو ، په دې اړه خبرې وکړې، ومې ليدل چې هغه هم «نقد ګفتمان ديني» کتاب لوستلی و او ويل يې چې د دغه سړي ځينې نيوکې سمې دي او موږ بايد د هغه له ټولو ويناوو سره د تعصب له مخې چلند ونه کړو. په دې وخت کې زما نظر د ابوزيد په اړه يومخ بدل شوی و ، په تېره بيا چې د هغه بل کتاب «نظريه مجاز در نزد معتزله» مې هم له نظره تېر کړی و. البته هاغه مهال مې دغه بدلون چې د هغه تحقيق نتيجه وه، په ليکنه کې مې نه شو راوړلای؛ ځکه له دې سره به مې استاد خپه کېده او دې کار زما پر نمرو اغېز ښندلای شو.

دا هم د شرقي نړۍ له مصيبتونو څخه دی چې زموږ په پوهنتونونو او د لوړو زده کړو په محيطونو کې د نظر هغومره پراخوالی نشته چې که د تحقيق نتيجه مو له وار له مخکې فرضونو سره سمه نه وي، بيا هم وشو کولای دغه نتيجه په اسانۍ سره خپره کړو. حال دا چې د علمي تحقيقاتو اصل دا دی چې څېړونکی دې هڅه وکړي له وار له مخکې فرضونو څخه ځان وژغوري او ذهن له مخکينيو دريځونو خالي کړي، بيا دې په څېړنه پيل وکړي. که دا کار پوره ممکن نه وي، هغه دې لږ تر لږه په رواني لحاظ دې ته چمتو کړي چې که د څېړنې په ترڅ کې داسې نتيجو ته ورسېږي چې له وار له مخکې فرضونو سره په ټکر کې وي، نو بايد ويې مني.

په ۲۰۰۸ کې چې مصر ته لاړم، د مصر د فلسفي ټولنې عمومي منشي ډاکتر حسن حنفي د دې ټولنې کلنې کنفرانس ته چې د سکندريه په مشهور کتابتون کې جوړېده، وروبللم. د کنفرانس په لومړۍ ورځ يوه ويناوال پر حاضرينو زېری وکړ چې ډاکتر ابوزيد هم مصر ته راغلی او د کنفرانس په نورو غونډو کې به راسره وي. دا خبر راته په زړه پورې و چې له دې فرصته په استفادې سره له ابوزيد سره اشنا شم. په دويمه ورځ کې يوه ګړۍ ورسره کېناستم...

د بحث موضوع مو ختيځ رنسانس و او دا چې د ديني تفکر د اصلاح نقش او په دې برخه کې د پوهانو د کار اهميت څومره دی. د خبرو په ترڅ کې مې هغه دروغ تحقيق ته هم اشاره وکړه چې يو وخت کې مې کړی و او بيا په ايران، افغانستان او نورو اسلامي هېوادونو کې د ديني نوفکرانو خبره ياده شوه. هغه ښاغلی مجتهد شبستري ياد کړ او ويې ويل چې هغه له سنتي منابعو سره ښه اشنايي او پر هرمنوتيک بحثونو تسلط لري. ابوزيد وويل چې که له سنت (دود) سره ژوره بلدتيا ونه لرو ، اصلاح کولای يې نه شو. دا خبره يې هم وکړه چې له شبستري سره اشنا دی او اروپا ته د هغه په يوه سفر کې دی هوايي ډګر ته مخې ورغلی و.

ده راته وويل چې دی فکر کوي په دې مبحثونو کې شبستري تر ډاکتر سروش زيات تسلط لري ځکه ښاغلی سروش په سنتي علومو کې تخصص نه لري. خو ما وويل چې سروش

پر ډېرو خلکو څرګند اغېز ښندلی دی، ان تر يوه نسله پر زياتو وګړو. دا مې هم وويل چې سروش په خپلو بحثونو کې معتبرو منابعو لکه د امام فخر رازي تفسير کبير، د علامه طباطبايي الميزان او د شاه ولي الله دهلوي حجة الله البالغة ته اشاره کوي، له بحثونو يې څرګندېږي چې دی که په دې برخه کې تخصص نه لري نو ښه بلد خو ورسره دی.

ما پوښتنه وکړه چې ولې د اسلامي نړۍ وتلي متفکران په تېره بيا هغوی چې د ديني اصلاح په لاره کې هڅه کوي، په خپلو کې نړېوال پيوند سره نه جوړوي چې هم مشخص مرکز ولري او هم مشخص تريبيون او له دې لارې د افکارو د تبادلې ښه زمينه برابره شي. که دا کار وشي، بيا به د فردي کارونو پر ځای د جمعي خوځښتونو شاهدان واوسو چې په لا محسوس ډول زموږ د خلکو پر فکر او فرهنګ اغېز وغورځوي.

هغه وويل: دا چې د دې شخصيتونو هر يو خورا بوخت او په نړۍ کې خواره واره دي نو د داسې طرحې تطبيقول، ډېرې پيسې غواړي چې د حکومتونو له جدي ملاتړ او همکارۍ پرته امکان نه لري او حکومتونه ورته لېوالتيا نه ښيي.

ما وويل چې دغه کشمکشونه چې زموږ په نړۍ کې روان دي، د توندلاريتوب د خپرېدو خطر ځنې احساسېږي او د تمدنونو تر منځ واټن ورځ تر بلې زياتېږي؛ نو هغه حکومتونه چې عاقلانه فکر کوي، ممکن د داسې خوځښت هرکلی وکړي او ورته د يوه ضرورت په سترګه وګوري؛ ځکه دا فکري بهير کولای شي د تمدنونو تر منځ کړکېچ کم کړي او د خشونت او افراطپالنې پر ځای اعتدال او ارامي راولي.

ده وويل زما نظر دا دی چې حکومتونه خپلو هغو ګټو ته لومړيتوب ورکوي چې ژر حاصل ورکوي او زموږ په خبر له ليکوالو يې هم تمه دا ده چې د دوی د غوښتنو لپاره تريبيونونه شو او دا هغه څه دي چې موږ ورته غاړه نه ږدو. سياستوالرانه تمه لري چې د منبري دعوتګرو په نقش کې عمل وکړو نه د نظريه جوړونکو پوهانو په نقش کې. ده زياته کړه چې د ځينو نورو ستونزو تر څنګ چې زموږ په سيمو کې روانې دي او زموږ له ملي ګټو سره تړاو لري، دا عامل هم د فکر د خاوندانو او سياستوالو تر منځ د همکارۍ او تفاهم په لاره کې خنډ جوړوي.

ما يې خبره تاييد کړه؛ خو ومې ويل چې که مسألې ته د فقهې له عينکو وګورو او د مصالحو او مفاسدو د ارزولو په اړه قواعد په پام کې ونيسو، ممکن د اتمې هجري پېړۍ له فقيه ابن عبدالسلام سره همغږي شو چې وايي زموږ په دنيا کې خالصه چاره نشته، هر

مصلحت له ځان سره مفسده هم لري هماغسې چې هره مفسده يو مصلحت هم لري او موږ ناچاره يو چې ټول وارزوو او هغه څه غوره وګڼو چې مصلحت په کې زيات او مفسده په کې کمه وي. بیا مو سلا پر دې وشوه چې بل وخت به پر دې موضوع لا زيات بحث وکړو او عملي لارې چارې ورته وګورو.

څه موده وروسته د مصر فلسفي ټولنې ابوزيد ته بلنه ورکړه چې په قاهره کې د دې ټولنې په مقر کې وينا وکړي. وينا يې په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې د ځينو مسلمانو او مسيحي متکلمانو تر منځ پر فکري راکړې ورکړې وه. په مجلس کې د قاهرې د پوهنتون يو استاد چې له ابوزيد سره ښه نه و، هم ناست و. د ابوزيد تر وينا وروسته چې د سوال او ځواب وار راورسېد، هغه ابوزيد ته وويل: «نن دې په دې بحث کې ناخبره ګير شوم، ما ويل ښايي بله داسې جنجالي موضوع به مطرح کړې؛ خو داسې ونه شول.» ابوزيد وويل څېړونکی بايد د موضوعاتو خوا ته له وار له مخکې فرضونو او قضاوتونو سره لاړ نه شي. واقعي څېړونکی پخپله هم نه شي کولای وار له مخکې پيشبيني وکړي چې د څېړنې نتيجې به يې چېرته ورسېږي... وروسته په ارامه فضا کې خبرې اترې وغځېدې. څه چې هلته يې زما پام ځان ته واړاوه، له يو بل سره د پوهانو چلند و. ډاکټر حسن حنفي د ابوزيد تر خبرو وروسته وربانديې ظريف نقد وکړ او ځينو ټکو ته يې اشاره وکړه، په دې وخت کې يې پر شونډو مالګينه موسکا خوره وه او د خبرو له طرزه يې ښکارېده چې ابوزيد ته احترام او لېوالتيا لري. ابوزيد هغو نيوکو ته په سړه سينه غوږ ونيو، بې له دې چې څه غبرګون وښيي. ومې ليدل چې د نظر اختلاف د زړونو د لرېوالي سبب نه دی شوی. ما دغه شی د انسانانو په ژوند کې د علم تر ټولو مبارکه مېوه وګڼله.

تر هغې وروسته موږ له يو بل سره د ليکونو رابطه لرله. يو ځل مې ورته وليکل چې دلته په پوهنتونونو کې د تعامل اخلاق ښه نه دي. زيات شمېر استادان پر دې سربېره چې په څېړنيزو موضوعاتو کې د نوښت او د نويو موضوعاتو د مطرح کولو اجازه نه ورکوي، له محصلانو سره بد وضعيت کوي او د هغوی انساني کرامت تر پښو لاندې کوي.

هغه راته وليکل: «دا خواشينونکې او د شرم خبره ده ... خو خپله اراده به سستېدو ته نه پرېږدو؛ ځکه څه چې رښتيا وي، په اخر کې به يې رښتينوالی راڅرګند شي. ښکاره ده چې د ډېرو استادانو چلند له تکبر سره مل دی چې دا له حقيقي استاد سره نه ښايي... خو ته به خپلې څېړنې او مطالعې په علمي روحيه کوې او په کار پسې به پاتې کېږې. ليکنې وکړه، خپرې يې کړه، خدای به در سره مرسته وکړي او د حقيقت د پلټنې روحيه به در کې غښتلې کړي».

په ټولنه کې له ابوزيد سره مخالفت او موافقت روان وو. يو ځل د سوريې د يوه محصل د دکتورا د دفاع مجلس ته د قاهرې پوهنتون ته وربلل شوی وم. د تېزس موضوع يې د قران مجيد د نويو تعبيرونو نقد و. ليکوال د دريو اشخاصو نظرونه د خپل کار محور ګرځولی و: محمد ارګون، نصر حامد ابوزيد او محمد شحرور. زه منتظر وم چې وګورم دغه نقد په کوم ميتود او ميکانيزم ترسره شوی دی. هغه چې د خپل کار لنډکی ګزارش وړاندې کړ چې هماغه د دغو دريو تنو د نظرونو نقد او ردول وو، ومې ليدل چې استاد او محصل دواړو مخکې له مخکې سره توافق درلود چې څه به وايي او څه به ليکي. د مجلس فضا د محصل په ستاينو ډکه وه چې پر دغو دريو کسانو يې حمله کړې وه. يوه استاد چې له خبرو يې احساسات ورېدل، وويل د دغو بهيرونو نقد کول دين ته تر ټولو لوی خدمت دی چې په دې شرايطو کې يې کولای شو او تر ټولو ارزښتناکه جهاد دی. د غونډې فضا سخته عاطفي او له احساساتو ډکه وه. هلته هېڅوک نه و چې د مقابل لوري استازولي وکړي يا وشي کولای يا وغواړي د هغوی دفاع وکړي.

په ۲۰۰۹ کې چې ابوزيد په يوه کنفرانس کې د ګډون لپاره کويت ته وبلل شو، ناڅاپه د دې هېواد په هوايي ډګر کې يې مخه ونيول شوه او دې ملک ته يې د ورننوتو مخنيوی وشو. دې موضوع د عربي نړۍ د ډېرو روښانفکرانو غوسه راوپاروله. ځينو عربي او بهرنيو رسنيو دا موضوع راواخيستله. د بي بي سي عربي څانګې په يوه ګردي مېز کې د دې کار موافقان او مخالفان سره کېنول چې دليلونه يې روښانه شي. د هغوی له خبرو سرې داسې پوهېده چې بنسټپالو ډلو د کويت پر دولت فشار راوړی چې د ابوزيد ويزه لغوه کړي او دې هېواد ته يې د ننوتو مخه ونيسي. خو هغه د ويډيو کنفرانس له لارې خپله وينا واوروله او خپلې خبرې يې د هغو وګړو غوږونو ته ورسولې چې هورې ورته منتظر وو، د بنسټپالو هڅې ناکامې شوې.

دغه دعوې د ابوزيد تر وفات وروسته هم دوام وکړ. د هغه د وفات په ورځ کې په جريدو او خصوصي او نيمه خصوصي محفلونو کې مختلف دريځونه او غبرګونونه څرګند شول. ځينو د هغه په وفات خوشحالي وکړه او د هغو ورځو په څېر چې دی ژوندی و، د هغه افکار يې نقد کړل. ځينو نورو په ويرجن ډول هغه وستايه او د داسې شخصيت له لاسه ورکول يې نه جبرانېدونکې ضايعه وبلله.

چا چې د هغه ښه نه ويل، درګرده يې هماغه خبرې تکرارولې چې هر وخت پر ديني نوفکرانو د حملې پر وخت ويل کېږي. دوی به له دينه د انحراف، د اسلام په دښمنانو پورې

تړاو، د پردیو د فرهنګ متابعت او د اسې نور تورونه پورې کول. هغوی چې د دوی په مقابل کې دفاع کوله، دې تورونو ته ځوابونه وویل. د ابوزید یو دوست چې پخپله یې هم په الازهر کې درس ویلی و او بیا د نورو زده کړو لپاره هالند ته تللی و، په الاهرام ورځپاڼه کې ولیکل: «د تحصیل پر مهال په فارغو وختونو کې په کراتو د ابوزید کور ته ورغلی او ساعتونه مو سره خبرې کړې دي. د هغو خبرو برخلاف چې د ده په اړه ویل کېږي، دی له صادقانه دینداری سره ښه جوړ و، څه چې دی ځنې څورېده، کاذبه او نمایشي دینداري وه چې نن سبا په اسلامي نړۍ کې ډېره ده. ابوزید په خپل کمپیوټر کې د هالند په افق د اذان وختونه تنظیم کړي وو چې د هر لمانځه پر مهال د اذان غږ واوري. یو ځل چې د ده په کور کې وو، همدا چې له کمپیوټره یې د اذان غږ اوچت شو، ده وویل په خدای قسم چې په مصر کې د خپلې سیمې د جومات په اذان پسې خپه شوی یم.»

ځینو نورو په تحقیق کې د ابوزید پر برلاسي او د ده پر ارزښتناکو قلمي کارونو ټینګار کاوه او د داسې ملکونو پر حال یې خواشیني وښوده چې د خپلو پوهانو په قدر نه پوهېږي. مشهور مصري لیکوال جابر عصفور ولیکل چې د دې کسانو په قدر هغه کسان پوهېدای شي چې د علمي کار په ارزښت پوه شوي وي. په هغو ځایونو کې چې د پوهې او فکر ارزښت نه وي معلوم شوی، د داسې کسانو مقام هم په ښه توګه نه ټاکل کېږي. یوه بل ولیکل چې ابوزید سره له دې چې په خپل هېواد کې د علمي کار له ادامې سره شدیده علاقه درلوده؛ خو له دې فرصته محروم و او د ځینو ستونزو په وجه مجبور و په تبعید او پردیس کې ژوند وکړي او بخت یې یوازې همدومره و چې تر مرګ وروسته یې جسد په خپله خاوره کې ښخ شي.

یو له هغو موردونو څخه چې د ابوزید د مړینې پر مهال یې زما پام ځان ته واړاوه دا و چې د غې حادثې چنداني پراخ انعکاس نه درلود او یوازې قلموال او د پوهې خاوندان د ده پر مرګ خبر شول او اهمیت یې ورته ورکړ او همدوی وو چې د ابوزید جنازې ته راغلي وو. هغه مهال د یوه عرب لیکوال خبره رایاده شوه چې کلونه وړاندې یې چېرته لیکلې وه چې په دې ټولنو کې که یو فلمي ستوری یوه ښار ته ورشي یا د یوه فوټبالیست حیوان ناروغ شي یا کومه ممثله له مېړه سره لانجه وکړي، ټول پرې خبرېږي او اکثره وګړي ورباندې خبرې کوي او د ټولنې ذهن او اروا ورسره ښکېل کېږي؛ خو که یو زبردست او کم ساری عالم او لیکوال د دوی له منځه لاړ شي، د وګړو په منځ کې هېڅ انعکاس نه مومي، دا پېښه د اکثرو لپاره دومره بې اهمیته وي چې ګواکې هېڅ هم نه دي پېښ شوي او هېڅوک فکر نه کوي چې څومره نوره موده باید تېره

شي چې يو بل څوک له دومره پوهې سره راپيدا شي او د فکر او فرهنګ پر ودانۍ يوه نوې خښته کېږدي او د فرهنګ برم ته پايښت او دوام وروبخښي.

ابوزيد د بل هر عالم په څېر د مسلمانانو د فکر او ديني ميراث په اړه او هم په نورو برخو کې ځينې نظريې لرلې. هغه هېڅکله خپل افکار له تېروتنو پاک نه ګڼل او نه د هغه همفکره وګړو داسې تصور درلود. په دې لحاظ دا کومه خبره نه ده چې د هغه افکار دې نقد شي او د هغه د بحثونو ارزښت وارزول شي؛ ځکه دا پخپله د فکر له زېږېدو او ودې سره مرسته کوي او د علم او فرهنګ برم زياتوي؛ خو دا د منلو وړ نه دي چې څوک دې د نقد پر ځای کنځل، د تحليل پر ځای تکفير او د بحث او خبرو اترو پر ځای اوتې بوتې ووايي. دا هغه څه دي چې لا تر اوسه هم شرقي ملکونه ځنې نه دي خلاص.

د ابوزيد د مړينې پر ورځ، بي بي سي راډيو راسره مرکه وکړه او پوښتنه يې وکړه چې په اسلامي ټولنه کې د ابوزيد مقام څرنګه و؟ ومې ويل زما په نظر د هغه او د نړۍ د دې برخې د نورو پوهانو کيسه د لاهوري اقبال په دې شعر کې رانغښتې چې وايي:

چو رخت خويش بر بستم از اين خاک	همه گويند با ما آشنـــــا بود
و ليکــن کس ندانست اين مســـافر	چه گفت و با که گفت و از کجا بود

ژباړه:

له دې دنيا چې لاړ شم، واړه وايـــي	چې دی مې يار و، دی مې اشنـــا و
خو يو هم پوی نه شو چې دې مسافر	څه يې وې، چا ته يې وې، دی د چا و

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

تر ساړه جنګ وروسته

زموږ په سیمه کې مذهبي بنسټپالنه

د پانګوالۍ او سوسیالیستۍ بلاکونو ترمنځ نه پخلاکېدونکې دښمني د ساړه جنګ له مهمو ځانګړنو څخه وه. په دې دښمنۍ کې د حریف د ماتولو لپاره د هرې وسیلې او اوزارو استعمال روا ګڼل کېده. د نړۍ په هغه برخه کې چې د قدرت له دغو دوو بلاکونو څخه لرې پرته وه او له یوه سره یې هم ښکاره اړیکي نه لرل، مختلفو ډلو هلې ځلې کولې چې خپلې ټولنې ته بل رنګه او تر یوه حده بهتره برخلیک وټاکي. دغو ډلو یا غوښتلي یا ناغوښتلي دا روا ګڼله چې د دغو بلاکونو یوه سره علاقه وښیي او یا ورسره په تړون کې ورګډ شي، حتی که دا کار په تکتیکي حد کې هم وي. ځینې مذهبي ډلې چې د سیاست سودا ورلوېدلې وه او غوښتل یې د خپل هېواد په سیاسي بدلونونو کې نقش ولري، په همدې ډلو کې راتلې. سره له دې چې دوی د ایډیالوژۍ له مخې د نوي تمدن له هر څه سره مخالفې وې؛ خو بیا یې هم بده نه ګڼله چې د پانګوالۍ بلاک غیرمستقیم ملاتړ له ځانه سره ولري.

غربي نړۍ چې په سر کې یې متحده ایالتونه وو په دې خبره پوهېدله او د سوسیالیزم د کمزوري کولو لپاره یې په دې کې ستونزه نه لیدله چې د دغو مذهبي ډلو تر شا ودرېږي او تقویه یې کړي. دا کار یې ځکه کاوه چې له سوسیالیستي بلاک سره د مبارزې پېښې په یوازې سر پورته نه کړي، په تېره بیا د انساني تلفاتو پېښې چې په غربي نړۍ کې د درېیمې نړۍ برخلاف خورا درونډ پېښې ګڼل کېږي؛ ځکه هلته د انسان ژوند ته اهمیت ورکول کېږي.

همدا خبره وه چې په افغانستان کې د متحدو ایالتونو او بنسټپالو مذهبي ډلو تر منځ اړیکي ټینګ شول. د دې ماجرا پیل هاغه مهال وشو چې د پاکستان سیکولروزمه ولسمشر ذوالفقار علي بوټو له متحده ایالتونو سره د تړون پر اساس، په دې لټه کې شو چې په افغانستان کې خپل نفوذ پراخ او د محمد داوود حکومت کمزوری کړي. محمد داوود چې د

افغاني کمونیستو ډلو په همکارۍ واک ته رسېدلی او د شوروي اتحاد تایید سره و او په عین وخت کې یې جګ ربېل، د پاکستان اندېښنه یې راپارولې وه. دا د متحدو ایالتونو له عمومي سیاست سره اړخ لګاوه چې له مخې یې باید په سیمه کې د شوروي اتحاد ملګري کمزوري شوي وای. بوټو پوهېده چې له بنسټپالو مذهبي ډلو سره اړیکي ټینګول، په افغانستان کې د پاکستان ستراتیژیکو هدفونو ته لاره هواروي او دا کار به د متحدو ایالتونو تایید هم له ځانه سره ولري. ده د دې ارتباط د تأمینولو لپاره د پاکستان له بنسټپالو مذهبي ډلو څخه په تېره بیا له جماعت اسلامي چې ظاهراً د اسلام آباد په اپوزیسیون کې شامل و، ګټه واخیسته.

په افغانستان کې د کودتا له لارې د کمونیستي رژیم واکمنېدل او بیا چې کمونسیتانو په خشونت او تاوتریخوالي لاس پورې کړ او لږ وروسته د شورویانو د سره پوځ یرغل، پاکستان ته طلایي چانس په لاس ورکړ چې هم د کابل د دولت په مخالفانو کې خپل نفوذ تقویه کړي او هم غربي نړۍ او خصوصاً متحده ایالتونو ته ځان مهم ښکاره کړي او په دې لاره پاکستان ته د لویو مرستو بهیر ورمات شي.

متحده ایالتونه پوه شول چې شورویانو ته ښه لومه جوړه شوې ده؛ نو پر دې یې غور وکړ چې څنګه د شوروي پر ضد د جګړې اور ته لمن ووهي. لږ وروسته د غرب د ټړونوالو په تېره بیا د عربي هېوادونو پاملرنه هم دې قضیې ته واوښته او د عربو د مالي مرستو سېلاب د پاکستان خوا ته راوبهېده. د دې مرستو یوه برخه افغان مجاهدینو ته رسېده او بله برخه یې پر بنسټپالو مذهبي تعلیماتو باندې لګېدله.

په دې وخت کې افغان ځوانانو ته د دیني مدرسو تعداد په بې ساري ډول زیات شو، ځای ځای کې نیم دودیز- نیم عصري تعلیمي مرکزونه هم جوړ شول، د مجاهدینو د مختلفو ګوندونو او هغو موسسو له خوا چې ظاهراً د دوی مرستې ته راغلې وې، په لوړ تیراژ داسې خپرونې چاپېدلې او وړیا ویشل کېدې چې محتویات یې د بنسټپالنې وو. ایدیالوژیکې رسالې او کتابونه هم پرېمانه چاپېدل او ویشل کېدل. عربو او پاکستاني بنسټپالو ډلو خپلې تجربې له افغان ځوانانو سره په منظمه توګه شریکولې. د مجاهدینو د مرستې په نامه ګڼې خیریه موسسې جوړې شوې چې د بنسټپالو سیاسي – مذهبي فعالیتونه یې تر پوښښ لاندې راوستل. هلته هم القاعده ته او هم د پاکستان استخباراتي سازمان ته د جنګیالیو د پوره کولو لپاره کافي کسان پیدا شول چې وروسته د طالبانو لښکر څنې جوړ شو، هماغسې چې تر دې مخکې سپاه صحابه، لشکر طیبه او کشمیري جنګیالي ورنه راټو کېدلي وو. په هغه پروګرام

کې چې د متحده ایالتونو په اشاره جوړ شوی و، لومړی د مصر ولسمشر انور سادات رامخته شو او د افغانستان له مجاهدینو سره یې مرستې وکړې. سعودي عربستان، کوېت او خلیجي ملکونه هم ورسره یوځای شول. دې ملکونو پر خپلو مرستو سربېره، نورو بشرپالو مرستو او خیریه موسسو ته هم زمینه برابره کړه چې د دولتونو تر څنګ په دې چاره کې برخه واخلي. دغو ملکونو غوښتل چې له دې کار سره یو خو خپل مصرفونه کم کړي او یو څه لګښت د نورو په غاړه واچوي، له بلې خوا یې غوښتل خلک هم په دې بهیر کې شریک کړي او داسې وښیي چې د اسلام او اسلامي امت په مقابل کې خپله دیني وجیبه ادا کوي. بل منظور یې دا و چې د مذهبي ځواکونو انرژي له کوره د باندې ولګوي چې په کور د ننه ورته سرخوږی جوړ نه کړي، حقیقت دا دی چې دوی یو ډول له ځانه مزاحمت لرې کاوه.

په پاکستان کې د مجاهدینو او افغان مهاجرانو لپاره جوړ شویو سازمانونو او موسسو له قوي مذهبي روحیې سره فعالیت کاوه او دوه هدفونه یې لرل. له یوې خوا یې د افغاني ټولنې له یوې برخې سره بشرپاله او خیریه مرستې کولې او له بلې خوا یې د خلکو په منځ کې بنسټپالنه رواجوله چې په افغاني ټولنه کې د دودیز او سنتي اسلام ځای ونیسي.

په هغو شرایطو کې بشرپالې مرستې زموږ د ټولو وګړو لپاره خو نه، مګر د هغو وګړو لپاره چې په جنګونو کې یې زیان لیدلی او پاکستان ته مهاجر شوي وو، ګټورې وې او د هغوی ځینې ببرنۍ ستونزې یې ورحل کولې او هغوی ته یې دا موقع په لاس ورکوله چې خپل اولادونه د پاکستان مدرسو، کورسونو او پوهنتونونو ته ولېږي. د ټولنې دغه برخه چې عمدتاً کلیوال وګړي وو، په دې وخت کې دویم نسل پاله چې دا نسل د کلیوال فرهنګ او دودیزو یا نیمه عصري زده کړو په ګډولې سمبال و. د افغانستان د مذهبي بنسټپالو دویم نسل په همدې دوره کې وروزل شو. دوی د متحدو ایالتونو او شوروي اتحاد تر منځ د ساړه جنګ مستقیم محصول وو.

د دې تر څنګ، پر دغو مرستو تکیې، زموږ په خلکو کې د مفت خورۍ، توقع، تمه او خارجي مرستو ته د سترګو نیولو فرهنګ باب کړ. له دې سره د هغو بهیرونو لپاره چې زموږ په ملک کې یې د نفوذ نیت درلود، لاره تر پخوا هم زیاته هواره شوه. تر دې مهمه دا وه چې په همدې دوره کې د فساد او اختلاس تخم وکرل شو؛ ځکه د سیاسي رهبرانو، نظامي قوماندانانو او تنظیمي چارواکو لاسونو ته بې شمېره اوبو راوړې پیسې ورتلې او چا ورسره حساب کتاب نه کاوه. دا پدیده چې په لومړي سر کې یو عارضي وضعیت ګڼل کېده، د وخت په

تېرېدو سره د ټولنې د واقعيت په يوه لويه برخه بدله شوه. د وروستيو کلونو مالي فساد په حقيقت کې د هماغه بهير ادامه ده چې اوس په لا لويه کچه ترسره کېږي. جنايي – مافيايي اقتصاد چې د مشروع دولتي اقتصاد تر څنګ يې نور واړه دولتونه جوړ کړي دي او د موثر دولت د جوړېدو د لارې خنډ کېږي، د بنسټپالو د تمويل عمده برخه وه چې پيل يې په هماغه کلونو کې شوی و.

په هره توګه، له دې جانبي عوارضو ورهاخوا د بنسټپالنې ودې له هماغه پيله تصاعدي بڼه لرله. سره له دې چې هاغه مهال د ديموکراتيکې نړۍ ځينې بشرپالې موسسې هم فعالې وې؛ خو د هغوی پروګرام ايله همدومره و چې د جنګياليو ملاتړ وکړي او له شوروي سره د مبارزې په جبهه کې د جبهې تر شا مرستې ورسره وکړي. دوی د فرهنګي ودې، له بيسوادۍ سره د مبارزې، د فکري مقولو د مطرح کولو او د ديموکراسۍ د فرهنګ د ودې او له مډرنې نړۍ سره د خلکو د بلدولو هېڅ پروګرام نه درلود.

په دې دوره کې د مطرح شويو فکري مقولو او مفاهيمو مطالعه جوته راښيي چې مډرنې او اصلاح غوښتونکې مفکورې د خشونت محوره بنسټپالو مفاهيمو په پرتله په نشت حساب وې. د شويو مرستو د حجم په پام کې نيولو سره او دا چې دا مهال د افغاني ټولنې لپاره د زړو ګردونو د ځنډلو زمينه برابره شوې وه، دا موضوع خورا مهمه وه؛ خو هاغه مهال چا ورته پام ونه کړ. متحدو ايالتونو او ټرونوالو يې همدا بس ګڼل چې خپل پياوړي حريف ته سخت ګوزارونه ورکړي... او دا چې تر هغې وروسته به څه کېږي، ورته مهم نه وو. د دې معنا دا ده چې د بنسټپالنې خطر يې له پامه غورځولی و.

له هماغه شېبې چې شوروي اتحاد ماتې وخوړه او پرېکړه وشوه چې عسکر به يې له افغانستانه ووځي او تر هغې وروسته چې د سوسياليزم د کمپ د ړنګېدو نښې ښکاره شوې، افغانستان د غرب لپاره خپل اهميت له لاسه ورکړ او پاکستان د هغه د واکمن وکيل په توګه دا فرصت وموند چې خپل پروګرامونه تطبيق کړي او هغه خوبونه پوره کاندي چې د دې هېواد جنرالونو لا پخوا ليدلي وو.

جالبه دا ده چې غربيانو او متحدو ايالتونو ته څرګنده وه چې د جنرال ضيا الحق د رژيم ماهيت څه دی. دوی ليدل چې د دوی تر سيوري لاندې د پاکستان په پوځ او استخباراتو کې بنسټپاله روحيه غښتلې کېږي او د دې دوو مهمو دستګاوو په مهمو چوکيو کې توندلاري خلک ځای پر ځای کېږي او هره ورځ د ديني مدرسو شمېر لا پسې زياتېږي او په دې مدرسو

کې خورا زيات کسان روزل کېږي، بې له دې چې سبا يې چا ته روښانه وي. د ځينو شنونکو په باور غربي هېوادونو او ورسره متحده ايالتونو له فکري او فرهنګي مقولو سره اوزاري چلند وکړ او دې ته يې هېڅ اهميت ورنه کړ چې د څو پاکستاني جنرالانو لاسونو ته د افغانستان غورځول او ميدان عربي – پاکستاني بنسټپالو ته خوشې کول او د افغانستان ګټو ته زمن د ديموکراتيکو ځواکونو نه رامنځته کول، به څه ګډوډۍ رامنځته کړي.

هغه مهال چې په کابل کې د مجاهدينو تر منځ بربادونکې جګړې نښتې وې او هېواد مو د بې نظمۍ او ګډوډۍ په سين کې لاهو و، متحدو ايالتونو او ملګرو يې د اندېښنې تر ځرګندولو پورته هېڅ ونه کړل او دې ته يې پام نه شو چې دا خاوره به د توندلارو په ځاله بدله شي. امريکا د داسې يوه ملت د برخليک پر وړاندې بې تفاوتي خپله کړه چې په خپلو انساني تلفاتو يې د هغې ځواکمن حريف په ګونډو کړی و. دا داسې لويه تېروتنه وه چې تاريخ ورته ګرانه بيه ورټاکله.

دا چې طالبانو د افغانستان له شرقه تر غربه پورې غورځې پرځې کولې، دا چې د بنسټپالنې نيالګي حاصل ورکړی و او د ميوې تريخ خوند يې د افغانستان مېرمنو، ځوانانو، فرهنګيانو او ټولو څکه، نه خو امريکا ته اهميت درلود او نه يې ملګرو ته. که د غربي نړۍ د بشر د حقونو د ځينو ډلو په تېره بيا د امريکا د ښځو له حقونو د دفاع د سازمانونو هلې ځلې نه وای، د ببل کلنټن دولت به د هغه د جمهوري رياست په لومړۍ دوره کې د پاکستان او سعودي عربستان په هڅونه، دې ته تيار شوی و چې تر ټولو تورزړی او سر نا خلاصی بنسټپالی رژيم (د طالبانو رژيم) چې د خورا خطرناکو بنسټپالو پټنځای و، په رسميت وپېژني. خو د امريکا د ټولنې د يوې برخې اخلاقي وجدان وکولای شول چې د امريکا د سياستوالو مخه ونيسي.

د غبرګو برجونو چاودنې د نړۍ د دې زبرځواک غرور مات کړ او د دې هېواد د سياستوالو له سترګو يې خوب والوځاوه. دوی په لومړي ځل متوجه شول چې له بنسټپالنې سره اوزاري چلند او د هغې پر عواقبو سترګې پټول، به څېرته رسېږي.

ناڅاپه د بنسټپالنې په اړه د متحدو ايالتونو دريځ ۱۸۰ درجې بدل شو او په لومړي ځل د هغې پر وړاندې سم دم جنګ اعلان شو او له نورو هم وغوښتل شول چې خپل حساب دې معلوم کړي چې له بنسټپالو سره دربېږي، که له دوی سره.

د دريځ دغه بدلېدل ډېر خلک خوشحاله کړل. په تېره بيا د افغانستان خلک چې تر ټولو زيات رنځ يې ګاللی و، خوشحاله شول. دا چې د بنسټپالو ډلو د ختمولو پخه اراده شوې وه او د

نړۍ پراخه برخه په دې اراده کې شريکه وه، دا هيله يې وزېږوله چې د ديموکراسۍ څلورمه څپه به هم روانه شي او استبداد ځپلي محيطونه به په خپل معاصر تاريخ کې د نويو ورځو شاهدان اوسي.

خو د وخت په تېرېدو سره جوته شوه چې که چېرې د دريځ بدلول د احساساتو له مخې وي، نه د محاسبې او د درک له مخې، يو ځای ته به هم نه رسېږي. هغه کړنې چې لنډمهالې ژر تېرېدونکې ګټې يې مطلب وي، تل پاتې او دوامدارې نتيجې نه ورکوي. د ترهګرۍ – چې نن سبا د بنسټپالنې مهم اړخ دی – پر ضد مبارزه هله مناسبې نتيجې ورکولای شي چې د بنسټپالنې، ترهګرۍ او خشونت څرګند تعريفونه ولرو او هغه کسان چې د دې شيانو پر ضد جنګېږي، پر دې تعريفونو سره اتفاق وکړي.

دا ځل هم د ترهګرۍ او بنسټپالنې پر ضد د متحدو ايالتونو مبارزه يو بعديزه مبارزه پاتې شوه چې تمرکز يې د افغانستان په دننه او د ډيورند کرښې په سرحدي سيمو کې پر وسله والو ډلو و. هغه کسان چې په تېرو دېرشو کلونو کې زموږ له پولو هاخوا د ترهګرو او بنسټپالو اصلي او ځواکمن روزونکي وو، خوندي پاتې شول؛ بلکې يو ځل بيا ورسره د څو ميلياردو ډالرو مرسته وشوه. په افغانستان کې د ننه هم د بنسټپالنې د ريښو وچولو ته چنداني توجه ونه شوه. د ټولنې فکري او فرهنګي پراختيا ته کار ونه شو، د هېواد فرهنګ ته د مډرنو مفاهيمو د معرفي کولو هڅه ونه شوه؛ بلکې په مختلفو ډولونو بنسټپالو ډلو ته د فعاليت او مانورې مجال ورکړل شو او بنسټپالنه پر خپل ځای پاتې شوه.

اوس چې د نړېوالې ټولنې او امريکايي ځواکونو د وتلو خبرې کېږي او د بنسټپالنې ستونزه لا حل شوې نه ده، د دې بهير په بدن کې به نوې ساه چلېږي او دا باور به ورته پيدا کېږي چې څوک يې نه شي ماتولای. دې سره به د غربي نړۍ د ديموکراسي غوښتنې شعارونه هم تر پوښتنې لاندې راشي.

په افغانستان کې په دې دېرشو کلونو کې د بنسټپالنې له ستونزې سره داسې تعامل، ناکامه او له زيانه ډک سياست و چې هم يې د سيمې ديموکراسي پلوو ځواکونو ته زيان اړولی دی او هم غربي هېوادونو ته. له بلې خوا دې کار د تمدنونو او فرهنګونو تر منځ لانجه لا زياته کړې ده او د ډېرو ملکونو ثبات ته يې خطر پېښ کړی دی. د دې وضعيت له نتيجو څخه يوه يې په غرب کې له اسلامه زياتېدونکې وېره او په اسلامي ملکونو کې غربي ضد روحيه ده.

متحده ایالتونه او نور ملکري يې بلکې د نړۍ ټول ديموکراسي پلوه ځواکونه کولای شي او دا يې اخلاقي وظيفه ده چې د بنسټپالنې ټولو ډولونو ته هغه که اسلامي وي، که مسيحي که يهودي، د يوې جدي ستونزې په سترګه وګوري او د هغې د مهارولو لپاره او د دې لپاره چې معاصرې ټولنې د بنسټپالنې د تبليغاتو له لومې وژغوري، پلان جوړ کړي او د تفاهم، ازادي غوښتنې او يووالي لپاره لاره هواره کړي.

دا کار هله کېدای شي چې د ترقي پسندو افکارو خپرولو ته ژمن بنسټونه رامنځته شي او نړېوال ارزښتونه چې بشر يې د خپل اجتماعي تکامل په بهير کې تر لاسه کړي دي، د سياست له لاسه لرې وساتل شي چې سياست ورسره لوبې ونه کړي.

په افغانستان کې د ديني مرجعيت د بيارغاونې

يوه لاره

افغانستان مذهبي هېواد دی. د دې ملک اکثره وګړي پر ديني اعتقاداتو باور لري او اجتماعي فرهنګ يې له ديني ارشاداتو سره ټينګه رابطه لري. هر تحول چې په دې خاوره کې دين له پامه وغورځوي، ناکام به شي. د دې ادعا د ثبوت لپاره ګڼ دليلونه لرو چې په خپل ځای کې يې مطرح کولای شو.

په تېرو دېرشو کلونو کې چې د دې ملک وګړو ډېرې سرې تودې ليدلي دي، دين د ټولو عناصرو په منځ کې تل تر ټولو موثر عنصر پاتې شوی دی. هغو کسانو چې غوښتلي يې دي د دې وطن پر وضعيت اثر وغورځوي، له دې عنصر څخه يې په مهارت کار اخيستی دی، که يې باور وربانديې درلودلی دی او که هسې د اوزار په سترګه يې ورته کتلي دي.

د دين عنصر د دوه تېغه تورې په شان دوه طرفه کار کوي، هم يې د ښو او بې تاوانو هدفونو لپاره استعمالولای شو او هم يې د تباهۍ او زيانونو په لاره کې. دا چاره يوازې په افغانستان پورې نه ده محدوده؛ بلکې په لرې نژدې ټولنو کې يې هم شواهد موندلای شو.

دين د ملتونو په ژوندانه کې يوازينی موثر عنصر نه دی او عمل يې د نورو موثرو عناصرو لکه اقتصادي، اجتماعي، سياسي، فرهنګي او تاريخي عناصرو په عمل، ماهيت، نوعيت او نقش پورې تو پېير کوي. هغه مثبت يا منفي بدلونونه چې په مختلفو ټولنو کې راغلي دي، د همدغو عناصر تر منځ د تعامل په پام کې نيولو سره، ښه درک کولای او تفسيرولای شو.

دين د هرې ټولنې وګړو ته چې دغه عنصر يې په عقلانيت سره کارولی دی، هوساينه، عاطفه او احساس ورډالۍ کړي دي او هره ټولنه چې دا توان يې نه دی لرلای، دين په کې د لويو او پراخو ګډوډيو سبب شوی دی.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

د دیني فرهنګ او دودونو په برخه کې تر ټولو مهم شعوري کار چې ټولنو کړی دی، د دې شیانو اصلاح کول دي. د دین اصلاح یوازې د تفسیرونو او ورپورې تړلیو انګېرنو په اصلاح کولو ممکن وي. دین له هغو تفسیرونو او انګېرونو د باندې چې پیروان یې لري او څرګندوي یې، نشته. د دین اصلاح یعنې د دیني مفکورې اصلاح او په نتیجه کې یې له دینه د رازېږېدلو فرهنګي پدیدو اصلاح چې د وګړي او ټولنې سلوک رانغاړي.

د دیني فرهنګ او مفکورې اصلاح اوږدمهاله پروسه ده چې یوه برخه یې د سمونپالو په ارادې او شعور پورې اړه لري او بله یې د هغو زمینو په فرهنګي، اجتماعي، تاریخي، چاپېریال او ځای زمان په شرایطو پورې چې دا پروسه په کې عملي کېږي.

که سمونپال په دې برخه کې په علمي تیوریو باندې ولاړ معرفت ولري، دا پروسه به لا په کامیابۍ سره پر مخ لاړه شي او که د دوی اراده یا پوهه په لازم حد کې نه وي، باید یوازې تاریخ ته په تمه کېنو چې د تصادف له مخې لاره چپ کړي او که داسې ونه شي؛ نو باید د دیني فرهنګ او فکر د محسوسې اصلاح تمه ونه لرو.

هغه کسان چې د دین د اصلاح په برخه کې محسوس او اغېزناک کارونه کولای شي، په څو ډلو وېشل کېږي:

- هغه وتلي کسان چې د فکر او فرهنګ په برخه کې فعالانه عمل کوي او د تولید توان لري،
- هغه دولتي چارواکي چې اساسي هدف یې د موثر او روښانه راتلونکې نظام جوړول وي،
- د دولت ځیني بنسټونه چې د ځینو دولتي چارواکو له خوا اداره کېږي،
- ځیني ازاد خصوصي بنسټونه چې د مدني ټولنې د ودې سېمبولونه دي،
- او بالاخره هغه رسنۍ چې د رادیو، تلویزیون او یا چاپي رسنیو له لارې مخاطبان لري.

البته په دې پروسه کې د هر یوه برخه د هغه له امکاناتو او ظرفیت سره متناسبه وي.

په افغانستان کې د ګڼو نورو اسلامي ټولنو په څېر جومات د دین تر ټولو مهم بنسټ دی. ډېر مسلمانان هره ورځ جومات ته تګ راتګ کوي او اقلاً په اوونۍ کې یو ځل هغو خبرو ته غوږ نیسي چې له منبره کېږي. د رادیوګانو او تلویزیونونو په راپیدا کېدو سره، نوي منبرونه هم رامنځته شوي دي. دغه منبرونه هم غالباً اوونۍ کې یو ځل او په ځینو خاصو دیني موسمونو کې هره ورځ خپلو مخاطبانو ته هماغه پیغام ورکوي چې له منبره یې ورکوي. په دې

حساب د ټولنې لویه برخه هغه پیغامونه اوري چې د دین په نامه ورته ورکول کېږي. جوماتونه عمدتاً په حج او اوقافو وزارت پورې اړه لري؛ خو مدرن منبرونه یعنې رسنۍ په اطلاعاتو او فرهنګ وزارت پورې.

څوک چې په جوماتونو او منبرونو کې راڅرګندېږي او خپله مذهبي وظیفه ترسره کوي، له مدرسو او یا احیاناً د شرعیاتو له پوهنځیو راځي. مدرسې عمدتاً د معارف وزارت تر نظر لاندې وي او د شرعیاتو پوهنځي د لوړو زده کړو په وزارت پورې اړه لري. داسې مدرسې هم شته چې په معارف وزارت او یا نورو دولتي ادارو کې نه دي ثبت شوې او یو مخ په خصوصي ډول اداره کېږي.

نو څلور وزارتونه په مستیقم یا نامستقیم ډول له هغو کسانو سره سروکار لري چې دیني فکر جوړوي او خپروي یې. دا کسان د جوماتونو امامان، د منبرونو خطیبان، د دیني مدرسو او د شرعیاتو د پوهنځیو استادان دي.

دیني جماعتونه او نور مذهبي سازمانونو هم په دیني برخه کې فعالیت لري چې له هېڅ رسمي ادارې سره یې سروکار نشته لکه جماعت تبلیغ، صوفیه، اخواني او سلفي ډلې، حزب تحریر او ... د دوی فعالیتونه په دیني برخه کې سره متفاوت او احیاناً متضاد عواقب لري چې باید جلا وڅېړل شي؛ ځکه دلته زموږ بحث هغې برخې ته متوجه دی چې په دولت پورې اړه لري.

نن سبا په دیني ډګر کې د اغلبو فعالو ځواکونو فکري تولیدات یا ټولنې ته د دوی پیغامونه، یو لاس نه دي او له څو اړخونو معیوب او ناروغ دي، په همدې وجه افت زېږوي او نه شي کولای د افغاني ټولنې لپاره د روښانه راتلونکې زېرې ورکړي.

دا چې ولې دا دیني پیغامونه یولاس نه دي، څو لاملونه لري. یو عامل یې دا دی چې خطیبانو او استادانو په مختلفو مرکزونو او احیاناً په مختلفو ملکونو کې مختلف درسي پروګرامونه لوستلي دي. دا توپیرونه د دوی د پیغام د شکل او ماهیت د بدلېدو سبب شوي دي او دوی غوښتلي یا ناغوښتلي د خپلو زده کړو د محیطونو د فکري او فرهنګي شرایطو څرکونه له ځانه سره لېږدوي او په خپل پیغام کې یې ځایوي. دا چاره تر ډېره بریده طبیعي ده او ځنې ډډه نه شي کېدای.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

بله وجه یې دا ده چې تر دې دمه دولت او د ټولنې فکري سرلارو د دې ډګر نقد او ارزونې ته جدي پام نه دی کړی او ان ښايي پر اهمیت یې هم نه وي پوه شوي، په همدې وجه په دې اړه کوم جدي بحث نه دی شوی.

خو د دې پیغامونو ناروغي ګڼ عوامل لري. یو عامل یې دا دی چې د دیني زده کړو اکثره فارغان د فقهي پاراډایم یا فقاهتي اسلام په منځ کې روزل شوي دي، هغه هم غالباً د اسلامي تمدن د راپرځېدلو په شپو ورځو کې رامنځته شوې فقه. دغه کسان ځکه له مذهبي او فرقه یي تنګو چوکاټونو څخه نه شي راوتلای او تر مذهب پورته فکر نه شي کولای چې له عرفاني، کلامي او فلسفي اسلام سره بلد نه دي، په همدې وجه د اسلامي تمدن له ټولو فکري منابعو څخه استفاده نه شي کولای.

په پخواني فقهي تفکر کې د دیني اختلافونو او فروع پر اساس د فقهي مذهبونو تر منځ کرښې راایستل شوې او ډلې جوړې شوې دي، هغه هم داسې چې د تفاهم او ډیالوګ لپاره یې هېڅ لاره نه ده پرېښې او د انحصارګري روحیه وربانديې غالبه ده، هره ډله ځان حق او نور باطل ګڼي. که له دې چوکاټونو ووتلای شو او د تللیو له ټولو فرهنګي میراثونو څخه د استفادې زمینه برابره کړو، د اصلاح په لوري به مو یو مهم ګام پورته کړی وي. په هغو مدرسو او مرکزونو کې چې د افغانستان د اوسنۍ ټولنې امامانو او خطیبانو زده کړې کړې دي، هغه که په کور د ننه وي که بهر، د دا ډول تفکر لپاره ځای په کې نشته او د پوهې او شعور دې سطحې ته د رسېدو لاره نه لري.

بل عامل یې دا دی چې په دې روزنیزو مرکزونو او د هغوی په تعلیمي پروګرامونو کې د نورو فرهنګونو او تمدنونو پر مخ ورونه تړلي وي. په دې ځایونو کې د پرمخ تللې نړۍ برخلاف چې هورې لرې ډېر هڅه کېږي چې د زده کوونکو لپاره له نورو فرهنګونو او تمدنونو سره د اشنایي لاره هواره شي، دلته دې خبرې ته هېڅ توجه نه کېږي؛ بلکې هېڅ موافقه روحیه ورسره نه وي. کله چې د «بل» د پېژندلو روحیه راکې نه وي، هغه که په فرهنګي کچه کې وي، که په دیني یا تمدني کچه کې، نو بیا خو د مدارا او تسامح تمه نه شو لرلای او د بل د زغملو روحیه به راکې نه شي پیدا. همدرانګه بیا نه شو کولای د نورو له فرهنګونو څخه ګټور شیان راواخلو او د خپل بومي شرایطو او فرهنګ د بهبود لپاره کار ځنې واخلو.

ستونزه هله لا پېچلې کېږي چې یو خو «بل» په رسمیت نه پېژندل کېږي او بل «هغه» چې په رسمیت پېژندل کېږي هم د هاغه تعریف پر اساس وي چې په پخوا زمانه کې په یو مخ

متفاوتو شرايطو کې وړاندې شوې دی. نتيجه دا شي چې د ديني پيغام عمده برخه د ننني انسان او اوسني مخاطب له ډېرو غوښتنو او واقعيتونو سره اړخ نه لګوي.

يو بل عامل يې له دې موضوع سره غيرعلمي او سياسي چلند دی چې مسأله لا پېچلې کوي. سياستوال غالباً لنډ مهال وضعيت ته پام کوي او که ووينې چې د يوې وسيلې په استفادې سره ژر هدف ته رسېږي، د خپلو ځينو کړنو اوږدمهالو نتيجو ته اهميت نه ورکوي. په افغاني ټولنه کې له مذهب سره همدغسې چلند د طالباني او د بنسټپالنې او افراطپالنې د نورو ډولونو له عواملو څخه ګڼل کېږي. په دې لحاظ هم لوی قدرتونه او هم سيمه ييز لوبغاړي د دېرش کلنې جګړې له پيله تر ننه پورې په ورته لاره تللي دي.

حل لاره څه ده؟

که وغواړو پر دغه ستونزه غالب شو او ونه غواړو د هېواد راتلونکې د دين له نامه څخه په استفادې سره لا زيات له لويو ګډوډيو سره مخ شي، بايد له دې پديدې سره لوبې ونه کړو او د دې پرځای چې خامه سياسي او عاجله ګټه ځنې واخلو، بايد دقيق او علمي پروګرام ورته جوړ کړو.

په دې لاره کې تر ټولو مهم ګام د مرجع بنسټ جوړول دي چې په افغاني ټولنه کې د مذهب استازولي وکړي. دا بايد يوازينی بنسټ وي چې د دين په نامه د خبرو حق ولري چې له اوسنيو ګډوډيو مخنيوی وشي، داسې نه لکه اوس چې هر څوک بې له دې چې کوم معيار يا څرګنده ضابطه په پام کې ونيسي، ځان د دين وياند بولي.

اکثره هغه کسان چې نن سبا له منبرونو يا نورو تريبيونونو څخه د دين په نامه غږېږي، د دې کار لپاره لازمه وړتيا نه لري. د دوی اکثره کسان نه په ديني علومو باندې پوره تسلط لري، نه د دنيا له شرايطو خبر دي او نه د هېواد له اوضاعو او اساسي اړتياوو. په دوی کې ډېرو خو لا ان هغه کلاسيک تعليمي نظامونه هم نه دي ختم کړي، دا خو لا پرېږده چې هغه نور معلومات او پوهه ولري چې په ننۍ نړۍ کې هر هغه چا ته په کار وي چې په عمومي ډګر کې يې سروکار وي.

داسې کسان چې په اجتماعي کچه د فکر او فرهنګ د رغوونکو مقام ته ورسېږي، بلوا او بغاوت ته زمينه برابروي. په هېڅ اسلامي ملک کې اجازه نه ورکول کېږي چې هر څوک دې له هر ځايه د دين په نامه اواز اوچت کړي او هره فتوا چې يې زړه وغوښته، صادره کړي. د دې کار لپاره لازمه وړتيا اساسي شرط دی؛ ځکه د دين په نامه خبرې کول، حساسه موضوع ده او ځينې

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

فتواګانې د انسانانو د وینې په تویېدو ختمېږي. نو باید د دې ګډوډیو مخه ونیول شي او یوازې یو مشخص بنسټ حق ولري چې په رسمي او په ملي کچه د دین په نامه خبرې وکړي.

د دې لپاره چې دغه بنسټ کافي مصداق ولري او تش په نامه او بې اعتباره نه شي، باید داسې لاره ورته وکتل شي چې د دې قشر ټول وګړي تر پوښښ لاندې ونیسي او په یو ډول سره له ټولو سره اړیکي ولري. دا بنسټ کولای شي د افغانستان د عالمانو شورا وي چې همدا اوس شته؛ خو دا شورا هغه ځانګړنې او میکانیزم نه لري چې په دې بحث کې مو منظور دی. دغه موجوده شورا کېدای شي له ځینو اصلاحاتو سره په هماغه بنسټ بدله شي چې موږ ورباندې خبرې کوو.

د دې لپاره چې دغه شورا په مطلوب بنسټ بدله کړو یا نوی بنسټ ورته جوړ کړو، باید دغه څلورواړه وزارتونه سره همکاري وکړي، په تېره بیا دوه وزارتونه له دې قشر سره پراخ اړیکي لري، د پوهنې او د حج او اوقافو وزارتونه. په دې برخه کې د لوړو زده کړو او د اطلاعاتو او فرهنګ د وزارتونو نقش په دویمه درجه کې راځي. تر هغې پورې چې مطلوب بنسټ خپلې چارې سمبالوي، باید یو بل بنسټ هم په دې بهیر کې جدي برخه واخلي او هغه د جمهوري ریاست د امنیت شورا ریاست دی چې د هېواد له لویو امنیتي تحولاتو سره نېغ په نېغه رابطه لري او د قضیې کورنی او بهرنی دواړه اړخونه تر څارنې لاندې لري.

د پوهنې وزارت باید د دیني مدرسو د ټولو استادانو او شاګردانو لست برابر کړي او بیا د دیني علومو استادان دقیقه ډلبندي کړي. دغه ډلبندي باید د درېیو محورونو پر اساس وي:

- لومړی، د دوی تحصیلي اسناد،
- دویم، د دوی سابقه او هغه موده چې په دې برخه کې یې تېره کړې ده،
- درېیم، فرهنګي تولیدات یې لکه لیکلي یا ژباړلي اثار یې، یا په فرهنګي او اجتماعي ډګرونو لکه مجلو، ټولنو، او له مدرسې د باندې فرهنګي بنسټونو کې د دوی د برخې اخیستلو اندازه.

هغه کسان چې د داسې ارزونې له مخې په سرلارو کې راځي، باید د عالمانو شورا ته غوره شي. د غوراوي سیستم باید په روښانو معیارونو بنا وي چې څوک ناحقه او د ځینو حزبي، قومي او سمتي ملاحظو پر اساس شورا ته لاره ونه مومي.

له بلې خوا د اوقافو وزارت به د ټولو جوماتونو د امامانو او خطیبانو لست جوړ کړي، هغه که په دولت کې ثبت دي او معاش اخلي او که معاش نه اخلي، ټول. دا ډله به هم د هماغه

معيارونو پر اساس چې مخکې مو ورته اشاره وکړه، ډلبندي شي. هغه کسان چې د دې سيستم مطابق په سرلارو کې راځي، د عالمانو شورا غړيتوب ته دې غوره شي.

دا بهير بايد لومړی په ولايتونو کې ترسره شي او د عالمانو ولايتي شوراګانې د ولايتونو د مرکز او ولسوالۍ د عالمانو په ګډون رامنځته شي. بيا دې د ولايتي شوراګانو د غړو له منځه هغه تکړه او غوره کسان يې مرکزي شورا ته راوستل شي. همدا اوس د عالمانو ولايتي شوراګانې هم شته خو دومره ده چې د دقيق سيستم د نشتوالي په وجه له ځينو نيمګړتياوو سره مخ دي چې په همدې وجه دا شوراګانې ناکاره شوې دي.

د ولايتي شوراګانو رياست او د مرکزي شورا غړيتوب بايد موقتي وي مثلاً دوه يا درې يا څلور کلنې دورې دې وي چې د دوی د کړنو تر ارزولو وروسته، د دوی بدلولو ته لاره وي. همدارنګه هغه کسان چې د خپلو مسلکي مهارتونو د لوړولو استعداد او توان لري، بايد لا ډېره هڅه وکړي او دوی دې په دې باندې يقين ولري چې که د ټاکل شويو هدفونو د رسېدو په لاره کې محسوسې برياوې ونه لري، له دې مقامه به ايستل کېږي او ځای به يې داسې کسانو ته ورکول کېږي چې تر دوی تکړه دي.

د عمر په لحاظ هم بايد انډول په پام کې ونيول شي، معنا دا چې بايد هم په ولايتي شوراګانو کې او هم په مرکزي شورا کې، هم دې مشرانو او سپين ږيرو ته ځای ورکړل شي او هم ځوانانو ته چې هره مسأله کې د دواړو ليدلوري شامل اوسي او هرڅه تېر نسل ته پرې نه ښودل شي.

قومي او نژادي توازن هم مهم دی. د هر قوم او توکم ديني سرلاري دې دې شورا ته لاره ومومي او دې تور ته دې ځای پاتې نه شي چې ګواکې دا بنسټ يوه خاص قوم ته ځانګړی شوی او ټول قومونه په کې ونډه نه لري.

په ټيټه کچه، د اوقافو وزارت بايد د هغو امامانو لپاره چې يوازې امامت کوي او مدرس او خطيبان نه دي، روزنيز پروګرام جوړ کړي چې دوی د شاګردانو په روزلو کې ګټوره او مهمه برخه واخلي. دا پروګرام بايد د پوهنې او د ټولنيزو چارو وزارت په همکارۍ ترتيب شي. پروګرام دې هغسې طرح شي چې د وړکتونونو او تر ښوونځي مخکې پړاو ته مناسب وي. امامان چې د ښوونې دغه ميتود زده کړي، بيا کولای شي د ماشومانو له کورنيو څخه د خپلې معلمۍ حق الزحمه واخلي.

که خلک ووینې چې جومات د دوی اولادونو ته سواد ورزده کولای شي، پخپله به راضي شي چې امامانو ته مناسبه حق الزحمه ورکړي. که جومات په دې برخه کې مناسب خدمتونه وړاندې کړي، هم به د امامانو اعتبار زیات شي او هم به يې اقتصادي وضع ښه شي او دا بیا کولای شي د دوی پر پیغام باندې مهمه اغېزه ولري.

په ډېرو ملکونو کې تر ښوونځي مخکې پړاو لپاره خاص ښوونیز پروګرام جوړ شوی چې په وړکتونونو کې تطبیقېږي او دا ځایونه اغلباً ناحکومتي وي او خلک د خپلو اولادونو د شاملولو لپاره پیسې ورکوي. دا چې افغانستان دودیز هېواد دی، اکثره وګړي لومړی خپل اولادونه جومات ته لېږي. که د اوقافو وزارت وشي کولای د وړکتونونو په څېر مناسب پروګرام جوړ کړي، جومات به هم عین کار وکړي.

دم ګړی اساسي ستونزه دا ده چې د جوماتونو اکثره امامان خورا نیستمن او محروم وګړي دي. دوی له مډرنو زده کړو سره هېڅ اشنايي نه لري او په همدې وجه په دې برخه کې خدمتونه نه شي وړاندې کولای او دا چې د دوی اوسني خدمتونه خورا برسېرن او کم تاثیره دي؛ نو خلک ورسره چنداني مالي مرسته نه کوي او ان ګڼ شمېر خلک خپل اولادونه یوازې د دې لپاره جوماتونو ته استوي چې په کور کې یې له شر و شوره بې غمه شي، یعنې له جومات څخه تر دې پورته توقع نه لري.

په همدې وجه له جوماتونو څخه د سواد د بابولو کار نه دی اخیستل شوی او د جوماتونو د امامانو ژوند هم خوار پاتې شوی دی. که د جوماتونو امامان د یوه سم ښوونیز پروګرام په برخه کې په کار وګومارل شي، له یوې خوا به په ټولنه کې د سواد کچه لوړه شي او له بلې خوا به د ټولنې یوې برخې ته کار روزګار پیدا شي. که د جوماتونو د امامانو ژوند بهتره شي، د دوی په پیغام کې به هم توپیر پیدا شي. بیا به دوی د ټولنې امنیت ته په لا زیات اهمیت قایل شي، د مډرن ژوند په اړه به د دوی منفي نظر بدل شي او د نفرت او کرکې د خپرولو پر ځای به د سالمو اخلاقي مفاهیمو ترویج ته پام وکړي.

له دې لارې به حکومت هم پر جوماتونو او امامانو لا زیات کنټرول پیدا کړي. په حقیقت کې په دې حالت کې به درې واړه لوبغاړي سره تعامل پیدا کړي، خپلې متقابلې ګټې به په پام کې ونیسي او د اجتماعي تړون له لارې به خپلې ګټې خوندي کړي. یو له درېیو لوبغاړو به د جوماتونو امامان وي چې خاص خدمتونه به وړاندې کوي او سوکه سوکه به د ټولنې متوسطې طبقې ته ورننژدې کېږي، بل به خلک دي چې د خپلې مرستې په بدل کې مناسب خدمتونه

غواړي، دربېم لوبغاړی دولت دی چې دغه زمینه یې برابره کړې ده او د جوماتونو او امامانو لپاره یې کاري چوکاټ جوړ کړی دی.

هغه خطیبان چې د جمعې په ورځو کې منبرونو ته خېژي او هغه مدرسان چې په مدرسو یا د شرعیاتو په پوهنځیو کې اسلامي علوم تدریسوي، باید د عالمانو د ولایتي شوراګانو اصلي غړي اوسي.

که دغه شوراګانې خپل مصداقیت ثابت کاندي او د خلکو اعتماد حاصل، خلک به د خپلو امامانو او خطیبانو د غوره کولو لپاره دوی ته مراجعه کوي او په دې ترتیب سره به دې چارو ته مناسب او تکړه کسان ورمعرفي شي. نور به خلک د مختلفو سلیقو پر اساس خپل امام نه ټاکي، داسې به نه وي لکه دا اوس چې خلک داسې کس خپل امام نیسي چې کمه تنخواه واخلي، یا د سیمې مشرانو او شتمنو ته سر ټیټ کړي، یا چې مظلوم سړی وي او د چا په ښو او بدو کار ونه لري، یا د حکومت پر ضد ژبوره خوله ولري او حق نا حقه د دولت پر سیاستونو ولګېږي.

په دې ترتیب سره به جوماتونه د عالمانو د شوراګانو تر ولکې لاندې راشي او دا چې د دې شورا اصلي غړي به لوی خطیبان، مدرسان او د دې مسلک استادان وي، څوک به ورسره مخالفت ونه کړای شي. ولایتي شورا به له مرکزي شورا سره ارتباط ولري.

د مرکزي یا سرتاسري شورا غړیتوب به هم موقتي وي چې د نویو استعدادونو د جذب زمینه برابره شي او نور وهڅول شي چې د مراتبو سلسلې ته اهمیت ورکړي او په دې سیستم کې د پرمختګ لپاره ځان چمتو کړي او په عین وخت کې یو ډول دیموکراسي هم تجربه کړي.

ډېرو اسلامي ملکونو دا تجربه له لرې یا ډېرې کامیابۍ سره تېره کړې ده او دیني بنسټ یې منظم او قانوني جوړ کړی او له دې لارې یې د ګډوډیو مخه نیولې ده. په اسلامي هېوادونو کې افغانستان په دې لحاظ تر ټولو بې ضابطې وطن دی.

د مرکزي/ سرتاسري شورا دندې

مرکزي شورا به د ولایتونو او مرکز له وتلیو عالمانو جوړېږي. د شورا په سر کې به منتخب رییس وي چې دوه مرستیالان به لري. په مشرتابه کې به یې پر دغو دریو تنو سربېره، د اوقافو وزیر، په دیني چارو کې د ولسمشر سلاکار، قاضي القضات یا یې باصلاحیت استازی، او د معارف وزارت د اسلامي تعلیماتو معین هم شامل وي. دغه نور کسان به د شورا په اداري چارو کې ګوتې نه وهي؛ خو د پالیسیو په جوړولو کې به دخیل اوسي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

مرکزي شورا به څو کمیټې ولري: لومړی، د جوماتونو د چارو کمیټه چې د جمعې د ورځې ویناوو ته به پروګرامونه جوړوي او خپلې طرحې به د اوقافو وزارت ته استوي چې اجرا یې کړي. دویمه، د مدرسو کمیټه چې د مدرسو د درسي وضعیت د ښه والي لپاره او د علمي کچې د لوړولو لپاره به پروګرام جوړوي او خپلې طرحې به د پوهنې وزارت ته ورکوي. دریمه، د افتا کمیټه چې د افتا د چارو متخصصان به په کې وي او د دارالافتا کار به کوي. څلورمه، فرهنګي کمیټه چې مجلې، رسالې او کتابونه به خپروي چې هم په دیني مسایلو کې او هم په عصري مسایلو کې د ملایانو پوهه زیاته کړي. پنځمه، د پلان جوړولو کمیټه چې د شورا کاري پلانونه به جوړوي. د اړتیا پر اساس به نورې کمیټې هم جوړېدای شي.

د ولایتي شوراګانو فیصلې به یوازې سرتاسري شورا ته راجع کېږي او هېڅ دولتي ادارې ته به نېغ په نېغه نه صادرېږي. د سرتاسري شورا فیصلې به د توصیې، مشورې او وړاندیز بڼه ولري او د سکتوري وزارتونو لپاره به الزامي نه وي؛ خو دا چې د دې وزارتونو لوی چارواکي په دې شورا کې شته؛ نو د شورا فیصلې به له پامه ونه غورځول شي.

په دې ډول، د ولسوالیو او ولایتونو په کچه به د هماغه ځایونو وتلي عالمان ولایتي شورا کې شامل شي او د ولایتونو تکړه عالمان، د شرعیاتو د پوهنځیو رییسان او د مرکز سرلاري عالمان به د مرکزي یا سرتاسري شورا غړي شي او د شورا په مشرتابه کې به جګ پوړي دولتي چارواکي هم وي. په دې لاره به د دیني عالمانو داسې شبکه رامنځته شي چې په افغانستان کې به د دیني بنسټ استازیتوب وکړي. دا شبکه به د جوماتونو او دیني مدرسو کارونو ته پلان جوړوي او په یو ډول به یې څارنه کوي.

د کنفرانسونو جوړول او د دیني څېړنو ترتیبول په تېره بیا په نویو موردونو کې او په دې برخه کې د نورو اسلامي هېوادونو د تجربو ارزول، به د سرتاسري شورا په اصلي کارونو کې وي چې په دې برخه کې حاکم کنګل رامات کړي او دیني فکر په خوځښت راولي او هم مهاله له نورو فکرونو سره ډیالوګ او خبرې اترې وکړي چې د فکري راکړې ورکړې په برکت پر خپلو او سنیو ستونزو غالبه شي.

د پلان جوړولو کمیټه چې نور دولتي او خپلواک کارپوهان به هم په کې وي، دا ډول پروګرامونو ته به ملا وتړي.

منظور دا دی چې داسې یو بنسټ رامنځته شي چې په افغانستان کې دیني فعالیت تر پوښښ لاندې ونیسي او غوره دا ده چې دا بنسټ دولتي نه؛ بلکې یو ملي بنسټ وي چې هر

وخت د هېواد ګټو ته فکر وکړي او اجازه ورنه کړي چې نور دې ځوک د دین په نامه وطن وران کړي. سره له دې چې دولت به د دې شورا په ترتیب او جوړولو کې برخه ولري؛ خو د دې لپاره چې شورا د خلکو اعتماد جلب کړي، لازمه ده چې د دولت لاسپوڅې نه وي.

که دغه بنسټ خپله خپلواکي یو مخ له لاسه ورکړي او وګړي ورباندې اعتماد ونه کوي، بیا به خلک هغه فتواګانې ومني چې د پولو له هغه خوا صادرېږي او دا هغه ستونزه ده چې افغانستان باید ځان ځنې خلاص کړي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

دویمه برخه

د طالبانیزم ریښې او نښې

طالباني الهيات

الهيات يعنې په خدای پېژندنې پورې اړوند مباحث او په پراخه معنا، يعنې په ميتافيزيک او ماورأالطبيعه پورې اړوند مبحثونه. دغه محبثونه او موضوع ګانې د نړۍ لید اساسي اجزا دي. الهيات هغه مبحثونه رانغاړي چې د خدای د ذات او صفاتو په اړه رامنځته کېږي، همدا رنګه هغه مباحث په کې شامل دي چې په بلې دنيا پورې اړه لري، دلته بله دنيا هم په زماني کچه او هم په وجودي کچه مطرح ده. په زماني کچه بله دنيا يعنې هغه دنيا چې تر لويو کيهاني انقلابونو وروسته چې د دنيا اوسنی نظم به ختموي، رامنځته کېږي. په وجودي کچه بله دنيا يعنې د هستۍ غيرمادي برخه چې د دين له نظره همدا اوس هم شته او د ارواحو، فرشته ګانو او نورو مجرده عالمونو برخه ده. دا ټول د الهياتو مبحثونه ګڼل کېږي او په ديني لارښوونو کې محراقي ځای لري او د معتقدانو د شخصيت په جوړولو کې اساسي او بې بديله نقش لري.

په دې حساب، د هرې مذهبي ډلې د سمې او ژورې پېژندنې لپاره بايد تر هر څه د مخه يې د الهياتو منظومه وڅېړو او وګورو چې کوم تبعات ورباندې ترتيبېږي او دغه منظومه د دې مذهبي ډلې د پيروانو پر سلوک او عملي ژوند باندې څرنګه اثر پرې باسي. د دې منظومې څېړل تخصصي کار دی او دقيقه علمي ورځتيا غواړي؛ خو دا کار هماغومره مهم او اساسي هم دی او له هغې پرته د يوې مذهبي ډلې د اساسي او ژورې پېژندنې ادعا نه شو کولای. دا هم طبيعي ده چې که يوه مذهبي ډله سمه ونه پېژنو، د هغې په وړاندې سم دريځ نه شو غوره کولای.

دا چې د طالبانو پر الهياتي اړخ باندې ټينګار کوو، معنا يې دا نه ده چې د دې ډلې په رامنځته کېدو کې نور موثر عوامل لکه سياسي، اجتماعي، فرهنګي او نور نفي کوو. ليکوال په نورو مناسبتونو کې دا نور اړخونه هم سپړلي دي. دا چې د دې پديدې په تحليل کې هغه نور اړخونه په کافي اندازه تر بحث او ارزونې لاندې نيول شوي دي؛ نو د دې اړتيا نه ويني چې يو

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

ځل بيا يې راميدان ته کړي او دا غوره ګڼي چې هغه اړخونه په ګوته کړي چې نورو شنونکو کمتر پام ورته اړولی دی.

د طالبانو له پيدا ايښته تر ننه پورې، له هغوی سره په مواجهه کې له پښتو ګوټونو څخه، يو يې د طالبانو الهيات دي. دا بيا د څېړونکو د سربدالۍ سبب شوی او په کار کې يې ابهام رامنځته کړی دی. دا چاره د دې سبب شوې ده چې د طالبانو له پيدا ايښته تر ننه پورې د دوی د پلويانو او مخالفانو تر منځ پوله کله دې خوا کله ها خوا خوځېدلې ده. معنا دا چې ځينو له طالبانو سره په داسې حال کې مخالفت کړی دی چې د دوی له الهياتو سره يې خپله رابطه نه ده پرې کړې او د نړۍ ليد په حوزه کې لا په هماغه ځای کې پاتې شوي دي او له دې عاجز پاتې شوي دي، چې په دې لحاظ خپل دريځ بدل کاندي. دوی په دې نه پوهېدل چې د طالبانو اعمال د هغوی له الهياتو سرچينه اخلي او دا خلک پخپله له دې الهياتو سره خدای پاماني نه ده کړې. په دې حساب په اسانۍ سره دا شنلای شو چې ولې همدا چې طالبان راپيدا شول، د وسلوالو مجاهدينو ګڼې ډلې هغوی ته ورواوښتلې او داسې دېوال يې تر منځ نه و چې د دوی مخه ونيسي.

له بلې خوا، دا چاره سبب شوې ده چې د طالبانو پر ضد په مبارزه کې د دې پر ځای چې ريښې يې غوڅې شي، يوازې يې ښاخونه پرې شوي دي او په حقيقت کې په دې لاره کې لګول شوی ځواک مطلوبه نتيجه نه ده ورکړې. د طالبانو له الهياتو سره بلدتيا او د هغه علمي نقد، د طالبانو پر ضد د مبارزې مهمترينه لاره ده او دا کار تر اوسه پورې نه دی شوی. وجه يې هم دا ده چې دا جګړه نه ده چې له توپ او ټانک سره يې مقابلې ته ورودانګو، بلکې دا علمي – فکري کار دی چې يوازې دين پوهان او د الهياتو د مباحثو متخصصان يې کولای شي. په دې مقاله کې هڅه کوو د موضوع مقدماتي درک ته ورنږدې شو او د لا جدي بحث لپاره لاره پرانيزو.

کله چې طالباني الهيات يادوو، منظور مو دا نه دی چې طالبانو دغه الهيات رامنځته کړي دي او تر دوی مخکې دا ډول نړۍ ليد او الهيات ګرد سره نه وو او ګواکې دا د طالبانو د فکري هڅو پيداوار دي. ليکوال پر دې باور دی چې دا الهيات اوږده مخينه لري او طالبان په حقيقت کې د همدغه الهياتو محصول او د دې نړۍ ليد تجسم دي. طالبانو د دې نړۍ ليد په فکري او تيوريکي وده کې څه نه دي کړي؛ بلکې په دې برخه کې د طالبانو برخه دا وه چې دا نړۍ ليد مجسم او عيني کړي. دې کار له کتونکو سره مرسته کړې ده چې د دې نړۍ ليد له پټو ګوټونو سره لا ښه بلد شي.

د طالباني الهیاتو د مخینې د پېژندلو لپاره مجبور یو د اسلام په تاریخ کې د الهیاتي منظومو رامنځته کېدو ته اشاره وکړو چې د طالباني الهیاتو نسب نامه په کې پیدا کړو.

د اسلام په تاریخ کې دوه – درې لومړنۍ پېړۍ د کلامي او تیولوژیکو بحثونو په لحاظ خاص اهمیت لري. ټول عمده کلامي مکتبونه په همدې دوره کې جوړ شوي دي. د دې لویې تاریخي پېښې د سببونو او عواملو څېړل او سني بحث سره تړاو نه لري او کولای شو په بل ځای کې یې مطرح کړو.

کلامي مکتبونه او ډلې په مختلفو برخو کې د نظر د اختلافونو پر اساس، په مختلفو محورونو کې ډلبندي شوي دي او یو عمده محور یې د دوی د خدای پېژندنې ډول دی، یعنې هغه تعریف چې دوی هڅه کړې ده د خدای په باره کې یې وړاندې کړي او دا چې د دې خدای رابطه له انسان او له نړۍ سره څرنګه ده. په دې لحاظ دوه موضوع ګانې یعنې تشبیه او تنزیه هغه عمده شاخصونه وو چې دا مکتبونه او ډلې یې سره بېلې کړې دي. ځینې کلامي تمایلونو د تنزیه په اخر سر کې وو او ځینې یې د تشبیه په اخري سر کې او ځینې نور بیا د دې دوو تر منځ لړزانده او په نوسان کې وو.

په دې برخه کې د نظر د اختلافونو معنا دا ده چې په دې موضوع کې قطعیت نشته. د دې اختلافونو ریښه په دې کې ده چې اسلام د ابراهیمي درې ګونو دینونو د یوه دین په توګه، د شرقي دینونو برخلاف، خدای ته هغه صفات منسوبوي چې لږ تر لږه د عبارتونو او لفظونو په کچه، د بني ادمانو صفاتو سره ورته دي. د ځینو دینپوهانو په باور الهي پیغمبرانو (د هغه تعریف پر اساس چې په ابرهیمي دینونو کې د پیغمبر په اړه وړاندې شوی دی) هڅه کوله انسانان له خدای سره ونښلوي او دا ارتباط یې له مینې، محبت او ایماني عاطفې سره ګډاوه. د دې چارې لپاره بله چاره نه وه غیر له دې چې د خدای په اړه داسې خبرې وشي چې د بني ادم ذهن او عقل او احساس یې درک کړای شي او مومنان وشي کولای ورسره باطني رابطه برقراره کړي. څنګه چې په شرقي دینونو کې لیدل کېږي، که د خدای په اړه بې پایه تنزیهي تعریف وړاندې کړو چې د انسانانو هېڅ صفت ورته منسوب نه شي، بني ادمانو ته کار سختېږي او له داسې موجود سره مخ کېږي چې د هغه د شتون او نه شتون تر منځ پوله خورا تته وي. په دې حالت کې خلک په خلا کې واقع کېږي او مجبورېږي چې د دې خلا د ډکولو او د خدای د مجسمولو لپاره پخپله مجسمې جوړې کړي او د شرک او بوت پرستۍ خوا ته لاړ شي. ابراهیمي دینونو په دې لحاظ دا کامیابي ترلاسه کړې ده چې بوت پرستۍ ته یې میدان تنګ کړی او انسانان یې عملاً

له يوه اعتقادي پړاو څخه چې د بوتانو لمانځنه ده، ژغورلې دي. دا کاميابي د هغه تعريف په مرسته حاصله شوې ده چې دغو دينونو د خداى په اړه وړاندې کړې دى.

له بلې خوا د خداى همدغه تعريف چې نن سبا د تطبيقي دين پوهانو په منځ کې «د خداى متشخص او انسانوزمه تعريف» بلل کېږي، ځينې عوارض هم لرلي دي او د مختلفو فرقو او ډلو ترمنځ د کلامي اختلافونو وجه هم همدغه موضوع ده. دا متشخص تعريف د قضيې له بل اړخ سره په تضاد کې راولي، هغه دا چې ټول دينونه د ابراهيمي دينونو په شمول، د خداى پر کاملې تنزيې ټينګار کوي او وايي چې خداى له مخلوقاتو سره له هر ډول مشابهت او ورته والي څخه پاک دى، تر دې چې د خداى او مخلوقاتو تر منځ هېڅ ورته والى نه پاتې کېږي او هر هغه څه چې خداى ته منسوبېږي، بايد کاملاً متعالي او د هغه له شأن سره سم وي. که خداى ته داسې څه منسوب شي چې د مخلوقاتو په شأن کې وي، دا د تنزيې خلاف خبره ګڼل کېږي او د خداى د شأن او مقام د ټيټولو معنا ځنې اخيستل کېږي.

د مسلمانانو کلامي ډلې او عقيدتي فرقې د دې موضوع په وړاندې مختلفې لارې غوره کړې دي. هغه ډلې چې په حشويه مشهورې دي، له مخلوقاتو سره د خداى په تشبيه کولو کې دومره مخته تللي دي او احياناً دومره د خداى تجسيم ته قايل شوي دي او هغه يې انسانوزمه ذات ګڼلى دى چې يوازې د کميت او کيفيت په لحاظ له انسان سره توپير لري، ګواکې خداى داسې انسان دى چې تر نورو انسانانو لوى دى، تر نورو يې وړتياوې زياتې دي څکه خو پر نړۍ حکومت کوي. حشويه ډلې د غيب په اړه د نورو مسايلو په باره کې هم ورته لاره غوره کړې ده او د هرې ميتافيزيکي موضوع تشبيهي تأويل يې وړاندې کړى دى يا يې له دې موضوع ګانو هغه معنا اخيستې ده چې د انساني عالم په کچه معنا ولري.

د دوى په مقابل کې نورې ډلې، له مخلوقاتو سره د خداى د تشبه کولو په تنزيه کې دومره پر مخ لاړل چې د خداى ټول صفتونه يې رخصت کړل، معنا دا چې دا صفتونه يې بې معنا وبلل او يوازې د تأويل په وسيله يې د ځينو معناګانو د مفروض ګڼلو لاره خلاصه پرېښوده او بس. جهميه هغه ډله وه چې په دې ځانګړنه مشهوره وه.

دغه دواړه ډلې د مسلمانانو په منځ کې په اقليت کې وې او اکثرو مسلمانانو چې د اهل سنت او جماعت په نامه پېژندل کېږي، هڅه وکړه چې داسې منځنۍ لاره خپله کړي چې له دواړو ډلو په يوه اندازه مسافه ولري.

خو اهل سنت هم له دې کشمکشه لرې پاتې نه شول او د دغو ډلو تر منځ د نوسان په نتیجه کې په دریو اساسي ډلو وویشل شول او هرې ډلې بیا ځان واقعي اهل سنت او نور تش په نامه اهل سنت وګڼل.

هغه ډله چې تنزیهي تمایل یې درلود او هڅه یې کوله د خدای صفتونه داسې درک کړي چې له هر ډول تشبیه پاک وي، د معتزله په نامه یاده شوه چې پلویان یې غالباً د امام ابوحنیفه د مذهب پیروان وو او ځینې یې بیا د شافعي یا امامیه مذهبونو خلک وو. خو نورو هڅه وکړه دا ډله د اهل سنت له جرګې څخه وتلې وګڼي. معتزله هم عین کار کاوه او خپل مخالفان یې د اصلي سنت له لارې منحرف ګڼل. لا تر اوسه هم پر معتزله او پر دې چې له اهل سنت سره یې نسبت څه و، لانجه روانه ده.

بله ډله چې د دې طیف په مقابل لوري کې وه او د متن پر محوریت یې خورا زیات ټینګار کاوه او له تأویله یې په شدت ډډه کوله، اهل حدیث ونومول شوه چې د خدای ټول صفتونه یې بې له تأویله هماغسې چې د متن د الفاظو له ظاهره څرګندېږي، منل. دوی یوازې د خدای له صفتونو سره «بلاکیف» کلمه زیاتوله چې له حشویه او نورو تشبیه پالو ډلو څخه ځان بېل وساتي.

دریمه ډله چې غوښتل یې منځنۍ لاره ولټوي، د ابو الحسن اشعري او ابومنصور ماتریدي پیروان وو. سره له دې چې دوی په ځینو چارو کې توپیر سره درلود؛ خو په لویه کې ټول اشاعره بلل کېږي. د اشعري پیروان تر اهل حدیث له معتزله څخه ډېر لرې وو؛ خو د ماتریدي ملګري بیا معتزله ته نژدې او له اهل حدیثه ډېر لرې وو.

په هره توګه دغو درې واړو ډلو ځانونه واقعي اهل سنت ګڼل او نور یې د اهل سنت په دویمه او دریمه درجه کې حسابول.

کولای شو له تنزیه طیفه تر تشبیه طیفه پورې دغه ډلې داسې تصور کړو:

جهمیه ⇦ معتزله ⇦ اشاعره (دلته اشاعره په لویه معنا راغلې ده چې ماتریدیه هم رانغاړي) **⇦ اهل حدیث ⇦ حشویه**

د دغو ډلو تر منځ د پولې خبره هر وخت په تیوریکي کچه او د متخصصانو او اهل علم په منځ کې مطرح پاتې شوې ده؛ خو کله چې د خلکو په منځ کې شایع شوي دیني فرهنګ ته او په تېره بیا هغه څه ته رسېږو چې ځینو مذهبي بهیرونو خصوصاً مدرسه یي هغو یې رواج کړي دي، زیاتره د حشویه او اهل حدیث له ذوق سره مخ کېږو او وینو چې د خدای د تنزیهی تعریف

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

د وړاندې کولو لپاره چنداني هڅه نه کېږي. د دې شي يو علت خو دا دی چې د اسلام په تاريخ کې هر وخت غلبه د فقيهانو په برخه وه او دوی د عارفانو او متکلمانو له خدای سره چنداني جوړ نه وو. فقيهانو عملاً حشويه خدای ته يعنې متشخص انسانوزمه خدای ته تمايل درلود، حال چې رسماً ورسره مخالف هم وو؛ دا په دې چې د خدای په اړه دا ډول تصور په حقوقي ظرافتونو، شرعي حيلو، او فقهي وچو کلکو سختيو کې د فقيهانو مرسته کوله؛ نه هغه متعالي او منزه خدای چې له تسامح، رحمت، حلم، غفران، کرم او نورو کمالاتو سره خپلو بنده ګانو ته راڅرګندېږي او هغوی ته په ځمکه کې د تبعيد شويو محکومانو په سترګه نه ګوري او له هغوی سره يې رابطه يوازې په ورځنيو وچو امر و نهيو نه خلاصه کېږي؛ بلکې خپلو بنده ګانو ته د مکرمو مخلوقاتو په سترګه ګوري چې د ده د کرم پر دسترخوان کېناستلي دي او له هغه څخه يې کرامت او خلافت حاصل کړی دی او کولای شي له هغه ذات سره د مينې او دوستۍ اړيکي ولري.

هغه خدای چې اکثرو مسلمانو عارفانو معرفي کاوه، يا په لا دقيق تعبير سره، هغه الهيات چې د اهل عرفان له خوا بابېدل، مهربانه او بخښونکی خدای يې معرفي کاوه چې خپلو بنده ګانو ته هم د اخلاقي تعالي توصيه کوي. په دې الهياتو کې د خدای ذات ته د نژدېوالي معيار، د بنده پاکوالی او معنوي اعتلا ده. د خدای په اړه دا تصور د مومنانو لپاره د ارامۍ، پخلاينې او هيلې موجب ګرځېده او هغوی يې له نورو سره مينې، فدا کارۍ، عاطفې او مهربانۍ او نورو اخلاقي مکارمو ته هڅول.

خو په مقابله خوا کې نورو ډلو د خلکو په ذهنونو کې د خدای څېره قهرجنه انځوروله او هغه يې د يوه حسابګر سوداګر، بې مدارا قاضي، او مستبد حاکم په څېر معرفي کاوه. دا انځور د حشويه د ډلو په الهياتو کې ريښه درلوده. دغو ډلو خدای د يوه انسان په جامه کې معرفي کاوه، څنګه چې د انسان حال بدلېږي، حوصله يې تنګېږي او کله سور شي کله سوړ، دوی خدای هم هماغسې ګاڼه.

هغه انسان چې د خدای له داسې تصور سره لاس او ګرېوان و، هر وخت به يې ځان له داسې ذات سره مخامخ ليده چې د اميد پر ځای يې وېره، او د لطف او مهربانۍ پر ځای يې قهر او غوسه ښکاروله او د هستۍ له عالم سره يې رابطه د کرم او بخښنې پر ځای د حساب کتاب او امر و نهي پر اساس ولاړه وه، هماغسې رابطه چې د حاکم او محکوم تر منځ وي. نو دا بې دليله نه ده چې د معاصرو اسلامي بنسټپالو په ادبياتو کې د حاکميت مفهوم ډېر مطرح کېږي

او د خدای او بنده ګانو تر منځ نوري رابطې يې کمرنګې کړې وې، ان تر دې چې ځينو يې د «لا اله الا الله» طيبه کلمه له «لا حاکم الا الله» سره مترادفه تفسير کړې ده. البته دا چې بنسټپالي بهيرونه په سياست کې خورا زيات اخته دي؛ دغه شي په دې برخه کې د مضاعف عامل په څېر عمل کړی دی.

په رواني لحاظ د خدای په اړه دا ډول تصور، د هغه تصور انعکاس ګڼلی شو چې دغه خلک يې د ځان په اړه لري. دوی په ناخبره توګه خدای د ځان په څېر قياس کاوه او هماغه صفتونه يې خدای ته منسوبول چې په ځان کې به يې ليدل. لکه د فوئرباخ او فرويد او ځينو نورو نظريې چې پر خدای باندې د انسان د باور د ريښو په اړه يې وړاندې کړې دي.

په تاريخي لحاظ، تر اوومې او اتمې پېړۍ وروسته چې ان د فکري سرلارو په منځ کې هم د کلام او فلسفي بحثونو غروب وکړ او عقلي مبحثونه کمرنګه شول، د خدای په اړه د حشوي عاميانه تصوراتو لپاره لاره خلاصه شوه او نور د هند د براعظمګي، منځنۍ اسيا او د شمالي افريقا په شمول د عربي نړۍ په ديني مدرسو کې کلامي موضوعات نه مطرح کېدل. له کلامي بحثونو سره کېدای شول چې الهياتي مبحثونه لا پاخه شي او لا وده وکړي او حشوي ليدلوری تر نيوکې لاندې راشي او څه چې د ديني اعتقاداتو په نامه ترويجېږي، دوامداره په علمي موازينو تر نقد او څېړلو لاندې ونيول شي.

د دې بهير دوام سبب شو چې د اسلامي ټولنې د ځينو برخو په ديني اعتقاداتو کې د خدای پېژندنې حشوي – ظاهري ليدلوری ځای ونيسي او د خدای هغه متعالي تصور چې د انسان له معنوي تعالي سره يې مرسته کوله، وار په وار کمزوری شي. سره له دې چې د اسلامي ټولنې په ځينو نورو برخو کې د عارفو مسلمانانو ارشادات څه نا څه لا پاتې وو؛ خو په وروستيو پېړيو کې پر تصوف باندې د عوامو باورونو غلبه وکړه، په تصوف کې د مولوی او ابن عربي په شان نور وتلي کسان پيدا نه شول چې خلکو ته د خدای متعالي تعريف وړاندې کړای شي، فقيهان په ديني بحثونو کې او د دين په استازولۍ کې بې رقيبه پاتې شول؛ نو د مسلمانانو په منځ کې بل داسې ځواکمن عرفاني بهير راڅرګند نه شو چې نظري موثر ملاتړ ولري او وشي کولای تدين ته لا ژوره معنوي صبغه ورکړي.

د هند په براعظمګي کې چې د تعليمي مدرنيزېشن په عکس العمل کې د ديوبند مدرسه تاسيس شوه، په دې سېمه کې د ديني مفاهيمو او ارشاداتو د صورتبندۍ نوې دوره پيل شوه. په ظاهره کې خو د دوی موخه د دين نوی کول او د ديني تجديد د هڅو ادامه وه؛ خو پر دې مدرسې اهل حديثي بعد غلبه وکړه، له کلام او فلسفې سره بې مهري او ان مخالفت وشو، د الهياتو مبحثونه هماغسې

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

پیکه پاتې شول او ظاهرپالنه او حشویتوب لا زیات شو؛ دا په دې چې په دې وخت کې ځینو بهیرونو لکه بریلویه او ځینو صوفیانو په سخاوت سره خپله غبرګه عامیانه خرافاتو ته خلاصه کړې وه او دیوبند د دغو ډلو له خوا له ترویج شوي الهیاتو سره مخالفت وکاوه، همدا وه چې ظاهرپالنې او حشویتوب ته لاره خلاصه شوه، په تېره بیا په دې چې دې وخت کې د عربستان له ټاپووزمې څخه راولاړ شوی سلفیتوب هم له دیوبند سره همغاړې وه.

د دې مدرسې سیمه ییزې څانګې چې ورسره یې هېڅ ارګانیک ارتباط هم نه درلود او دیوبند ته یې یوازې د نمونې په سترګه کتل، څومره چې له دې مدرسې لرې وې (لکه د پاکستان په سرحدي سیمو کې)، هماغومره زیاتې حشوي پالې وې او داسې الهیات یې رواجول چې عامیانه، ظاهري او حشوي رنګ یې درلود. البته دا مدرسې حنفي مکتب سره لفظي او تش په نامه نسبت درلود؛ نو ځکه یې هڅه کوله خپل الهیات په تنزیهي څُم کې هم رنګ کړي.

تر دې وروسته په دغو مدرسو کې داسې تدین تدریسېده او بیا یې د فارغانو له خوا د دیني فکر په عمومي حوزه کې خپرېده چې پر حشوي – ظاهري الهیاتو بنا و. هغه خدای چې د دغو مدرسو اکثرو شاګردانو پېژندلی و، شدید فقهي رنګ یې درلود. د دوی په الهیاتو کې د عرفاني لوړو فکرونو برخه خورا کمه وه.

په دې الهیاتو کې انسان همیشه داسې موجود تصور کېږي چې د دیني تکالیفو او هغو تکالیفو په ترسره کولو کې پاتې راغلی چې په مختلفو دورو کې فقیهانو ورته ټاکلي دي؛ نو دغه موجود باید هروخت ورټل شي. د دې تصور پر اساس هغه کسان چې په دې مدرسو کې یې درس ویلی دی، حق لري چې د خدای په استازولي وګړي تر پوښتنې ګروېږنې او محاسبې لاندې ونیسي. دوی خپل نظر او ان خپله سلیقه داسې معیار او محک ګڼي چې ورباندې د ټولنې تدین تللای شي او سموالی یا ناسموالی یې معلومولای شي، دا ځکه چې دوی له شرعي احکامو او تکالیفو سره اشنایي لري. یوازې دا نه؛ بلکې دوی کولای شي د شرع په استازیتوب حدود جاري او شریعت تطبیق کاندي او مجرمانو او منحرفانو ته جزا ورکړي.

د جهاد په لومړیو کلونو کې د اکثرو هغو وګړو صحرایي اعدام چې د سیمې د ملا په فتوا یا بې له فتوا، بې له قانوني تحقیقاتو، له دولت سره د همکارۍ یا د عقیدې د انحراف په تور ووژل شول او همدارنګه د هغو وګړو سنګسار یا په درو وهل چې د زنا تور ورباندې لګېدلی و، د خدای په اړه د انسان له همدې ډول تصوره سرچینه اخلي او ځینې کسان د خدای په استازیتوب دا کارونه کوي. طالبانو هم د همدې تصور پر بنیاد د منځنته راتلو له هماغه

لومړيو ورځو څخه د هغو کسانو په تعذيب لاس پورې کړ چې منحرف ګڼل کېدل، دوی دا کارونه په داسې وخت کې کول چې لا د حکومت څښتنان هم نه وو او لا يې د احکامو د تنفيذ حد اقل قانوني معيارونه هم نه وو پوره کړي. حکومت ته تر رسېدو وروسته او لا تر اوسه پورې چې دوی له خشونته ډک کارونه کوي، مسأله هماغه ده.

کله کله په ټولنه کې د دې کارونو هرکلی کېږي او ان ستايل کېږي، خلک دا کارونه د عمل قاطعيت ګڼي او ان وايي چې د افغانستان په شان ټولنو کې دا شيوه ښه نتيجه ورکوي. له دې څرګندېږي چې د ټولنې د ځينو وګړو د ديني اعتقاداتو تر پوستکي لاندې خشونت پاله الهياتو ځای نيولی دی. که دا خبره سمه وي، بايد ومنو چې خشونت د خلکو د اعتقادې تصوراتو ژورو ته لاره کړې او هماغلته کېناستلی دی؛ نو بايد چې د طالباني الهياتو پر ځای د افغاني الهياتو خبره وکړو.

حال دا چې افغانستان د خپل پياوړي عرفاني ميراث په برکت د رحمت او عطوفت له الهياتو سره لا غښتلی نسبت لري. د دې الهياتو څانګې او پاڼې د حکيم سنايي، مولوی بلخي، خواجه نقشبند ، مولانا جامي هروي او نورو لويو عارفانو په لاسونو سينګار شوې دي.

زموږ په عرفاني الهياتو کې د خدای په نامه د انسانانو د ځورولو او خشونت لپاره ځای نشته. زموږ ډېرو متکلمانو په لومړيو پېړيو کې هڅه کوله چې خدای له هغه څه څخه منزه او پاک وګڼي چې د هغه په شأن کې نشته او هغه داسې معرفي کړي چې له احتشام او شاهانه کرم سره يې وښايي.

خشونت پاله الهيات په وروستيو پېړيو کې په تېره بيا له نوي تمدن سره تر مخامخ کېدو وروسته مخ په وده روان شول. دا هغه مهال و چې د اسلامي ټولنې ځينو قشرونو خپل هويت په خطر کې ليده او له دې چلينج سره د مقابلې عاقلانه لاره نه وه ورمعلومه. دوی د کار چاره همدا ګڼله چې بل ته – هر بل، هغه که کورنی وي که بهرنی – تندی تريو کړي او وروسته ورباندې بريد وکړي، ان که دا بريد مأيوسانه هم وي او هېڅ ګټه هم ونه لري. دوی خپل دغه کار ته زموږ په تاريخي سنت کې د شته حشوي –ظاهري الهياتو په مرسته مشروعيت ورکړ.

هغه څوک چې اعتقاد يې پر همدغسې الهياتو بنا وي، د دې پر ځای چې د خدای بې پايه رحمت ته فکر وکړي او د خدای د مهربانۍ د لمر تلپاتو وړانګو ته د روح دريڅه پرانيزي او د دې پر ځای چې د خدای له مخلوقاتو سره مينه وکړي، ژوند ته د مردارو چيکړو او ټولو خلکو ته د تباهکارانو په سترګه ګوري او ټول طبيعي تحولات ورته د نه مهارېدونکي الهي قهر

نښانې بربښې چې ژر يا په ځنډ به د ځمکې د اوسېدونکو ټغر ټول کړي او هر يوه ته يې خپله جزا ورکړي.

په همدې وجه، هغه کسان چې په سر کې دا سې الهيات لري، هر کله چې منبر ته خېژي، پر خلکو د ملامتۍ او رټلو ډزې پيلوي او هغوی په بې دينۍ او ډول ډول انحرافونو تورنوي. د دوی له خبرو ګوابښونه او ډارونې وربېږي، دوی خلکو ته د اخروي دردناکه عذاب ګوابښونه کوي يا يې له هغو دنيوي جزاګانو ډاروي چې په همدې دنيا کې د ځينو کسانو په لاس، د خدای په نامه، ورکول کېږي.

که د دې الهياتو تار و تنستې وڅېړل شي او د انسانانو پر روح او روان باندې يې تاثير مطالعه شي، جوته به شي چې ولې دا کسان په آسانۍ سره انسان وژني، ويښې تويوي، کورونه ورانوي او تباهۍ زېږوي. دوی ځانونه د هغه خدای استازي ګڼي چې کار يې شکنجه کول او جزا ورکول دي او د مجرمانو له مجازاتو او د ګناهکارانو له عذابولو پرته، بله سودا نه لري.

د دې ډول الهياتو سپړل او نقد کول هم ديني وجيبه ده او هم انساني کار. په دې خاطر چې نور د خدای په نامه کمتر کسان ووژل شي او د خدای د دين په نامه کمتر جنايتونه وشي. د خشونت او وحشت پر ضد مبارزه او د تباهۍ او جنايت د مخنيوي هڅې به هله کامیابې شي چې د قضيې ريښو ته فکر وشي او دې اساسي مبارزې ته لازم اهميت ورکړل شي.

بايد سړي وژونکي او قاتلان په دې وپوهول شي او دا يقين په کې ايجاد شي چې که انسان وژني او وينه تويوي، نور به نو له خدای سره کوم نسبت او رابطه ونه لري او هغه کس چې دوی يې پرستش کوي، شيطان دی او همدغه شيطان ورباندې د قتل او غارت امرونه کوي او پر ورانيو او جرمونو خوشحاله کېږي.

نرم طالبان، سخت طالبان

په يوه بله مقاله کې مې ليکلي وو چې په توندلارو او منځ لارو باندې د طالبانو ويشل سم نه دي. هلته مې خپل دليلونه هم وړاندې کړي وو او تر اوسه هم پر هماغه باور ولاړ يم. په هغه مقاله کې مې توضيح کړې وو چې که څوک له خشونته لاس واخلي او مدني ژوند ته چې منځلاريتوب يې طبيعي لازمه ده، راوګرځي، هغه خو بيا نور طالب نه دی؛ ځکه د طالبانو په ايدیالوژي کې توندلاريتوب په ذاتياتو کې راځي او ده خپله رابطه ورسره شلولې ده. هغه خبره چې دلته يې کوم، له هغې موضوع سره په ټکر کې نه ده او غواړم دا ووايم چې په افغاني ټولنه کې داسې ډلې شته چې رسماً د طالبانو په کتار کې نه راځي يعنې نه پخپله ځانونه طالبان ګڼي او نه نور يې طالبان بولي؛ خو په عمل کې طالباني ليدلوري ته معتقد دي او د طالباني افکارو په رواجولو سره هماغه ځای ته رسېږي چې طالبان يې غواړي. ليکوال پر دې باور دی چې د طالبانو په تقويت کې او د هغوی لپاره د فکري او فرهنګي ملاتړ په برابرولو کې د دې ډلو نقش خورا موثر دی. که طالبان د جبهې شا ته داسې ملاتړي ونه لري، د دې وس به ورته پاتې نه شي چې په ټولنه کې حضور ولري او خپل سياسي ژوند وغځوي. دا هم د مطلب شرحه:

څوک چې له کمپيوټر سره سروکار لري – او نن سبا ډېر هم دي – پوهېږي چې کمپيوټر له دوو مهمو برخو رغېدلی دی، يوه برخه چې دغه دستګاه ځنې جوړه شوې ده، سخت اوزار (hard ware) نومېږي، بله برخه چې پر همدې سخت اوزار باندې نصب شوي پروګرامونه دي، نرم اوزار (soft ware) بلل کېږي. دواړه برخې د يوې بلې مکملې دي او په يوازې سر کار نه شي کولای.

غواړم د همدې ساده او شايع مثال په مرسته د طالبانو په اړه يو د تأمل وړ ټکی بيان کړم. د ليکوال په نظر څوک چې نن سبا د طالبانو په نامه پېژندل کېږي او په اوسني افغانستان او بلکې په سيمه کې د ډېرو ناامنيو او شخړو سبب دي او د سيمې د ثبات او استقرار مخه

نیسي، د پورتني مثال په شان په دوو برخو ویشل کېدای شي چې هره برخه یې د بلې برخې رسالت تکمیلوي. د طالبانو یوه ډله به سخت اوزاري یا هارډ نوموو او بله ډله یې نرم اوزاري یا سافټ او دا هماغه کسان دي چې په رسمي ډلبندیو کې د طالبانو په کتار کې نه حسابېږي.

دا چې د دې پدیدې په اړه تیوریکي بحثونه خام دي او اکثره وګړي ان په ډېرو لوړو کچو کې په خپلو بحثونو کې له دې قضیې سره سطحي چلند کوي او برسېرن تحلیلونه وړاندې کوي او د دې پر ځای چې د ستونزو اساسي حل لارې ومومي، له عامو افکارو سره لوبې کوي؛ نو تر اوسه پورې د طالبانو د ډلو تفکیک نه دی شوی او په دې مورد کې شته ابهام نه دی روښانه شوی. د دې کار نتیجه دا راوتلې ده چې د دې ستونزې په تحلیل، چاره او د هغې پر وړاندې د دریځ په غوره کولو کې نیمګړتیا پیدا شي او دا بیا له دې ستونزې سره د مبارزې د ناکامۍ سبب شوې ده او د ډېرو کسانو هڅې یې ابته کړې دي.

د همدغسې چلند په وجه له دېرو لسیزو راهیسې په سیمه کې توندلاریتوب ورځ تر بلې زیات شوی او سیاستوالو د دې پر ځای چې د دې شي عواقبو ته پام وکړي، هر وخت یې هڅه کړې ده چې سترګې ورباندې پټې کړي او ښایي له خپلو رقیبانو سره په سیاسي کشمکشونو کې ځنې ګټه هم واخلي. د لیکوال په باور د طالبانو او القاعده پر ضد د مبارزې دغه روش به مقصد ته ونه رسېږي او حاصل به یې یوازې د ځواکونو ضایع کول او له عمومي افکارو سره لوبې کول وي.

د طالبانو یوه برخه چې سخت دریځه او خشونتپاله ډله یې ده او عملاً وسله په لاس کې لري، د سیمې د سیاسي صحنې ډېرو کتونکو ته اشنا او د درک وړ ده. دغه برخه پېژندل شوي رهبران لري چې عملاً د جګړې لارښوونه او اداره یې په لاس کې ده. نن سبا ټول پام او ټولې سیاسي مناقشې د طالبانو همدې برخې ته وقف شوې دي.

څه چې ډېر عوام او خواص ځنې غافل پاتې شوي دي او په لږو تحلیلونو کې وربانديې بحث شوی دی، د طالبانو بله برخه ده چې نامرئي (نه ښکارېدونکي) طالبان دي. له هغوی پرته د طالبانو د جنګي ډلې فعالیت له ستونزې سره مخ کېږي. د جنګي طالبانو د فعالیت ادامه شدیداً په دې ډلې پورې تړلې ده؛ ځکه دا ورته د جبهې شا ته ایدیالوژیکي ملاتړ برابروي. هېڅکله د دې ډلې نقش چې لومړی، ډلې ته اجتماعي – فرهنګي بستر جوړوي او جنګیالي ورته برابروي، جدي نه دی ګڼل شوی.

د خشونت او توندلاريتوب پر ضد د مبارزې علمبرداران د دې برخې پر خطر که پوه شوي هم وي، ممکن په تکتيکي لحاظ يې دا لازم نه وي بللای چې د جګړې جبهه پراخه کړي او دا به يې غوره ګڼلای وي چې يوازې هغه کسان طالبان وبولي چې عملاً د جنګ په ميدان کې ولاړ دي او روزمره په وژلو او ورانيو لګيا دي. ښايي تصور دا وي چې د جګړې د ميدان تنګول او دښمن په يوې خاصې برخې پورې محدود ګڼل به له هغه سره د مبارزې چاره اسانه کړي او پر هغه به د غلبې لاره هواره کړي؛ خو له دې ډلې سره د يوې لسيزې مبارزې د بهير ارزول ښيي چې دا باور ناسم و.

عملاً په دې لاره د طالبانو ځواک کم نه شو او هغه هدفونه چې له دوی سره د مبارزې لپاره په پام کې نيول شوي وو، لاس ته رانه غلل؛ بلکې څومره چې وخت تېر شوی دی هماغومره د طالبانو د فعاليت کړۍ پراخه شوې او خطر يې څو چنده زيات شوی دی او د دوی فعاليتونه عملاً د افغانستان له پولو اوښتي او هغو سيمو ته هم رسېدلي چې هېڅکله يې اټکل نه کېده چې طالبان به ورورسېږي.

د طالبانو د دې ودې دليل هماغه دی چې د طالبانو قضيه يوازې په سياسي بعد کې خلاصه شوې وه او هغه فرهنګ چې د دې ډلې له پراخېدو سره نېغه مرسته کوي، له پامه غورځول شوی و. په بله وينا هغه ځواکونه له پامه غورځول شوي دي چې عملاً له طالبانو سره نه دي ولاړ او ان ښايي د طالبانو نقد او مخالفت هم وکړي؛ خو په عين وخت کې داسې فرهنګ رواجوي او داسې افکار خپروي چې نتيجه يې يوازې دا ده چې په سيمه کې طالباني فکر او طالباني روحيه پياوړې شي.

د دې ځواکونو ډېره برخه له جګړې سره مستيقمه رابطه نه لري او ظاهراً د ټولنې د مدني جوړښت يوه برخه ده او يا دا د طالبانو مخالف هغه سياسي – مذهبي فعالان دي چې د اساسي قانون تر چتر لاندې ژوند کوي – سره له دې چې پر اساسي قانون چنداني باور نه لري او کله نا کله عملاً ورسره مخالفت هم کوي – ځينې نور يې ان پر دولتي چوکيو ناست دي؛ خو بيا هم د دوی کارونه سبب کېږي چې د طالب پالنې فرهنګ لا غښتلی شي او هغه کسان چې غواړي له طالبانو سره اساسي مبارزه وکړي او د دې بهير ټولنيزې ريښې وروچې کړي، ځنډې ته وهل کېږي چې هېڅ کار ونه کړای شي.

نرم طالبان هغه کسان دي چې د اسلام له طالباني تعبير سره يې خپله رابطه نه ده شلولې او په دې تعبير کې هېڅ شک نه کوي او دې ته هم نه دي چمتو چې په دې اړه بحث او مناقشه وشي. دوی دې ته هېڅ رغبت نه لري چې په عمومي بحثونو کې د طالبانو منځ ته راوړونکي فکرونه او تيوري ګانې تر نقد لاندې ونيول شي. دوی دين د قدرت داسې اوزار ګڼي چې ورباندې کولای شي سياسي – اجتماعي موقف حاصل کړي او له دې لارې په قدرت کې برخه واخلي او يا د قدرت له خاوندانو باج واخلي. دوی د دين له هر هغه تعبير سره مخالف دي چې له دين څخه د دنيوي استفادې لاره بندوي، په همدې وجه يې ډېر فکري او اجتهادي مبحثونه چې لا اختلافي دي او تر شا يې هېڅ کوم قاطع ديني نص هم نشته، په ممنوعه حريمونو بدل کړي دي او هېچا ته په کې د ورننوتلو اجازه نه ورکوي او که له کومې ګوښې د نوفکرانو اواز اوچت شي، ټول خپل اختلافونه يوې خوا ته پرېږدي او د هغوی د ځپلو په خاطر سره يو کېږي.

دوی په دې خطرناک دي چې د فکر له ازادۍ څخه وېره لري او دا خطر تر هغه خطر خورا زيات دی چې طالبان يې د خپل توندلاريتوب په وجه د ټولنې عمومي امنيت ته رامنځته کوي. په همدې وجه دوی په رسنيو کې او په هغو تريبيونونو کې چې په واک کې يې لري، د انسانانو پر وژل کېدلو او د سلګونو او زرګونو وګړو د خونو د خرابېدلو په اړه څه نه وايي او پر دې سيمې له رارواني تيارې څخه هېڅ شکايت نه کوي؛ خو همدا چې په يوه ګوښه کې د دوی د ذوق او سليقې خلاف يوه خبره وشي، ټول د ليونيانو غوندې رادانګي او داسې ښيي چې ګواکې پر دين او مقدساتو او سنتونو باندې بريد شوی دی، بيا واټونه او سړکونه له خپلو پلويانو ډکوي او خپل زور ښيي.

دغه ډلې د هېواد په هر ګوټ کې مختلف مرکزونه لري. جوماتونه د دوی دي، دوی د پخواني او نوي سبک تعليمي مرکزونه لري او پر هغوی سربېره يې احياناً ځينې سرتاسري رسنۍ هم تاسيس کړي دي او غښتلي خپرندوی ارګانونه لري، ورسره يې مالي بنسټونه او د ګټې وټې شرکتونه جوړ کړي دي او د اوسنيو شرايطو او تحولونو په برکت يې لويې سرمايې ګټلې دي.

دوی پر ځينو حکومتي بنسټونو د خپل نفوذ له لارې، خپلې سليقې پر خلکو مني او خپل فکري مخالفان په مختلفو لارو تر فشار لاندې راولي. په همدې وجه ډېرې ډلې او ډېر بنسټونه ورته باج ورکوي چې د دوی له تبليغاتي يرغله په امان کې پاتې شي.

هغوی چې رسنۍ او نور امکانات يې په واک کې دي، د ټولنې د عمومي ذهنيت په جوړولو لګيا دي او ځانګړې مفکورې رواجوي او خاصه ايديالوژي خپروي. هغوی له ټولو هغو امکاناتو څخه پوره ګټه پورته کوي چې د وروستيو کلونو د تحولاتو په برکت ورپه برخه شوي دي؛ خو دوی دا نه شي زغملای چې نور وګړي چې د دوی په شان فکر نه کوي، هم له دې فرصتونو استفاده وکړي او همدا چې بل کس وغواړي د دوی په شان د ټولنې په فرهنګي او فکري ډګر کې راميدان ته شي او په ځينو موردونو کې د فکر او ليد تکثر نندارې ته وړاندې کړي، هغوی بيا له دين څخه په استفادې سره او د دين تر پوښښ لاندې، پر نورو ميدان تنګوي او څه چې ځان ته يې خوښوي، نورو ته يې نه خوښوي.

جالبه خو دا ده چې دغه ډلې له يوې خوا د هېواد له هغو ټولو امکاناتو څخه چې په سياسي او اجتماعي ساحه کې شته، ګټه اخلي او له بلې خوا هر وخت د منتقد او معترض په دريځ کې راڅرګندېږي او د نظام د مشروعيت او په خلکو کې د نظام د نفوذ مخه نيسي. دوی هغه فساد په شدت رابرسېره کوي چې پخپله هم په کې برخه لري او په کافي اندازه يې ګټه ځنې کړې ده او په دې توګه د نظام د مسالمتپالو مخالفانو په جامه کې ځان رانبيي.

دغه ډلې نه رسماً په طالبانو کې حسابېږي او نه د هغوی په مخالفانو کې. دوی له يوې خوا د طالبانو پر موجوديت او د هغوی په جګړو خوشحاله دي خو خپله خوشحالي نه څرګندوي؛ مګر د طالبانو موجوديت د خپل باج اخيستنې لپاره غوره فرصت ګڼي. يعنې که د دوی غوښتنې ونه منل شي، دوی هم له طالبانو سره يو ځای کېدای شي يا کولای شي د هغوی په شان د خشن مخالفت بېرغ اوچت کړي او خپل پلويان خشونت ته وروبولي او د ټولنې عمومي فضا ګډه وډه کاندي. له بلې خوا له خشونت سره په مبارزه کې ځان د نړيوالې ټولنې ترڅنګ ودروي او هڅه کوي په ګټو کې تر نورو هم زياته برخه ورورسېږي.

زموږ بحث پر دې باندې نه دی چې ولې دغه ډلې له موجوده سياسي فضا څخه خپله ګټه غواړي؛ ځکه د سياست په نړۍ کې دا بېخي معموله چاره ده او هر څوک په هر ځای کې دغسې کوي. اساساً د سياست کار له دې پرته بل څه نه دی چې فرصت وپېژني او ګټه ورنه پورته کړي. خبره دا ده چې دغسې کړنې له يوې خوا د خشونت او افراطپالنې پر ضد هڅې ناکاموي او له بلې خوا د ټولنې ګڼې فضا خرابوي او لاخرابوي يې او عمومي امنيت ته شديداً تاوان رسوي.

دغه ډلې بايد د هغوی له بحثونو، د هغوی له پيغامونو او هغې روحيې وپېژنو چې خلکو ته يې ورکوي. که د دوی بحثونه د ابادۍ، ارامۍ، تفاهم، تعاون، تسامح، اتحاد، اتفاق، پيوستون،

يو لاس کېدل، بشرپالنې، خيرغوښتنې او دې ته ورته نورو ارزښتناکو مفاهيمو پر محور وچورلي؛ نو دې کې به شک نه وي چې دا پيغام له دين څخه راوتلی، د ټولنې له عمومي ګټو سره سمون لري او د نننۍ نړيوال تمدن له روحيې سره اړخ لګوي او د دغو بحثونو د خاوندانو فکري تعالي او فرهنګي لوړتيا ښيي. که داسې وي نو طالباني فرهنګ به کمزوری شي او د دې بهير فکري بنسټونه به زيانمن شي.

خو که ووينو چې د دوی کار دی:

- پر نظام باندې د وامدارې نيوکې،

- د منبرونو او عامه تريبيونونو سياسي کول،

- پر پرديو دوامدارې حملې، هغه هم هغه پردي چې که په هر نيت وي خو زموږ د وطن په بيارغاونه کې يې برخه اخيستې ده، نه هغه پردي چې له تېرو درېرشو کلونو راهيسې يې کار د دې وطن ورانول دي،

- د ايډيالوژۍ پر اساس د انسانانو تر منځ بريدونه تېرول،

- له نوي تمدن سره دښمني او د هغه ټول مثبت اړخونه تر پوښتنې لاندې راوستل په دې پلمه چې ځينې عيبونه او نيمګړتياوې لري، حال دا چې دا عيبونه د نوي تمدن په جانبي عوارضو کې حسابېږي،

- د ملي غيرت او ديني عرق په نامه خشونت ته د خلکو هڅول،

- د ديني روحيې او ايماني جذبې تر پوښښ لاندې په دوامداره او پراخه توګه د نفرت او کينې خپرول،

- د صنفي او ډله ييزو انګيزو په وسيله د ټولنې له عمومي برخليک سره لوبې کول،

- د خلکو د ويرولو او ګواښولو لپاره له ملي شعارونو او ديني مفاهيمو څخه د اوزارو کار اخيستل،

- مذهبي او فرقه يي اختلافونو ته لمن وهل،

يعنې که د يوې ډلې د بحثونو اصلي محور دې ته ورته موردونه وي، شک نشته چې هغوی د طالبانو په شان دي، سره له دې چې رسماً د هغوی تر څنګ نه جنګېږي؛ خو هغه رسالت چې دوی يې ځان ته ټاکلی دی، تخريب او ورانول... لا ډېرې وژنې... د لا زياتو اورونو بلول... او لا پراخې تباهۍ... دي

همدا اوس دا ډول خبرې د وطن په ځينو ځايونو او ان په ښاري سيمو کې د پراخيدو په حال کې دي او له خپلو مخاطبانو غواړي چې د وضعيت د ګډوډولو، د شرايطو د خرابولو او د اوسني مات ګوډ نظم چې په سل رقم خواريو برابر شوی، ړنګولو ته چمتو شي.

که دغه ليدلوری وسپړل او وڅېړل شي، ټولو ته به څرګنده شي چې طالبان اساساً د همدغسې ليدلوري زېږنده او د همدغسې فرهنګ محصول دي. که د يوې ټولنې د يوې برخې د وګړو فکري تکوين له همدغسې ليدلوريو او مفکورو رغېدلی وي، څرنګه کولای شو د دې ټولنې د امنيت او ارامۍ خبره وکړو او د پرمختګ او ښېرازۍ دعوا يې وکړو؟

تر هغې پورې چې د نورو زغمل، مدارا، عقلانيت، عمومي مصلحت او نور اخلاقي فضايل د يوه ليدلوري په عمده برخه بدل نه شي، نه شو کولای له دې ليدلوري دا تمه ولرو چې له رغولو او ابادۍ سره دې مرسته وکړي او ودې او پرمختګ ته دې خدمت وکړي.

ممکن ځينې هغه کسان چې داسې بربادونکي ليدلوري رواجوي، له طالبانو ښه زړه ونه لري او ان د طالبانو له ځينو کارونو ګيله من يا خپه هم وي؛ خو د دوی کړنې او پيغام عملاً د طالبانو په ګټه تماميږي او مستقيماً د هغوی د تقويې سبب کېږي.

خبره دې حد ته رسېدلې ده چې نظام د دې ليدلوري مخې ته د ډال حيثيت غوره کړی او هڅه کوي د هغه له شاخصونو سره ځان عيار کړي. نظام به فکر کوي چې له دې کار سره به مشروعيت حاصل کړي؛ ځکه ګومان کېږي د ټولنې د دوډپالنې په خاطر بايد داسې ليدلوری په رسميت وپېژندل شي او ورسره جوړ جاړی وشي. دا يوه بله لويه تېروتنه ده چې عواقب به يې خورا ګران تمام شي. دا کارونه پخپله په يو ډول له طالبانيزېشن سره مرسته کوي.

دا نا ممکن دي چې د طالبانيزم ټغر د هغه له منطق سره د جوړ جاړي له لارې راټول کړو. طالبانيزم يعنې د نه زغملو، له نورو سره د دښمنۍ، د عدم مدارا او د خشونت ايډيالوژي. له دې ايډيالوژۍ سره مبارزه د جوړ جاړي له لارې نه؛ بلکې د هغې له ديني ضد او غيرانساني څېرې څخه د پردې په لرې کولو سره کېدای شي.

دغه ايډيالوژي بايد په بربنډه او شفافه توګه تر بې رحمانه نقد لاندې ونيول شي او انسان دښمنه، ويجاړونکي بعدونو يې رابرسېره شي چې هېڅ ته د ابهام ځای پاتې نه شي او د قران مجيد په تعبير سره "قد تبين الرشد من الغی..." ګمراهي او هدايت په روښانه توګه سره وپېژندل شي. په دې صورت کې به د ډېرو وګړو حال معلوم شي، څوک چې طالب پاله او خشونتپاله دي، خپله لاره به جلا کړي او هغوی چې غواړي ټولنه په سوله او ارامۍ کې ژوند

وکړي، بلکې لاره به غوره کړي او دا هغه کسان دي چې نه غواړي نور دې د دين يا ديموکراسي يا بل څه په نامه د انسان وينه توېيه شي او د خلکو کورونه ړنګ شي او د ډېرو وګړو برخه تباهي او بدبختي شي.

د طالباني ليدلوري پر وړاندې بې تفاوتي او هغه ته ميدان پرېښودل، له هغو سترو تېروتنو څخه دي چې د توندلاريتوب او خشونت ټولو مخالفانو په کې برخه لرلې ده. د طالبانو له وسله والو ځواکونو سره مبارزې د طالباني افکارو او د طالب پاله فرهنګ د څېړلو لپاره ځای پرې نه ښود. اوس وينو چې له يوې لسيزې وروسته، هغه نسل چې په دې تاريخي مقطع کې راټوکېدلی دی، تر پخوا زيات له طالباني شعارونو او خوبونو سره انس لري.

هغه مهال چې طالبانو پر هېواد حکمونه چلول، د ټولنې اکثرو ځوانانو او ان د جوماتونو زيات شمېر امامانو د طالبانو ضد دريځ درلود او د دې بهير له فکري او فرهنګي بڼې سره يې مخالفت کاوه؛ خو نن وضعيت تقريباً اپوټه دی. دا چې موږ بايد له نورو سره څه نسبت ولرو، له لرې او نژدې وګړو سره څرنګه روابط تأمين کړو، د خپلې راتلونکې لپاره څه ډول تدبيرونه ولرو، دا چې په نننۍ نړۍ کې ځان څرنګه تعريف کړو، مبهم او ناڅرګند مفاهيم دي چې د دې نسل ذهنونه ځوروي او ورته روښانه ځواب نه لري. په همدې ابهام او لالهاندي کې طالباني ليدلوری رامخته کېږي چې د دې پوښتنو د ځواب پر ځای خپل ايديالوژيک ليد ځای پر ځای کړي.

هغه نسل چې له دې تبليغاتو سره مخ و او ورسره يو ځای يې وده کړې ده، د دې پر ځای چې اوسنی وضعيت عاقلانه تحليل کړي، پرونۍ ستونزې او د سبا لپاره پروګرام وڅېړي، په يو څو شعارونو پورې زړه تړي چې دا شعارونه نه خو منطقي اساس لري او نه واقعي زمينه. دوی ته داسې وهمونه ښودل کېږي چې نه خو د دنيا په درد لګېږي او نه د دين خدمت ورباندې کېدای شي. البته رسمي طالبانو ځوانانو ته دا وهمونه نه دي ورکړي؛ ځکه له نېکه مرغه طالبان د فکري او علمي وړتياوو په لحاظ په دې حد کې نه دي چې وشي کولای د تعليم يافته ځوانانو په منځ کې خپل پيغامونه رواج کړي؛ خو له بده مرغه دا وهمونه او نيمګړې مفکورې هغو کسانو رامنځته کړې دي چې ظاهراً خو طالب نه دي؛ خو په فرهنګي ډګر کې د طالبانو رسالت ترسره کوي، دا هغه کسان دي چې په دې بحث کې د نرمو طالبانو په نامه ياد شوي دي.

که خبره راڼده کړو بايد ووايو چې طالبان يوازې هغه کسان نه دي چې وسله يې په لاس کې ده او له نظام سره جنګېږي. د هغو ځواکونو يوه برخه چې عملاً په ټولنه کې د طالبانو د ژوند

له دوام سره مرسته کوي، هغه ډلې دي چې د طالباني افکارو په خپرولو سره یې د هغه پراخ فرهنګي تحول پرمخ لاره بنده کړې ده چې کولای شي موږ له ننني نړۍ سره ونښلوي. دغو ډلو – که د نظام په د ننه کې دي که بهر – د ډېرو اساسي مفاهیمو په اړه د خپل دوه مخي او مبهم دریځ په وجه او ان د تمدن له ځینو اساسي مقولو سره د دښمنۍ په وجه، نوی نسل له طالباني لیدلوري سره اشنا کړی او دوی یې له ځینو طالباني مفکورو سره پخلا کړي دي.

له طالبانو سره د مبارزې سیاستونو په دې وجه چې د طالبانیزېشن د فرهنګي بهیر غم یې نه دی کړی او ان هغه ته یې په تکتیکي ډول لاره ورکړې ده، د دې ټولنې د هر ډول اساسي تحول لپاره یې میدان تنګ کړی دی او په دې لاره یې د طالبانو له بیا راپاڅېدو او ودې سره مرسته کړې ده.

ګومان کوم په دې حساب به دې ته اړتیا نه وي چې دا پوښتنه مطرح شي چې ولې طالبانو یو ځل بیا سیاسي – نظامي ژوند ته لاره موندلې او په لا زیات قوت راڅرګند شول. لیکوال لا هم په دې باور دی چې که پخه اراده ورته شته وي، د طالبانو ټغر راټولېدای شي، سره له دې چې د سیمې ځینې هېوادونه به دا نه غواړي خو دا به وشي؛ خو شرط دا دی چې د طالبانو پر ضد مبارزه له هغو ابهامونو او ستونزو پاکه شي چې اشاره ورته وشوه.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

توندلاري طالبان، منځلاري طالبان

مبهم او ناسم مفهومونه

یوه له هغو موضوعاتو چې کله ناکله مطرح کېږي او له سرې لاره ورک کوي، د منځلارو طالبانو اصطلاح او له توندلارو طالبانو څخه د هغوی بېلول دي. لیکوال د کلمو اساسي اهمیت ته او د هغوی استعمال ته په پام سره او دې ته په پام سره چې کلمې د خلکو د اعمالو او د انتخاب لوری بدلولای شي، له داسې تعبیرونو او ډلبندیو سره نه جوړېږي، البته له دې تعبیرونو سره د نه جوړېدلو اصلي علت یې دا دی چې دا تعبیر مبهم او ناسم دی. له مبهم او ناسم تعبیره منظور دا دی چې یوه کلمه یا یو تعبیر کافي واضحه نه وي او تر یوه زیات مفهومونه ځنې متصور وي، خصوصاً متناقض مفهومونه.

د لیکوال دا باور دی چې «طالبان» داسې کلمه ده چې هېڅ مختارې، روستارې یا صفت ته اړتیا نه لري؛ ځکه په لومړي تعبیر یعني «توندلاري طالبان» کې یو شی د هماغه شي له نفس او ذات سره یو ډول توصیف شوی دی، دا زموږ د مکتب د هغه کمسواده مدیر خبرې ته ورته دی چې په جدي او د رټنې په انداز به یې ویل: «شرم وکړئ! دروغجن، کذاب دی". هغه نه پوهېده چې کذاب او دروغجن یوه معنا لري او دا خبره په منطقي لحاظ هېڅ مفهوم نه لري چې وواېې دروغجن دروغجن دی. په حقیقت کې داسې عبارتونه عبث او بې معنا دي او د ویونکي پر ناخبرۍ دلالت کوي چې د دواړو کلمو د معنا په ورته والي نه دی خبر. همدا وجه وه چې هر وخت به چې شاګردانو د مدیر له خولې دا خبره واورېده، یو بل ته به یې سره وکتل؛ خو څه به یې نه ویل چې مدیر ونه شرمېږي.

په دې اړه د منطق په علم کې د دلالت په بحث کې او همدارنګه په معاني او بیان کې چې د بلاغت د علم څانګې دي، په کافي اندازه بحث شوی دی. د ژبې په اوسنۍ فلسفه کې معناګانو ته د کلمو د ارجاع پر ډول باندې زیات بحثونه شوي دي او فکر کوم که هغو بحثونو ته ورننوځو، له اصلي مطلبه به لرې شو.

د تعبیر له داسې طریقې یوازې هله استفاده کولای شو چې توصیفي بڼه ولري او د لا زیات توضیح لپاره استعمال شي، لکه چې ویل کېږي «روښانه لمر» چې دلته د ویونکي منظور دا دی چې مخاطب د لمر روښانوالي ته لا زیات متوجه کړي، که نه روښنایي خو د لمر التزام دی او بې له دې چې له لمر سره روښانه وواېو، پرې پوهېږو؛ ځکه داسې لمر چې تیاره یا تور وي، ګرد سره نشته. «خوشبویه عطر» همدغسې عبارت دی، ځکه عطر خو ذاتاً خوشبویه وي او داسې نه ده چې ګواکې دوه ډوله عطره ولرو، یو خوشبوی او بل بد بوی. که یو شی بد بوی ولري، هغه ته خو بیا عطر نه وایو. که د «توندلاري طالبان» اصطلاح په همدې طریقه استعمال شي خو سمه به وي، دا په دې چې د طالب د کلمې پر دې اړخ تمرکز او تاکید وشي.

خو دویم تعبیر یعنې «منځلاري طالبان» تر دې هم زیات جنجال لري؛ ځکه متناقض مفهوم لري چې په منطقي لحاظ نا موجه دی. منځلاری طالب د «عادل مستبد» د اصطلاح په شان دی چې یو وخت کې د ځینو شرقي نوښتګرو د سرلارو له خوا استعمال شوی و او په معنا کې یې د تناقض په وجه ډېرو صاحب نظرانو ورباندې نیوکې کړې وې، دوی به ویل چې عادل مستبد له عادل ظالم سره برابر دی. د استبداد مفهوم چې معنا یې یوازې خپله خوښه او خپله رایه چلول دي، د ستم او بې عدالتۍ مستلزم وي. مستبد هغه کس دی چې نور له ټولو یا ځینو حقونو څخه محروموي، دا حقونه کېدای شي د مالکیت حق، د عقیدې د ازادۍ حق، د سیاسي مشارکت حق، د بیان د ازادۍ حق او یا نور حقونه وي. که حاکم داسې کس وي چې له نورو څخه د هغوی یو حق هم وانه خلي، بیا خو ورته مستبد نه شو ویلای. که دی مستبد وي، حتماً خپل رعیت له ځینو حقونو محروموي او په دې صورت کې به دی ظالم وي او ظالم عادل نه وي.

عین نیوکه د «منځلاري طالب» پر اصطلاح هم واردېږي. د دې ټکي د پوهېدو لپاره باید یو ټرمینالوژیک اصل په پام کې ونیسو. هره اصطلاح په یوه خاصه تاریخي مقطع کې او په خاصو سیاسي – اجتماعي شرایطو کې رامنځته کېږي. اساساً کلمې او اصطلاحات د واقعیتونو تالي (وروستني یا تابع) وي. لومړی یو شی یا یوه پدیده رامنځته کېږي یا یو واقعیت پېښېږي، وروسته هغه کسان چې له دې پدیدو او واقعیتونو سره سروکار لري، د هغوی د تعبیر لپاره او د دې لپاره چې ګډ او عمومي مفهوم یې وړاندې کړي، یوه کلمه یا اصطلاح ورته غوره کوي. دا کلمه کله نا کله نوې اختراع کېږي، لکه څنګه چې په ځینو ملکونو کې د ژبې د فرهنګستان مرکزونه دا وظیفه پر غاړه لري او د ځینو نویو شیانو یا پدیدو لپاره مناسبې کلمې، په ژبه کې د موجودو کلمو له منځه مشتقوي او د نوې اصطلاح په توګه یې

وړاندې کوي. ځينې وخت بيا د موجودو کلمو او اصطلاحاتو له منځه يوه يې غوره کېږي او پر نوې پديدې اطلاق کېږي. سره له دې چې د دې کلمې نسب هماغه پخوانۍ کلمې ته رسېږي؛ خو نور به يې معنا هغه پخوانۍ معنا نه وي او د نوې اصطلاح په توګه به نوې هويت ومومي او مستقل شخصيت به ومومي.

يعنې داسې نه ده چې لومړی دې کلمه رامنځته شي او وروسته دې د هغې پر اساس مفاهيم يا واقعيتونه رامنځته شي؛ بلکې تل لومړی هغه مفهوم يا واقعيت راپيدا کېږي چې کلمه ورته راجع کېږي، وروسته بيا کلمه ورته جوړېږي. دا موضوع دومره ابهام نه لري چې د اثبات لپاره يې د سيمانټيک (Semantic) د بحث لمن ونيسو. دا يو عام اصل دی او پر ټولو کلمو او اصطلاحاتو صدق کوي.

بناً «طالبان» هم داسې اصطلاح ده چې خپله خاصه تاريخچه لري او يوازې د طالب العلم چې د ديني علومو هر زده کوونکي ته اطلاقېږي، معنا نه لري؛ نو نه شو کولای طالبان پر څو ډلو وويشو. د طالبانو اصطلاح چې نن سبا په سياسي مباحثو کې مطرح کېږي، په هېڅ توګه د طالب العلم معنا نه لري. که په دې بحثونو کې له طالبانو څخه مو مطلب طالب العلمان وي؛ نو دا اصطلاح بايد له سياسي لانجو لرې په اکاډيميکو محيطونو او ښوونيزو مجامعو کې مطرح شي.

هغه څه چې په رسنيو کې د سياستوالو له خوا مطرح کېږي، يو بهير، يوه پديده او يو سياسي – نظامي جوړښت دی چې مشخصه تاريخچه او خاصه کارنامه لري، د سياسي، ټولنيزو، فرهنګي، اخلاقي او ديني مسايلو په اړه خاص ليدلوری لري او هر وخت چې د طالبانو خبره کېږي، منظور همدغه ډله، له همدې ځانګړنو سره وي.

طالبان يعنې هغه بهير چې غواړي د زور او خشونت له لارې قدرت ته ورسېږي. ټول پوهېږي چې طالبان په دې معنا، د مجاهدينو د حکومت پر مهال او د کورنيو جګړو په سختېدو سره رامنځته شول او ظاهراً قصد يې د پاټکونو ټولول او له غيرمسوولو وسله والو سره نښته وه. البته وروسته بې شمېره اسناد او شواهد راووتل چې دا بهير د پاکستان د استخباراتي سازمان د يوې پروژې محصول و چې پر افغانستان د ولکې د ټينګولو لپاره يې طرح کړې وه او په دې برخه کې يې په سيمه ييزه او نړيواله کچه د خپلو ځينو تړونوالو موافقت هم ترلاسه کړی و.

که د دې ډلې په منځته راتګ کې د سیاسي عامل له نقشه تېر شو، د هغې په راټوکېدو کې فکري او فرهنګي بستر هم اهمیت لري. طالبان د هغو مدرسو محصول و چې د مولوي سمیع الحق او مولوي فضل الرحمن په مشرۍ جمیعت علمای اسلام بنا کړې وې. دې مدرسو یوه خاصه ایدیالوژي رواجوله چې د عربي ملکونو او په تېره بیا د عربستان د ټاپووزمې د ځینو متشددو ډلو په طبع برابره وه.

د دې ډلو د ایدیالوژیکو اساساتو او فکري محورونو پېژندل هم خاص اهمیت لري؛ ځکه که دغه ابعاد روښانه نه شي، د طالبانو په اړه بحثونه به له سرې لاره ورکه کړي او په دې باره کې د نظر اختلافونه به هم پای ونه مومي.

هغه ایدیالوژي او طرز فکر چې طالبان د هغوی پر اساس او پر هغوی د تکیې په نتیجه کې رامنځته شوي دي، تر دې ډېره موده پخوا جوړ شوي وو. د دې طرز فکر بهیر مو په بله مقاله کې څېړلی او له تکراره يې تېرېږو. د دې تفکر اساسات په درېو محورونو کې رانغاړلی شو: لومړی، د دین تعبیر –دویم، انسان ته د کتلو طرز– درېیم، دنیا ته د کتلو بڼه. دلته له دنیا څخه مطلب هم د دنیا طبیعي جوړښت دی او هم اجتماعي روابط او تاریخي تکامل يې چې حکومت، ټولنیز بنسټونه، او تمدني وده يې په کې راځي. دغه فکري اساسات چې له نظامي امکاناتو، سازماني جوړښت او سیاسي ملاتړ سره یوځای شي، د طالبانو په نامه پدیده ځنې رازېږي.

دا پدیده نه یوازې یو فکري او ایدیالوژیک بهیر دی او نه یوازې یو نظامي یا سیاسي بهیر، که داسې وای نو دا دومره سرخوږی او خطر به يې نه رامنځته کول. فکري او ایدیالوژیک بهیرونه تر هغې پورې چې واقعاً فکري او ایدیالوژیک پاتې شي او فعالیتونه يې په هماغه محدوده کې روان وي، د زغملو وي او د اندېښنې سبب نه کېږي.

په صدر اسلام کې، کله چې خوارج راپورته شول، د صحابه وو او مشرانو د څلورم خلیفه په شمول په دې نظر وو چې خوارج تر هغې پورې چې وسله يې نه وي پورته کړې او یوازې له نظام سره یا د اسلامي ټولنې له عمومي بهیر سره په فکري او تیوریکي مخالفت اکتفا کوي، د اندېښنې وړ نه دي او دوی د فکري مبارزې له حقه برخمن دي. خو کله چې خوارج د ټولنې عمومي امنیت ګډوډ کړي او خپل هر ایدیالوژیک مخالف له تېغه تېر کړي، بیا نو باید ورسره شدید چلند وشي چې وځپل شي او د نورو پر مال او سر د تعرض فرصت پیدا نه کړي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

طالبان هم که يوازې يو سياسي يا نظامي بهير واى، له هغوى سره تعامل به اسانه و او د دې ستونزې د حل موندل به سخت نه و؛ ځکه هم د سياست ميدان او هم د جګړې ډګر خپل خاص منطق لري او د پېژندل شويو قوانينو تابع دي.
خو هغه څه چې طالبان له ډېرو نورو بهيرونو څخه بېلوي دا دی چې په دې بهير کې خاصه ايډيالوژي د خشونت له اوزارو او پرمخ تللو ترهګريزو ميتودونو سره يو ځاى شوې او پېچلې ترکيب يې جوړ کړى دی. اوس نو نړۍ له يوې کاملاً نوې او متفاوتې پديدې سره مخ ده چې له پخوانيو جهادي بهيرونو او کلاسيکو اسلامي غورځنګونو څخه يو مخ متفاوته ده. طالبان د القاعده د ډلې افغاني – پاکستاني تجسم دی. دوی که له القاعده سره نژدې سازماني اړيکې هم ونه لري، بيا به هم دا خبره سمه وي. القاعده بيا په خپل وار سره د هغو توندلارو اسلامي ډلو د يوځاى کېدو محصول دی چې په اويايمو کلونو کې د عربي نړۍ په يوه برخه کې راڅرګندې شوې او تکفيري چلند په مختلفو شکلونو ورباندې حاکم و. د مخالفانو تکفيرولو ته تمايل د تاريخ په ټولو پړاونو کې د خوارجي ډلو تر ټولو مهمه مشخصه پاتې شوې ده، البته دغه تمايل په دې ټولو ډلو کې يو شان نه دی ښکاره شوی.
د مخالفانو تکفيرولو ته تمايل او وروسته د ديني توجيه په مرسته د هغوى د وينې تويول، د يوه خاص رواني وضعيت نښه ده چې دا پخپله بيا د خاصو اجتماعي – فرهنګي شرايطو محصول دی. بدويت په مختلفو کچو کې هغه مهم عنصر دی چې هم دغه فرهنګي شرايط او هم هغه رواني وضعيت تعريفوي. سخت زړي او ډېرزړي انسانان د متحجر، ډېروزمي، وچ او انعطاف نامنونکي فرهنګ زېږنده دي. دا فرهنګ د بدوي محيط په شان وچ او سپېره دی چې د شنيلي او طبيعي ښکلا او رنګارنګۍ څرک په کې نه ليدل کېږي.
دغه رواني وضعيت او هغه فرهنګي شرايط، يو بل ته د هنداري کار ورکوي او دواړه بيا دې ته لاره هواروي چې دين او بلکې حکومت او هره مقوله داسې تعبير شي چې د خشونت، وحشت، داړونکيتوب او خون خوارۍ لاره ونيسي او د ترهګرۍ، ورانۍ او تاوان رسولو تنده يې د ماتېدو نه وي.
دا رواني وضعيت او فرهنګي شرايط څرګندوي چې ښتنان يې له هغه پېر څخه ډېر واټن نه لري چې انسانان لا د مدنيت پړاو ته نه وو ورننوتلي او د ځناورو په شان به يې په غارونو او ځنګلونو کې بې له قانون، نظم او ادب څخه اوسېدل.

د دين داسې تعبير چې انسانيت ته ارزښت ورکوي، مدنيت ته هرکلی وايي او فاضله اخلاقو ته غبرږه پرانيزي، په داسې فرهنګي شرايطو کې ريښه نه شي ځغلولای او په داسې فضا کې به يوازې مړاوې شي او بس.

دا ډول انسانانو ته مطلوب ديني تعبير هماغه دی چې ظاهراً د شرع الفاظ پر نورو باندې د تېرې او بريد په وسله بدل کاندي او د انسانانو پر ځان او ابرو تېری وکړي. دوی له دين څخه داسې تفسيرونه راباسي چې د جګړې او شخړې په درد ولګېږي او کله مناررونو، سوځېدلو ځمکو، سر غوڅولو، په دار ځړولو او هر هغه څه ته لاره هواره کړي چې لازيات نفرت او کرکه زېږوي.

په دې منطق کې دين يعنې هغه تيوري چې د دُره وهلو، لاس غوڅولو، بندي کولو، سر پرې کولو، خېټه څېرلو، د جسدونو ډېرولو، د واکمنۍ پر چوکۍ کېناستلو او دا هرڅه په بې غمه زړه او ارامه وجدان سره کولو ته لاره هواره کړي؛ ځکه دا ټول د شريعت تطبيق او د رسالت سرته رسول ګڼي.

په دې منطق کې د انسان کرامت، شرافت او حيثيت مطرح نه دي او د انسان لپاره د برابرۍ، عدالت او ازادۍ خبرې په کې نه کېږي. په دې منطق کې تر ټولو خواتنګوونکې کلمه ازادي ده چې بايد په هر ډول او هره بيه چې کېږي، ورسره جګړه وشي او د مطرح کېدلو مخه يې ونيول شي. ښايي لږې داسې کلمې پيدا کړای شو چې د ازادۍ د کلمې په شان د دې منطق د څښتنانو ټېنګه وينه ايشوي او ليونتوب يې راپاروي. دا کلمه تر ټولو سخته زياړه ده چې دوی ته يې کولای شو او تر ټولو تريخ ګواښ دی چې دوی پرې ګواښلي شو. ځکه خو دوی که له هر شي سره جوړجاړی وکړي، له دې مقولې سره يې نه کوي او تر هغې چې ساه يې په بدن کې وي، ورسره جنګېږي او د ختمولو هڅه به يې کوي.

په دې منطق کې د انسان د شخصيت اساس برده ګي ده. دلته د عبادت معنا برده ګي ده، نه هغه بنده ګي چې عارفانه معنا يې له مينې او محبت سره غوټه ده. دلته برده ګان بايد يوازې منونکي او مطيع اوسي، ان په خپلو ډېرو خصوصي چارو کې هم او فرمانروايي يوازې د هغه خدای ده چې دغه واکمنان يې د خلکو پر سر رانازل کړي دي او د خپل شريعت د تطبيق وظيفه يې ورپه غاړه کړې ده. دغه خدای، مخصوص خدای دی چې له نورو سره کار نه لري او د نورو برده شويو بنده ګانو د درد او رنځ پروا نه لري او د کمزورو نېکمرغي او بدمرغي ورته اهميت

نه لري. ده ته يوازې د لږ شمېر کسانو کاميابي اهميت لري، د هغو کسانو چې توانېدلي دي نور د ده په نامه مريبيان کړي او د ده شريعت په زور او اکراه وربانديې تطبيق کړي.

دا هغه تصوير دی چې خدای او له انسانانو سره د هغه د رابطې په اړه وړاندې کېږي او په دې منطق کې منعکسېږي. خو دا چې انسان پر ځمکه د خدای خليفه او د موجوداتو اشرف ګڼل کېږي او دا چې د خدای د يوه بنده د زړه ازارول، کعبې ته تر اهانت لازياته ناروا ده او دا چې د خدای د بنده ګانو خدمت تر ټولو عبادتونو لوړه درجه لري او دې ته ورته نور مفاهيم، له دې فکري او رواني ليدلوري سره رابطه نه شي جوړولای.

د طالبانو او نورو ورته ډلو خورا اساسي ستونزه په همدې محور يعنې د خدای او له بنده ګانو سره د هغه د رابطې په اړه د دوی په ذهنونو کې پراته تصوير پورې تړلې ده. که وغواړو دغه تصوير تشريح کړو، بايد جلا مقاله ورته ځانګړې کړو. هغه څه چې بايد وربانديې تأکيد وکړو، د دې ډلو د الهياتو او تيولوژي اهميت دی چې که وربانديې ټکان ورکونکی نقد ونه کړو، ستونزه به يې همداسې پاتې شي.

همدارنګه څنګه چې مو مخکې اشاره ورته وکړه، دنيا ته د کتلو طرز هم د دې ډلو مهمه ځانګړنه ده. دوی د دنيا د فيزيکي پېژندلو په لحاظ په ډبرپېر (عصر حجر) کې اوسېږي او د ټولنې او د انسانانو د ټولنيز ژوند د مسايلو د پېژندلو په لحاظ هم په هماغه پېر کې دي. دوی سربېره پر دې چې د ساينس او فيزيک په اړه د لومړي ټولګي د شاګردانو په اندازه، هغه خوار ساده او ابتدايي معلومات هم نه لري، دا ډول علوم د علومو په توګه په رسميت هم نه پېژني او پر هر هغه څه چې په دنيا کې په مسلمانو کې حسابېږي، ملنډې وهي.

دوی د اجتماعي چارو او هغو تحولاتو په اړه چې د حکومت او په تېره بيا د مډرنو حکومتونو د پيدا ايښت سبب شوي دي، هېڅ خبر نه دي او دې ډول تجربو ته اصلاً اهميت نه ورکوي؛ ځکه د دوی په سيمو کې داسې پوهنې نه وې او دوی په خپل عملي ژوند کې ورسره سر و کار نه دی لرلی. دوی د داسې حکومتونو د جوړېدلو اهميت هم نه شي درک کولای چې خپلو ښاريانو (اتباعو) ته اساسي خدمتونه وړاندې کړای شي؛ ځکه پخپله يې داسې خدمتونه نه دي ليدلي او پر دې هم باور نه لري چې د داسې خدمتونو وړاندې کول، لازمي دي. دوی اساساً د ښاريتوب پر مفهوم باور نه لري؛ ځکه د دوی په سيمو کې يوازې رعيت معنا لري.

رعيت چې د رعي له کلمې څخه راوتلی دی، معنا يې پېول يا څرول دي، دا د شپنو ژوند ته اشاره لري او په دې منطق کې حاکم يعنې هغه شپون چې څه يې زړه غواړي له خپلو پسونو او مېږو سره يې کولای شي او هر څه چې له رمې سره وکړي، د ده مهرباني او لطف به وي او که دغه مهرباني ونه کړي؛ نو پسونه به يې د اعتراض ژبه او حق نه لري.

په دې منطق کې هغه حکومت منل کېږي چې اولو الامر په کې فعال مايشأ دی او د خدای او پيغمبر په استازيتوب پر خلکو حکم چلوي او څه چې دی يې کوي، د ځمکې پر مخ د الهي حاکميت تجسم دی او ټول وګړي يې له اطاعت او تاييد پرته، بل حق نه لري.

طالبان په خاصه معنا هغې ډلې ته ويل کېږي چې د دغسې ليدلوري پر اساس سره يوځای شوې او سياسي - نظامي جوړښت يې رامنځته کړی دی او تر هغې چې د خپلې خوښې حکومت يې نه وي جوړ کړی، له هېڅ کاره باک نه کوي، که هرڅومره وينې تويې شي، هر څومره کورونه وران شي او هر څومره ژوندونه له خطر سره مخ شي او هر څومره مصيبتونه پر خلکو راشي او د وګړو ورځ ورته توره شپه کړي، دوی يې پروا نه کوي.

په دې معنا طالبان په دې خاوره کې له پخوا څخه نه وو او اوږده مخينه نه لري او هماغسې چې اشاره ورته وشوه، د مجاهدينو د حکومت تر جوړېدو وروسته، راپيدا شول. دا سمه ده چې د دې بهير فکري ځرکونه له اوږدې مودې راهيسې زموږ په فرهنګ کې شته وو؛ خو دا چې هغه مفکورې له مدرنو وسلو او پرمختللي تنظيم سره نه وې يو ځای شوې نو په دې معنا طالبانو خارجي وجود نه و پيدا کړی. تر دې مخکې څه چې د طالبانو په نامه عيني وجود درلود، هغه شاګردان وو چې ديني علوم يې زده کول او له سياست سره يې کار نه و، حکومت کولو ته نه هوسېدل او د ټولنې او خلکو امنيت ته يې خطر نه جوړاوه.

نن سبا هم د ديني علومو ګڼ شمېر زده کوونکي هم په افغانستان او هم په پاکستان کې شته؛ خو کله چې په سياسي بحثونو او رسنيو کې د طالبانو خبره کېږي، منظور دغه زده کوونکي نه وي او اساساً په دې بحثونو کې د علم د زده کړې خبرې په منځ کې نه وي؛ بلکې د حکومت د نيولو او د ډار او وحشت پر بنا د حکومت د جوړولو خبرې کېږي.

په دې خاصه معنا باندې طالبان د سيمې پر اساس ويشلای شو او پاکستاني او افغاني طالبان يې بللای شو، يا يې د سياسي – نظامي جوړښتونو پر اساس ويشلای شو او ويلای شو چې د حقاني طالبان، د ملاعمر طالبان او دغسې نور. خو دا چې وويل شي توندلاري طالبان او منځلاري طالبان، دا ناسمه ډلبندي ده او له سرې لاره ورک کوي؛ ځکه د دوی د فکري بناوو او

نړۍ ليد پر اساس، توندلاريتوب د دې ډلې نه بېلېدونکې برخه (جز لاينفک) ده. که څوک له توندلاريتوبه لاس واخلي، د نورو زغملو ته تيار شي، خشونت ځنګ ته پرېږدي او دې ته چمتو شي چې په ګډه سياسي لوبه کې له نورو سره په برابره توګه برخه واخلي او د دې لوبې قواعد مراعات کړي او د سياسي مبارزو نتيجو ته غاړه کېږدي، بيا نو هغه له طالبانو څخه بېل شوی دی او نور په دې ډله کې نه حسابېږي. لکه څنګه چې همدا اوس د دې ډلې ځينې پخواني مشران له خشونت او شخړو لاس په سر شوي دي او د دې هېواد د نورو وګړو په شان طبيعي او بې ازاره ژوند کوي، دوی نور د طالبانو له ډلې نه دي، ان که په ځينو دليلونو د طالبانو له ښکاره نقد څخه ډډه وکړي او د چوپتيا او د لارې له کږولو کار واخلي.

دوی که طالبان وای؛ نو کولای يې شول پر طالبانو له خپل نفوذه کار واخلي، له دې نفوذه په سياسي او نظامي تحولاتو کې ګټه واخلي او د دې بهير پر يوې برخې اغېز وښندي، حال دا چې په طالبانو کې هېڅوک د دوی خبره نه مني او دوی نور نو د هغوی په منځ کې ځای نه لري او ان د ځينو يا اکثرو طالبانو په نظر دوی هغه خاينان دي چې جرمونه يې د بخښلو نه دي.

دا چې ځينې کسان شته چې له طالبتوبه يې لاس اخيستی دی، معنا يې دا نه ده چې ګوندي دوی د طالبانو منځلاره ډله ده او دا له توندلارې ډلې توپير لري. دا شمېر کسان تر هغې پورې چې د طالبانيزم په ليکو کې يې حرکت کاوه، په ټولو هغو کړنو کې شريک وو چې طالبانو کړي وو، هغه که له مخالفانو سره جنګونه وو که د دې ډلې سياستونه، په دُره باندې د خلکو له وهلو رانيولې د باميان د لرغونو مجسمو تر نړولو پورې...

خو په هماغه ورځ چې دوی د طالبانو د روش او کړنو پر ناسموالي پوه شوي او له خپلو پرونيو سنګروالو رابېل شوي او له عامو وګړو او ملت سره يو ځای شوي او له نظام سره يې په يوه ډول جوړ جاړی کړی دی، نور نو په هغه خاصه معنا طالبانو کې نه حسابېږي. نه طالبان دوی خپل غړي ګڼي، نه خلک ورته په دې سترګه ګوري، سره له دې چې دوی د طالبانو پر ځينو فکري باورونو باورمن هم وي.

د طالبانو مدرسې

د تمويل منبعې او مقدسه مافيا

په هغو ټولنو کې چې پراختيا يې نه ده کړې او له مډرن ژوند سره لا بلدې نه دي، غالب نظر اسطوره يي نظر دی. دا تر مډرنيزم د مخکې زمانې د ليد طريقه ده چې عمده ځانګړنه يې مرموزوالی دی. دوی هر څه ته، هغه که دنيوي چاره وي که ديني د اسطورې په سترګه ګوري. غير له محدودو کسانو چې نورو ځايونو ته يې تګ راتګ کړی دی او په همدې وجه يې له عام او غالب طرز فکره بېل شوي دي، نور ټول وګړي هر هغه څه ته د تقدس په سترګه ګوري چې له دين سره رابطه ولري، ديني زده کړې او ورپورې تړلي محيطونه هم په همدې جمله کې راځي.

د دې ټولنو د ډېرو وګړو په نظر، ديني مدرسې پاک او سپېڅلي او له معنويته ډک ځايونه دي چې ديني ارزښتونه ژوندي ساتي او د انحرافاتو پر وړاندې چې عمدتاً له نوې نړۍ څخه راځي، مقاومت کوي. د دوی په باور له نوې نړۍ څخه راغلي نوي فکرونه او د ژوند نوي طرزونه انحرافونه دي او د دوی په نظر په ځينو برخو کې (خو د مدرسو په نظر په ټولو برخو کې) له ديني ارزښتونو سره په ټکر کې دي. دغه مدرسې د دغو انحرافونو پر وړاندې د دين د ساتنې تر ټولو ټينګې مورچې دي. دا هغه ادعا ده چې د مدرسو ناظمان، فارغان او پلويان يې هر وخت کوي. يوازې ځينې صوفيان له پخوا څخه د مدرسه ييانو پر دوه ګوني چلند پوهېدلي وو.

د مدرسو په باور، هر څه چې د دې مدرسو په طبع برابر نه وي او په بلې نړۍ او بلې زمانې پورې تړاو ولري، بايد په ټول وس يې پر وړاندې ودرېږي. دوی فکر کوي چې نوې او متفاوتې جامې ان که د نارينه وو هم وي، د نويو مهارتونو زده کول (د بهرنيو ژبو په ګډون)، له نويو وسايلو او اوزارو استفاده ان که په درسي صنفونو کې هم وي، له فرهنګي توکو (د تازه کتابونو په شمول) سره تعامل، او داسې نور موردونه د نوې نړۍ د اغېزو نښې دي او که

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

ورسره مخالفت وشي، د هر ډول نوپالنې پر وړاندې به مقاومت شوی وي او دا به د سنتونو دفاع وي.

هغه مدرسې چې په دې برخه کې يې زياته سختي نه کوله، لږو کسانو په کې درس ويلی او لږ طالبان په کې پالل شوي دي. سخت ترينې طالباني مفکورې د هغو مدرسو محصول دي چې د نويو شيانو سختې دښمنانې دي. د قاضي حسين احمد د جماعت اسلامي د مدرسو په شان ځينې مدرسې چې له نويو شيانو سره يې تر يوه بريده لاره ورله، سره له دې چې د ځينو نورو بنيادي مشترکاتو په وجه يې له طالبانيزم څخه يو مخ نه وې لرې شوې؛ خو بيا هم يو څه نرمې وې. په دغو مدرسو کې روزل شوي کسان معمولاً په نسبتاً ټيټو پوړيو کې وو او نيمه طالبي دريځونه يې درلودل. دې ټکو ته به وروسته اشاره وکړو.

د دې ټولنو وګړي پر دې اساس چې د دغو مدرسو په اړه څه ورږ دريځ او څه نسبت لري، پر څو ډلو وېشل شوي دي. يوه ډله د هغو خلکو ده چې په اقتصادي لحاظ يې خوند نشته او د ژوند له ستونزو سره لاس او ګرېوان دي. دوی د کسب په لحاظ خپلو اولادونو ته روښانه ګانده نه ويني. کله چې د خپلو اولادونو پر وړاندې د دې مدرسو دروازې پرانيستې ويني، دغه وړيا فرصت غنيمت ګڼي؛ ځکه يو خو د اولادونو د مصرفونو له يوې برخې په تېره بيا د دوی د تعليم له مصرفه خلاصېږي او بل دا چې اولادونه به يې په ګانده کې د کسب او کار خاوندان شي. اکثره کسان چې مدرسو ته ورځي، له همدې طبقې دي. البته ممکن استثناً د متوسطې طبقې ځينې کسان هم دغو مدرسو ته ورشي.

په دويمه ډله کې د متوسطې طبقې وګړي دي. دوی معمولاً غوره ګڼي چې که ممکن وي خپل اولاد دولتي مکتبونو ته ولېږي چې عصري علوم زده کړي؛ خو په عين وخت کې دغو مدرسو ته هم په درنه سترګه ګوري او له دې مدرسو سره د مالي مرستې له لارې خپله ديني وظيفه ادا کوي. دغه مرستې ډېرې نه دي او که د مدرسو په تېره بيا د لويو مدرسو اړتياوو ته پام وکړو، دغه مرستې هسې سېمبوليکې ښکاري؛ خو بيا هم د مدرسو ځينې احتياجات پوره کولای شي او سر بېره پر دې دې کسانو ته دغه احساس ورکولای شي چې د ټولنې له پاملرنې او احترامه برخورداره دي او لا د خلکو پر وړاندې مسوولیت احساسوي. له دې مدرسو سره د خلکو د همکارۍ کچه کله کله د خلکو د دينداری د معيار په توګه ګڼل کېږي.

دريېمه ډله د هغو وګړو ده چې د اجتماعي موقف او مالي امکاناتو په لحاظ د ټولنې د دوديزې رهبرۍ مقام لري او يا دې مقام ته نژدې دي. د ډلې ځينې کسان خپلو اقتصادي ګټو او

اجتماعي نفوذ ته په کتو سره دا تشخيصوي چې د مدرسو حمايت کولای شي له يوې خوا دوی ته د خپلو رقيبانو پر وړاندې مصئونيت ورکړي او د دوی شاوخوا ته حمايتي دېوال ودروي، له بلې خوا مدرسې ورته داسې اډانه (پايګاه) جوړولای شي چې د دوی اجتماعي موقف لا ټينګ کړي او که په سر کې لوړ خيالونه ولري، وررسېدو ته يې لاره هواره کړي. دا وړ کسان يا خو په خپله مدرسې جوړوي او يا له مدرسو سره جدي مرسته کوي او د مدرسو له ودې سره خپله مطلوبه اډانه ترلاسه کوي.

د دې مدرسو چلونکي تر لومړنيو پانګونو وروسته د ګټمنو مالي سرچينو په لټه راوځي چې هم د دوی کړي مصرفونه جبيره کړي او هم اضافي ګټه په کې وکړي؛ ځکه دوی پوهېږي چې هر څومره چې ډېره سرمايه جذبه کړي، هماغومره به ډېرې مانورې وکړای شي. دلته دايره يې او مسلسله رابطه برقرارېږي، معنا دا چې څومره چې ډېرې پيسې په لاس ورځي، هماغومره يې د ډېرو پروګرامونو او پلانونو لپاره لاس خلاصېږي، او څومره چې ډېر پروګرامونه لکه محفلونه، کنفرانسونه، اوړني او ژمني تدريسي پروګرامونه، په ځينو اجتماعي خدمتونو کې برخه اخيستل، فرهنګي خپروني او نن سبا د انټرنتي سايټونو جوړول او يا له ځينو تلويزيوني شبکو سره شريکېدل... او داسې نور پروګرامونه ډېر کړي، هماغومره د لا زياتو او غټو مرستو د جذبولو زمينه ورته مساعدېږي. دغه مدرسې په دې لحاظ د تشيع علميه حوزو ته ډېرې ورته دي.

مثلاً د دغو مدرسو ځينې چالاکه چلونکي هڅه کوي چې سعودي عربستان او خليجي ملکونو ته لاره وکړي او له دې لارې لا ډېرې او دوامدارې مرستې جذبې کړي. څنګه چې دغه هېوادونه په ديني، فرهنګي او د معيشتي شرايطو په لحاظ پاراډوکسي وضعيت لري؛ نو هېڅوک ځنې تش لاس او نااميده نه راستنېږي، همدومره چې څوک يوه پروژه ولري او له دين سره يې غوټه کړي، کار يې سمېږي.

د نړۍ د دې برخې وګړي چې د تېلو له برکته باد راوړې پيسې او د غربي هېوادونو د ملاتړ په وجه سم امنيت لري، له يوې خوا يې تجملي او له عيش و نوشه ډک ژوند ته مخه کړې او په اسراف او خوند اخيستنه کې افراط کوي، له بلې خوا پر دې ملکونو د حاکمې دوديزې ديني او فرهنګي تربيې په وجه نه شي کولای د مذهبي اندېښنو پر وړاندې يو مخ بې تفاوته پاتې شي. دغه متناقض وضعيت د دوی د ډېرو مذهبيانو وجدان په عذابوي. د دې ټولنو ځينو

وګړو ته د خپلو عیاشیو کفاره، په غریبو ملکونو کې د خیر ښېګڼې او مذهبي پروژو سره په مرسته کې ښکاري او ګومان کوي په دې توګه به په مذهبي ژوند کې خپلې کمۍ پوره کاندي.

دا به نه هېروو چې دغه ټولنې د خبرواترو د فرهنګ په لحاظ نورې نه اوري، یوازینۍ خبرې چې دوی ته د احترام وړ دي، له منبره راځي. د منبرونو په خبرو کې څه چې خورا زیات مهم دي او هر وخت په ټینګار سره تکرارېږي، دا دی چې مسلمان باید خپلې دیني وجیبې ادا کړي خو نن سبا دغه وجیبې سمې نه ادا کېږي. دوی خپل مخاطبان په کراتو رټي چې ولې سمې لارې ته نه سیخېږي. کله چې دا خبرې د یوې لویې څپې بڼه خپلوي، خامخا د ټولنې پر باورونو محسوس اثر غورځوي او خلک هڅوي چې د خپلو کمیو د جبېرې لپاره لا جدي فکر وکړي او دوی بیا بې له دې چې په خپل خصوصي ژوند کې تغییر راولي او ځان له خوندونو محروم کاندي، له دیني او د خیر ښېګڼې له پروژو سره مرسته د دغو کمیو د پوره کولو لاره ګڼي او له دې کار سره یې وجدان راضي کېږي.

له خیریه کارونو او له دیني پروژو سره مرستې یوازې یو څو ډوله دي: بشري مرستې، هغو سیمو ته چې له طبیعي حوادثو سره مخ شوې دي - د پیسو لېږل، هغو وسله والو ډلو ته چې د نړۍ په مختلفو ځایونو کې جنګېږي او د اسلام له دښمنانو سره د مبارزې دعوا کوي–له هغو مدرسو سره مالي مرستې چې په دودیز ډول دیني درسونه ورکوي. د جوماتونو جوړول هم په دې کارونو کې حساب دي.

د دوی په کارونو کې بشري مرستې چندانې سترګو ته نه درېږي. اصلي وجه یې د خیریه کارونو په اړه د دې خلکو په تعبیر کې ده، د دوی په باور انساني مرستې او بشري خدمتونه ټیټه درجه لري او د دې خبرې ریښه په فقاهتي اسلام کې ده چې د عرفاني اسلام برخلاف، د بشردوستۍ د یوه ساده عمل په نسبت چې دیني رنګ نه لري، د دین رسمي اصولو ته زیات اهمیت ورکوي. دا چې په دې ټولنو کې دین تر ډېره حده د هویت د اوزار کار ورکوي؛ نو په دینداري کې هم هماغه اړخونو ته زیات اهمیت ورکول کېږي چې دا هویت، یعنې هغه هویت چې مسلمان له نامسلمانه بېلوي، ورسره تقویه کېږي او عام انساني خدمتونه له دې هدف سره چندانې مرسته نه شي کولای.

البته د بشرپالنې معمولې چارې یو مخ هم له پامه نه شي غورځېدلی؛ ځکه که هر څه وي په دیني لیکنو کې پر بشرپالنې دومره ټینګار شوی دی چې څوک پرې سترګې نه شي پټولای. د قران په ډېرو ایتونو کې چې په مکه کې رانازل شوي او مسلمانانو ته یې لومړنې سپارښتونه

کړي دي، لمونځ کول او غريبانو ته ډوډۍ ورکول سره ځنګ په ځنګ ياد شوي دي. خو وروسته چې د مسلمانانو په تاريخ کې د دين فقاهتي تعبير پر نورو تعبيرونو غالب شو، د دين دغه توصيې او سپارښتنې څنډې ته پورې ووهل شوې او هغه برخې چې د دينداري مظاهر او شعاير ننداري ته وړاندې کوي، د ديندارۍ په محراق کې واقع شوې.

دويم مورد يعني له توندلارو وسله والو ډلو سره مرسته، سره له دې چې لا تر اوسه هم په دې ټولنو کې کافي جاذبه لري او تر يوه حده يې مادي او معنوي ملاتړ کېږي؛ خو د سيمه ييزو حکومتونو د فشار او نظارت په وجه او د هغوی او غربي قدرتونو د همغږۍ په وجه، دې ډول مرستو ته ميدان تنګ شوی دی او هغوی ته چې حساب کتاب يې د عقل په لاس کې وي، دا ډول کارونه چنداني واره نه کوي. البته د دې خبرې معنا دا نه ده چې ګوندې دا ډول مرستې بندې شوې دي؛ بلکې نن سبا په لا زيات احتياط سره کېږي.

نو هغه انتخاب چې لا هم سرخوږی نه جوړوي، له ديني مدرسو سره مرسته ده. دا ډول مرستې زياته اندېښنه نه پيدا کوي او د کورنيو او بهرينو حکومتونو له خوا چنداني خطري نه ګڼل کېږي. د مدرسو چلوونکي هم دې مساعد وضعيت ته په کتو سره هڅه کوي چې پوره استفاده ځنې وکړي. دوی معمولاً د عربي ټولنې متنفذو شيخانو ته مخه کوي. پخوا به سعودي کې شيخ ابن باز، ابن عثيمين، او ابوبکر الجزايري او په قطر کې شيخ قرضاوي دا ډول نفوذ درلود. پر دوی سربېره ډېر نور کسان هم وو او لا شته چې ورته نقش لري، سره له دې چې هاغومره شهرت نه لري.

زيات شمېر مذهبي شيخان چې د دې خلکو او شتمنو تر منځ مناسب منځګړي دي، په داسې کاري مراجعو بدلېږي چې له پراخ نفوذه برخمن دي. شيخان په دوو دليلونو دا کار کوي، يو دا چې په دې ډول د يوې ديني وظيفې په ترسره کولو کې مهمه ونډه اخلي او بل دا چې له دې کار سره پخپله هم ممتاز مقامونه حاصلوي.

مرستندويان هم له دې کاره راضي وي. يو خو په دې وجه چې ديني وظيفه ترسره کوي او په نورو چارو کې خپل قصور جبېره کوي او خپل مذهبي وجدان کراروي، بل په دې وجه چې له دې بې غمه وي چې د مدرسو د چلوونکو په اړه تحقيق وکړي او ويې پېژني. همدا بس وي چې شيخان د مدرسو چلوونکي وروپېژني او تاييد يې کړي. دا هغه لنډه لاره ده چې په کې د مدرسو د کړنو او په دې ملکونو کې د هغوی د عواقبو د سيستماتيکې څارنې اړتيا نه پاتې کېږي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

البته د دې چارې لپاره عاقلانه لاره خو به دا وه چې نادولتي خو له دولتي بنسټونو سره په همغږۍ کې سازمانونه جوړ شوي وای چې د دغو مرستو د راټولولو تر څنګ یې مرستو ته لوایح او مقررات رامنځته کړي وای او د مرستو د ویشلو لپاره یې نظارتي اداري تاسیس کړې وای. دغو اداره به نه یوازې د مدرسو کړنې او کیفیت وڅارې؛ بلکې د هغې تر څنګ یې درسي پروګرامونه، د زده کوونکو د ژوند شرایط، ښوونیز امکانات او تر ټولو مهمه د ټولنې لپاره د دې مدرسو نتیجې او عواقب وارزوي او مطالعه یې کړي او په دې برخه کې د ښوونې او روزنې له تکړه کارپوهانو او صاحب نظرانو څخه مرسته وغواړي. دوی کولای شي یا په ځینو بنسټونو کې د غړیتوب له لارې او یا په سیمینارونو او کنفرانسونو کې د ګډون له لارې دا کار وکړي.

خو اوس چې داسې سیستم نشته، په دې برخه کې یو ډول ګډوډي حاکمه ده او یو ډول مقدسه مافیا رامنځته شوې ده چې ورځ تر بلې غځېږي او نوي پانګوال له متفاوتو کړنو او مختلفو قابلیتونو سره د راټوکېدو په حال کې دي چې هم له حکومتونو باج اخلي او هم پر مدني بنسټونو فشاري اهرم جوړېږي او اجازه نه ورکوي چې دا بنسټونه د مدني ټولنې له ودې سره مرسته وکړي او خلک لازم شعور او لازمې پوهې ته ورسوي. فرهنګي او ټولنیز بنسټونه د حکومتونو په شان مجبور دي دې مافیا ته باج ورکړي او یا لږ تر لږه خپلې کړنې او پروګرامونه د هغوی له غوښتنو سره سم عیار کړي او د ټولنې په پراختیا کې په تېره بیا په فرهنګي حوزه کې له خپل نقش څخه لاس په سر شي.

که په دې برخه کې داسې سازمانونه وي چې روښانه او قانوني فعالیت ولري، که ټولې ستونزې حل نه کړي، د اوسنیو ګډوډیو یوه برخه خو به کمه کړي؛ ځکه له دې مدرسو سره ټولې مرستې خو د خلیجي شتمنو له جیبه نه راځي.

د مرستو یوه عمده منبع چې د لویو مدرسو په برخه کېږي او د مدرسو چلوونکو ته هر وخت ګټه راوړي او د هغوی له سیاسي پروژو سره مرسته کوي، د ځینو حکومتونو مرستې دي. د معمرالقذافي مرستې د مولانا فضل الرحمن له مدرسو سره، د صدام حسین مرستې د پاکستان له ځینو دیوبندي مدرسو سره، او د عربي او اسلامي ملکونو د ځینو نورو حاکمانو مرستې لا تر اوسه د ځینو مدرسو لپاره ثابتې مالي سرچینې دي. که په دې برخه کې جلا مطالعه وشي، ښایي نوي او لا په زړه پورې معلومات ترلاسه شي.

په دې کې شک نشته چې دغو مدرسو ته لويې سرمايې رابهېږي او دا چې د دې مدرسو لپاره د نظارت او علمي پروګرامونو د جوړولو اداري نشته چې د دې مدرسو فعاليت د ټولنې له واقعي او اساسي غوښتنو او اړتياوو سره برابر کاندي، د ناپېژاندو، ورانکارو ځواکونو د راټوکېدو لپاره زمينه برابرېږي.

د برش کاله وړاندې چې د شوروي ځواکونو پر ضد په افغانستان کې د جهاد له پيلېدا سره د غرب سترګې دې سيمې ته واوښتې، د هغوی په متابعت د عربي نړۍ پام هم دې خلکو ته راواوښت او په نتيجه کې د دې مافيا جيبونو ته چې هغه مهال لا نوې زېږېدلې وه، بې حسابه پيسې ورغلې. هېچا فکر نه کاوه چې له دې محرومو او له پامه غورځېدلو مدرسو څخه به يو وخت تر ټولو خطرناکه پوځ راوټوکېږي او په سيمه او نړۍ کې به د ميليونونو وګړو امنيت ونګوي.

هغه مهال د پاکستان ولسمشر جنرال ضيأ الحق په خپلو پلانونو کې دې مدرسو ته توجه کړې وه او دغه مدرسې د هغه او د هغه د همفکرو ملګرو په هڅونه بې سارې وغوړېدې. د جهاد اوبو راوړو پيسو هم د دې مدرسو شمېر لا زيات کړ. هغه کسان چې د افغانستان د سياسي او نظامي ډلو مشرتابه ته ورسېدل او پخپله د دې مدرسو په ترويج کې يې برخه اخيستې وه، په لومړي سر کې دا تصور نه شو کولای چې يو وخت به له همدې کم اهميته مدرسو څخه وحشتناکه ځواک راپورته کېږي چې لومړني قربانيان به يې پخپله همدغه مشران وي.

هغه مهال ټولو جهادي رهبرانو بې له دې چې کوم خاص پروګرام ولري، يوازې د دې لپاره چې د افغانستان په دوديزه ټولنه کې د خپل مشروعيت لپاره يو سند پيدا کړي، د دې ډول مدرسو په جوړولو يا ملاتړ کې برخه واخيسته؛ خو داسې ورځ هم راغله چې دوی د همدغو مدرسو د روزل شويو طالبانو په لاس تارومار شول او که د سپتمبر د يوولسمې پېښه نه وای شوې، دوی به د راستنېدو لاره نه موندله، نه به سياسي ډګر ته راګرځېدای شول او نه هم د خپل وطن جغرافيې ته.

دا بهير به همداسې تکرارېږي؛ ځکه د داسې بې ضابطې مدرسو تاسيس، لا هم د ګټې کار و بار او د سياسي – اجتماعي مشروعيت د ګټلو لاره ده. لا هم د دې مدرسو عواقب جدي نه دي څېړل شوي، رسنيو ورباندې بحث نه دی کړی او د ټولنې ذهن پرې نه دی اخته شوی چې د دې شي ګټه او تاوان رامعلوم کړي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

لا هم دې مدرسو ته د بې حسابو مرستو بهير رامات دی، شاګردان چې د ټولنې د بېوزلې او محرومې طبقې وګړي دي ځکه ورته روان دي چې د ښه ژوندانه لپاره بل چانس نه لري او هغه مافيا چې په دې لاره خپل سياسي او اقتصادي ژوند تأمينوي، په خپل کار کې تر پخوا لا زياته پياوړې شوې ده.

له دې بحثه منظور دا نه دی چې ګوندي دا مدرسې دې نه وي او يا دې مالي سرچينې ورباندې ودرول شي؛ ځکه دا کار امکان نه لري او تر هغې پورې چې خلک مسجد او منبر ته اړتيا لري، دې مدرسو ته به هم اړتيا ولري. زموږ اند ښينه د دې مدرسو د شرايطو او احوالو په اړه ده، نه د مدرسو د ذات په خاطر.

داسې ښکاري چې په دې برخه کې به غوره کار دا وي چې دغه مدرسې له سيوري څخه لمر ته راوايستل شي او هر څه يې روښانه شي. پر دې مدرسو بايد د افغانستان او پاکستان حکومتونه په لومړۍ درجه، عربي هېوادونه په دويمه او نړيواله ټولنه په درېيمه درجه د نظارت همغږی سيستم نافذ کړي. البته دا کار هله کېدای شي چې ياد بنسټونه له خشونت سره مبارزې او سيمې ته د امنيت اعادې ته صادق واوسي.

له بلې خوا د دې مدرسو پر مالي منابعو پر دقيقې څارنې سربېره، بايد درسي نصاب يې هم د پوهانو او تکړه متخصصانو له خوا له سره وکتل شي. په دې اړه به بل ځای وضاحت ورکړم.

بايد د مدرسو د ګډوډيو او تيت و پرک والي مخه ونيول شي او ټولې مدرسې د يوه همغږي تدريسي نظام تابع اوسي، هماغسې چې د اوسنۍ نړۍ په ټولو مکتبونو او پوهنتونونو کې دغه نظم شته.

له مدرسو سره بايد سياسي چلند ونه شي يعنې داسې نه شي چې يو حزب او خاصه ډله چې د قدرت پر سر ده او يا قدرت ته د رسېدو قصد لري، د دې لپاره چې ځان ته د تکيې ځای پيدا او يا يې لا مضبوط کړي، د مدرسو له مافيا سره معامله وکړي؛ ځکه دا د يوه هېواد له ملي منافعو سره معامله ګڼل کېږي. دا هغه څه دي چې په کراتو ليدل شوي دي او دا هغه تېروتنه ده چې پاکستاني حکومتونو کړې ده او اوس دوی په خپله د پاکستان له خلکو سره يو ځای په دې اور کې سوځي.

هر کله چې له علومو، ايډيالوژيو او ديني بهيرونو سره محض سياسي چلند شوی او له هغوی څخه په سياسي کشمکشونو کې د اوزارو په توګه کار اخيستل شوی دی، په پای کې

هماغه کسانو چې دا لوبه يې کړې ده، پخپله تاواني شوي دي. نن سبا متحده ايالتونه لګيا دي د همدغسې چلند تاوان پرې کوي، ځکه د ساړه جنګ په اخرو کې يې د خپلو سياسي ستراتيژيو په تطبيقولو کې له بنسټپالنې څخه د اوازر په توګه کار اخيستی و. دا تېروتنه دومره لويه او ګرانه وه چې بايد نوره هېڅکله تکرار نه شي او که څوک ازمويل شوې خطا بيا بيا تکراروي او ادامه ورته ورکوي، يا خو په پوره جهل کې ډوب دي او يا د خدمت او خيانت تر منځ پوله نه پېژني.

هر که نا آموخت درس از روزگار   هيچ ناموزد ز هيچ آموزگار

د طالبانو مدرسې
له ماشوم څورونې تر انتحاره پورې (1)

طالبان د شرعي احکامو پر هو بهو او کلک تطبيق مشهور دي. څوک چې د طالبانو له پخوانيو اعمالو، اخلاقو او د ژوند له جزياتو نه دي خبر، فکر کوي طالبان څکه د شرعي احکامو پر جزياتو له حده زيات ټينګار کوي چې دوی به خورا متقي، پاک نفسه، او سر تر پايه پاک لمني وي، چې دوی به د ژوند له نورو نمونو سره اشنا نه وي او نه خو د شرع خلاف اعمال زغملای شي؛ څکه خو دې ته حاضرېږي چې له سره تېر شي او انتحار وکړي، حال دا چې واقعيت د دې شي اپوټه دی او دوی څکه په انتحار لاس پورې کوي چې له کړيو ګناهونو ځان پاک کړي. په دې ليکنه کې هڅه کېږي چې دا ماجرا تر يوه حده وڅېړل شي.
ډګري يا ميداني مطالعې ښيي چې د طالبانو په منځ کې هغه مهال چې دوی لا په مدرسو کې دي او سبق وايي، د شرعې خلاف ځينو کارونو ته علاقه زياته شايع ده او د دوی اکثره کسان په زلمکيتوب کې يو رقم او وروسته بل رقم په دې کارونو اخته کېږي. تر ټولو مشهور او مهم عمل چې د اسلامي احکامو له نظره ناروا ګڼل کېږي او ګناه يې تر عادي ګناهونو څو واره زياته ده، له خپل همجنس سره جنسي رابطه ده چې دا په دې ډول مدرسو کې پخوانۍ او څنډنه پديده ده.

له ښځو سره د دښمنۍ عواقب

په دې مدرسو کې هر وخت پر دې ټينګار کېږي چې له ښځو سره دې له هر ډول رابطې پرهېز وکړي. دغه ټينګار د نرسالارۍ د فرهنګ انعکاس دی چې په اجتماعي ژوند کې د مېرمنو له هر ډول حضور سره مخالف دی. په دې فرهنګ کې ښځه يوه تابو ده چې په اړه يې د څه ويلو اجازه لا نشته، دا خو لا پرېږده چې حضور يې، که په هر ډول وي، وزغمل شي.
په دې ليدلوري کې ښځه د نارينه وو د انحراف او د فتنې عامل ګڼل کېږي چې بايد سخت ځنې وډارېږو. دغه فتنه ګري يوازې د ښځې پر حضور نه رالنډېږي، بلکې د هغې هر ساده

او معمولي عمل، د مخ جوتېدل يې، غږ يې، پر لاره تګ يې، او هر څه يې فتنه زېږولای شي. ان د ښځو د بوټونو ټکا هم دغسې ده.

ښځه کرار کرار د دې ټولنې د نارينه وو له ځانخبري شعور څخه محوه کېږي، په تېره بيا په مدرسو کې او دا د نرسالارۍ او ښځه ټکونې روښانه منظره ده. ښځه يوازې کولای شي د دې نارينه وو په ناخبر شعور کې حضور ولري مثلاً په خوب کې يا دې ته ورته نورو حالتونو کې. په ويښه کې د ښځو په اړه هېڅ خبره نه کېږي، يوازې دا ويل کېږي چې شريعت د هغوی پر اعمالو کوم محدوديتونه او قيود لګولي دي او نارينه وو ته يې د هغوی په اړه څه ډول ګواښونه کړي دي چې د هغوی په لومه کې راګير نه شي.

پر دې شيانو سربېره د ښځو په اړه ان هغه عادي خبرې چې په نورو ټولنو کې کېږي، نه شي کېدای ان تر دې چې که د چا د کورنۍ يا خپلو خپلوانو د کومې ښځې نوم د نورو زده وي، هغه ته لوی ننګ او شرم ګڼل کېږي. هېڅوک نه غواړي د خلکو يې د خور و مور يا مېرمنې نوم زده وي او که داسې وشي، دی ځوروي لکه د ده يو راز او يا د شرم خبره يې چې چا موندلې وي. دا د صدر اسلام د وختونو بيخي اپوټه حالت دی، په هغه وخت کې د ډېرو وګړو د لوڼو او مېرمنو نومونه د خلکو زده وو، د پيغمبر د ازواجو او لوڼو نومونه د ټولو زده وو؛ خو چا دا شرم نه ګاڼه.

د نرسالارانو د ټولنې د دې نارينه وو په ذهن او روان کې د ښځې د نوم له حذف کېدو سره، دا تصور پيدا شوی چې د دې مدرسو طالب العلمان د يوه مهم اخلاقي خطر پر وړاندې چې د ښځې په اړه فکر کول او د هغې په لومه کې نښتل دي، بې غمه شوي دي ځکه نو د پاک لمنو نارينه وو د روزنې زمينه مساعده شوې ده.

د طبيعت غريزي عکس العمل

دلته څوک نه پوهېږي چې د غريزي اړتياوو له پامه غورځول، د هغوی د محوه کېدو معنا نه لري. کله چې ښځه د ځوانانو په ژوند کې حضور ونه لري، معنا يې دا نه ده چې د دې ځوانانو جنسي تمايلات به تت شوي وي او نور به د دې غريزې ارضا ته اړتيا نه لري. دلته دغه څرګند حقيقت خورا اسانه له پامه غورځول کېږي او هېڅ چاره ورته نه لټول کېږي.

کله چې ځوانانويني چې ښځه د دوی له ژونده حذف شوې ده او هغې ته وررسېدل، ان په مشروع لارو هم زرګونه کړاوونه لري او ان په اړه يې غږېدل هم منع دي او د خيال په دنيا کې هم ورسره سروکار نه شي لرلای، که وغواړي يا نه، نوې لاره ورته پرانيستل کېږي. لکه هره بله

طبيعي انرژي چې که مخه يې بنده شي، نوې لاره جوړوي، دلته هم د زلمو جنسي غريزه نوې لاره خپلوې او دا هماغه له همجنس سره د ارتباط جوړولو لاره ده.

له مخالف جنس څخه موافق جنس ته

سره له دې چې له همجنس سره رابطه په شرعي لحاظ حرام او ناروا عمل دی چې بايد پټ پاتې شي او څوک يې په ښکاره ونه کړي؛ خو دا چې ورته اړتيا ده، نوې لارې ورته لټول کېږي. له پخوا نه يې ويلي دي چې احتياج د ايجاد مور ده. دلته هم باغي جنسي اړتيا ځان ته لاره؛ بلکې لارې پيدا کوي.

د دې مدرسو طالب العلمان معمولاً د مختلفو عمرونو او په مختلفو صنفونو کې وي او دا تفاوت يو ډول د مراتبو سلسله رامنځته کوي چې له مخې يې ځينې طالبان د خپل متې او بدني قدرت په زور تر نورو بر وي او ځينې يې په درسونو کې د تکړه توب په وجه چې د نايب استاد مقام يې خپل کړی وي. دوی کولای شي پر نورو خپل واک وچلوي او هغوی يو ډول استثمار کړي، په تېره بيا هغه کسان چې لا د ودې قانوني سن ته نه دي رسېدلي او په ماشومانو کې حساب دي.

دا به له ياده نه باسو چې د دې مدرسو يوه ستونزه دا ده چې طالب العلمان د قانوني سن پر اساس سره نه بېلوي. په دې مدرسو کې د شاګردانو د منلو لپاره معين عمر نه دی تعين شوی او هر وخت چې کورنۍ د بېوزلۍ په وجه او يا له مذهبي تعليم سره د شوق په وجه خپل اولاد ورولېږي، دوی نه ورته نه وايي.

دغه ماشوم يا زلمکی چې مدرسې ته ځي، لومړنۍ درس يې د استادانو او د مشرانو شاګردانو احترام دی. دا احترام مختلفې بڼې لري، د هغوی په ننوتو سره پر پښو له درېدلو رانيولې د هغوی د لاسونو تر مچولو او د هغوی د امرونو تر اطاعته پورې. دا يو قانون دی او په ارزښتونو کې حسابېږي او په ندرت سره څوک ځنې سر غړولای شي؛ ځکه چې سرغړونکی بې تربيې ګڼل کېږي او جزا ورته ورکول کېږي.

د حقوقو پر ځای له خپلو مکلفيتونو خبرېدل

لږه موده وروسته تازه راغلی طالب العلم له وضعيت سره بالکل بلدېږي او د دغو ناليکلو مقرراتو مراعاتول زده کوي. هغه زده کوي چې لويانو او مشرانو ته د هيبت او ابهت (لويوالي) په سترګه وګوري او هغوی خپل ايديال وګڼي. دلته يوازې د شاګرد پر مکلفيتونو په تکرار سره ټينګار کېږي او د هغه د حقونو خبره نه کېږي. شاګرد هله نا ويلو حقونو ته

رسېدلی شي چې خپل مکلفيتونه ښه ترسره کړي. استاد او مشر طالب العلم هم د عسکري قطعې د قوماندان حيثيت لري او هم د مريدانو په منځ کې د پير مقام. د دوی خبرې اکثراً د کانې کرښې وي او بې له کومې مناقشې منل کېږي او امرونه يې بې ښو بې بدو ترسره کېږي. د روزنې دا سبک وروسته بيا په وسلوال جهاد کې په درد لګېږي چې جنګيالي په پټو سترګو بې قيد و شرطه د خپلو مشرانو اطاعت وکړي. هغه ماشوم يا زلمکی چې يوه موده په مدرسه کې اوسېدلی او د مدرسې له حاکم وضعيت سره روږدی شوی، سر تر پايه مطيع او منونکی شخص وي. د دې وضعيت غلبه مشرانو ته د امر و نهي زمينه برابروي او ورسره د دوی پټې وسوسې راپاروي. دا يوازې د دې مدرسو خبره نه ده. بشر له پخوا څخه دغسی دی چې که څوک يې هره خبره ومني او اطاعت يې وکړي، بيا يې نورې وسوسې او هوسونه راويښېږي، په تېره بيا چې مطيع کسان ورته دروني احترام هم ولري او د سرغړونې او باغيتوب انګېزه په کې نه وي پاتې.

دلته هم کم عمره او زلمکي شاګردان د اطاعت او تسليم په وجه په مشرانو کې وسوسې راپاروي او پټ تمايلات يې لمسوي. ځينې غټ طالب العلمان چې خپلو دې وسوسو ته د ټينګې نه دي، کم عمره او زلمکو ته د تيارې مړۍ په سترګه ګوري چې په هر مناسب وخت کې به يې تېرولای شي.

دا سمه ده چې دا کارونه د ټولو د سترګو په وړاندې نه کېږي او په دې چې شرع يې ناروا ګڼي او ټولنه ورسره حساسه ده – سره له دې چې د زنا په اندازه حساسيت ورسره نشته – نو هڅه کېږي چې په پټه وشي؛ خو هغوی چې هر وخت شپه ورځ په مدرسو کې وي، په دې کارونو خبرېږي او کله کله په دې اړه له يو بل سره خبرې کوي. ان په ځينو موردونو کې غټان نه يوازې دا چې خپل کارونه نه پټوي؛ بلکې نورو ته يې هم کيسه کوي او پر دې چې دا سې غوړه مړۍ يې په واک کې ده، فخر کوي. هغوی چې دغه تمايل لري خو وس يې نه لري او يا بخت ورسره نه دی ملګری شوی، له دوی سره رخه کوي.

کله نا کله بيا د غوړ او خوندور ښکار پر سر د زورورو تر منځ د رقابت اور بلېږي او هغوی چې لا زورور دي، څو نور کسان له ځان سره ملګري کوي او ډاره جوړوي چې د رقيبو باندونو په وړاندې ودرېږي. کله خو په دې سياليو کې هڅه کېږي چې لا غوړه مړۍ په زوره له رقيبې ډلې واخيستل شي او کاميابه ډله ځنې استفاده وکړي.

دا پدیده په هغو مدرسو کې چې په قبیله یي محیطونو کې دي او هورې د مدني قانون حاکمیت کمزوری دی، لا زیاته خوره ده. په هغو ښارونو کې چې یو څه پراختیا یې موندلې او مدني بنسټونه یا دولتي اداري په کې ښې فعالې دي، د زورواکو باندونو د جوړولو جرائت کم وي او تر یوه حده یې زمینه له منځه ځي او بیا د ښکار د خپلولو لپاره داسي لومې غوړول کېږي چې خشونت ورسره ملګری نه وي، مخکې مو یاده کړه چې دلته زلمکي له اطاعت او منلو سره روږدي وي.

فردي او ټولنیز عواقب یې

د دې وضعیت قربانیان په شدیدو اروايي ستونزو اخته کېږي او تر ډېرو کلونو پورې له دې ستونزو سره لاس او ګرېوان پاتې کېږي.

- ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له دې کار سره روږدي کېږي او په راوروسته کلونو کې د شخصیت په دوه ګوني توب اخته کېږي، د اروا پوهنې په اصطلاح دوه شخصیتي کېږي.
- ځینې نور یې چې غټان شي بیا له نورو هغو وړو څخه خپل انتقام اخلي چې قسمت په لاس ورکړي دي او دا بهیر د دوی د عمر تر ډېرو کلونو پورې غځېږي.
- ځینې په اروايي عقدو اخته کېږي او ټولو یا ډېرو خلکو ته په کرکه ګوري او هر وخت چې د خطابې موقع په لاس ورځي، کرکه خپروي او زیاتو وګړو ته د بې دین او منحرف خطاب کوي. دوی پر ډېرو وړو خبرو چې د دین له نظره چنداني اهمیت هم نه لري، سخت شورماشور جوړوي او تونده تېزې خبرې کوي او اکثره وګړي په انحراف تورنوي. دوی دغه خبرې له کرکې په ډکه لهجه بیانوي. دا ډول ویناوې د دې پر ځای چې مخاطبانو او ټولنې ته ارامي وبخښي او د مینې محبت پیغام ورته ورسوي، لګیا وي بدبیني او کرکه رواجوي او په یو ډول د ټولو مشروعیت سلبوي. دوی هر وخت خلک رټي او د خلکو له انحراف او بې دینۍ ګیله کوي.

د فاجعې اوج

فاجعه هله اوج ته رسېږي چې ځینې قربانیان د وجدان په عذاب اخته کېږي؛ ځکه که په لومړي سر کې په زوره دې کار ته اړ ایستل شوي دي؛ خو وروسته یې په خپله خوښه دا کار کړی او ښنګه چې په دیني روایتونو کې دا عمل تر زنا او ډېرو نورو ګناهونو بدتره ګڼل شوی دی، دوی ځانونه پلید او ګناهکاره ګڼي او دا چې هېڅ اروا شنونکی او اروايي ډاکتر ورته میسر نه وي چې په مرسته یې پر خپلې ستونزې غلبه وکړي، او نه د ټولنې فرهنګ اجازه

ورکوي چې دوی خپله ستونزه له چا سره شریکه کړي، نو تل هڅه کوي چې هر څه پټ وساتي او په زړه کې يې ښخ کړي. دغه دروني غم دوی ته فکر ورپیدا کوي چې څنګه ځان يو مخ او اساسي پاک کړي... کله چې احساس وکړي چې دا ګناهونه په عادي او متعارفو عبادتونو لکه توبه او استغفار او روژه او نورو نه پاکېږي، هغه لنډه لاره چې ورته ښکارېږي، انتحار دی؛ ځکه دوی ته ویل شوي چې د ديني مقدسو ارمانونو د پوره کولو لپاره تر ټولو لوړه فداکاري همدا انتحار دی.

دا عمل له یوې خوا دوی ته د اتلولۍ حس ورکوي؛ ځکه د مهمو قدرتونو په مقابل کې درېږي او تصور کوي چې له خپل دې عمل سره د دین د دښمنانو تندی پر خاورو موښي او له بلې خوا له دې کار سره د اوږدو کلونو له رنځه خلاصېږي.

پوښتنپاروونکی تجاهل

پوښتنه پیدا کېږي چې ولې دې پدیدې ته په جدي سترګه نه کتل کېږي او استادان چې پخپله هم يو وخت د دې وضعیت قربانیان وو او پوهېږي چې په قوي احتمال شاګردان به يې هم په ورته جنجال اخته شي، ولې د دې ستونزې له څنګه همداسې ښوی تېرېږي او دا داسې طبیعي بهیر ګڼي چې چاره يې نه کېږي. لا مهمه دا ده چې ان هغه شاګردان چې په دې شیانو ککړ هم نه دي، له دې وضعیت سره جوړجاړی کوي او حساسیت ورسره نه ښيي تر دې چې که ورته ووایې چې پلانکي ډېره خرېبلې ده، سره له دې چې د ږيرې خرېبل د دین په منطق کې چنداني اهمیت هم نه لري، دوی خورا زیات راپارېږي او غوسه کېږي؛ خو د مدرسې د شاګردانو په دې کارونو هغومره نه خپه کېږي.

يو ځل ما د دې مدرسو يوه استاد پر غوږ وواهه چې د هغه څه پر وړاندې چې د شاګردانو تر منځ يې روان دي، د مسوولیت احساس وکړي او اجازه ورنه کړي چې داسې کارونه وشي، هغه په بې تفاوتۍ وویل: «دا خو یوازې د نن خبره نه ده چې چاره يې وشو کولای، دا خو له پخوا روان دي. دېرش کاله مخکې چې موږ د تحصیل په وروستي کال کې و او د حدیث دوره مو ویله، ځینو غټو طالبانو تر هغې پورې استاد ته د درس د پیلولو اجازه نه ورکوله چې د دوی د خوښې واړه طالبان به نه وو حاضر شوي او د دوی په څنګ کې به نه وو کېناستلي چې دوی بیا په ارام فکر درس ته غوږ ونیسي.»

سره له دې چې د مدرسو اکثره استادان او فارغان د خپل عزت د ساتلو لپاره چمتو نه دي چې په دې اړه څه ووايي او ډارېږي چې پخپله به په دې کارونو تورن شي، یا وېره لري چې د

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

رازونو په افشا کولو سره به خپلې ټولې طبقې ته زیان ورسوي. له بلې خوا د پټولو او له شفافیته د تېښتې فرهنګ پر دې پدیدې برغولی ږدي او د روښانو معلوماتو او احصاییو د راټولولو مخه ډب کوي؛ خو بیا هم که څوک په دې برخه کې جدي ګام واخلي، ټکان ورکوونکي معلومات به ترلاسه کړي.

له دې کاره لومړۍ نتیجه چې ترلاسه کوو یې، دا ده چې وپوهېږو ولې طالبانو تر دې حده له ښځو سره دښمني کوله او په اجتماعي ژوند کې یې د هغوی موجودیت نه شو زغملای. دویمه نتیجه به دا وي چې د طالبانو اعمال د دوی د تقوا او پاکۍ ننبه نه ده؛ بلکې نور عاملونه او نور دلیلونه لري. په دې هم پوه شو چې د ماشومانو د حقونو د تر پښو لاندې کولو یوه خورا بده شیوه څنګه ترسره کېږي، دا هغه څه دي چې د نړۍ معلومات په کې لږ دي.

د ماشوم څورونې مخنیوی

که وغواړو دا وضعیت ختم کړو، باید: لومړی، هغه شاګردان چې قانوني سن ته نه دي رسېدلي له هغوی بېل شي چې دې سن ته رسېدلي دي او باید اجازه ورنه کړل شي چې په یوه ځای کې سره واوسېږي.

دویم، باید ماشومانو ته د هغوی د حقونو او قانوني مصئونیتونو په اړه معلومات ورکړل شي او د دې حقونو د څارنې لپاره میکانیزم برابر شي او که حقونه یې نقض کېږي، باید ماشومانو ته د شکایت کولو لاره معلومه وي. درېیم، باید ټولنې او کورنیو ته دقیق او منظم اطلاعات چې په سمو علمي لارو برابر شوي وي، ورکړل شي چې د دې مسایلو له عواقبو خبر اوسي او د مخنیوي په برخه کې یې خپل نقش وپېژني. څلورم، دولتونه باید پر دې مدرسو رسمي څارنه زیاته کړي او اجازه ورنه کړي چې دغه ګډوډ وضعیت دوام وکړي.

استثنا، قاعده نه لغوه کوي

ښايي دا خبرې د ټولو مدرسو په اړه سمې نه وي؛ ځکه ځینو مدرسو هڅه کړې ده چې د دې شي لپاره ځینې تدبیرونه پیدا کړي؛ خو دا چې دغه موضوع د یوې مستقلې تحقیقي موضوع په توګه نه ده څېړل شوې، سړی د دغو مدرسو د کامیابۍ اندازه نه شي لګولای، په تېره بیا په دې چې د ځوانانو د دې غریزي ستونزې د حل لپاره هېڅ سنجول شوې لاره په پام کې نه ده نیول شوې او دغه ستونزه اساساً په رسمیت نه ده پېژندل شوې.

دا به هم ووایو چې له دې خبرو باید څوک دا مطلب وانه خلي چې ګوندي د دې مدرسو ټول زده کوونکي به په دې ستونزې اخته شوي وي؛ ځکه پاک لمني وګړي هم شته چې له دې

ستونزو يې ځانونه لرې ساتلي دي. د هغو کسانو دقيق شمېر چې په دې مدرسو کې د بل ښکار شوي او يا يې پخپله ښکار کړی دی، هغه وخت معلومولای شو چې دقيقه ميداني څېړنې ورباندې وشي.

مهمه دا ده چې وپوهېږو، دا چې د دې مدرسو ځينې شاګردان خشونت ته مخه کوي او يا انتحار کوي، وجه يې هغه ظلم دی چې د دوی خپلو هم مسلکانو ورباندې کړی دی او دوی ځنې ځورېږي. دوی مخکې تر دې چې نور قرباني کړي، پخپله په بل رقم قرباني شوي دي.

د طالبانو مدرسې له ماشوم ځورونې تر انتحاره (2)

د طالبانو په مدرسو کې پر ماشوم ځورونې

يو يادښت

د پورته مقالې تر خپرېدو وروسته مې واورېدل چې ځينو شر و شور جوړ کړی او د مقالې د ليکوال په اړه يې بد رد ويلي دي. زه لومړی خو له هغو دوستانو چې احترام ورته لرم او د دې مقالې د خپرېدو په وجه خوابدي شوي دي، بخښنه غواړم او د سو تفاهم د لرې کولو لپاره دغه ټکي يادوم:

1- دا مقاله اساساً د هغو طالبانو د مدرسو په اړه ليکل شوې ده چې په سياسي معنا طالبان بلل کېږي، نه د ټولو ديني مدرسو په اړه. په سياسي معنا طالبان پېچلې پديده ده چې د سيمې د بحران له اصلي عواملو څخه دي او د دوی د رامنځته کېدو د عواملو له دقيقې پېژندنې پرته، د دې ستونزې د حل چاره ناممکنه ده. د قلموالو او شنونکو رسالت دا دی چې د فکر په مټ د دې معما راز راوسپړي او د علاج لاره يې پيدا کړي. د دې پديدې د پېژندلو او علاج لپاره د هغو سايکولوژيکو او روايي عواملو تحليل ضروري دی چې د دې پديدې په ايجاد کې موثر دي. طبيعي ده چې هر څوک چې له سياسي طالبانو سره خواخوږي او همغږي لري، د هر هغه تحليل په وجه به خپه شي او تندی به تريو کړي چې د طالبانو د نقد او رد سبب وګرځي، دا خو لا څه چې يوازې به په دې اکتفا هم ونه کړي او څه چې يې په توان کې وي، نه به يې دريغوي. دا مقاله د سياسي طالبانو پلويانو ته نه ده مخاطبه؛ ځکه د هغوی دريځ وار له مخې مشخص دی او هغوی عقلاني بحث ته چمتو نه دي. دې مقالې هڅه کړې ده د دې پديدې يو بعد عامو خلکو ته يعنې هر هغه چا ته چې دا معما ورته معما پاتې ده، وښيي. ليکوال په

دي فکر نه و چې د دې موضوع په مطرح کېدو سره به د طالبانو له خواخوږو پرته بل څوک غوسه شي. خو په دې وروستيو کې خبر شوم چې د اهل علم ځينو کسانو چې رسماً يا حد اقل ظاهراً له طالبانو سره نه دي ولاړ، هغوی هم خپه شوي او غبرګون يې ښودلی دی.

البته ليکوال پوهېږي چې دوه – درې علتونه د دې کسانو د خپګان سبب شوي دي. يو دا چې يوه سايټ چې دا مقاله يې خپره کړې وه، ځو جملې يې په اصلي مقاله کې ورزياتې کړې وې چې ورسره د بحث لوری د افغانستان ديني مدرسو ته اوښتی و، حال دا چې مقاله اساساً د پاکستان د ديني مدرسو په باب ليکل شوې وه؛ ځکه طالبان له هماغه ځايه راټوکېدلي دي. ليکوال په هماغه وخت کې هغه سايټ ته خپل اعتراض ليږلی و چې ولې يې مقاله په خوښه بدله کړې او د سو تفاهم سبب شوی دی.

بل علت يې زموږ په محيط کې د خبرو د اړولو او شايعه خپرولو رواج دی او دا چې د ديني سپارښتنو او اخلاقي مقتضياتو بر خلاف، دروغ، مبالغه او تحريف شويو خبرونو ته زيات اهميت ورکول کېږي. دلته د لانجه زېږوونکو او مناقشه زېږوونکو بحثونو ښه هرکلی کېږي او دې ته اهميت نه ورکول کېږي چې د هر خبر په نقل کې او د هرې خبرې په منلو کې بايد احتياط وکړو. د قران يوه توصيه دا ده چې د قضيې د اصل په اړه بايد تحقيق وشي او صحت او سقم يې رامعلوم کړای شي. له بده مرغه دغه توصيې هغه خلک تر پښنو لاندې کوي چې پخپله ديني عالمان دي.

همدارنګه ليکوال پوهېږي چې د دورغ جوړولو او شايعه خپرولو تر شنګ ځيني خلک شته چې دين قدرت ته د رسېدو او د ثروت د ګټلو د وسيلې په توګه کاروي (دا کار هم د سياسي اسلام د ايدیالوژي په چوکاټ کې او هم د فردي هڅو په قالب کې کېږي). ليکوال له ډېرو کلونو راهيسې له دې ډلې سره په لانجو سر دی او اوس هم نه غواړي ورته تسليم شي. دوی هر وخت محضې پلمه لټوي چې پر حريف ورودانګي او خپل انتقام ځني واخلي. دې مقالې دوی ته فرصت ورکړ چې ځينې شيان په کې ورزيات کړي او ورسره ليکوال تر تبليغاتي بريد لاندې راولي او خپلې عقدې پرانيزي.

2- ليکوال د مقالې په پای کې ياده کړې وه چې: " دا به هم ووايو چې له دې خبرو بايد څوک دا مطلب وانه خلي چې ګوندې د دې مدرسو ټول زده کوونکي به په دې ستونزې اخته شوي وي؛ ځکه پاک لمني وګړي هم شته چې له دې ستونزو يې ځانونه لرې ساتلي دي. " اوس هم پر دې خبرې ټينګ ولاړ دی چې مقاله د ټولو هغو وګړو په اړه نه ده

چې په ديني مدرسو کې يې زده کړې کړې دي؛ څکه پوهېږي چې د هرې ډلې او د هر اجتماعي طيف په اړه کُلي قضاوت او پر ټولو حکم صادرول غلط کار دی؛ څکه په هره ډله کې ښه او بد دواړه شته. ليکوال پخپله هم په ديني عالمانو کې ګڼ شمېر دوستان لري چې هغوی ته سخت احترام کوي او د هغوی پر دوستۍ فخر کوي؛ خو د داسې محترمو شخصيتونو موجوديت د دې دليل نه شي کېدای چې په دې مدرسو کې پر يوې جدي ستونزې سترګې پټې کړو او هغه ناخوالې چې د دې طيف يوه برخه ورسره مخ ده، له پامه وغورځوو.

3- د دې ډول ستونزو د چارې لټول په دې نه کېږي چې پرده ورباندې وغوړوو، نه د تکفير په تورې او ګواښونو او نورو شورماشورو. که څوک وايي يا داسې ښکاره کوي چې داسې ستونزه نشته، بايد د خپلې ادعا د ثبوت لپاره د منلو وړ ميتود وړاندې کړي. کېدای شي دا ميتود په علمي روشونو ميداني تحقيقات وي، دا هغه ميتود دی چې نن سبا د نړۍ په هر ځای کې د ټولنيزو ناخوالو او ستونزو د پېژندلو او بررسۍ لپاره استعمالېږي. معمولاً د دې ډول تحقيقاتو نتيجې د منلو وړ او کاميابې دي. پر ستونزې برغولی ږدول هېڅکله هغه ستونزه نه حل کوي؛ بلکې لا يې زياتوي او خطر يې څو برابره ډېروي.

ولې به داسې وي چې نورې ستونزې او ناخوالې چې نورې ډلې ورسره لاس و ګرېوان دي، په علمي ميتودونو وڅېړل شي؛ خو کله چې وار د دې مدرسو وضعيت ته ورسېږي، دې مطالعاتو ته ځای نه وي، حال دا چې د مدرسو د مطالعې اړتيا په دې خورا زياته ده چې مدرسې په ټولنه کې حساس مقام لري.

4- دې مقالې اساساً دوه هدفونه لرل: يو د يوې محسوسې ستونزې څېړل چې په ځينو مدرسو کې شته او د دې مدرسو شاګردان يې په رواني ناروغيو او د شخصيت په اختلال اخته کړي دي او دوی بيا د ګناهګارۍ احساس او بالاخره انتحار کوي. دويم، انتقادي مطالعاتو ته د چمتو کولو له لارې لمر ته د ديني مدرسو راکښل. څوک چې له علمي مقولو سره سروکار لري، پوهېږي چې نقد او انتقاد د عيب لټولو او عيب جوړولو معنا نه لري. نقد يعنې بې طرفانه تحليل چې د يوې چارې مثبت او منفي اړخونه دواړه څېړي چې دا اړخونه يو د بل تر پښو لاندې نه شي. نقد په دې معنا د اصلاح او بهبود لپاره تر ټولو ضروري اقدام او د هغو ناخوالو د مخنيوي او د کميو د چاره کولو يوازينی روش دی چې يو بنسټ، يوه طبقه، يو ګوند يا يوه

ايډيالوژي ورسره مخ وي. هغه څوک چې د اصلاح په لټه کې دي او پوهېږي چې
هره بشري چاره له زيانونو او افتونو سره مخ وي، له نقد او انتقاد څخه نه وېرېږي،
سره له دې چې نقد تريخ هم وي.

معمولاً دوه ډلې له نقده ډارېږي، يو هغه وګړي چې ځان ته د تقدس او عصمت په سترګه ګوري، ځان له هر عيبه پاک ګڼي او د نقد او انتقاد لپاره هېڅ ځای نه ويني، دويم هغه کسان چې پر خپلو عيبونو خبر دي او له جوتېدو څخه يې ترهه لري. له دې دوو ډلو پرته نور هر څوک پوهېږي چې هر هغه شی چې د انسانانو له عالم سره تعلق لري او بني ادم په کې نقش لري، له عيبه خالي نه وي. که وغواړو دا موضوع په عملي لحاظ وڅېړو، خبره به اوږده شي.

ټولو فقهاوو دا موضوع څېړلې ده او ښيېلې يې ده چې په دنيا کې مطلق مصلحت نشته او هر مصلحت له مفسده سره مل وي. فيلسوفانو او متکلمانو هم ښودلې ده چې د هر خير په څنګ کې شر شته. په دې اړه د ابن عبدالسلام قواعد الاحکام کتاب او د امام شاه ولي الله حجة البالغة کتاب ته مراجعه کولای شو.

د دې حقيقت په درک کولو سره هر څوک چې د خپل کار د ښه والي په لټه کې وي، نقد او انتقادي تحليل ته لاره خلاصه پرېږدي او هره خبره چې د اصلاح په نيت کېږي، ان که ظاهر يې تريخ او بې خونده هم وي، په ورين تندي مني.

په دې منځ کې څه چې فوق العاده اهميت لري او ليکوال په هغه مقاله کې په ضمني توګه غوښتل، د ديني مدرسو د رازونو سپړل وو. اهميت په دې کې دی چې تر هغې پورې چې اسطورې ماتې نه شي او د ټولو دنيايي چارو رازونه راونه سپړل شي او تناقضونه يې رفع نه شي، له ننني نړۍ سره نه شو جوړېدای. يوازې د بلې دنيا خبرې بايد د رازونو په ډله کې پاتې شي او بس.

موږ هله له دې تمدني بن بست نه راوتلای شو چې د هغو چارو چې عقل يې مني او هغو چارو تر منځ چې له عقله تښتي او له عقل سره جنګېږي، پوله جوته کړو. دا هماغسې کار دی چې په مقدماتي ډول د فقهاوو له خوا ترسره شو او د معقولة المعني او غير معقولة المعني امورو تر منځ پوله يې معلومه کړه؛ خو دا کار تر پايه پورې ونه غځول شو او منطقي مقتضيات يې له پامه وغورځول شول.

د هغو تحولاتو يو عمده دليل چې په نتيجه کې يې نوی عصر رامنځته شو، د اسطورو ختمول او د دې نړۍ د قضيو د رازونو سپړل وو چې ماکس وبر او ځينې نور پوهان ورباندې

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

پوهېدل. زموږ په ټولنو کې دا بهیر د علمي ودې او پوخوالي په برکت نه دی شوی؛ خو د نوې ټکنالوژۍ له واردېدو سره یو ډول اوزاري عقلانیت زموږ د ژوند پر ځینو برخو تحمیل شوی دی؛ خو نورې برخې لا هماغسې له عقلانیته لرې پاتې شوې او د اسطورو او پیچلو رازونو تر منځ ایسارې پاتې دي. نتیجه یې دا راوتلې چې زموږ جمعي شعور او ټولیز عقل په منطقي تناقض اخته شوي دي. د ژوند په ځینو برخو لکه طبابت، تعمیرات او ورته نورو چارو کې د عقلانیت منطق ته غاړه ږدو خو په نورو مهمو برخو کې له عقلانیته تښتو او د اسطورو له عینکو ورته ګورو. دا یو مهم بحث دی چې دا یې د څېړلو ځای نه دی. دلته یوازې غواړم یاده کړم چې دیني مدرسې زموږ د ټولنو پر وضعیت د موثر بنسټ په توګه باید د نورو ډګرونو په شان مطرح شي، اسطورې یې ختمې او رازونه یې وسپړل شي. دا هم د مدرسو په نفع او هم د ټولنې په ګټه دي.

باید ټولنه فکر وکړي چې له دې مدرسو باید څه تمه ولري او دا وڅېړل شي چې دغه تمې څومره منطقي دي او وګوري چې د دې ملکونو د اړتیاوو په پام کې نیولو سره، دغه تمې په اوسني وضعیت کې ترسره کېدای شي که نه.

لیکوال په دې کې شک نه لري چې زموږ په سیمه کې د بحران د زیاتېدو او پراخېدو یو عامل، همدا اسطوره پاله او احیاناً عقل دښمنه ذهنیت دی. زموږ ځیني ځوانان په همدې روحیه روزل کېږي او په نتیجه کې یې په بې مفهومو شیانو سر ورکولو ته تیارېږي او له ځانه سره نور سرونه هم خاورې کوي. په تېره بیا انتحار په دې ډول ذهنیت او عقل دښمنه روزنه کې ژورې ریښې لري.

د دیني مدرسو علمي نقد او د هغوی د کمیو او ناخوالو د ختمولو هڅه، د مدرسو بهترۍ ته لاره باسي او ورسره مرسته کوي چې مدرسې د دې ټولنو د پرمختګ په لاره کې مثبت او ګټور نقش ادا کړي.

5- لیکوال پوهېږي چې په مذهبي ټولنو کې د دیني مدرسو موجودیت حتمي دی. ده دا خبره له لوړ پوړو دولتي چارواکو سره په خبرواترو کې هم مطرح کړې ده او په خپلو لیکنو کې یې هم ورته اشاره کړې ده. پر دې مدرسو نقد د دې لپاره نه کېږي چې مدرسې بندې شي او یا یې بازار سوړ شي. د نقد منظور دا دی چې د مدرسو ګټورتوب او وروستۍ نتیجې ښې شي او د شاګردانو تر شمېر یې د شاګردانو د تربیې کیفیت ته زیاته توجه وشي. که د اسلامي هېوادونو دیني مدرسې سم درسي میتودونه ولري، درسي ماحول یې معیاري وي او په دواړو برخو کې له نړیوالو تجربو څخه استفاده وشي، او لا مهمه دا چې پر مدرسو د پوهو شخصیتونو او

بنسټونو نقد جاري وساتل شي، بې له شکه چې موږ به د داسې اجتماعي قشر د روزلو شاهدان اوسو چې د دین عقل منونکی تفسیر به ولري او ورسره به د دین د اخلاقي ارزښتونو مطابق په ټولنه کې تاریخي او تل پاتې نقش ادا کړي چې ورسره به دغه ټولنې له پراخو بحرانونو د ثبات، پراختیا او پرمختګ ساحل ته ورسېږي.

د روڼ اندو، متخصصو او تکړه عالمانو موجودیت چې په دیني حوزه کې به معنوي خلا ډکه کړي او وګړي د ښو اخلاقو خوا ته رهي کړي او ټولنې ته د سعادت او نېکمرغۍ زیری ورکړي، زموږ له اساسي اړتیاوو څخه دی.

خو که د مدرسو وضعیت مو دغسې ګډوډ او خراب پاتې شي او اساسي هر اړخیز اصلاحات په کې رانه شي، له دې مدرسو به یوازې ببسواده «نیمچه ملایان» راووځي چې دوی به هغه د پخوانو خبره د خلکو د ایمان آفت وي، هغه خو لا څه چې د خلکو ژوند او سر به هم په امن کې پاتې نه شي.

د دې ډول ملایانو ځینې کسان همدا اوس هم پر منبرونو ولاړ دي او خلک د خشونت او کرکې خوا ته وربولي او د دښمنۍ او نفرت خوا ته یې بیایي، حال دا چې ټولنې ته د دین پیغام باید چې سوله، پخلاینه، تفاهم، همکاري، مسالمت، امنیت، خیر، نوعپالنه، فداکاري، او نور اخلاقي مکارم اوسي چې په دې لاره خلک، هم له خپل خدای سره بهتره رابطه پیدا کړي او هم له بنده ګانو سره.

6- لیکوال د طالبانو په مدرسو کې د ماشوم ځورونې لانجمن او حساسیت پاروونکی بحث ځکه مطرح کړی و چې ډېر خلک پرې پوهېږي او خاطرې ځنې لري؛ خو څه نه وایي او د مطرح کولو جرائت یې له چا سره نشته.

سره له دې چې دا ستونزه عمدتاً د پاکستان په ځینو خاصو سیمو کې زیاته شایع ده؛ خو د نورو سیمو او د نورو اسلامي هېوادونو مدرسې هم بې کمي او بې نیمګړتیاوو نه دي او څارنې ته اړتیا لري.

څوک چې د نقد ځیرې صحرا ته قدم ږدي، له پیله پر دې پوهېږي چې پر څومره لانجمنه لاره تللی دی او باید د دې کار سختو عواقبو ته هم سترګې پر لاره اوسي. په تېره بیا د هغه بنسټ نقد چې له دین او مذهبي زده کړو سره یې سروکار وي؛ ځکه ډېر خلک دا هېروي چې پر مدرسې نقد، پر دین د نقد معنا نه لري؛ بلکې دا پر غیرمعصومو بني ادمانو نقد دی. هغه

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

کسان چې د دين او ديني فعاليتونو په نامه خپلې دنيوي ګټې کوي، داسې نقدونه د دين نقد ګڼي او دا پر دين تعرض بولي چې په دې توګه د حقيقت د روښانولو مخه ونيسي.

شاوخوا دوه لسيزې کېږي چې ليکوال د دين په حوزې پورې د اړوندو افتونو پر ضد مبارزه کوي، پر خرافي مفکورو يې نيوکه کړې ده، له دينه د دنيوي او مادي ګټو مخالفت يې کړی دی، د دين تر چتر لاندې له عقل سره دښمني يې غندلې ده، او دا يې باور پاتې شوی دی چې د دين غيرعقلاني او غلط تفسيرونه به لويې فاجعې رامنځته کړي. دی په دې موده کې د شديدو تورونو، توطيو او تهمتونو شاهد پاتې شوی دی؛ خو بله چاره يې نه ده ليدلې غير له دې چې مقاومت وکړي او هغه لارې ته ادامه ورکړي چې ورته د ټولنې له اساسي اړتياوو څخه ښکاره شوې ده.

په وروستيو کلونو کې د طالبانو پيدايښت د ليکوال ذهن تر پخوا زيات بوخت کړی دی او دی يې مجبور کړی چې د دې بهير پر فکري، اروايي، فرهنګي او تاريخي ريښو ژور فکر وکړي، د دې ډلې په پالنه کې د محيطونو او تدريسي ميتودونو نقش راوپېژني او د دوی راتلونکې مطالعه کړي.

په مدرسو کې د ماشوم څورونې موضوع سره له دې چې خورا حساسيت پاروونکې ده؛ خو تر اوسه چا په جدي توګه نه وه مطالعه کړې. ليکوال هغه کسان په دې موضوع کې مسوول او ګرم ګڼي چې په دې اړه کافي معلومات لري؛ خو د عکس العملونو او مخالفتونو له ډاره يې خولې ګنډلې دي. کله چې ليکوال دا موضوع مطرح کړه، تمه يې دا وه چې هغه محترم عالمان چې د حقيقت له ويلو نه ډارېږي، جرائت به وکړي او د ده ملاتړ به وکړي.

ځينې عوام ځپلي کسان تصور کوي چې د حقيقت ويل يوازې پر حکومت نيوکه او د نظام پر اعتبار باندې غورځي دي. د دوی دا جرئت له حق ويلو منشأ نه اخلي؛ بلکې وجه يې د ځينو مسوولانو مدارا او بې تدبيري ده، که نه نو دې خلکو خو لا پخوا خپل امتحان ورکړی، هغه مهال چې د طالبانو تور استبداد ته يې سرونه ټيټ کړي او خولې يې ګنډلې وي.

د حق ويلو او حقيقت لټولو يوه مهمه جلوه خو همدا ده چې څوک دې د له هغو ټګانو ونه ډارېږي چې د حافظ شيرازي خبره «له قرآن نه يې د تزوير لومه جوړه کړې ده (قران را دام تزوير کرده اند)» او پر محراب او منبر يو رقم جلوه کوي؛ خو په خلوت کې سل رنګه داسې کارونه چې له دين او ديانت سره هېڅ اړخ نه لګوي. دا هغه څه دي چې ډېر خلک يې په خوب کې هم د ويلو جرئت نه لري.

کلونه کېږي چې لیکوال له تاریک فکرانو، خرافه پرستانو، او هغو وګړو چې په هر څه کې خپله ګټه لټوي، مقابله کوي او د دې کار تاوان پرې کوي او د دوی تورونه، تکفیر او سپکاوی زغمي. خو لیکوال اوس هم د دې لارې پرېښودو ته تیار نه دی؛ خو دا تمه لري چې هغه کسان چې د دین پر راتلونکې، د دیني مدرسو پر راتلونکې او د دې ټولنې د انسانانو پر راتلونکې باندې زړه سوځوي، جرئت وکړي او له دې حقیقته چې بې پردې خو د اصلاح په نیت ویل شوی دی، دفاع وکړي او پرې نه ږدي چې د دوی د چوپتیا په وجه د جهل او خرافه پرده لا پربړه شي او د عوامفریبانو بازار لا تود شي.

هغه کسان چې د حقیقت پروا نه لري او یوازې د خپل نوم او د ډوډۍ په فکر کې دي او په همدې وجه هېڅ نقد او اصلاح نه شي زغملای، که ګومان کوي چې د دې خبرې ځواب ورسره شته نو قلم دې راواخلي او دا موضوع دې په علمي تحلیل سره تشریح کاندي. خو که یوازې شور جوړول او د لیکوال پر وړاندې د خلکو د ذهنونو پارول غواړي، بیا به یې حقیقي قاضي ته ورحواله کړم چې هر څه مناسب وي، هماغسې قضاوت ورباندې وکړي. البته بله لاره هم شته او هغه مباهلې (یو بل ته لعنت ویل) ته د دعوت لاره ده چې قراني اصل هم لري، چې هغه کسان چې له دې موضوع انکار کوي او وایي چې داسې ستونزه نشته او ګواکې لیکوال پخپله جوړه کړې ده، راشي او دغه قراني روش ته غاړه کېږدي چې خدای پخپله ریښتونی او دروغجن سره معلوم کړي.

په پای کې د حافظ په یوه نغز شعر خبره بس کوم چې وایي:

نقد زاهد نه همه صافی و بی غش باشد   ای بسا خرقه که مستوجب آتش باشد
خوش بود گر محک تجربه آید به میان   تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

ضميمې

نقدونه او تعليقونه

د مډرن اسلامي فهم سور آش

خالد خسرو

محمد محق د مډرن اسلام د امکان یا امتناع خورا نادر او جنجالي بحث مطرح کړی دی. بې له شکه ممکن افغانستان هغه وروستی ملک وي چې لا په کې د اسلام د مډرن کولو خبره نه ده مطرح شوې. دودیز سنتي اسلام خوار او مقهور شوی او اخواني او سلفي ایدیالوژیک اسلام چې له سیاست سره مل شوی، د روښانګرۍ او مډرنیتې ضد غښتلی دښمن ځنې جوړ شوی دی.

څرګنده ده چې لا هم د ایران او ترکیې او ځینو نورو هېوادونو په اندازه په افغانستان کې د دیني نوفکرۍ بنسټونه نه دي رامنځته شوي چې د هغوی پر اساس د دین د نوي کولو او بیاکتنې بهیر په یوه مسلط ډیالوګ بدل شي. ځکه خو د ښاغلي محق بحث زیاتره په یوه خلا کې واقع کېږي چې نه یې د غځېدو تصور کېږي او نه د مذهب په اړه د عامو خلکو پر فهم یې د اغېز تصور. له بلې خوا دا به نه هېروو چې د مذهب په اړه هر بحث به له سانسور سره مخ شي؛ ځکه زموږ ټولنه له دیموکراتیک ډیالوګ سره بلده نه ده، په تېره بیا د مذهب په بحث کې خشونت او عصبیت منل شوې چاره ده. نو د مذهب په اړه هر نقد او هر بحث هر وخت د سانسور په وجه نیمګړی، مبهم، متناقض او وېربدلی وي. دلته هم عقل باید د مصلحت د رعایت او د ځان د مصوونیت په خاطر، د چوپتیا لاره ونیسي او دا له تفکره د ډډه کولو له دوامه پرته نور څه نه دي.

د مډرن تفسیر دوه سرې توره

د روښانفکرانو او مذهبي نظریه سازانو لپاره په مډرن عصر کې د دین د نوي فهم د جوړولو لپاره تر ټولو جذابه تیوري د هرمنوتیک نظریه ده. مسلمانو دیني اصلاح غوښتونکو د نوي مذهبي فهم پر رامنځته کولو ډېر کار کړی دی؛ خو لا تر اوسه د سانسور او ناخبرۍ په

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

وجه، فارسي ژبو ته يې د سمې او ژورې پېژندنې امکان نه دی برابر شوی. مثلاً د محمد ارکون «د اسلامي عقل نقد» کتاب په ايران کې د بيا چاپېدا اجازه نه لري. د نورو ورته ليکوالو حال هم دغسې دی.

دلته چې د ښاغلي محق پر «مډرن اسلام، امکان که امتناع؟» بحث کوو، منظور مو د اسلامي بياکتنې پر ټول بهير بحث کول نه دي او نه خو ليکوال غواړي چې له مذهبي ليدلوري دغه ليکنه وارزوي. دلته د يوه لوستونکي په توګه د دې ليکنې او د مذهب د مډرن فهم په اړه ځينې پوښتنې مطرح کوم او ښايي ښاغلی محق هم ورسره علاقه ونيسي او دغه مبحث وغځوي.

لومړی مسأله دا ده چې ښاغلی محق د «ذات» او «عرض» تر منځ د توپير په اړه د ښاغلي کريم سروش د نظريې په تبعيت، د «متن» او «د متن د درک» تر منځ توپير کوي. دا د اسلام د نوي فهم په برخه کې د ده د خبرو زړی دی. ايا د تاريخ، متن او د مذهب په اړه زموږ د فهم تر منځ توپير امکان لري؟ ښاغلی محق دا کار ممکن ګڼي او دليل ورته دا راوړي چې د تاريخ په اوږدو کې مختلفو مذهبو فرقو د قران او اسلامي شريعت په اړه مختلف فهمونه درلودلي دي. ښاغلی محق، سنت پالي چې د اصلي متن د فهم امکان ممکن ګڼي، په دې نقد کوي چې د تاريخي او زماني واټن په وجه د متن حقيقي معنا ته رسېدل سخت دي.

خو دلته د نوي فهم پر وړاندې ځينې چلېنجونه هم راولاړېږي. ښاغلی محق وايي چې «د ټولو بهيرونو اتفاق دا دی چې د دين نوی کول، د کتاب او سنت د تجديدولو معنا نه لري. کتاب او سنت د تدوين له وخته تر اوسه پورې په ليکلي بڼه له مسلمانانو سره شته او د ټولو بهيرونو په نزد يې اعتبار يو شان دی. کتاب او سنت زړېښت نه مني نو نوي کولو ته اړتيا هم نه لري. نو د بحث موضوع دوو نورو سطحو ته انتقالېږي: يوه د تفسيرونو او هغو انګېرنو چې د کتاب او سنت په اړه رامنځته شوې دي او وروسته بيا د فرقو او مذهبونو په ايديالوژۍ بدلې شوې دي او بله د عملي تطبيق او د فرهنګي تکون سطح.»

لومړی خو د متن او د متن د فهم تر منځ توپير سخت او له تناقضه ډک دی؛ ځکه متن په ژبه او په تاريخ کې خلقېږي او په همدې وجه زموږ لپاره د درک وړ دی. کله چې خدای په قران کې د جهاد خبره کوي، منظور يې په تاريخي بستر کې درک کوو. کله چې د هغو کافرانو او منافقانو د جزا په اړه چې حضرت محمد(ص) نه مني، خبرې کوي، د کلام وضاحت يې د درک وړ دی. دلته نه شو کولای د قران په څېر يو مذهبي کتاب د يوه خورا مبهم او سېمبوليک متن په

توګه تصور کړو چې هر څوک ورځخه خپل برداشت وشي کولای. له یوه متن سره داسې چلند خورا سخت او نښايي ساده توب وي. دلته د مرجعیت بحث په شدت سره مطرح کېږي. د کتاب او سنت تفسیر د کومو کسانو ذمه واري ده؟ په مډرن فهم کې انسان مرجعیت دی چې په ډله ییز ډول او په سازمانونو او ټولنو کې یې قوانین جوړ کړي او تطبیقوي یې. مثلاً د پارلمان او دولت له خوا د تجارتي قوانینو تصویب. خو د مډرن دیني فهم په نظریه کې به څوک د کتاب او سنت پر اساس نوی تفسیر جوړوي او دا تفسیر به په کومو اصولو او موازینو برابرېږي او معیار او محک به یې څه وي؟

د کریم سروش په شان نظریه جوړونکي معمولاً پر اسلام باندې د روحانیت له حاکمیت سره ستونزه لري. خو تر هغې پورې چې د مرجعیت مسأله او د نوي تفسیر لپاره د معیارونو او موازینو مسأله حل نه کړي، د اسلام مډرن فهم به تشه نظریه پاتې وي. لږ تر لږه مډرنیتې د دین د نوي فهم لپاره اساس نه شي کېدای؛ ځکه مډرنه نړۍ ځینې ارزښتونه په رسمیت پېژني چې اسلام یې نه مني، لکه د همجنسانو تر منځ واده، د مالکیت مساوي حقونه، طلاق، شهادت، سرپرستي او د عقیدې ازادي. بې له شکه د اسلام مډرن فهم د مډرن هرمنوتیک پوروړی دی؛ خو مډرن هرمنوتیک د دین له اجتهادي درک څخه توپیر لري؛ ځکه د اسلام د فهم لپاره د کتاب او سنت مرجعیت شرط دی، حال دا چې مډرن هرمنوتیک د بشري علومو د مختلفو طیفونو پر اساس باندې د مفسر پوهه او فن دی چې دین هم د همدې طیفونو یوه برخه اوسېدای شي. دې مسألو ته په کتو سره ښاغلی محق باید خپل هرمنوتیکي او یا تفسیري وار له مخې شرطونه څرګند کړي. قران د ګڼو مذهبي احکامو او تعالیمو کتاب دی چې د دعوت او ژغورنې لپاره لېږل شوی دی. په همدې وجه قران د اسلامي شریعت اساس ګڼل کېږي. ممکن څوک ووايي چې د تاریخي واټن په وجه، د قران د تعالیمو هغسې درک چې د هغې زمانې خلکو کړی و، نور ممکن نه دی؛ خو دا استدلال ځکه چنداني قانع کوونکی نه برېښي چې د اسلام دین تاریخي تداوم، مکتوبات او متون لري. دا چې مختلفې دیني فرقې لکه تشیع او تسنن شته دي، معنا یې د قران او اسلامي تاریخ په اړه د دوی د فهم اساسي اختلافونه نه دي.

د مختلفو اسلامي فرقو په منځ کې ګُلي شرعي احکام لکه لمونځ، روژه، پر اخرت باندې ایمان، پر خدای باندې د عقیدې او د حضرت محمد د پیغمبرۍ د منلو په واسطه ژغورنه، او ان جزايي احکام لکه سنګسار یا د لاس غوڅول، سره له دې چې په مختلفو دلیلونو نه تطبیقېږي، چنداني سره توپیر نه لري. نو هماغسې چې د ښاغلي محق په شان دیني اصلاح

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

غوښتونکي پوهېږي، د اسلام د مډرن فهم لپاره د احکامو فرعي او ثانوي فقهي برداشتونه کار نه کوي، د مډرن فهم بحث پر فروعاتو نه دی؛ بلکې دلته اساسات تر پوښتنې لاندې راځي. همدارنګه متن په ژبه کې زېږي او په تاریخ کې معنا مومي. دې کې شک نشته چې تاریخي زمان بیا لاسته نه راځي؛ خو تاریخي او د لرغونپېژندنې مدرکونه ورځ تر بلې د مذهبي متن په فهم کې راسره مرسته کوي. زما په نظر یو مذهبي کتاب چې تاریخي تداوم لري، په هر لحاظ له یوه فلسفي او ادبي متن سره توپیر لري او د هغه لوستل او فهم هم له نورو متنونو څخه متفاوت وي. یو دلیل یې دا دی چې دین د شریعت په قالب کې تاسیس شوی او مومنین یې پیروي کوي. نو زه دیني فهم د مذهبي متنونو عارفانه او فلسفي درک نه ګڼم، دا هغه کار دی چې طارق رمضان یې د یوه اسلامي متفکر په حیث په غرب کې کوي، زه دیني فهم د مذهبي او اخلاقي احکامو او طرزالعملونو یوه مجموعه ګڼم چې په یوه سیاسي او اجتماعي نظام کې تنظیم شوي دي. د مذهب شخصي فهم یا پروټسټانټي برداشت، په اسلامي هېوادونه کې ماتې خوړلې ده؛ ځکه مذهب تنظیم شوي قواعد او احکام او رسمي مفسران لري چې هغه روحانیون او دیني عالمان دي او دا په اسلامي هېوادونو کې د دې نظریې مخه نیسي.

د میراث ویشل، د زوجونو تعدد، د سرپرستي او طلاق حق، تقوا او د جنسي رابطې ممنوعیت، د مسلمان او کافر تر منځ توپیر او ... هغه مذهبي او اخلاقي احکام او لارښوونې دي چې اسلامي ټولنه ورباندې اداره کېږي.

کله چې دین د یوه سیاسي او اجتماعي نظام په توګه مطرح کېږي، بحث د احکامو پر تطبیق یا تعدیل باندې وي، نه د هغوی پر تفسیر باندې. ځکه اکثره تفسیرونه په اسلام کې له راغلو احکامو سره مستقیمه رابطه لري. په اسلام کې راغلي د طلاق او د مېراث حق که راواخلو، کېدای شي اجرا یې کړو یا یې اجرا نه کړو؛ خو دا نه شي کېدای چې بل رقم یې تفسیر کړو، مثلاً د میراث احکام داسې تفسیر کړو چې په کې د نارینه وو په نسبت د ښځو برخه زیاته وي. دلته تفسیر له تعدیله پرته بل څه نه دی.

اجتهاد، نه مډرن فهم

واقعیت دا دی چې د اسلامي مډرن فهم نظریه له غرب راپور شوې تیوري ده، تحریف شوی دسکورس له ناکامه سټراټیژیو سره دی. د اسلامي نوي فهم نظریه، د اسلام د دوديز فهم په پاراډایم کې او همدارنګه د رسمي دیني مرجعیتونو او مستبدو مذهبي حکومتونو چې د شرع او تثبیت شویو مرجعیتونو مدافع دي، له ډاره واضحاً ناقص الخلقه تیوري ده. تازه فهم

باید د فقهي اجتهاد – چې په اسلام کې پخوانی سنت دی خو اوس پرېښودل شوی دی – د انکشاف نظریه وګڼو، نه د دین په اړه د مډرن انسان فهم. ځکه مډرن فهم ځینې اصول او اساسات لري چې د ښاغلي محق له یادو خبرو سره تفاوت لري.

ځنګه چې محمد رضا نېکفر د ښاغلي عبدالکریم سروش او مجتهد شبستري په نقد کې، د دین د مډرن فهم په اړه، ښه وایي:

۱ . مفسر باید «زه» وویلای شي، د ده «زه» باید خپل شخصیت ولري او منفصل فهم ونه لري یعني باید خپل فکر وجنګوي، نه دا چې د مقتدرو او په سنت کې د محترمو مرجعو له عینکو مسایلو ته وګوري.

۲ . مفسر باید هر متن یوازې متن وګڼي، یعنې چې خپله لیکونکی ولري، په خاص فکر باندې، په خاص قلم باندې، خاصو مخاطبانو ته په خطاب کې، په خاصه زمانه کې لیکل شوی وي.

۳ . مفسر باید د تاریخ په مفهوم وپوهېږي او د نوي عصر په نامه د دې ستر تحول په ژورو پوه وي او بالاخره دا چې

۴ . د بیان او بل څه ویلو ازادي ولري؛ ځکه که چېرې د بیان ازادي نه وي، سنت به هم خپل رازونه بربنډ نه کړي او لا به هم په هماغه ژبه خبرې وکړي چې تاریخ ورباندې تپلی دی ... هرمنوتیک یعنې بل وړ فکر کول او هرمنوتیک مفسر په لومړۍ درجه کې له سپینو خبرو او بل وړ فکر کولو سره پېژندل کېږي.

د مذهب مډرن فهم په نظري لحاظ ځکه ډېرې سستۍ لري چې د احکامو او تثبیت شویو عقایدو حوزه پراخه ده او مفسر باید هغه اصول ومني. ځکه مذهب ان په خپله تنګۍ معنا هم د تعبد او تعقل ګډوله ده. په اسلامي مفکورو کې هم فلسفي فکر د متن او شریعت تابع پاتې شوې دې نو په هر ځای کې چې عقل له متن سره په ټکر کې واقع شوی دی، اولویت متن او اصلي شرعي احکامو ته ورکړل شوی دی. پر خدای، د پیغمبر پر نبوت، د وحي له لارې د کتاب نزول، د محشر صحرا ته د ټولو ورستنېدل او ... اعتقاد د مومنانو د ایمان د حوزې موضوعات دي. حال دا چې مډرن فهم له بې پوښتنې او بې سنجشه ایمان سره سروکار نه لري. زما په نظر اسلامي عقل د ایمان او استدلال یوه ګډوله ده چې یو لړ مسلمات مني؛ خو مډرن عقل د راډیکال انسان نقاده قوه ده چې خپلې اساسي پوښتنې مطرح کوي او د هغه له خوا د مسلمو عقایدو د رد احتمال کاملاً شته.

البته هماغسې چې نېکفر څرګند توضیحات ورکوي، اسلامي نوی فهم په هېڅ صورت د مډرن فهم او عقلي ډیالوګ په چوکاټ کې نه ځایېږي، بلکې زیاتره د اجتهاد په چوکاټ کې راځي. ځکه اجتهاد یو لړ کُلي او اصلي اصول مني او هڅه کوي تناقضونه رفع کاندي، د مومنانو پوښتنې او ابهامات ځواب کړي او ستونزو ته یې نوې حل لارې وړاندې کړي، البته حوزه یې محدوده ده. حال دا چې د عقلانیت او مډرن فهم لاره داسې نه ده. بې له شکه د مډرن فهم بر خلاف، د نوي اسلامي فهم نظریه باورمنه ده چې په متن او سنت کې ځینې پټ رازونه شته او دا ورته له نوې نړۍ سره د مطابقت ظرفیت ورکوي. خو مډرن فهم د مذهبي متنونو تاریخیتوب مني او استدلال کوي چې نوې نړۍ د جوړښت، مناسباتو او ارزښتونو په لحاظ له پخوانۍ نړۍ څخه ګوهري او یا ماهیتي توپیر لري او باید د دې دوو دنیاوو تر منځ تحول او شلېدنه و منل شي، هماغسې چې د مډرنې او پخوانۍ ټکنالوجۍ تر منځ دا توپیر منل کېږي.

د متن تاریخیتوب

زما په نظر د دیني بیا کتنې بهیر د مډرن فهم او عقل په تبعیت، باید د خپلو متنونو تاریخیت درک کړي، که نه له تناقض او دروني بحران سره به مخ شي. د متنونو مجدد تفسیر یو کُلي او مبهم عمل دی چې د نوي نړۍ له روح سره په ټکر کې دی.

د «بشر د حقونو د منشور» له مخې انسانان بې له دې چې مذهب او توکم ته یې وکتل شي، ټول له انساني کرامته برخورداره دي، حال دا چې د اسلام د ارشاداتو پر اساس مومن پر اسلام باندې د عقیدې په وجه، د کافر په نسبت ارجحیت لري. د اخرت پر ورځ هم مومن پر خدای او حضرت محمد باندې د خپلې عقیدې په وجه جنت ته درومي او کافران د خپل انکار په وجه د دوزخ په اور کې سوځي.

ایت الله منتظري په ایران کې د شیعه د یوه مرجع په توګه، بهاییانو ته چې د اسلام خلاف مذهب لري، د تابعیت او په ملک کې د اوسېدو حق ورکړ؛ خو هېڅکله یې مسلمان او بهایي ته یو شان شأن قایل نه شو. نو که معیار د دین مډرن فهم وي، خبره به تحریف ته ورسېږي.

دلته دوې سره یو مخ متفاوتې لارې دي:

1- د متن تاریخیت به په رسمیت وپېژنو او

2- یا یې له تاریخیته انکار وکوو او ورته تل پاتې او د هروخت لپاره اعتبار ورکوو.

مثلاً، کله چې اسلامي هېوادونه نوې نړۍ ته ورننوتل، مریيتوب په کې منسوخ شو، حال دا چې په اسلامي فقه کې د مریيتوب په اړه مختلف احکام شته چې له مریيانو سره د چال

چلند او له هغوی سره د جنسي رابطې او داسې نورو مسايلو په اړه يې خبرې کړې دي. خو ولې مرييتوب سره له دې چې په مذهبي متنونو کې قدامت لري، منسوخ شوی دی؟ ايا مذهب هغه منع کړی دی؟ دليل يې نوی عصر دی. اصلاً مډرنيت يعنې د قديمې او نوې دنيا سره بېلول. په دې چوکاټ کې د مذهب مډرن فهم يعنې د هغو اصولو او موازينو تعديل چې ننني انسان يې د عقلي معيارونو او نوې پوهې پر اساس نه شي منلای، حال دا چې مسلمانان پر دې خبرو باور نه لري. دوی فکر کوي چې دين، تاريخي زمان په رسميت نه پېژني. خو په واقعيت کې د دې شي معنا د نوي عصر د سيکولر جهان چې طلسمونه په کې مات شوي دي، نه درک کول دي. د متن تاريخيت د هغه پر اقتضا دلالت کوي. دا د مډرن فهم له لومړنيو اصولو څخه دی. نو د يوه عصر له مخې د بل عصر اټکل کول منطقي نه دي. مثلاً نه شو ويلای چې ولې د بشر د حقونو منشور د حضرت موسی په وخت کې تدوين نه شو. د بشر د حقونو منشور د مډرن عصر محصول او د مډرن انسان د اخلاقي پرمختګ نتيجه ده. که د ديني بيا کتنې نظريه د متن تاريخيت په رسميت ونه پېژني، بيا نه شي کولای د ځان او سلفيت تر منځ واټن پيدا کړي. په دې منځ کې منځنۍ لاره علمي اعتبار نه لري؛ بلکې دا به يوازې موقتي ژبنۍ لوبه وي. مرييتوب د تازه تفسير په وجه نه؛ بلکې نوې نړۍ ته د ورننوتو په وجه منسوخ شو. د تاريخيت له اصله پرته د مرييتوب بيا راژوندي کول مانع نه لري.

بې له شکه د ديني بيا کتنې نظريه به د دوو قطبونو تر منځ په نوسان کې وي چې په يوه سر کې يې د متن د تاريخيت په رسميت پېژندل دي او په بل سر کې يې لومړنيو احکامو ته وفاداري. لکه د مجتهد شبستري په مباحثو کې چې د حجاب تاريخيتوب يا نه تاريخيتوب بيانېږي. نو دا نظريه تر دې دمه په اسلامي نړۍ کې بااعتبارې فکري نظريې ته نه ده اوښتې او لا د باد په مخالف جهت کې حرکت کوي. اصلي بهير د سنتپالو په لاس کې دی چې خپل کار د تېرې زمانې احيا کول بولي. غالب اسلامي بهير د شريعت او مډرنې نړۍ متناقضه ګڼوله ده او د دې تناقض دليل هم د نوي عصر الزامات او ديني اصولو ته د وفادارۍ اجبارونه دي، هماغسې چې مسيحيانو او يهودانو په ننۍ نړۍ کې دا تناقض منلی دی.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړی www.ketabton.com

د مډرن اسلام په بحث کې د بنسټپالنې پل

عبدالکبیر صالحی

اشاره: دغه لیکنه د وتلي څېړونکي استاد محمد محق پر «مډرن اسلام، امکان که امتناع؟» نقد دی. تر دې مخکې ښاغلي خالد خسرو هم پر دې مقالې پر ځای او څرګند نقد کړی و. خو زه غواړم دې موضوع ته له بل لیدلوري وګورم او د ښاغلي محق په مقاله کې د بنسټپالنې پل جوت کړم. باید ووایم چې ما اوږده موده د ښاغلي محق شاګردي کړې او د هغه د پوهې له درمن څخه مې وړې راټول کړي؛ نو زه هر وخت ځان د دغه فرزانه مفکر پوروړی ګڼم.

د اسلامي بنسټپالنې پدیده په نننۍ نړۍ کې څرګند حضور لري. دغه خشونتپالې پدیده له ځانه پرته نور د اسلام هر ډول تعبیر د ګمراهۍ او ضلالت نښه بولي او د نورو دیني تعبیرونو پیروان د وژلو او ختمولو وړ ګڼي. دا پدیده تر ټولو زیاته دښمني د اسلام له مډرن تعبیر سره لري؛ ځکه دا ورته د امریکایي اسلام نښه ښکاري.

د بنسټپالي اسلام خشونتپالنه او د وینې تویولو شوق سبب شوی دی چې ډېر هغه کسان چې په افغانستان او نورو اسلامي ملکونو کې د دیني بیاکتنې فکر په سر کې لري، د سر د خوندي ساتلو لپاره د عافیت څنډې ته پناه یوسي او خولې وګنډي او قلم او کاغذ واړه وسوځوي. د نوفکرانو هغه شمېر چې خپلې مفکورې بیانوي، هغوی هم ډېره هڅه کوي خپله خبره په داسې چل وکړي چې د امکان تر حده د بنسټپالو غیرت راونه پاروي او د هغوی په ذهن او ضمیر کې د خشونتګرۍ اور بل نه کړي. په همدې وجه د مسلمانو نوفکرانو ژبه اکثراً په تناقض او ابهام ککړه وي، معنا دا چې د دوی په اثارو کې کولای شو د روښانفکرۍ نښې او د بنسټپالنې پل دواړه په ښکاره ووینو. د ښاغلي محق «مډرن اسلام، امکان که امتناع؟» هم له دې قاعدې مستثنا نه ده او د بسنټپالنې وېروونکې سلطې پرې د ابهام او تناقض ویلو څپه تحمیل کړې ده. دا لیکنه غواړي د بنسټپالنې بدشګونی حضور د «مډرن اسلام» په مقاله کې په لنډه توګه جوت کړي.

د «مډرن اسلام» مقاله په نننۍ نړۍ کې د دین تجدید «حتمي» چاره ګڼي او د دې چارې ترسره کېدل د مډرنې نړۍ له نورو وګړو سره د سیال کېدو یوازینۍ لاره ګڼي. مقاله ټینګار

کوي چې که وغواړو په مډرنه نړۍ کې د دین معنویتپالی نقش غښتلی کړو، بله چاره نه لرو مګر دا چې د نننې انسان د پوهې اسمان ته وخېژو او د دین نوی تفسیر وړاندې کړو.

د «مډرن اسلام» لیکوال د مصطفی ملکیان له مفهوم جوړولو پور اخلي او د اسلام د درې ګونو سطحو په مورد کې، د تجدید موضوع مطرح کوي او نوسازي په دویم اسلام یعنې «د دیني تفکر، تفسیر او د فهم په سطحې» پورې منحصروي. هغه لومړی اسلام یعنې «د اسلام د لومړي لاس د منابعو لکه د کتاب او سنت سطح» له تجدیده بې نیازه ګڼي؛ ځکه د دغه فرزانه مفکر په باور، د اسلام پر دې سطح هېڅکله د زړښت ګرد نه پرېوځي:

« د ټولو بهیرونو اتفاق دا دی چې د دین نوی کول، د کتاب او سنت د تجدیدولو معنا نه لري. کتاب او سنت د تدوین له وخته تر اوسه پورې په لیکلې بڼه له مسلمانانو سره شته او د ټولو بهیرونو په نزد یې اعتبار یو شان دی. کتاب او سنت زړښت نه مني نو نوي کولو ته اړتیا هم نه لري...»

ښاغلی محق لویه هڅه کوي چې له تطبیقي لارې څخه د تجدید مصداق تعین کړي او د مډرنیزم او بنسټپالنې په سیاق کې د دې مفهوم د معنا حدود روښانه کړي او بیا د مډرنیزم په ګټه د تجدید پر معنا ټینګار وکړي.

خو ژر بیا په اسطوره باورۍ کې ډوبېږي او د بنسټپالو په شان د تاریخي کتنې په خوارۍ اخته کېږي او په نتیجه کې یې د لومړي اسلام د تجدید پر «بې معنا» توب او دا چې په دې اړه د فکر کولو مجال نشته، ټینګار کوي، له دې ناخبره چې د مډرنیزم په بحث کې هېڅ داسې چاره نشته چې فکر نامنونکې (unthinkable) وي. د دې ادعا څرګند دلیل دا دی چې دغه بحث د تقدس تورېلو (desacralization) او طلسم ماتولو (disenchantment) پر اصل تکیه کوي او هر ډول حد او برید چې د «ناقدانه تفکر» مخې ته راشي، له منځه یې وړي. دا اصل د دین کُلیت، د تاریخي – پدیده پوهنې د نقد په تله کې اچوي او په دې انتقادي فکر کې د بنیادي متنونو (نصوص المؤسس) او د مفسرینو د فهم تر منځ توپیر ته نه قایلېږي.

د تأمل وړ ټکی دا دی چې د دین د تجدید په مسأله کې د «مډرن اسلام» د لیکوال هرمنوتیک او معنایي افق په ښکاره د بنسټپالنې د مسلماتو تر اغېز لاندې راځي. د بنسټپالنې مسلمات د حقیقت، تقدس او خشونت په مثلث کې راڅرګندېږي. په بنسټپالنه کې د لومړي اسلام تجدید نه منل، یو مسلم او مقدس حقیقت دی چې که هر څوک د هغې خلاف خبره وکړي، د خورا سخت خشونت مستحق ګڼل کېږي. ښاغلی محق د دې لپاره چې د

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

بنسټپالو له بې حد و حصره خشونت څخه ځان وژغوري، د دې حقيقت تقدس ته احترام کوي او په «مَن يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا» کې د «فهم» کلمه مقدر او مسلم ګڼي او په نتيجه کې د لومړي اسلام نوسازي «بې معنا» ګڼي.

د لا حيرانتيا خبره خو دا ده چې دغه نامتو نوفکري ليکوال د پخوانو د تناقض ځپلي تفسيري سنت په پيروۍ، د اسلام د لومړي لاس د منابعو ټول تاريخمن مظاهر لکه نسخ، د نزول سبب او د ورود شأن له ياده باسي او يو مخ دا هېروي چې دغه منابع د خپل وخت له اجتماعي – فرهنګي واقعيتونو سره د ډيالکټيکي رابطې له لارې منځته راغلي او همدا چې دې دوه اړخيز پيوند ته يې غاړه ايښې ده، معنا يې دا ده چې په وخت پورې تړلي دي او بدلون مني.

د «مډرن اسلام» د ليکوال په تأکيد، د دې مقالې تر ټولو محراقي او مهم ټکی دا دی چې: «نننی انسان له پروني انسانه توپير لري... نننی انسان په خپل ذاتي کرامت پوه شوی دی او اوس هغه دين قبلوي، هغه قوانين خوښوي، هغه فرهنګ غوره کوي او هغې لارې او طريقې ته په ښه سترګه ګوري چې د دې کرامت حفاظت وکړي... که موږ وغواړو د دين د سم درک کولو او د ټولنې د ستونزو د حل کولو په لاره کې کاميابي حاصله کړو، بله لاره نه لرو، بايد نننی انسان او نننۍ نړۍ سم وپېژنو، د دې عصر غوښتنې درک کړو، د نني انسان معرفت او پوهه د اعتبار وړ وګڼو او بيا د دين داسې تفسير وړاندې کړو چې له دې پوهې او معرفت سره موافق اوسي.»

دغه ټکی پر ځای او رسا دی؛ خو هغه چې دا خبره يې کړې ده، دا ځنې هېره شوې ده چې له پاراډوکسي او متنافي الاجزا تيوريو په وسيله نه شو کولای د دين داسې تفسير وړاندې کړو چې د مډرن انسان له معرفت سره اړخ ولګوي.

اوس د دې وخت رارسېدلی دی چې په اسلامي نړۍ کې د نوفکرۍ سنت د ابهام او تناقض ګرد له مخه وڅنډي او نور په مطلق باورۍ او قطعيت ککړ نه شي. که ښاغلی محق او نور ديني نوفکري کسان «په نوې نړۍ کې د دين د سرلوړۍ» فکر په سر کې او پر «نني انسان باندې د ديني مفکورو د منلو» پروا لري، بايد له متناقضو خبرو او مبهمو مفکورو ډډه وکړي او په خورا ژور فکر سره د ديني مدرسه يي مفکورو په خورا اساسي بنيادونو کې ورننوځي او د «مسلمانۍ ټوله دستګاه» له سره ولولي او خپلې ټولې هلې ځلې د دين د فهم تجديد او نوي تفسير ته معطوف نه کړي. ليکوال د دې مقالې غځونه بل وخت ته پرېږدي او دلته پر دې ټکي

ټينګار کافي ګڼي چې ديني نوفکران د «دين د فهم» تر تجديد د مخه، دې ته اړتيا لري چې لومړني او لاندني مباني يې د تاريخي، ژبپوهنې او معناپوهنې په تله کې راوتلي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

د طالبانيزم د معرفتي او اجتماعي مسألې مطرح کول

د "سخت طالبان، نرم طالبان" مقالې ته کتنه

شاکر مهریار

تېره اوونۍ، سه شنبې د 8 صبح د ورځپاڼې په 1036 مه ګڼه کې د محمد محق «سخت طالبان، نرم طالبان» مقاله خپره شوه. محق هغه ليکوال دی چې ليکنې يې هر وخت د قدر وړ فکري او تيوريکي تومنې درلودلې دي او د رسنيو او شنونکو له نظره پټې پاتې شوې ساحې يې مطرح کړې دي. له بلې خوا تر دې دمه د طالبانو او بنسټپالنې په اړه هغه تحقيقي ادبيات چې په اکاډيميکو او غيراکاډيميکو محيطونو کې رامنځته شوي دي، يا خو سطحي او برسېرن دي او يا له داسې فرضيو او وار له مخکې فرضونو سره تدوين شوي چې پوښتنې راولاړوي. په تېره بيا د دوی اکثره کسان د طالبانيزم په اړه ژورناليستيک تحليلونه وړاندې کوي چې په هغو کې د طالبانو معرفتي اړخونه له فرهنګي – اجتماعي زمينو سره يې له پامه غورځول کېږي. افغان څېړونکو نه يوازې دا چې تر اوسه پورې يې د طالبانيزم په اړه د تأمل وړ توضيح او تبيين نه دي وړاندې کړي، بلکې د دوی سخت اوزاري بعدونه يې برسېرن درک کړي دي.

په «سخت طالبان، نرم طالبان» مقاله کې محمد محق هڅه کوي چې په افغانستان او احياناً په سيمه کې د طالبانو فرهنګي – اجتماعي اړخ وښيي. ښاغلي محق په ياده مقاله کې طالبان په دوو ډلو وېشلي دي چې په «سخت طالبان» او «نرم طالبان» يې يادوي. له «سخت طالبانو» څخه مطلب هماغه کسان دي چې نن سبا د طالب په نامه په پراخ خشونت لاس پورې کوي او عملاً د دولت او نړېوالو ځواکونو پر ضد جنګېږي او د خپل حاکميت په دوره کې يې هم له هېڅ ډول خشونت او وحشته ډډه نه ده کړې.

د افغانستان دولت هم هڅه کوي چې په سياسي صحنه کې له سختو طالبانو سره مذاکره او خبرې اترې وکړي. خو نرم طالبان هغه وګړي دي چې په ښکاره خو طالب نه بلل کېږي؛ مګر د دوی طالباني فعاليت د ټولنې په منځ کې روان دی.

د محق په وينا ، دويم بهير ، «د طالبانو بله برخه ده چې نامرئي (نه ښکاريدونکي) طالبان دي چې له هغې پرته د طالبانو د جنګې ډلې فعاليت له ستونزې سره مخ کېږي. د جنګي طالبانو د فعاليت ادامه شديداً په دې ډلې پورې تړلې ده؛ ځکه دا ورته د جبهې شا ته ايديالوژيکي ملاتړ برابروي. هېڅکله د دې ډلې نقش چې لومړۍ ډلې ته اجتماعي – فرهنګي بستر غوړوي او جنګيالي ورته برابروي، جدي نه دی ګڼل شوی.» (محق، 8 صبح، شماره 1036) اجازه راکړئ د طالبانيزم د مسألې په توضيح کې د نورو ليدلوريو او د بحثونو د طرزونو مختصره يادونه وکړم. د طالبانيزم د توضيح لپاره متفاوت ليدلوري رامنځته شوي دي.

ځينو ويلي دي چې طالبان د افغانستان د سنتي او دوديزو ارزښتونو د عيني تجسم حيثيت لري. يعنې طالبان د کليوالو ارزښتونو چې پر دوو اساسي ستنو «قبيله پالنه» او «اسلامي بنسټپالنه» ولاړ دي، تجسم دی او ښار او ښاري فرهنګ يې تر بريد لاندې راوستلی دی.

ځينو نورو طالبان د پښتنو د وضعيت مدلول ګڼلي دي. دوی ويلي دي چې پښتنو د افغانستان د اکثريت په حيث په سياست کې تاريخي نقش لرلای دی او طالبان د واک د بيا انحصار او يا د پښتنو په لاس د واک د انحصاري لړۍ د بيا ژوندۍ کولو په لټه کې دي.

ځيني بيا دا ليدلوری جوتوي چې طالبان د نظامي پالي اسلام ځواکونه دي چې غواړي هر چېرته واوسي او په ايديالوژيک لحاظ غواړي پخوانی ايديال اسلام تطبيق کړي او د يوه خيالي ارمان د پوره کولو لپاره خيالونه پالي، لکه څنګه چې ملاعمر د اسلامي اوتوپيا (utopia) خيال د طالبانو په وجود کې جوړاوه.

د پاکستاني ژورناليست احمد رشيد په شان ځينې کسان، طالبان د امنيت او انرژۍ په برخه کې د پېچلو ستراټيژيکو تګلارو زېږنده ګڼي، په تېره بيا له منځنۍ اسيا جنوبي اسيا ته د انرژۍ د انتقال په مسأله کې. (طالبان او د افغانستان بحران، هاروارد ، 2009)

سربېره پر دې، د څېړونکو او ليکوالو په منځ کې د ټولنپوهنې او وګړپوهنې پر ليدلوريو هم ټينګار شوی دی.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

د طالبانو په اړه په ټولنپوهنيزو او بشرپوهنيزو تحقيقي ادبياتو کې، د جوړښتونو تغيير او تحول، د رهبرۍ خلا، قبيله يي او طالبپاله فرهنګي – اجتماعي بېخ بناګانې، له ښاري مظاهرو سره جنګ او د دوديزو چارو تقديس، په تېره بيا په پښتون مېشتو سيمو کې، د طالبانو په توضيح کې اساسي ټکي ګڼل کېږي.

په ځينو فرعي او څنګيزو ليدلوريو کې طالبان، د درانيو پر وړاندې د غلزيو بغاوت ګڼل شوی دی. همدارنګه ډېر نور کسان طالبان د مجاهدينو د واکمنۍ پر مهال د بدامنيو او د حاکميت د ړنګېدو او د واک د ټوټې ټوټې کېدو پر وړاندې عکس العمل ګڼي چې اجتماعي شلېدنګ او د جوړښتونو ګډوډيو ورته لاره هواره کړې وه. داسې ليدلوري هم شته چې مسألې ته کُلي نظر کوي او اسلامي بنسټپالنه د غربي مډرنيتې پر وړاندې عکس العمل ګڼي او طالبانيزم هم ورپورې تړي. خو هغه ليدلوري چې غالباً په غربي اکاډيميکو محيطونو کې رامنځته شوي دي، طالبان يې په افغانستان کې د قدرت د مناسباتو د شکل او ماهيت پر بنا تحليل کړي دي. دا ډول تحليلونه پر دوو برخو وېشلای شو: «جنوب مبنا» او «شمال مبنا» ليدلوري.

په جنوب مبنا ليدلوري کې، طالبان د افغانستان له جنوبه هغه راولاړه شوې پښتون توکمه ډله ده چې په خاص تاريخي بستر کې د يو قومواله‌ۍ پر بنا د سياسي ثبات د ايجاد لپاره ارزول کېږي. د عبدالقادر سينو غوندې کسانو طالبان پر همدې اساس تحليل کړي دي: «که تاريخ يو لار ښود دی، په افغانستان کې واکمنۍ د پښتنو په انسجام او سره راټولېدو رامنځته شوې دي، او افغانستان د دوی له خوښې پرته حاکميت نه شي لرلای.» دا د «طالبان او د افغانستان بحران» په کتاب کې د عبدالقادر سينو د مقالې لومړۍ جمله ده. د دې ډول روشونو انعطاف نامنونکی مفروض د يوه قوم په لاس د قدرت لرل او پر همدې مبنا د ثبات ايجاد دی؛ خو دا به نه هېروو چې نه يوازې دا چې ټول پښتانه طالبان نه دي؛ بلکې پښتانه هم د هغوی قربانيان دي. د دې نظر په مقابل کې «شمال مبنا» ليدلوری دی. په دې ليدلوري کې طالبان له «کورني استعماره» جلا نه شي توضيح کېدای. ځينې کسان لکه نظيف شهراني، هر وخت پر داخلي استعمار ټينګار کوي. زه دا دوه ډوله چلند په ترتيب سره جنوب – مبنا او شمال – مبنا نوموم.

دغه ليدلوري په يو بل کې د پام وړ تداخل او ورته والی لري. سره له دې چې دغه ليدلوريو د تحليل مخه د سياسي قدرت او احياناً د تاريخي نوستالژۍ خوا ته ده؛ خو ځينې

واقعيتونه هم توضيح کوي، مثلاً دا چې په اکثرو تحليلونو کې څوک د پاکستان، بنسټپالنې او قبيله يي جوړښت عوامل له ياده نه شي ايستلای. خو د طالبانو معرفتي او ذاتي بعدونه او هغه جوړښتونه چې طالب پالي او کولای شي افغانستان يو ځل بيا د وحشت او تباهۍ کندې ته ورخطا کړي، نه دي توضيح شوي. د طالبانو په اړه د ښاغلي محق تحليل، څه په همدې مقاله کې او څه د هغه په پخوانيو مقالو کې يو له هغو مباحثو څخه دی چې خورا د تأمل وړ دي. په دې تحليل کې د طالبانيزم پر معرفتي او ذاتي بعدونو سربېره، پر فرهنګي او اجتماعي زمينو يې هم ټينګار شوی دی. ښاغلي محق په داسې وخت کې د نرمو طالبانو مسأله مطرح کړه چې ځينو د احمد رشيد په ګډون، د ليکوال او څېړونکي تر نامه لاندې بارک اوباما ته ليک وليکه، دوی په بې شرمۍ سره طالبان «ملي غورځنګ» بولي او په دې ډول د امريکا پر ولسمشر زېرى کوي چې له دې «ملي غورځنګ» سره د خبرواترو وخت رارسېدلی دی او هغوی د هېواد په جنوب او شمال کې په شدت سره ځواکمن شوي او د لا ډېرو وحشتونو د زېږولو جوګه شوي دي. دا راته ښيي چې له يوې خوا د طالبانيزم د خطر په مسأله کې سهل انګاري کېږي او له بلې خوا په سياستونو او تحليلونو کې هر وخت تمرکز پر سختو طالبانو باندې کېږي. سربېره پر دې، دا چې د طالبانو ايديالوژيک او معرفتي اړخونه په تحليلونو کې نشته او د دې پديدې اجتماعي او فرهنګي بعدونه نه دي څېړل شوي، د دې سبب شوي دي چې له طالبانو سره سياسي چلند او د دوی د تحليل شاخصې د طالبانيزم له خوا وټاکل شي.

بېرته به د ښاغلي محمد محق مبحث ته راوګرځو. زه د ښاغلي محق د مقالې له عمومي چوکاټ سره موافق يم؛ خو خبره د مسألې په توضيح کې ده. سره له دې چې د ښاغلي محق توضيح خورا په زړه پورې او جذابه ده؛ خو داسې نه ښکارېږي چې د «نرمو طالبانو» په اړه د ده توضيح دې د تيوريکي غنا په لحاظ د دې مفهوم لپاره کافي وي. د ښاغلي محق د مقالې جوت ټکی، د يوه مشخص مبحث پر بنا د نرمو طالبانو راپېژندل دي؛ خو د دې دوو ډلو (سختو او نرمو طالبانو) تر منځ د باورونو د اشتراک توضيح زياتره توصيفي ده نه تبييني. ښاغلی محق وايي چې د نرمو طالبانو دريځ د « ابادۍ، ارامۍ، تفاهم، تعاون، تسامح، اتحاد، اتفاق، پيوستون، يو لاس کېدل، بشرپالنې، خيرغوښتنې او دې ته ورته نورو ارزښتناکو مفاهيمو» پر محور نه راچورلي. دی د نرمو طالبانو د باورونو شاخصې داسې راشماري:

- پر نظام دوامدارې نيوکې،
- د منبرونو او عامه تريبيونونو سياسي کول،

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

- پر پرديو دوامداري حملې، هغه هم هغه پردي چې که په هر نيت وي؛ خو د وطن په بيارغاونه کې يې برخه اخيستې ده، نه هغه پردي چې له تېرو دېرشو کلونو راهيسې يې کار د دې وطن ورانول دي،

- د ايډيالوژۍ پر اساس د انسانانو تر منځ بريدونه تېرول،

- له نوي تمدن سره دښمني او د هغه ټول مثبت اړخونه تر پوښتنې لاندې راوستل په دې پلمه چې ځينې عيبونه او نيمګړتياوې لري، حال دا چې دا عيبونه د نوي تمدن په جانبي عوارضو کې حسابېږي،

- د ملي غيرت او ديني عرق په نامه خشونت ته د خلکو هڅول،

- د ديني روحيې او ايماني جذبې تر پوښښ لاندې په دوامداره او پراخه توګه د نفرت او کينې خپرول،

- د صنفي او ډله ييزو انګيزو په وسيله د ټولنې له عمومي برخليک سره لوبې کول،

- د خلکو د ويرولو او ګواښولو لپاره له ملي شعارونو او ديني مفاهيمو څخه د اوزارو کار اخيستل،

- مذهبي او فرقه يي اختلافونو ته لمن وهل، (محق، هماغه)

البته د طالبانو په اړه د ښاغلي محق توضيحات هله دقيق درک کولای شو چې د طالبانو او د بنسټپالنې د ظهور په اړه د ده نورې ليکنې هم له نظره تېرې کړو. بې له شکه محق تر بل هر چا زياته توجه د طالبانو او بنسټپالنې معرفتي او پديده يي بعدونو ته اړولې ده او دا هغه څه دي چې د افغانستان د اوسني دولت په سياست جوړولو کې درک نه لري. اوس يې چې د نرمو طالبانو د باورونو شاخصې په سياسي او معرفتي حوزو کې راجوتې کړې، د قدر وړ کار يې کړی دی. خو په دې شاخصو کې ځينې کُليات بيان شوي دي چې بايد نور هم له جزياتو سره توضيح شي. داسې ښکاري چې د سختو طالبانو او نرمو طالبانو د معرفتي بعدونو د تبيين په خاطر بايد لا زيات فکري دقت وشي. د سختو او نرمو طالبانو مختلف صفونه او مختلفې سويې دي د هغوی له معرفتي اشتراکاتو سره لا زيات توضيح شي. ښاغلی محق خصوصاً د نرمو طالبانو په توضيح کې د مصادقو له يادولو په شدت سره ډډه کوي. که څه هم چې سړی دلته د ښاغلي محق ډډه کول، درک کولای شي؛ خو کله چې ښاغلی محق د يوه څېړونکي په توګه ډګر ته راووځي او غواړي په افغانستان کې مسأله مطرح او بيا ورته توضيح برابره کړي، نو بايد دا مېړانه ولري چې د مسألې په طرح کولو يا د توضيح په ورکولو کې د مصادقو له

ذکره ونه ډاربږي. د سو تفاهم د مخنيوي لپاره به دا هم ووايم چې د ښاغلي محق تحليل «عواقب محوره» تحليل دی. ښاغلی محق ليکي: «که دغه ليدلوری وسپړل او وڅېړل شي، ټولو ته به څرګنده شي چې طالبان اساساً د همدغسې ليدلوري زېږنده او د همدغسې فرهنګ محصول دي. که د يوې ټولنې د يوې برخې د وګړو فکري تکوين له همدغسې ليدلوريو او مفکورو رغېدلی وي، څرنګه کولای شو د دې ټولنې د امنيت او ارامۍ خبره وکړو او د پرمختګ او ښېرازۍ دعوا يې وکړو؟»(محق، هماغه). نو د طالبانيزم د معرفتي بعدونو په توضيح کې بايد متنوع تګلارې او د توضيح مختلف اوزارونه وکارول شي.

د ښاغلي محق په نظريه کې د طالبانو په تحليل کې سياسي او قومي مبنا يا خو له سره نشته او يا هم د مسألې په څنډه کې راغلې ده؛ خو د طالبانو د معرفتي بعدونو د توضيح لپاره نه شو کولای يوازې له اسلام څخه د طالبانو په خاص تفسير اکتفا وکړو؛ بلکې بايد هغه اجتماعي، سياسي، فرهنګي او تاريخي عناصر چې د طالبانيزم په تکوين کې يې نقش لرلی دی، او د دوی ايدیالوژيک او معرفتي چوکاټ يې برابر کړی دی، توضيح شي. د محق د ليکنې په اړه بل ټکی چې زه يې مطرح کول غواړم، دا دی چې دا سې يو کُلي درک شته چې طالبانيزم د مرستندويو اجتماعي او فرهنګي جوړښتونو له موجوديته پرته تاب او توان نه شي لرلای. د طالب پالو اجتماعي او فرهنګي جوړښتونو توضيح څه ده؟ څه ډول توضيح د دې ټولنې د جوړښتونو او فرهنګ ژورو ته لاره کولای شي چې د هغې پر اساس طالب پاله اجتماعي – فرهنګي مناسبات روښانه شي؟ د محق په مقاله کې بل چلينج دا دی چې دی په دولت کې د طالب مشربو سياستوالو موجوديت ته مستقيمه اشاره کوي چې دولت هم ورته تمايل لري؛ خو د دې سياسي طبقې روښانه او د پوهېدا وړ توضيح نه ده وړاندې شوې. په همدې دليل د نرمو طالبانو په اړه مطرح شوې شاخصې کُلي دي او نه په مشخص ډول په طالبانو پورې اړوند فرهنګي – اجتماعي جوړښتونه او نه هم کوم بهير او سياسي طبقه توضيح کوي.

محق ليکي: «د دې څواکونو ډېره برخه له جګړې سره مستيقمه رابطه نه لري او ظاهراً د ټولنې د مدني جوړښت يوه برخه ده او يا دا د طالبانو مخالف هغه سياسي – مذهبي فعالان دي چې د اساسي قانون تر چتر لاندې ژوند کوي – سره له دې چې پر اساسي قانون چنداني باور نه لري او کله نا کله عملاً ورسره مخالفت هم کوي – ځينې نور يې ان پر دولتي چوکيو ناست دي؛ خو بيا هم د دوی کارونه سبب کېږي چې د طالب پالنې فرهنګ لا غښتلی شي او هغه کسان چې

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

غوا ړي له طالبانو سره اساسي مبارزه وکړي او د دې بهير تړولنيزې ريښې وروچې کړي، څنډې ته وهل کېږي چې هېڅ کار ونه کړای شي.» (محق، هماغه).

يوه ستونزه د هغو اجتماعي او فرهنګي زمينو په اړه چې طالبان په کې راټوکېدلي دي، د معياري تحقيقاتو نشتوالی دی. خو له دې سره سره بيا هم د ښاغلي محق تګلاره د طالبانو د معرفتي او اجتماعي – فرهنګي جوړښتونو د بعدونو په اړه ژوره تګلاره ده چې د مسألې د لا ښه تحليل او توضيح لپاره ښه پيل ګڼل کېدای شي. واقعيت هم دا دی چې سخت طالبان چې دومره پياوړي شوي دي، غښتلې فرهنګي او فکري ملاتړې ستنې لري چې نه يوازې تر اوسه پورې د افغانستان دولت او نړيوالې ټولنې له پامه غورځولې دي؛ بلکې د هماغه شاخصو پر اساس حرکت هم شوی دی. خو د تحقيق په برخه کې دغه طالب پاله «فرهنګي – اجتماعي ستنې» بايد په څرګندو ټکو توضيح شي.

همدغسې، ښاغلی محق له نرمو طالبانو سره د دولت د رابطې په اړه او پر دولت د هغوی د اغېزې په اړه ليکي: «خبره دې حد ته رسېدلې ده چې نظام د دې ليدلوري مخې ته د ډال حيثيت غوره کړی او هڅه کوي د هغه له شاخصونو سره ځان عيار کړي. نظام به فکر کوي چې له دې کار سره به مشروعيت حاصل کړي؛ ځکه ګومان کېږي د ټولنې د دودپالنې په خاطر بايد داسې ليدلوری په رسميت وپېژندل شي او ورسره جوړ جاړی وشي. دا يوه بله لويه تېروتنه ده چې عواقب به يې خورا ګران تمام شي. دا کارونه پخپله په يو ډول له طالبانيزېشن سره مرسته کوي.» (محق، هماغه).

د مقالې په پای کې ښاغلی محق بيا هم اخطار ورکوي چې «د طالباني ليدلوري بر وړاندې بې تفاوتي او هغه ته ميدان پرېښودل، له هغو سترو تېروتنو څخه دي چې د تونلاريتوب او خشونت ټولو مخالفانو په کې برخه لرلې ده. د طالبانو له وسله والو ځواکونو سره مبارزې د طالباني افکارو او د طالب پاله فرهنګ د ښېرلو لپاره ځای پرې نه ښود. اوس وينو چې يوه لسيزه وروسته هغه نسل چې په دې تاريخي مقطع کې راټوکېدلی دی، تر پخوا زيات له طالباني شعارونو او خوبونو سره انس لري.» (محق، هماغه)

په دې ډول محق باورمن دی چې د طالبانو د بيا راپاڅېدو لپاره زمينه برابره شوې ده. فکر کوم د ښاغلي محق دغه اخطار جدی او پر ځای دی او بايد تر بل هر وخت زيات جدي وګڼل شي؛ ځکه موږ لا هم د طالبانيزم د وحشت له عصره چنداني لرې نه يو.

نرم طالبان، بې مصداقه مفهوم

عبدالرحمان کبریت

ښاغلي محمد محق په «8 صبح» کې د نرمو طالبانو او سختو طالبانو طرح مطرح کړه چې ورپسې د شاکر مهریار مقاله راغله. د دې دوو مقالو ګډ ټکی دا دی چې ګواکې د طالبانو د مختلفو څانګو لپاره «سخت طالبان» او «نرم طالبان» به رسا اصطلاحات وي. حال دا چې زما باور دا دی چې د دې اصطلاحاتو وضع کول، د ښاغلي محق له توضیح سره سره، تازه مفهوم او تازه پدیده نه بیانوي؛ بلکې د هغه مذهبي او سیاسي تمایل د توضیح لپاره چې پخوا د نورو بحثونو په قالب کې څرګند شوي دي، نوې اصطلاحات دي.

ولې نرم طالبان؟

ممکن لوستونکو ته دا پوښتنه پیدا شي چې د طالبانو د پېژندلو لپاره اصطلاح جوړولو ته څه اړتیا؟ ښاغلی محق توضیح ورکوي چې: «په افغاني ټولنه کې داسې ډلې شته چې رسماً د طالبانو په کتار کې نه راځي یعنې نه پخپله ځانونه طالبان ګڼي او نه یې نور طالبان بولي؛ خو په عمل کې طالباني لیدلوري ته معتقد دي او د طالباني افکارو په رواجولو سره هماغه ځای ته رسېږي چې طالبان یې غواړي. لیکوال پر دې باور دی چې د طالبانو په تقویت کې او د هغوی لپاره د فکري او فرهنګي ملاتړ په برابرولو کې د دې ډلو نقش خورا موثر دی. که طالبان د جبهې شا ته داسې ملاتړې ونه لري، د دې وس به ورته پاتې نه شي چې په ټولنه کې حضور ولري او خپل سیاسي ژوند وغځوي.»

د ښاغلي محق په نظر، نرم طالبان هغه کسان دي چې ممکن د طالبانو د غورځنګ برخه نه وي؛ خو د اعتقاد په لحاظ طالبانو ته ورته مفکورې لري. په همدې خاطر باید یې نرم طالبان وبولو. وروسته بیا ښاغلی محق د نرمو طالبانو د پېژندلو لپاره د هغوی د باورونو ځانګړنې داسې بیانوي: «- پر نظام دوامدارې نیوکې - د منبرونو او عامه تریبیونونو سیاسي کول- پر

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com

پردیو دوامداري حملې، هغه هم هغه پردي چې که په هر نیت وي خو د وطن په بیارغاونه کې یې برخه اخیستې ده، نه هغه پردي چې له تېرو دېرشو کلونو راهیسې یې کار د دې وطن ورانول دي- د ایډیالوژۍ پر اساس د انسانانو تر منځ بریدونه تېرول- له نوي تمدن سره دښمني او د هغه ټول مثبت اړخونه تر پوښتنې لاندې راوستل په دې پلمه چې ځینې عیبونه او نیمګړتیاوې لري، حال دا چې دا عیبونه د نوي تمدن په جانبي عوارضو کې حسابېږي- د ملي غیرت او دیني عرق په نامه خشونت ته د خلکو هڅول- د دیني روحیې او ایماني جذبې تر پوښښ لاندې په دوامداره او پراخه توګه د نفرت او کینې خپرول- د صنفي او ډله ییزو انګیزو په وسیله د ټولنې له عمومي برخلیک سره لوبې کول، - د خلکو د ویرولو او ګواښولو لپاره له ملي شعارونو او دیني مفاهیمو څخه د اوزارو کار اخیستل- مذهبي او فرقه یي اختلافونو ته لمن وهل.»

زما په نظر ښاغلی محق وايي چې ان د طالبانو له نظامي ماتې سره سره، به بیا هم دا ډله د یوې ایډیالوژۍ په حیث د افغانستان د ټولنې په ګېډه کې هګۍ واچوي او بچي به وزېږوي. دی دغه پروسه «طالبانیزېشن» نوموي.

پر قدیمې پدېدې نوی نوم

خو د ښاغلي محق د نظر برخلاف، زه ګومان کوم چې دا ډول نومونې او اصطلاح جوړونې د دې پر ځای چې د طالبانو پدیده توضیح کړي، لا یې مغشوشوي. دلته غواړم پر دې ډلبندۍ څو اساسي نیوکې وکړم:

لومړی، طالبان د بل هر سیاسي او نظامي ډلې په شان په عمل کې ځینې ځانګړنې لري چې په دې نامه د نورو فعالو فکري او سیاسي قشرونو د ځینو ډلو نومول، سم او منطقي روش نه دی. حماس یوه فلسطیني بنسټپاله دیني ډله ده او په دې حساب نور عرب بنسټپالي مفکران «نرم حماس» نه شو بللای؛ ځکه هر څوک چې دې ډلې ته خپله وفاداري څرګنده کړي، د فلسطیني مقاومت د دې بهیر برخه به وي او که نه نو نه به وي. یعنې ان که په فلسطین کې هم ځیني سیاسي او نظامي ډلې په سیاسي او اعتقادي لحاظ حماس ته ورته وي، بیا هم د «حماس» نوم ان د استعاري استفادې په خاطر وربانديې نه شو اېښودلای. طالبان هم فعاله سیاسي نظامي ډله ده چې پر نورو غورځنګونو او ورته فکري ډلو باندې د هغوی نوم ایښودل، موجه نه دي او مصداق هم نه لري؛ ځکه که دا کار وشي مورږ به نور کسان هم طالبانو ته منسوب کړو. په همدې وجه لازمه نه ده چې مورږ د نرمو طالبانو نوم پر داسې ډلو یا وګړو اطلاق کړو چې

په سياسي او مذهبي مسايلو کې له طالبانو سره ګډ اړخونه لري. که داسې وشي نو د نومونو او مفهومونو تر منځ پولې به ړنګې شي او په سيمه کې به هر بنسټپالی نظامي او سياسي غورځنګ د نرمو طالبانو په نامه ياد او ډلبندي شي چې دا کار بيا په تحليلي او ميتودولوژي لحاظ سم کار نه دی.

دويمه، ښاغلی محق چې د نرمو طالبانو اوصاف بيانوي، په سيمه او اروپا کې د عامو افراطي اسلامي غورځنګونو ځانګړنې يادوي. دغه ځانګړنې په «حزب التحرير» کې چې په برېتانيا کې ممنوع دی، هم شته، د پاکستان په بنسټپالو عالمانو کې هم شته، په سيمه کې فعالو عربي تبليغي ډلو کې هم شته او ان دا د القاعده ځانګړنې هم دي. له دې ځانګړنو سره سره، د افغانستان پر اسلامي بنسټپالو بهيرونو د ښاغلي محق له خوا دغه خاص نوم اېښودل، داسې توجيه او دليل نه شي موندلای چې دا ډلې له نورو سياسي اسلام پالو او بنسټپالو تفکراتو بېل کړي. ښاغلي محق د فارسي بي بي سي تلويزيون له «پرګار» خپرونې سره په مرکه کې وويل چې طالبان د سيمې د اسلامي بنسټپالو غورځنګونو يوه برخه ده او دوی ته ورته ايدياليوژيک اساس لري؛ چې زما په نظر دا سم تحليل دی. په دې حساب، زما تصور دا دی چې د سيمې او پاکستان له بنسټپالو سياسي مذهبي غورځنګونو سره زموږ د نژدېکت په وجه، په افغانستان کې هم د اسلامي بنسټپالنې احيا د درک وړ ده. طالبان هم د همدې احيا د غورځنګ يوه برخه ده چې د ښاغلي محق په وينا ، د يوه مذهبي حکومت په قالب کې يې تاسيسوي.

احياګري او سيمه ييزې ستراتيژيکې لوبې

البته د ښاغلي محق په تحليل کې يوه تېروتنه دا ده چې طالبان د يوه مذهبي خودجوشې دلې ته راټيټ شوي دي. له بي بي سي سره په خبرو کې ده دا خبره په صراحت کړې ده. دلته بايد ووايم چې د پورته استدلالونو پر اساس، طالبان يو بنسټپالی اسلامي سياسي نظامي او محافظه کاره کليوال غورځنګ دی چې په عملي او اعتقادي لحاظ له خورا توندلارو مذهبي غورځنګونو په تېره بيا د هغوی له پاکستاني څانګو سره پيوند او ورته والی لري. د دوی اکثرو رهبرانو په پاکستان کې مذهبي درسونه ويلي او د هماغه مذهبي حوزې تعبيرونه يې افغانستان ته راوارد کړي دي. خو دا سمه نه ده چې دوی يوازې يو خاص افغاني ايدياليوژيک مذهبي غورځنګ وګڼو. سره له دې چې ښاغلی محق هڅه کوي د سياسي اسلام چې طالبان يې

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

استازي دي او د سنتي اسلام تر منځ چې له پېړيو راهيسې په افغانستان کې شته، ورته والی پيدا کاندي؛ خو زما په نظر دا دواړه يو شی ګڼل يوه تحليلي او غير تاريخي تېروتنه وه.

ځکه سنتي اسلام، خشونت نه غواړي، نظاميګر او انتحاري نه دی؛ دويم دا چې د ديني عالمانو په واسطه د قدرت د نيولو ادعا نه لري او اصولاً ځان د دولت او سلطنت سره په تقابل کې نه راپېژني؛ دريېم، داسې نه ده چې د دولت په نيولو سره هر څه ځان ته وغواړي؛ څلورم، له مډرنيزم سره د تقابل د بحران محصول نه دی.

د طالبانو تحريک به د دې پر ځای چې د افغانستان د سنتي اسلام استازی وګڼو، بايد ريښې يې له افغانستانه د باندې او په هغو حرکتونو کې ولټوو چې په شلمه پېړۍ کې په عربي ملکونو او په هند براعظمګي کې د غرب او اروپايي استعمار پر ضد رامنځته شول، لکه د احياګرۍ غورځنګ.

يو، دليل دا دی چې د افغانستان له تاسيس څخه افغان اميرانو ديني عالمانو ته د مذهبي متحدانو په سترګه کتلي دي چې دولتونو ته يې مشروعيت بخښلی دی؛ خو دغه مذهبي طبقه په قدرت کې نه ده شريکه شوې او هېڅکله قدرت ته خطر نه ده ګڼل شوې. اتفاقاً په ايران کې هم چې د روحانيونو په لاس اسلامي دولت جوړ شو، د ايران د سنتي روحانيونو له نظره د غيبت د فلسفې په خاطر، د شيعه دولت تاسيس او يا د دولتدارۍ په ډګر کې د فقيهانو داخلېدل، مجاز نه وو. ان د ايراني شيعي جمهوري بنسټ اېښودونکی ايت الله خميني هم تر مذهبي انقلاب مخکې، د فقيهانو سياسي حاکميت نه مانه. نو د مذهبي مدرسو د شاګردانو او علماوو په لاس د اسلامي حکومت تاسيسول چې طالبان يې يوه نمونه ده، د معاصر سياسي اسلام مفکوره ده.

دوه، سياسي اسلام مډرنه پديده ده چې د عربي فاضله مدينې د تاسيس په ارمان پسې رامنځته شوه او په کې د هغه اسلام احيا مطرح ده چې اسلامي هېوادونو ته د تجدد تر راتلو د مخه و. د شرعي قواعدو پر اساس د اسلامي حکومت د جوړولو مفکوره هله رامنځته شوه چې اروپايي مډرنيزم د لومړي ځل لپاره د استعمار په جامه کې اسلامي هېوادونو ته راغی او اسلام ورسره په تقابل کې واقع شو، په دې وخت کې چې دولت د تکنوکراتانو، تعليم يافته ګانو او ښاري روښانفکرانو په لاس کې و او لا تر اوسه د استبداد له لارې يې په لاس کې دی، اسلامي هېوادونو ته مډرنيزم راغی او بيا د بنسټونو، مناسباتو او د سنتي اسلام ارزښتونو تر منځ بحران پيدا شو. نو دا ډول اسلام پالنه چې په څلورمه شمسي لسيزه کې د افغانستان

لومړني اسلامي ګوندونه او اوس دا دی طالبان يې استازي دي، زموږ په هېواد کې نوې ده. داسې بنسټونه چې د دې اسلامي ايډيالوژۍ ملاتړ وکړي، نشته. طالبي او اخواني سياسي اسلام يوازې د منځني ختيځ او پاکستان د مذهبي مدرسو له لارې په افغانستان کې وده کولای شي. يو تاريخي دليل يې دا دی چې په افغانستان کې د ايران او ترکيې برخلاف، تجدد له اسلام سره په همغږۍ او د مترقي اصلاحاتو له لارې راغی. د محمود طرزي مفکورې له هغو اصلاح غوښتونکو اسلامي مفکورو سره غاړه غړې ګڼل کېدې چې په هغه وخت کې رواج وې او هدف يې د دين او نوي علم تر منځ پخلاينه وه. ان امان الله خان هم د اتاترک او رضا شاه برخلاف متجدد و خو د مذهب ضد نه و. ځکه د ده له هدفونو څخه يو يې د ختم شوي عثماني خلافت پر ځای په افغانستان کې د اسلامي خلافت ايجادول و. پوهېږو چې له هغه وروسته دولتونو د مذهبي پاڅونونو له ډاره د اجتماعي اصلاحاتو په برخه کې محافظه کارانه چلند وکړ او په نتيجه کې يې مډرنيزم د ټکنالوجۍ او د دولت په بوروکراسۍ پورې محدود پاتې شو.

دريېم، سياسي بنسټپالی اسلام په افغانستان کې ځکه نوې پديده ده چې تر ډېره بريده د اسيا په جنوب ختيځ کې د افغانستان د جيوپوليټيک او تاريخي موقعيت محصول ده، نه په هېواد کې د تجدد او مذهب د ټکر محصول. د ساړه جنګ په سياليو کې متحده ايالتونو د منځني ختيځ او پاکستان په سټراټيژيکه سيمه کې د کمونيزم د نفوذ پر خلاف د بنسټپالي اسلام په واسطه شين کمربند ايجاد کړ. پر پاکستاني مدرسو او افغان او عرب جهادي جنګياليو باندې پانګونه هم د کمونيزم د نفوذ پر ضد مناسب ځواب و او هم د هغو ملتپالو غورځنګونو پر ضد چې د امريکايي او اروپايي امپرياليزم پر ضد راپاڅېدلي وو. د غرب او د عربي هېوادونو او پاکستان له سياسي او مالي ملاتړه پرته دا ممکن نه وو چې توندلارې مذهبي ډلې د مرخېړيو په شان راوټوکېږي او وده وکړي.

په نتيجه کې زما باور دا دی چې په افغانستان کې د طالبانو ماته، د سياسي اسلام او بنسټپالنې ماته هم ده. سياسي اسلام په افغانستان کې اجتماعي ملاتړ نه لري او په افغانستان کې تدريجي اقتصادي او سياسي سيکولرايزېشن ته به تسليم شي؛ ځکه دلته سنتي اسلام پياوړی دی.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

د نرمو طالبانو او پر هغوی د سترګې پټولو په باب

شاکر مهریار

محمد محق د «نرم طالبان، سخت طالبان» تر عنوان لاندې مقاله لیکلې وه، وروسته ما په دې اړه ولیکل او درېیم ځل عبدالرحمان کبریت د «8 صبح» په 1044 مه ګڼه کې د «نرمو طالبانو» نقد ته ملا وتړله او هغه یې بې مصداقه او یو ډول د مفهومونو اړونه وبلله.

په دې اړه زموږ د نظرونو تر منځ اختلاف، زیاتره د طالبانیزم او د هغه د تاریخ په اړه زموږ له فهمه سرچینه اخلي. ما چې «نرم طالبان» د معنا په لحاظ سمه اصطلاح وبلله، دلیل مې دا و چې له نرمو طالبانو څخه منظور هغه فرهنګي او اجتماعي قشرونه دي چې طالبان په فرهنګي، اجتماعي، سیاسي او د ښکلا پېژندنې په لحاظ ځنې خړوبېږي او په دې فرهنګي اجتماعي قشر کې ځینې سیاسي او ایدیالوژیک وتلي کسان هم د خاصو تړاوونو پر اساس په رسمي یا نارسمي شکل له طالبانو سره همغږي دي. خو دوی الزاماً د طالبانو د ډلې غړي نه دي. نو د ښاغلي محق د مقالې په تایید کې د لیکوال اساسي فرضیه دا ده: هغه فرهنګي اجتماعي قشر چې د طالبانو د خشونت جغرافیه جوړوي، دوه ډوله طالبي کړنې یې زېږولې دي؛ یو خو وسله وال او ترهګریز عمل دی چې سخت طالبان یې کوي او په «طالبان» مشهور دي، بل غیر وسله وال سیاسي عمل دی چې له سختو طالبانو سره فکري ملګرتیا لري او دا عمل نرم طالبان کوي.

اوس نو دا ټول څرنګه د طالبانیزم په نامه د یوه مرکزي مفهوم پر محور څرخېدای شي؟ د طالبانو په اړه په تحقیقي ادبیاتو کې د طالبانیزم ځانګړنې بیان شوې دي او پخوا هم لیکوال ورته اشارې کړې وې. نو هغه اشخاص، ډلې او سیاسي کړۍ چې له سختو طالبانو سره د لاندې پنځو مشترکو فکتورونو پر اساس فعالیت کوي، نرم طالبان دي. یعنې سخت او نرم طالبان د پنځو دلیلونو پر اساس د یوه مرکزي مفهوم یعنې طالبانیزم په نامه تحلیل کولای شو.

1- د مشترکو عواقبو په دليل. معنا دا چې د طالبانو ټول وسله وال او خشونتپاله فعاليتونه په يوه طالبي هدف ختمېږي چې اقلاً يوه شاخصه يې د ديموکراسۍ ختمول او د تبعيض برقرارول دي.

2- د ايديالوژيکو مشترکاتو په دليل. د طالبانيزم ايديالوژي چې ارزښتونه په خاصه بڼه تعريفوي، د تفکر او عمل په ډګر کې هم يو خاص سياسي ليدلوری خلقوي. خو د طالبانو ايديالوژي حد اقل دوې ټېنګې ستنې لري: مذهبي او قومي فاشيزم. (زما په نظر دا به له انصافه لرې وي چې څوک دې طالبان مذهبي او قومي فاشيستان وبولي؛ ځکه د قومي فاشيزم مبنا د يوه قوم بر ګنل او د نورو رټل او ختمول دي. دا سمه ده چې د طالبانو اکثره غړي پښتانه دي؛ خو دوی ته پښتونولي هېڅ ارزښت نه لري. دومره تاوان چې طالبانو پښتنو ته ورساوه بل قوم ته به يې نه وي رسولی. دوی له هماغه پيله اکثره هغه تکړه پښتانه چې له دوی سره يې فکري ملګرتيا نه لرله، له تېغه تېر کړل مثلاً ډګرجنرال عبداظاهر سوله مل، جنرال ميرغوث الدين پيلوټ چې په ګاګارين مشهور و او ګڼ شمېر نور. همدارنګه طالبانو ډېر پښتانه تعليم يافته کادرونه د نامطلوبو اشخاصو په نامه له دندو لرې کړل. دوی همدا اوس په خپلو سيمو کې د پښتنو مکتبونه سوځوي، معلمان، انجينيران، ډاکتران او د بشري مرستو کارکوونکي وژني چې ټول تاوان يې يوازې پښتنو ته رسېږي. که دوی قومي فشيستان وای؛ نو د ايديالوژۍ پر ځای به يې قوميت پاله. له بلې خوا د دوی په ليکو کې بدخشي او تخاري تاجک توکمه طالبان هم کم نه وو، د طالبانو په واکمنۍ کې د باميان ټوله لاره د هزاره طالبانو په لاس اداره کېدله، همدارنګه ازبک او ترکمن طالبان هم ورسره وو او لا اوس هم شته. همدارنګه کله چې بهرني اصطلاحات يې پسې واخيستل، داسې يې نه کړل چې پښتو معادل ورته پيدا کړي؛ بلکې عربي اصطلاحات يې د انګريزي او نورو اروپايي ژبو د کلمو پر ځای استعمال کړل، مثلاً د ډاکتر پر ځای طبيب. دوی هجري شمسي منظم تقويم په هجري قمري نامنظم تقويم واړاوه چې دا عربي نشنليزم ته خدمت و، نه پښتونولي ته؛ نو طالبان يوازې ديني تعصب پالي، نه قومي. طالبان مذهبي فاشيستان هم نه شو بللای ځکه د دوی د حکومت تر سيوري لاندې لسګونه زره شيعه وګړي اوسېدل؛ خو چا ورپورې کار نه لاره. ژباړن)

3- په سياسي فرهنګ کې د مشترکاتو په دليل. طالبان هغه وسله واله ډله ده چې د سياسي فرهنګ او عيني تجسم په لحاظ، د يوه خاص سياسي فرهنګ له بستره راپورته شوې او په عمل کې هم خاص سياسي فرهنګ ښيي.

4- د مشترک دښمن د تعريف په دليل. طالبان د غرب له تمدنه او سيکولر تفکره رانېولې تر تشيع مذهبه پورې هر څه تکفيروي او د دښمن په سترګه ورته ګوري. (فکر کوم دلته هم د مقالې ليکوال تېر وتی دی؛ ځکه د طالبانو په رسمي بياناتو کې د تشيع د تکفير په اړه کوم سند نه لرو. داسې راپور مو هم نه دی اورېدلی چې دوی دې په خپله واکمني کې له شيعه ګانو سره تبعيضي چلند کړی وي. همدا اوس د هزاره جاتو اکثره شيعه وګړي پر هغو لارو تګ راتګ کوي چې د طالبانو په لاس کې دي؛ خو د شيعه توب په خاطر چا نه دي وژلي. نو د داسې نظرونو په څرګندولو کې بايد خورا محتاط اوسو چې خدای مه کړه په ناپامۍ سره په وطن کې مو د شيعه او سني تر منځ د شخړو اور بل نه کړو. ژباړن)

5- تبعيض او له ښځو سره دښمني. له ښځو سره دښمني او ښځه اصلاً په خصوصي حوزې پورې اړونده ګڼل او له ښځو څخه د عمومي حوزې پاکول، د طالبانيزم بله ځانګړنه ده. د طالبانو جوته ځانګړنه، تعصب او د تبعيض د يوه پراخ رژيم برقرارول دي.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

نو هغه کسان چې په تفکر او عمل کې له طالبانو سره دغه مشترک اړخونه لري؛ خو عملاً د طالبانو په ډله کې نه دي او وسله واله جګړه نه کوي، «نرم طالبان» دي، حال دا چې ممکن ځان طالبانو ته وفادار وګڼي او یا ونه ګڼي او یا حتی له هغوی سره مخالفت هم وکړي.

د همدې مشترکاتو پر اساس، نرم طالبان هغه وګړي دي چې که یې د کړنو اقل حد واخلو نو له طالبانو سره ورته هدفونه لري او که یې اکثر حد واخلو نو له طالبانو سره مشترک هدفونه لري. د عواقبو د یوخېلوالي اندازه یې له دې لګولای شو چې دوی څومره په یادو پنځو فکتورونو کې له طالبانو سره ټینګ مشترکات لري.

لومړی فکتور اساسي دی او څلور نور یې مهم دي خو هر وخت د لومړي فکتور ملاتړ کوي. یعنې د نرمو طالبانو د پېژندلو او تصدیق لپاره د هغو فکتورونو پېژندل مهم دي چې له سختو طالبانو سره مشترک هدفونه زېږولای شي.

خو تر ټولو مخکې، بله پوښتنه دا ده چې څرنګه کولای شو طالبان له نورو توندلارو اسلامي ډلو توپیر کړو؟ پیټر مارسډن د طالبانو او اخوان المسلمین په توپیر کې دوه ټکي تر نورو جوت ګڼي: لومړی، د طالبانو ځوان پیروان هماغسې انګېزه نه لري چې د اخوان المسلمین ځوانو غړو یې درلوده. دویم، د طالبانو په هدفونو کې پان اسلامیزم نشته. دغه وروستی ټکی خورا مهم دی. همدا وجه ده چې طالبان «د افغانستان اسلامي امارت» یادوي او مثلاً له «حزب التحریر» او «د ازبکستان اسلامي غورځنګ» له ځینو مشترکاتو او ورته والو سره سره، له دوی بېلېږي. (د طالبانو یو شعار داسې و چې: «د هندوکش په سر به رپې بیرغونه په پامیر به وي/ نه به وي محدود زموږ جهاد عالمګیر به وي.» له دې شعاره څرګندېږي چې پان اسلامیزم د طالبانو په هدفونو کې شامل و او همدا شعار و چې روسیه او د منځنۍ اسیا هېوادونه یې ترهولي وو. طالبانو د افغانستان په اسلامي امارت باندې ځکه قناعت کړی و چې تر دې زیات څه یې په وس کې نه و. ژباړن)

نو له یوه پلوه، د روایتونو کُلي او لوی مفاهیم هر وخت یو کُلي پوښښ برابروي چې تر لاندې یې د ډلو تر منځ او د ډلې په منځ کې تنوع اوسېږي او ټول بیا سره یو ځای کُلي مشترکات منعکسوي. اسلامي بنسټپالنه هم د همدغو کُلي مفاهیمو په ډله کې راځي. له بل پلوه، د سیاسي تفکر او د ځواکمنې سیکولرې او ناتوکمیزې ملتپالنې په فقدان کې اسلامي بنسټپالنه له نورو فرهنګي – اجتماعي خاصو حوزو سره یوځای کېږي او بل نقش مومي چې ډېرې نورې خلاګانې جبیره کړي. طالبانیزم د اسلامي بنسټپالنې له کورنۍ څخه دی چې په خاصه فرهنګي – سیاسي حوزه کې تر اسلامي بنسټپالنې پورته نقش او وظیفه لري. بناً د ډلې په منځ کې او د ډلو ترمنځ تنوع همیشه به په یو ډول سره په یو بل کې تداخل او مشترکات لري.

دغه تحليل راسره مرسته کوي چې اسلامي توندلاريتوب په مختلفو نومونو، په مختلفو فرهنګي – اجتماعي حوزو کې سره توپير کړو او نومونه ورباندې کېږدو چې د مشخصو فرهنګي او اجتماعي او يا سياسي فرهنګ په ځانګړنو سره توپير شي.

په دې دليل، بده نه ده چې د يوې ډلې په منځ کې د موجود تنوع د بيان لپاره پر مختلفو برخو يې مختلف نومونه کېږدو. تر دې ځايه دا روښانه شوه چې دا به محض تېروتنه وي چې طالبان يوازې هغه اسلامي بنسټپاله ډله وبولو چې د سنتي اسلام ځای يې نيولی دی.

په افغانستان کې د طالبانو تاريخي مخينه

کله چې د «طالبانو تاريخي مخينه» مطرح کېږي، معنا يې دا ده چې د طالبانيزم په نامه د يوه تفکر مخينه او د هغې قراين څېړل کېږي. عبدالرحمان کبريت ويلي دي چې سنتي اسلام د سلطنت په مقابل کې نه و.

وروسته ادعا کوي چې «د افغانستان له تاسيس څخه افغان اميرانو ديني عالمانو ته د مذهبي متحدانو په سترګه کتلي دي چې دولتونو ته يې مشروعيت بخښلی دی؛ خو دغه مذهبي طبقه په قدرت کې نه ده شريکه شوې او هېڅکله قدرت ته خطر نه ده ګڼل شوې.»

اساسي ستونزه دا ده چې د کبريت د ادعا برخلاف، «مذهبي متحدان» د افغانستان په تاريخ کې د قدرت په شريکانو بدل شول. قسيم اخګر په 1380 کې په خپله يوه مقاله «د طالبانو د پيدايښت زمينو او عواملو ته يوه کتنه» کې ليکلي دي: «واک ته د نادر خان له رسېدو سره ګڼ شمېر ديوبندي ملايان راميدان ته شول او نادر خان له هغوی څخه د خپل سلطنت د پښو په ټينګولو کې حد اکثر استفاده وکړه. له دې تاريخه د اساسي قانون تر لسيزې پورې د دوی (د ملايانو) د نقش څرک نه لګي؛ ځکه دوی د دولت د بدن يوه برخه وه او له هماغه طريقه يې خپل کار جاري ساتلی و. مثلاً ملا محمد امين خوګيانی او ملا برهان کشککي، د دولت رسمي جريدې په واک کې درلودې او ځينو نورو يې د دارالاحساب اداره پرمخ بيوله او يو شمېر محتسبان يې ښارونو ته استول چې له خلکو د لمانځه او روژې د احکامو او د دعای قنوت پوښتنه وکړي او د «دُرې» په وسيله يې ترويج کړي.» په دې مقاله کې بيا هم لولو: «د داوود خان د صدارت په دوره کې د دوی فعاليتونه تر ډېره بريده کم شول. خو په اصطلاح سره د ديموکراسۍ په دوره کې يو ځل بيا ورته فرصت برابر شو چې ميدان ته راووځي. په کابل او د افغانستان په ځينو نورو ځايونو کې د ښوونځيو د نجونو پر مخونو د تېزاب شيندل او ان د دوی ترور، په دې دوره کې د دوی د حضور نښې ګڼلی شو؛ خو يوازې دا نه وو. د اردو

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

انتشاراتو د ملا محمد مبارک په قلم د «سیف الابرار» په نامه کتاب چاپ کړ چې په کې شیعه مذهب تر برید لاندې راغلی و. همداسې «ملا منهاج الدین ګهيځ» په «ګهيځ» خپرونه کې شیعیان د ابن سبا پیروان معرفي کول.»

قسیم اخګر د مقالې په بله برخه کې لیکي: «په عملي لحاظ د دې تبلیغاتو نتیجه دا راووته چې د جبار، لطیف غول او پهلوان عبدالحق په نامه ځینو کسانو د هزاره ځوانانو ښکار ته ملا وتړله او ځیني یې ووژل.

د ملا بسم الله په نامه یو چا به د میوند د جادې د وړوکي جومات له لاسپیکره هغو ښځو او نجونو ته توند و تیزې زیاړې کولې چې له جادې څخه به تیرېدې. ده پر شیعه ګانو هم ناروا تورونه پورې کول؛ خو حکومت به په دې پلمه چې هغه یوازې یو لیونی دی، څه ورته نه ویل. قسمت ته وګوره چې له همدې جوماته څو ګامه ها خوا، د نوم ورکي سپاهي مینار ته نا رسېدلی، یو ځای و چې د ناموس دلالانو به په ازادۍ سره خپل کار و بار په کې کاوه؛ خو نه ملا بسم الله او نه د حکومت پولیس او نه ملا ګل محمد چې معصومې نجونې به یې تروروليې، په دې اړه حساسیت ښکاره کاوه. که دا ومنو چې له ښځو سره دښمني، له شیعه ګانو سره مجادله او له دیموکراسۍ او ازادۍ او د تمدن له مظاهرو سره ضدیت او همدارنګه توکمیز او قومي تعصب او د وخت له روح سره پردیتوب، د طالبانو جوت اړخونه دي، نو باید دا هم ومنو چې طالبان یو ناڅاپه نه دي رامنځته شوي او (په نویمو کلونو کې) د طالبانو ځواکمن او متشکل څرګندېدل، باید د دوی زیږېدنه نه، بلکې د دوی بلوغ وګڼو. اوس نو باید هغه عوامل او موجبات وښيیو چې دغه ماشوم یې بلوغ ته ورساوه او د واک پر ګدۍ یې کېناوه چې نه یوازې یو هېواد له خاورو سره خاورې کړي؛ بلکې ان نړۍ د یوې بلې جګړې درشل ته ورولې او د سیمې ثبات ګډوډ کړي.»

نو کله چې د «سنتي اسلام» پر وړاندې د «احیاګرۍ» او «سیاسي اسلام» خبره کوو، باید پوره دقت وکړو او د سیاسي اسلام تاریخي تسلسل په مختلفو اجتماعي، فرهنګي او سیاسي چوکاټونو کې درک کړو او همدارنګه د سنتي او صوفي مشربي اسلام په شا تګ او ماتې. نو دا به په پام کې نیسو چې په تحلیل کې یوازې او یوازې د مذهب پر عنصر تکیه نه ده په کار او باید د طالبانیزم له اجتماعي، فرهنګي، سیاسي او تاریخي اړخونو هم غافل پاتې نه شو.

خو د افغانستان په سیاسي نظام کې د بنسټپالو روحانیونو د نقش د درک کولو لپاره، تر هر څه د مخه باید پوه شو چې د سیاسي قدرت د استحکام درې سنتي ستنې وې:

1) دولتي بنسټ؛
2) قبيلوي بنسټ(خانان، اربابان او د قبيلو مشران)؛
3) د روحانيت بنسټ.

معمولاً دغه دوه وروستني بنسټونه د لومړني بنسټ يعنې د دولت په خدمت کې او سېدلي دي.

ټول پوهېږو چې په افغانستان کې دولتي بنسټ څنګه راونړېد او ولې د افغانستان په تاريخ کې نوپالنه له ماتې سره مخ شوه؛ خو د نورو بنسټونو په جوړښت او فعاليتونو کې بدلون راغی. خانانو او د قبيلو مشرانو خپل سنتي فعاليت له لاسه ورکړ او سنتي روحانيت هم خپل ځای سياسي او ټوپکوالو ملايانو ته پرېښود. يعنې د روحانيت نقش داسې بدل شو چې پخوا به يې دولت ته مشروعيت تأمیناوه؛ خو وروسته د دولت او سياسي قدرت په تصرف کوونکي ځواک بدل شو. نو دا به بې ځايه نه وي چې ووايو: «د طالبانو (دغه) ځواکمن او متشکل خرګند بدل، بايد د دوی زبرېدنه نه، بلکې د دوی بلوغ وګڼو.»

پخوانۍ تجربې، سخت طالبان او نرم طالبان

«پخوانۍ تجربې» چې يادوو منظور مو دا وي چې پورته ياد شوي پنځه مشترک فکتورونه پخوا هم تجربه شوي دي. د دې پنځو مشترکو فکتورونو يوه برخه د افغانستان په معاصر سياسي تاريخ کې د سياسي او خشونتپالي اسلام په توګم پوهنه کې څېړلای شو؛ خو ځينې نژدې او ژوندۍ تجربې هم شته چې زموږ د ټولو په ياد دي او د مشخصو مشترکاتو پر اساس د مختلفو ځواکونو د همغږۍ په قالب کې د يوې پېښې څرنګوالی توضيح کوي. د مثال په توګه، د ايډيالوژيکو مشترکاتو په لحاظ القاعدې د طالبانو ملاتړ کاوه. همدارنګه د پاکستان مذهبي حزبونه لکه جميعت علمای اسلام، سپاه صحابه او حرکت الانصار، د طالبانو په ملاتړ کې سره همغږي وو او دي. همدارنګه له طالبانو سره د ګلبدين حکمتيار يو لاس کېدل او دا چې د 1994 او 2001 کلونو په منځ کې د حکمتيار قوماندانان د سېلاب په شان د طالبانو خوا ته ورمات شول، دليل يې مشترک سياسي فرهنګ، ګډ دښمن، ګډ تبعيض او له ښځو سره ګډه دښمني وه. او دا چې دا دوه اړخونه د ايتلافي ځواکونو او د حامد کرزي د حکومت پر ضد جګړه کې سره يو شول، اساسي دليل يې فرهنګي او اجتماعي مشترکات دي. نو د طالبانو په تعريف کې او يا د ورته نورو فعالانو په پېژندلو کې نه شو کولای اجتماعي او فرهنګي، ايډيالوژيک او ارزښتي چوکاټونه له پامه وغورځوو.

د پښتو کتابونو پر ليکه نړۍ www.ketabton.com

نو يو د اسلام په اړه د طالبانو د تعبير بحث دی او بل د هغوی د فعاليت د سياسي او اجتماعي جغرافيې بحث دی چې کولای شي د فعالو ځواکونو تر منځ مشترکات لا زيات او لا ټينګ کړي. د هغو مشترکو فکتورونو موجوديت چې د طالبانو له فعاليتونو سره يو شان عواقب درلودلای شي او طالبان ورسره پياوړي کېږي، د طالبانو د تحليل د مباحثو يوه برخه ده. نو هغه بې وسلې فعالان چې د پنځو يادو فکتورونو پر اساس له طالبانو سره مشترک اړخونه لري، نرم طالبان دي او کېدای شي چې د فعاليت او مانور لپاره هم له طالبانو سره مشترک محيط ولري. ياده دې وي چې د نرمو طالبانو اصطلاح پر هغو کسانو دلالت کوي چې د وسله والو طالبانو له ليکو څخه د باندې فعاليت کوي.

دا چې د طالبانو د ډلې په منځ کې توندلاري او منځلاري شته که نشته، او س له دې بحثه وتلې خبره ده. په بله وينا ، هغه ډله چې وسله واله ده او جنګېږي «سخت طالبان» دي او هغوی چې وسلې نه لري خو خبرې، کړنې او سياسي فعاليتونه يې له طالبانو سره يو شان دي او له طالبانو سره ګډ هدف لري، «نرم طالبان» دي. د دوی د معرفتي او ارزښتي مشترک نظام له تحليله به تېرېږو چې په هغه برخه کې يوازې د فعاليت په ډول سره توپير لري.

ليکوال د ښاغلي کبريت له دې تحليل سره يو مخ موافق دی چې وايي د طالبانو ريښې به «له افغانستانه د باندې او په هغو حرکتونو کې ولټوو چې په شلمه پېړۍ کې په عربي ملکونو او په هند براعظمګي کې د غرب او اروپايي استعمار پر ضد رامنځته شول لکه د احياګرۍ غورځنګ» خو دا به هم پرې ورزيات کړم چې غربي ضد احياګري چې فکري بنيادونو يې له اسلامه سرچينه اخيستنه، نه له کوم سيکولر سياسي تفکر څخه. کله چې له مختلفو قومي او سيمه ييزو ټولنو او فرهنګونو سره ګډه شوه، اساسي بدلونونه او تحولات په کې راغلل.

که داسې نه وای، بيا خو دا نه وو په کار چې د عربي هېوادونو د حوزې او د هند د براعظمګي بنسټپالنه جلا جلا مطرح شي. نو د طالبانو او همدارنګه د سختو او نرمو طالبانو د درک کولو لپاره بايد هغه چتر لرې کړو چې طالبان او اسلامي بنسټپالنه يې پوښلي دي او دا چتر به د هغوی د ايډيالوژيکي ستنې په توګه په رسميت وپېژنو. همدارنګه بايد د فعاليتونو مختلف شکلونه او اړخونه چې د ورته هدف لپاره ترسره کېږي، وپېژنو چې الزاماً تر يوه مشخص او مشهور نامه لاندې نه دي قيد شوي.

ښاغلی کبريت ليکي: «حماس يوه فلسطيني بنسټپاله ديني ډله ده او په دې حساب نور عرب بنسټپالي مفکران «نرم حماس» نه شو بللای.» زما په نظر دا خبره دقيقه نه ده او د اوسني

مبحث د فرضیو د نفي کولو لپاره قوي استدلال نه لري. هغه عرب او فلسطیني سیاسي سرلاري چې له سخت حماس (وسله وال حماس) سره یاد پنځه مشترک فکتورونه لري، او فعالیتونه یې له حماس سره د هماغو مشترکاتو پر اساس وي، دا به خورا منطقي وي چې نرم حماس وبلل شي.

د پښتو کتابونو پر لیکه نړۍ www.ketabton.com